

יהודה דבקה

חלק ג'

חידושים וביאורים בהלכה ובאגדה בעניני
תעניות • אבלות • התעמלות • ימי בין המצרים • וירושלים

גמזות • והנהגות

האוצר למאמרים ופוסקים
יהודה דבקה

יהודה לקדש

חלק ג'

יודישים וביאורים בהלכה ובאגדה בעניני
תעניות • אבלות • התעמלות • ימי בין המצרים • ירושלים
גנוזות • והנהגות

יוצא לאור בחודש השלישי לאבלות
על אדוני אבי מורי ורבי

יהודה בן מוזל זצוק"ל הכ"מ
גלב"ע ט"ו ניסן תשפ"ו
תנצב"ה

בצירוף גנוזות מכתביו • ומקצת הנהגותיו
ויהי רצון שיהיו הדברים לכבודו ולעילוי נשמותו

חידשתי ערכתי וכתבתי בחסד האלוקים
הצעיר שבתלמידים, והקטן שבבנים
שמואל כהן
פע"ה ק ירושלים תובב"א

ספרי המחבר שכבר נדפסו בס"ד:

* דברי שמואל – על המועדים * דברי שמואל – על התורה * דברי שמואל – על הש"ס
ברכות מועד * דברי שמואל – על הש"ס נשים נזיקין * תורת המינקת – כל עניני הנקה
בעידן תחליפי חלב בהלכה ובאגדה * תורת שמואל – חידושים וביאורים בתנ"ך, ובתפלה *
צלותא דשמואל – דיני תפלה בכל לשון * בנין שמואל – על אבן העזר * חושן שמואל – על
חושן משפט * חתן ותורה – דיני שמחת חתן וכלה, וביטול תורה לשמחתם * בן ציצית
הכסת – הידור וכבוד חפצי מצוה וקדושה * אורייתא דשמואל – חידושים וביאורים בתנ"ך,
ובתפלה * ספרא וכספא – תשלום על מצוות, ולימוד התורה * קונטרס תהילת שמואל – על
פרק שירה * קונטרס גורל הצדיקים – גורל ומזל בהלכה ובאגדה * קונטרס שונה הלכות –
על סיום הש"ס * קונטרס כרחם אב – יחס האב העמל בתורה לבני ביתו בהלכה ובאגדה *
קונטרס דברי שלמה ושמואל (ב' חלקים) – הערות ובירורים. * עורי דבורה (י"ג חלקים) –
ברורי הלכה ומנהג, חידושי תלמוד ירושלמי (מועד), ספר הזוהר, רמב"ם, תנ"ך ותפלה. *
קונטרס אור ליהודה – חידושים וביאורים בתנ"ך ש"ס והלכה.

בספרים הנ"ל נדפסו הסכמות ומכתבי רבותינו

אין להורות הלכה ע"פ הכתוב בספר, אלא לאחר עיון במקור הדברים

©

כל הזכויות שמורות

בכל עניני הספר ניתן לפנות למחבר

שמואל כהן

רחוב: יוסף יוחנן מזרחי 2

שכונת בית ישראל ירושלים

טל': 0548462042

כרך זה נדפס בסיוע מכון 'גם אני אודך' – של הרה"ג גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א

מפתח ענינים

סימן א'

ב' חידושים מכת"י אאמו"ר בישוב דברי הרמב"ם ממס' תענית

סימן ב'

כת"י אאמו"ר בדין תענית חלום בשבת - הובה או רשות

סימן ג'

קבלת תענית 'בלא נדר' - בירור במושגת שבט הלוי

סימן ד'

הארות חדשות אודות פטירת אהרן, ואבלות ושמהה בחודש אב

סימן ה'

בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובמיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת

סימן ו'

בענין מת שאין לו מנחמים

סימן ז'

קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה

סימן ח'

עצימות עיני האמא - ומכירת נחלת אבותיו

סימן ט'

חידושים והערות בהלכות שמחות

סימן י'

חידושים והערות בעניני חרבן ירושלים ובנינה

סימן י"א

סגולת הארץ ולימוד התורה - שא"צ לשלש: הליכה, עמידה, ישיבה

סימן י"ב

משחק הכדור - ותועלתו, מתי ולמי

סימן י"ג

חידושים וביאורים - במדרש עשרה הרוגי מלכות

סימן י"ד

מכתבי תורה מילואים והוספות - על החלקים הקודמים

פסיוט הסימנים, ולט פתוכט פפניט, יש (פכתת עאלף כנה) פאדור
'אלה אלכרה' הכולל פהנהאט אאמו"ר פאלו הפריט, ומה יש
פאדור פדרכ'ו אורחות חייט.

סימן א'

ב' חידושים מכת"י אאמו"ר ביישוב דברי הרמב"ם ממס' תענית

מס' תענית דף ט"ז ע"א: למה יוצאין לבית הקברות? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי נכרים. עכ"ד הגמרא.

והרמב"ם בהלכות תענית פ"ד הלכה יח כתב: שבע תעניות האלו כל מקום שגזרין אותם שם, אחר שמתפללין יוצאין כל העם לבית הקברות ובוכין ומתחננים שם, כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם. עכ"ל.

ובשו"ע או"ח סימן תקע"ט סעיף ג' כתב כלשון הרמב"ם.

ובביאור הגר"א שם בסימן תקע"ט הקשה על הרמב"ם והטור שכתבו כלשון הזה, דצ"ע למה כתבו כמ"ד הראשון. עכ"ל.

ובציוני מהרנ"י על הרמב"ם תירץ, שהרמב"ם סמך בזה על הירושלמי בפ"ב דתענית הלכה א', דלא הוזכר שם רק דעת מ"ד הראשון. וז"ל הירושלמי: א"ר לוי, למה יוצאין לבית הקברות, לומר כאלו נחשבנו מתים לפניך. ולא הוזכר שם דעת מ"ד השני, ולכן סתם רבנו הרמב"ם כדעה הראשונה. עכ"ד.

ולי נראה לפי דברי הגמרא בדף ז' ע"ב: 'אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עוונותיהן של ישראל וכו', אין הגשמים נעצרים וכו'. ע"ש. דלפי הדברים הנצרכים לזה, התיקון יכול להעשות גם ע"י בתי קברי עכו"ם, מפני שגם בזה הם נחשבים כמתים ויכנע לבסוף. (אש"ה: ע"ע בדברינו להלן סי' ז אות ד, ובסוף אות ח בהערה).

^א הוספה מהנכד הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א: ראה בספר נחמד למראה (ח"א דף ר"א ע"ב) שכתב בשם הרדב"ז (פ"ו מהלכות מעשר שני ה"ג) דכל היכא דאיכא פלוגתא בגמ' בלשון חד אמר וחד אמר, הלכה כחד אמר קמא, ואפי' כשזה נגד הכללים. ע"ש. וגם לפ"ז א"ש מדוע פסקו הרמב"ם והשו"ע כמ"ד הראשון. אמנם באמת המעיין יראה כי לא לזה הייתה כוונת הרדב"ז, אלא רק דשדינן פלוני קמא על חד אמר קמא, ולא דיבר לעניין הלכה, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא. (אש"ה: ראה בקו' מריח ניחוח מס' 960 עמ' 4).

ואכתי היה אפשר ל"ל עוד ע"פ מה שהסכימו כמה מרבתינו - דהיכן שמקדים הש"ס דברי אמורא לחבירו שהיה גדול ממנו, שמע מינה שהלכה כאותו שנזכר ראשון [ראה בכנסת הגדולה (כללי הגמרא אות פ"ה), ובמים חיים על הרמב"ם (פ"ג מהלכות עבודת יוה"כ ה"ה), וביד מלאכי (כלל תקע"א), ובמשק ביתי (מערכת ק' כלל שפ"ח, וכלל תקל"ה), ובספר נפש חיה עמ"ס ב"מ (ל"ז ע"א), ובספרו מעשה בצלאל על פסקי הריקאנטי (אות י"ז), ובספרו תורת הקנאות עמ"ס סוטה (ד' ע"א), ובשו"ת שואל ומשיב מהדורא תליתאה (ח"ג סימן קל"ד, דף ס"ה ע"ג), ועוד נתבאר במקומו בארוכה בס"ד]. וה"נ הרי הקדימו את ר' לוי בר חמא לר' חנינא, אע"פ שהיה ר' חנינא גדול ממנו כנודע (אך יש לדחות בדוחק דכמה ר' חנינא היו כמפורסם), ושמע מינה שהלכה כדברי ר' לוי בר חמא שנזכר ראשון.

יהודה כת"י אאמו"ר בדין תענית חלום בשבת - חובה או רשות לקדשו

מס' תענית דף ט"ז ע"ב: במה דברים אמורים בגבולין, אבל במקדש אינו כן וכו'. ע"כ.

כתב הרב צבי הירש חיות זצ"ל: דברי הרמב"ם פ"ד מהלכות תפילה הלכה ט' צע"ג, שכתב דברכת כהנים במקדש כשישלמו כל העם עונין ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם, וכאן אמרו דהעונים אמרו בשכמל"ו, והמברכים אמרו ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם. וכבר התעורר בזה הרב ב"ש בחידושו למס' סוטה דף מ' ע"ב, והביא דברי הרמב"ם פ"ד מהלכות תענית שכתב כשיטת הש"ס כאן, דהעם עונין בשכמל"ו והניח בצע"ג. עכ"ד.

ולי נראה בס"ד לתרץ, שיש חילוק בין ברכת כהנים שהוא דאורייתא, לבין כ"ד ברכות שביום התענית שהם מדרבנן, לכך בדבר דאורייתא היכר טפי לומר ברוך ה' אלקי ישראל מהעולם ועד העולם, ובדבר דרבנן כגון כ"ד ברכות עונים בשכמל"ו. ולפי זה יפה כתב הרמב"ם.

סימן ב'

כת"י אאמו"ר בדין תענית חלום בשבת - חובה או רשות

מסכת שבת דף י"א ע"א: אמר רב, יפה תענית לחלום כאש לנעורת. אמר רב חסדא: וכו' ביום. ואמר רב יוסף: אפילו בשבת. ע"כ.

ובמסכת תענית דף י"ב ע"ב: אמר רב, יפה תענית לחלום כאש לנעורת. אמר רב חסדא: וכו' ביום. ואמר רב יוסף: ואפילו בשבת. מאי תקנתיה? ליתבי תעניתא לתעניתא. ע"כ.

ובמסכת ברכות דף ל"א ע"ב: אמר רבי אלעזר משום רבי יוסי בן זמרא, כל היושב בתענית בשבת - קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה, ואף על פי כן חוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת. מאי תקנתיה? אמר רב נחמן בר יצחק: ליתבי תעניתא לתעניתא. ע"כ.

וכתבו התוספות במסכת ברכות: כל היושב בתענית בשבת - פירש ר"ח בתענית חלום. וכן איתא במדרש תהלים. ע"כ.

ובחידושי הרשב"א במסכת ברכות ד"ה מאי תקנתיה אמר ר"נ בר יצחק ליתבי תעניתא על תעניתיה, כתב: ר"ה גאון ז"ל וכן רוב המפרשים פירשוהו בתענית חלום, ומשום דאף תעניתו הרי זה עונג לו יותר מאכילתו מפני שהוא נבהל ולבו דוח על חלומותיו וכשיושב עליהם בתענית ומקוה שתעניתו יפה לחלומו לבטלו וכדאמרינן יפה תענית לחלום כאש לנעורת הרי זה מתענג בתעניתו, ומ"מ כיון שלא ענג שבתו באכילה כדין תענוג שאר בני אדם לפיכך הוא צריך שישב תענית על תענית. ויש אומר דבשאר תעניות קא מיירי דאי בתענית חלום דבפ"ק דשבת דמסיק יפה תענית לחלום ואמר רב יוסף אפילו בשבת התם ה"ל למימר וליתבי תעניתא על תעניתיה כדמסיק הכא, ומ"מ רוב המפרשים כן הסכימו שבתענית חלום דוקא קא מיירי, וכן היא במדרש תהלים.

ובענין ליתבי תעניתא על תעניתיה, כתב הרשב"א: מסתברא לאו חיובא הוא להתענות יום ראשון שלאחר השבת מיד, אלא שראוי לעשות כן אם אפשר לו משום שלא יתאחר ויתעכב מבקשת הרחמים

והסליחה, אבל במי שאין אפשר לו או שהוא תשש וירא להתענות שני ימים בזה אחר זה יכול הוא להתעכב עד יום אחר וישב בתענית על תעניתו. עכ"ל.

והרמב"ם בהלכות תעניות פ"א הלכה י"ב כתב: הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישבו ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה, ומתענה ואפילו בשבת וכו', והמתענה בשבת מתענה יום אחר מפני שביטל עונג שבת. עכ"ל.

וכתב המגיד משנה: זה מבואר במס' תענית (יב:) שאמרו - יפה תענית לחלום כאש לנעורת ובו ביום ואפילו בשבת. וכן במס' ברכות (לא:) כל היושב בתענית בשבת קורעין לו גז"ד של ע' שנה וכו'. ופירש הר"ח בתענית חלום.

וכתב הרב בני בנימין, שלדעת הרמב"ם חייב להתענות, וכמו שכתב 'צריך להתענות למחר', ודלא כאחרונים שכתבו שהוא רשות. [וביאר, דהא מצוה להתענות בעת צרה, ובפרט בחלום שמן השמים הראוהו שיוכל לתקן בתשובה ותענית, וכמ"ש חז"ל יפה תענית לחלום, ודאי דאין למנוע. וכ"כ בס' פתרון חלומות שאף בשבת צריך להתענות]. ע"כ.

ואכן כבר בלחם משנה כתב: הרואה חלום וצריך להתענות וכו' - במס' תענית אמרו יפה תענית לחלום וכו' ובו ביום ואפילו בשבת וצריך למתב תענית לתעניתה. וא"כ קשה מה לו להרב המגיד ז"ל להביא ההיא דמס' ברכות דקאמר קורעין גזר דינו ור"ח פירשה בתענית חלום וקאמר שכן דעת רבינו ז"ל, ומי הזיקו לך, ומנ"ל דדעת רבינו ז"ל כן, דילמא רבינו ז"ל הוציא דינו מפ"ק דתענית שהוא שם ברור כשמש? אלא שז"ל דפ"ק דתענית לא אמרו אלא שאם רצה לעשות התענית הוא יפה לו, אבל לא שיהא חייב לעשותו, וא"כ רבינו ז"ל שכתב שחייב לעשות ולפשפש במעשיו מנ"ל, לכך נסתיע מההיא דקורעין גז"ד וכיון שכן ודאי שחייב הוא לעשותו דס"ל כפירוש ר"ח ז"ל שפירש שם דאירי בתענית חלום ובדאי דראוי לחייבו בשביל כך. עכ"ד.

הרי שכבר בלחם משנה הוכיח בדעת הרמב"ם ומדברי המגיד, שתענית זו חובה היא.

אש"ה: כדאי להציג כאן ממה שמעלת הנכד הרה"ג אד"ר שליט"א סיכם לדברים הנ"ל, עם הדגשים על החידושים כדלהלן:

א' - בדין תענית חלום בשבת, יש ג' מימרות בש"ס בזה, בתענית דף י"ב, בברכות דף ל"א ע"ב, ומבואר שם שאם צם בשבת צריך לצום צום נוסף על מה שצם. אולם במס' שבת דף י"א ע"א לא מבואר שצריך לצום ע"ז צום נוסף.

ב' - במס' תענית ובמס' שבת מבואר דקאי על תענית חלום, אך בברכות לא נתפרש על איזה תענית קאי.

הרשב"א בברכות בשם רב האי גאון ורוב המפרשים כתב דמיירי התם בתענית חלום, אך הביא שי"א דמיירי בשאר תעניות שאז צריך לשבת על תעניתו יום נוסף של תענית, אך בתענית חלום גם אם צם בשבת א"צ לשבת ע"ז יום נוסף של תענית, שאם גם בתענית חלום אז קשה למה לא

יהודה כת"י אאמו"ר בדין תענית חלום בשבת - חובה או רשות לקדשו

אמרינן כן גם בפ"ק דשבת דמיירי התם בתענית חלום, וכמבואר שם ובע"כ שיש לחלק. [והסברא לכאורה דבתענית חלום דעונג הוא לו א"צ לצום יום נוסף ודברי הגמרא בשבת בתענית סתם].

ובמגיד משנה [תלמיד הרשב"א כנודע] ביאר כן ברמב"ם שמקורו מתענית [אך לא הביא שם את הסיפא שנפרעים ממנו תענית על תענית ויל"ע בגירסתו] והביא את הגמרא בברכות ושר"ח פירש דמיירי התם בשבת.

והקשה הלח"מ לאיזה צורך הוצרך להביא את הגמרא בברכות הרי מפורש בגמרא בתענית דליתב תעניתא לתעניתא? ותירץ שמהגמרא בברכות שקורעין לו גזר דין ילפינן שחובה להתענות וכ"ד הרמב"ם שכתב צריך.

[וכוונת סבא זצ"ל נראה שקושית הלח"מ על הרב המגיד היא קושיה עצומה על הרשב"א שהביא לי"מ ולא פרך, שהרי גמרא מפורשת בתענית שבת"ח צריך לצום ע"ז יום נוסף. גם קצת יל"ע שהרב המגיד היה תלמיד הרשב"א כנודע. והיה אפשר ל"דאזדי לטעמייהו אם הוא חובה להתענות, שברשב"א נראה שאינו חובה וכ"כ בשו"ת ח"ג סימן רכ"ב רק עונג הוא לו, משא"כ הרמב"ם כ' צריך שהוא לשון חובה. אכן אפשר לישב שהרשב"א ל"ג דליתב תעניתא לתעניתא ע"ד הגמרא בתענית. ותדע שהרי בכל מימרא בהנך ג' מימרות הם שמות מחולקים, וגם הרב המגיד לא הביא לסיום דברי הגמרא בתענית. גם לשון צריך אינו מוכרח שהוא חיוב וכבר דנו בזה בספרי הפוסקים. וע"ע בפסחים דף סח ובדברי הב"י בשו"ע בשם הרשב"א, וביוחסין בשם רבינו חיים תלמיד הרשב"א ועוד. ועיין היטב בלשון סבא ויתכן שנתכוין לכל מש"כ].

גם הרב בני בנימין כתב כהלח"מ משנה שלהרמב"ם הוא חובה ולא כאחרונים שכתבו שהוא רשות. [גם צ"ע למה בגמרא בשבת לא אמרו גיתב תעניתא לתעניתא]. ע"כ.

ואחרי כן יצא אחיו מעלת הנכד הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א וכתב ע"ז: מש"כ בעניין תענית חלום בשבת אם יש חיוב להתענות, ידוע שכבר האריכו בזה רבותינו הראשונים והאחרונים, ומיותר לציין לכל דבריהם, רק יש לבהיר דלענ"ד אין ללמוד מסדר הדברים בדברי הגאון המחבר זצ"ל דהויא פלוגתא בין הרמב"ם לרשב"א, כי באמת לא פליגי, וגם מלשון הרמב"ם שכתב דהמתענה בשבת מתענה "יום אחר" משמע דאין חיוב להתענות דוקא ביום ראשון, וכ"כ האחרות חיים (הלכות תענית סימן ט') בדעת הרמב"ם, וזה כדברי הרשב"א. ומה שהביא מדברי הרב בני בנימין שדייק דס"ל לרמב"ם דאיכא חיוב להתענות, היינו להתענות תענית חלום, ולא מיירי כלל בתענית של יום ראשון שאחרי. והגאון המחבר זצ"ל לא נתכון לעשות בזה מחלוקת בין הרשב"א לרמב"ם (אולם הרב אד"ר כתב: והיה אפשר ל"דאזדי לטעמייהו אם הוא חובה להתענות, שברשב"א נראה שאינו חובה. וכנ"ל). ע"כ.

סימן ג'

קבלת תענית 'בלא נדר' - בירור במשנת שבט הלוי

[א]. הצעת הגדול. [ב]. סתירה בשו"ת שבט הלוי מח"י לח"ח. [ג]. הערה גם בספר פסקי תשובות. [ד]. יצדד בדברי שבט הלוי. [ה]. אחרונים שנחתו לסתירה בשבט הלוי. [ו]. רבים מהאחרונים לא נחתו לזה. [ז]. גם לדבריו בח"י - זה רק כשיש מצוה בתענית. [ח]. הבהרה בדעת הגאון הנאמ"ן, והגר"מ שטרנבוך.

[א]. הצעת הגדול

הלכה פסוקה יש לנו בשולחן ערוך (או"ח סימן תקסב סעיף ה): כל תענית שלא קבלו עליו היחיד מבעוד יום, אינו תענית. ע"כ.

ונחלקו חכמי דורינו מהי גדר קבלת תענית, האם דוקא בנדר, או אפי' כשאומר בלא נדר, וככתוב בסידורים של האשכנזים.

[ובסידורי הספרדים הדיפסו כנוסח הכתוב בדברי מרן החיד"א בס' עבודת הקודש (מורה באצבע סי' ג אות קכז) שכתב לנוסח קבלת תענית בצורת תנאי, שאומר - הריני לפניך על תנאי בתענית נדבה למחר ואם לא אוכל או לא ארצה, כשאומר מזמור לדוד ה' רועי אוכל להפסיק, ולא יהא בי שום עון. ע"כ. ורבים מהפוסקים כתבו שנוסח זה יותר טוב מלומר בלא נדר. (ודלא כמפקקים בפרט עפ"ד החת"ס בחידושי למסכת ע"ז לד.). וע"ע בשו"ת אדרת תפארת (ח"ד סי' לב-ג). ואכמ"ל.]

וכאן לא נכנס לכל הדעות והדברים שנאמרו בזה, (ובין היתר בזמנו היתה בזה גם חלופת מכתבים בין ב' גדולי דורינו, ה"ה הגרי"ש אלישיב לחתנו הגר"ח קניבסקי, וראה בקובץ תשובות ח"א סי' נז, ובאגרות וכתבים דרך אמונה - אגרות הגרי"ש סי' מד, וע"ע בס' שר חמישים עמ' ש, ומה שהוסיף בספרו בעלי אסופות עמ' שנ, ובספרו ראה ישר עמ' קעג. וראה נמי בס' טעמא דקרא על מדרש אלה אזכרה עמ' רכב), אלא נתמקד בבירור דברי שו"ת שבט הלוי, אשר הוא מהראשונים שבין חכמי דורינו שכתבו בענין זה, ורבים וטובים מהבאים אחריו הביאו מדבריו. אבל התעוררתי כי לכאן סותר דברי עצמו. וכדלהלן:

[ב]. סתירה בשו"ת שבט הלוי מח"י לח"ח

הנה כה כתב בשו"ת שבט הלוי חלק י' סימן קנ"ו: כ"ג אדר ב' תש"ס לפ"ק. כבוד ידידי הרב הגאון הג' מופלג טובא בן גדולים ר' אלחנן ברלין שליט"א (אש"ה: הוא חתנו של הגרי"ש אלישיב). אחדשה"ט וש"ת באהבה. יקרתו מיום צום אסתר קבלתי והריני משיב מפני הכבוד בקיצור מפאת חסרון זמן. אודות קבלת תענית בלשון 'בלי נדר' הנדפס בסידורים, ויש מפקפק בזה, וכ"ת נתן פנים מסבירות לפי דעת הרמב"ן ונמו"י ובריטב"א פ"ק בתענית, דקבלת תענית אינו נדר ממש, אלא קבלת מצוה, ונדר דרגא גדולה מזה, וא"כ קבלת תענית קיים בשופי בדרך קבלה גמורה בלי חומרת נדר גמור, ושפיר כתב. ובקראי כל דבריו מיד עלה על לבי מה שהעיר גם כבוד חמיו ידידי הגאון הג' רבי יוסף שלום שליט"א (אש"ה: הכוונה להגרי"ש אלישיב), דהמונים טועים בזה וסוברים בדבר שמקבלים בל"נ אין חיוב כלל לקיים כ"כ, וזה עדין צריך תיקון. אבל דעתו נכון וישר. ע"כ.

ולכאן זה פלא, כי מה שכתב ויש מפקפק בזה, הם דברי עצמו בשו"ת שבט הלוי חלק ח' סימן ק"ל שכתב: ער"ח שבט תנש"א לפ"ק. כבוד ידידינו המפואר ומזכה הרבים הה"ג צדיק במעשי ר' אברהם

² אני מציין זאת, גם בגלל ששמו ודברי חתנו נזכרו בדברי שו"ת שבט הלוי דלהלן.

יהודה קבלת תענית 'בלא נדר' - בירור במושגת שבט הלוי לקדשו

יצחק הופמן שליט"א בעיה"ק ירושלים ת"ו. אחדשה"ט וש"ת באהבה. יקרתו קבלתי, ובענין קבלת תענית בודאי אין לזה מקור שיהיה קבלת התענית בלי נדר ובלי שבועה, כי הוא היפך המכוון בזה כמוון לכל. ע"כ.

וגם אני תמה על מה שראיתי בקובץ מבית לוי ח"א (עמ' שלה) שסתמו כדבריו בח"י. ולא הזכירו כלל מדבריו בח"ח. ומאידך, בקובץ מבית לוי ח"ג (עמ' פד) הביאו לכל דבריו בח"ח. (וגם שם לא הזכירו כלל מדבריו בח"א).

[ג]. הערה גם בספר פסקי תשובות

ובספר פסקי תשובות (סימן תקסב אות 1 והערה 27, בב' המהדורות) הזכיר רק מדברי שבט הלוי בחלק ח'. והוסיף מדברי עוד שהעירו על המקבלים תענית בלשון 'בלא נדר'. (וע"ע בשו"ת בצל החכמה חלק ה סימן קסב. וסימן קסג אות ט).

ובסיום דבריו כתב: וכבר עורר ע"ז הגרא"י הופמן בקו' בשם גדולי עיה"ק ירושת"ו שאכן הנוסח בסידורים משובש. ע"כ. והינך רואה כי בשבט הלוי ח"ח הדברים כתובים כהסכמה לדברי הגרא"י הופמן גופיה.

ולא זו אף זו כי בשבט הלוי גופיה בח"י נראה שהסכים על ישוב המנהג, ודלא כדבריו בח"ח, וכמ"ש.

[ד]. יצדד בדברי שבט הלוי

ואולי בתחילה בחלק ח' הסכים לעצם הערת הגרא"י הופמן, ואח"כ בחלק י' הסכים לעצם היישוב להערה זו. וצ"ב. (וע"ע בקובץ פעמי יעקב מס' מח עמ' יג).

ויותר מזה התעוררתי ממה שראיתי כרגע בס' בירור הלכה (זילבר, סי' תקסב ח"ו עמ' ריט) שהביא לדברי שבט הלוי בח"ח וכתב בסיכום: דעת שו"ת שבט הלוי דנוסח זה 'אין לו מקור' ולמעשה אין שום הכרעה בדבריו. ע"כ. הרי שהבין כבר בדברי שבט הלוי בח"ח שלא הכריע. ולפ"ז זה יתיישב יותר עם דבריו בח"י.

ופוק חזי נמי בס' אגרתא דחווותא ח"ג (עמ' כט) וחי"ד (עמ' לב) שהביא רק לדברי שבט הלוי בח"ח, וכתב: שרואה שנוטה כדעות הסוברים שאין קבלת תענית בלא נדר.

[ה]. אחרונים שנתנו לסתירה בשבט הלוי

ויצאתי לחפש בספרי האחרונים, וראיתי כי יש מהם שהרגישו בסתירת דברי שבט הלוי, ורבים מהם כתבו בפשטות שחזר בו בח"י, (ויש שלא חתכו לדברים בזה), וכדלהלן:

בספר נר ציון (כרך בין המצרים עמ' סז, וכרך ימים נוראים עמ' פט, וכרך טו בשבט עמ' קמ) כתב, באומר בלא נדר אינה קבלה כלל, וכ"כ בתחילה בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קל דאין מקור למה שנהגו לומר בלא נדר ובלא שבועה והוא היפך המכוון. אמנם שוב חזר והסכים בח"י סי' קנו שאם אומר רק 'בלא נדר' אינו מקלקל, והוא ע"פ המבואר בראשונים בהדיא וכו'. ע"כ.

וגם בספר מרקחי בשם (ח"ב עמ' תקו) כתב: בשו"ת שבט הלוי ח"י חזר בו אח"כ וכו'.

בספר אוצר מחמדים (ח"ד עמ' עח) כתב: בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קל הצטרף לדעת המפקקים על נוסח זה שיש להשיטו ולא לאמרו, אלא שבתשובה אחרת בח"י סי' קנ הביא תשובת הגר"א ברלין שליט"א שכתב ליישב הנוסח על פי דברי הרמב"ן המובא ברא"ש וכו'. ע"כ.

בשׁו"ת אדני פז (אביר, ח"ג ס"ס מא) וכן בתשובתו בס' גם אני אודך (ח"א עמ' סה) כתב: ראה בשׁו"ת שבט הלוי ח"י סי' קנ"ו שהרב השואל כתב ליישב נוסחת הסידורים לפי דברי הרמב"ן ונמוקי יוסף והריטב"א בפ"ק דתענית דקבלת תענית אינו נדר ממש אלא קבלת מצוה, וכתב הרב שבה"ל להסכים עמו. וזה שלא כדבריו בח"ח. ע"כ.

בשערי הלכות הנדפס עם המשנה ברורה מהדורת אהבת שלום (סי' תקסב עמ' קח בשו"ת הלכות. וכבר נדפס גם בגליון אליבא דהלכתא מס' קז דף יג:) כשהביאו לדעת המחמירים כתבו: וכ"כ בשׁו"ת שבט הלוי ח"ח סי' ק"ל, והוסיפו במוסגר, אמנם שם בח"י סי' קנ"ו רצה להקל לפי דברי הראשונים שאין קבלת תענית כנדר גמור אלא קבלת מצוה ואפשר לקבל בלא חומרת נדר. ע"כ. וממה שכתבו כן רק במוסגר נראה קצת שנקטו יותר לעיקר כדבריו בח"ח.

ובספר אמרי אליהו (טובי, עמ' ריט) כתב: בשבט הלוי ח"י הסכים שיש טעם נכון לומר בלא נדר, מיהו העירו האחרונים דלכאורה סותר לדבריו בח"ח ששם כתב וכו'. ע"כ.

ובכגון דא אמינא כי יש לברר אצל תלמידי שבט הלוי האם מידי שמיעא להו בהא, ומצאתי בספר נזר ים (בין המצרים עמ' תקמ) שכתב: בשׁו"ת שבט הלוי ח"י חזר בו מדבריו בח"ח והסכים לדברי השואל שם. וכן מורה הגרמ"ש קליין. ע"כ.

[ובס' שערי הלכה (רמתי, תעניות ס"ע קכח), ובס' באר אליהו (עמ' תכו הערה כח) ציינו לב' המקומות בשבט הלוי].

[ז]. רבים מהאחרונים לא נחתו לזה

ומכאן יש להעיר על עוד רבים וטובים שלא הזכירו מדברי שבט הלוי בב' המקומות, ונקטו כדבריו בח"ח, וכמו שתראה לדוגמא בס' אשי ישראל (פמ"ד הערה קצד, עמ' תקכה), ובס' התפלה והלכותיה (זכאי, ח"ב עמ' 70), ובס' כדונג נמסו (סי' תקסב, ח"ו עמ' פו), ובס' שושנת ישראל (בין המצרים, עמ' קפו), ובס' אבני שיש - חקת המועדים (פרץ, עמ' קלו), ובמזשנ"ב תפארת (סי' תקסב הערה 19), ובקובץ בית אהרן וישראל (מס' צג, עמ' פד, פז). ועוד הרבה.

ומ"מ מצאנו גם אחרים שאף שלא הביאו מדבריו בב' המקומות, מ"מ הזכירו רק מדבריו בח"י, וכמו שתראה לדוגמא בגליון מים חיים (דינר, מס' 420 בסופו), ובקונ' שואלים ודורשים (אלול, עמ' יט), ובקו' משלחן גבוה (ח"ה עמ' פה).

ובספר דבר כהן (עמ' תקלד) הזכיר רק לשבט הלוי ח"ח, וכתב בשמו שם כדבריו בח"י. ופלא שהחליף לשיטה בשתיקה.

[ז]. גם לדבריו בח"י - זה רק כשיש מצוה בתענית

ומ"מ גם לפי מ"ש השבט הלוי בחלק י', לכאן מעיקר הסברא שם יוצא, כי מה שמועיל אם אומר בלא נדר, זה רק אם אכן יש מצוה בעצם התענית, אבל לפעמים אין כאן מצוה בעצם, ואדרבה יש ממה לחשוש, וכגון לתלמיד חכם באופנים מסויימים.

ובאמת שזה יכול להיות גם מצד עצם קבלת התענית, וכמ"ש בלבוש (או"ח סימן תקסב סעיף א): הרוצה להתענות ולהתפלל ענינו שיתקבל תעניתו, צריך לקבל עליו בנדר לשם מצוה, שאם לא יקבל עליו ויתענה לא חשיב ליה לתענית, כי אקראי בעלמא הוא ולא למצוה יחשב לו, ודמי למפוח מליא זיקא (תענית יב.), ואדרבא נקרא חוטא על שציער עצמו, כי התענית דומה לקרבן שמקריב חלבו ודמו, וכמו

יהודה קבלת תענית 'בלא נדר' - בירור במשנת שבט הלוי לקדשו

שבקרבו צריך להקדישו קודם שיקריבנו, ואפילו מתעסק בשחיטה פסול דכתיב (ויקרא יט, ה) לרצונכם תזבחוהו, כך המתענה ואינו מקבלו קודם לכן דומה למתעסק בקדשים, ופיגול הוא ולא ירצה לו. ע"כ. ובספר נטעי גבריא (חנוכה עמ' תמו) הביא לדברי הלבוש, וכתב: הרי מבואר בהדיא בדבריו דקבלת תענית צריכה שתהא דוקא בדרך קבלת נדר לשם מצוה, וא"כ כשאמר בשעת הקבלה שתהא בלא נדר לא יצא ידי קבלה, וכ"כ בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' ק"ל דאין לזה שום מקור לומר בלי נדר ובלי שבועה. ע"כ. (ואח"כ העיר ע"ז מדברי הר"ן ודעימיה שקבלת תענית אינה כנדר גמור. ע"ש).

אבל לא זכר מדברי שבט הלוי גופיה בח"י. (וגם אין הכרח מדברי הלבוש, וכמ"ש כמה אחרונים, והו"ד בס' נתיבות חיים איפרגן ח"ג סי' יד אות יא עמ' קח. ע"ש). ועכ"פ קושטא קאי כי גם לדברי שבט הלוי בח"י היינו דוקא כשיש מצוה בעצם התענית, וכנ"ל.

[ח]. הבהרה בדעת הגאון הנאמ"ן, והגר"מ שטרנבוך

עוד רגע אדבר בקצרה אודות מה שיש להבהיר בזה גם במשנת עוד ב' מגדולי הדור האחרון: א' - בשו"ת מקור נאמן (ח"א סי' תקיא) כתב: לדעתי יותר נכון להשמיט המלים בלי נדר ובלי שבועה בקבלת תענית, דאל"כ אין כאן קבלה ולא יוכל לומר עננו בתפלתו, ועדיף לנהוג להוסיף כנוסח החיד"א המובא בסידורי הספרדים. עכ"ד. וכ"ה גם בתשובתו שבירחון אור תורה (אלול תשס"ד עמ' תתכה), ובמשנ"ב תפארת (סי' תקסב הערה 19).

מ"מ המעיין בדבריו בשו"ת אחימלך הכהן (יו"ד סי' טו) יראה דס"ל דעכ"פ בעיקרא דמילתא שייכת קבלת תענית בלא נדר, וכמו שדקדק בתשו' הקצרה במקור נאמן - שרק לא יוכל לומר עננו. ע"ש בעמ' צ' ועמ' צ"ג. וכן נקט בדעתו בקובץ שם משמעון (ח"ה עמ' 94 בהערה). [וכנראה לזה כוונתו בס' בגדי קדש - יצחק יחזק (עמ' סב בהערה)].

ב' - גם זאת אבא אעירה, כי בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן רנה) יישב למנהג קבלת תענית כשאומר בלי נדר, וכתב שכן נוסח קדמונים, ושפיר קעביד שיש בזה אסור מכח "קבלת תענית לבד". ודבריו הללו נזכרו בהרבה מספרי מחברי הזמן. ואף גם זאת נוסף כי כן יעץ למעשה, וככתוב בדבריו בתשובה נוספת שם (ס"ס רנד): נהגתי ליעץ בתענית יחיד לומר "הריני בקבלת תענית לפניך למחר בלי נדר, ומוצא שפתי אשמור, רק תנאי אני מתנה שאוכל לאכול" וכו'.

ועם כל זאת ראיתי כתוב בקובץ מה טובו ח"ז (עמ' רלו) פסקים שהשיב הגר"מ שטרנבוך להרה"ג יוסף שוב שליט"א: בקבלת תענית לכתחילה אין לומר בלי נדר, שיי"א שלא חשיב קבלה כשאומרים בלי נדר. ע"כ. והיה לו לציין לדבריו בספריו כנ"ל. (ובאמת שיש לעמוד על עוד פסקים הכתובים שם, ודוגמא נוספת תראה בדברינו להלן בסימן ט אות ז).

"אלה אנכרה"

לאחר שאנו מצוררים, על מה שאנו בדברי המחברים, שמדברי
אמנם באותו הצ'ין במקום אחר איננו מלכירים, כאן המקום לספר
לקוראים, את אשר שמעתי מהרה"ט אליהו שרא"א שליט"א על מה

אאמו"ר בהיותם צעירים, ואמר שאמו"ר - יהיה לזכר הכל! וא"ל
 רבם הצריכ"א אבא שאול זצ"ל היה מתפעל מקיאותו הצדוקה.
 [וראה גם להלן בסימן י"ד מכתב א' - מדברי הרה"ק ב"ר משאלי - שפסעמיט
 כאשר הצריכ"א אבא שאול זצ"ל היה רוצה לדעת היכן כתוב משהו, היה שואל
 אות אבא, ונעזר בידיעותיו]. ולדעתו למרות שהיו עוד מתמידים
 וסקדנים בישיבה, לכה אאמו"ר למה שלא לכו הם, בעלל שער מאד
 על קדושת צנינו, וכמו שיכול להציג - כמי שזכה לללות אותו
 בדרכים מהישיבה לבית המשק לפחות ל' או ח' שנים, שאבא לא היה
 מרים את הצינים כלל ברחוב, ואפילו בשעה שהיה עובר לכביש,
 שמו יראה דבר שאינו רצוי. ובכל הדרך היה מדבר עמו רק דברי
 תורה. [הוסיף כי לפני שיש אשה לא הציג להתללות לאבא שהיה גדול ממנו,
 ורק לאחר שהתחתן בהיותו אברק התחיל בזה ונמשך הדבר כמה שנים]. ולכן
 התקיים בו מה שכתוב "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי ציניכם ...
 למען תזכרו" וכו'. [ובאמת שכל גדול שמירת צנינו וקדושתו של אבא יש
 להרחיב במילים. ובצ"ה עוד ניוחד על זה את הדברים באחד החלקים].

וגם שמעתי מהאחים הצדוקים, שכבר בהיותם ילדים קטנים, והיו
 ההורים צריכים להיות אותם מצסיקים, כשאמו"ר היה מליץ לבית
 בין הלימודים שכוללים, היה מושיבם לידו עם ספרים, ואמר להם
 תקראו מהשחן ערוך לסימנים ולפסקים, ולבנתיים הוא היה נח
 והם קוראים, ומידי פעם היה מתקנס 'בעל פה' על מה שקראו
 בלשון הסציפיים, ואמרו לו הרי כן כתוב בספר בפנים, והיה אומר
 להם - לא ראיתם בנושאי הכלים, שהגיהו 'דעים' במקום 'דיונים'
 (ראה באו"ח סי' תקנא ס"ה, ובאחרונים שם), וכיוצא באלו התיקונים.

וכך היה מנהגו לפני כל המוצאים, להוסיף לידו אחד מהילדים, שיטרוס ללשון השו"ע והטהרת הרמ"א, על הלכות המוצא מריש עד אמירא. ומשק השנים, חזרו על זאת כמה פעמים.

ולפעמים מרוב העמל והמאמץ, ציניו היו נסכרים, ונרדט בצוד שהילדים היו לפניו את ההלכות קוראים, והתנוקות היו לרעים אלו מנצלים, ומלפניו היו בורחים (למחקים), וכשפתח את ציניו ולא שמע לקול התורה לפניו, היה שואל היכן הם נעלמים, ומחזירם לשון את הסעיפים.

ואם הוא עצמו היה הולך לנוח עם ספר, ומרוב העמל היה נרדט מיד, אולם כשהיו רוצים לקחת לספר מידיו, תיכף היה מתעורר ואוחז בו חלק.

וכשהיה בתוקפו, היה שולט מאד בצלמו, וטרם שנה מצמלו, היה אומר לאחד מבני ביתו - 'תציר אותי בצוד 5 או 7 דקות!' והיה צומד בדברו. ולאת אומרת שתיכף עצם את ציניו, תנומה היתה נופלת על רציונו, לפי שמיצה את כל כחו. ואם שיצר בנפשו כמה 'דקות' בודדות נצרך לישון כדי להשיב את כחו!

ופעם אמר לבנו, שאם בזמן התפלה לא יקיץ (הבן) משנתו, ישפוק עליו דלי מים כדי לעוררו, וקיים לדברו ולמאמרו. וכנראה באלף שהדברים יצאו מלבו, ואם שיש דואמא חיה לסביבתו, נכנסו ללב בנו, ועד עצם היום הזה אותו הבן במנין 'נץ החמה' קובע לתפלתו, דבר יום ביומו. [וכשהיה מצניס לילדים, היה אומר במנגלית "חושק בטט שונא שונא בנו ואהבו שחרו מוסר" (משלי פרק י"א, כד)].

³ הגדולים, אבל אני כבן זקונים, לא זכיתי להיות מהמטופלים, ומלאכתו בי נעשתה ע"י אחרים, אבל הוא לא היה חפץ בזה ובבנין נערים, ובהם היה מהגוערים.

ואיך גם זאת מספר בנו בכונו, כי לאחרת ליל חופתו, הניח אאמו"ר
לצורכו משינתו, כדי שפני החמה תהיה תפלתו, כפי רגילותו, כי
לא שונה יום זה לצניין קיום מצוות בוראו.

ונשוב לדברים הראשונים, כי עד כדי כך אומרים, שאם חלילה היה
נחחק מהש"ע אחד מהסציפים, היה אאמו"ר מחזירו מלכרנו בלא
דילוגים.

וכבר כתבתי מה ששמעתי כמה פעמים, מפי מרן ראש הישיבה הג"ר
אברהם סליס, ואיך חזר כעת על הדברים הרבים, בשעה שאם לנת
לנו ניוחמים, כי אבינו נבחן בע"פ על כל ד' חלקי השולחן ערוך
סעיף אחר סעיף אצל הגר"צ אב"ש והגר"י צדקה זצ"ל, ומאד נהנו
מהבנתו ומפליטתו בדברים.

ועם כל זאת, כאשר פנו אליו עם שאלות, אפילו אם זו היתה אחת
הבנות, ששיעורי בית היתה צריכה לכתוב בחברות, היה אומר
'אותיות מחכימות', ופותח את הספר ובפנים היו ציני' ראיות, ורק
אז היה עונה תשובות. ולא היה סומך על מה שמנחם בראש
מהלכרנות. [וצד סיבה היתה לו בזה, כי היה רוצה להסתיר לידיעותיו אפילו
מקרוביו, וכמו שבע"ה צד יוספר באחד החלקים].

ופעם בשעת רצון סיפר לי, שכאשר היה בגיל 4-3 למד בת"ת שהיה בבית הכנסת 'פרחה' (ברחוב הרב בלזר, בשכונת בית ישראל) והיו שם ב' מורים, וא' שמו מולא יוחאי, וילד שלא היה שומע בקולו היה מקבל ממנו 'פלאקה' ברגלים, (והיו מורידים לנעלים של הילד ונותנים לו מכות ברגלים כשהוא יחף). ופעם אמר הילד למולא - 'שהולך למות' מכאב הפלאקה, ואמר לו המולא - שיתן לו עד שימות! ושאלתי לאבא, האם הוא קיבל 'פלאקה' ואמר שלא.

[ונציין, כי בספר 'זכרונות בגדאד וירושלים' (עמ' 188) כותב המחבר ר' משה חבושה הי"ו, על סבינו ר' משה עמבר זצ"ל: כשהייתי קטן בגיל חמש שש הוא (סבא) היה אוסף נערים ומלמד אותם תנ"ך בבית הכנסת 'פרחה' בשכונת בית ישראל, ולאחר הלימוד היה מחלק מענקים למי שהצליח במבחנים. ע"כ. נמצא א"כ כי גם אבא למד שם, וגם סבא (חמיו) לימד שם. (אבל לפני כשנתיים שאלתי את אבא על מעשיו של חמיו שם, ואמר לי שכעת אינו זוכר)].

סימן ד'

הארות חדשות אודות פטירת אהרן, ואבלות ושמחה בחודש אב

[א]. חודש אב זמן של בכיה כבר מזמן פטירת אהרן. [ב]. אם בכו בכל חודש אב, איך שמחו בט"ו באב. [ג]. מה שבכו על אהרן שלשים יום, לא היה תיכף ומיד מיום פטירתו. [ד]. בשנה ההיא ברנו לראשונה במדבר ברכת הלבנה שאמורה להאמר בשמחה. [ה]. על אהרן בכו ל' יום הנשים והקטנים, והגברים חגגו בט"ו באב. [ו]. בימי החול בכו על אהרן, ובשבת שבה היה ט"ו באב שמחו. [ז]. השלמות לכ"ז מדברי כמה חכמים. [ח]. דוקא אהרן ובניו נפטרו בר"ח.

[א]. חודש אב זמן של בכיה כבר מזמן פטירת אהרן

נאמר בספר במדבר (כ, כט) "ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל". הנה אהרן נפטר בא' לחודש אב, וכמו שכתוב להלן (במדבר לג, לה) "ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחדש". ונמצא א"כ כי כל חודש אב היה חודש של בכיה על פטירתו. והדבר מתאים לחודש זה. [וכפרט מאחר שעיקר האבלות בו הינה על חרבן בית המקדש, אשר סביבו חייהם של זרע אהרן]. ואולי יש ללמוד מזה לענין מה שדנו הפוסקים (או"ח ר"ס תקנא) עד מתי נאמר 'משנכנס אב ממעטין בשמחה'.

וראה בספר בן איש חי (שנה ראשונה פרשת דברים הל' א) שכתב: ארז"ל בר ישראל דאית ליה דינא בהדי עכו"ם לשתמיט מניה עד ר"ח אלול, וי"א עד ט"ב דהיינו עד אחר עשרה באב וזו הסברה היא עיקר, דאין צריך להשתמיט עד ר"ח אלול אלא רק עד אחר עשרה באב, ובפרט כי בט"ו באב צריך לעשות שמחה מפני שיש עלוי לשכינה כמ"ש בזה"ק ח"ב דף קצ"ה, וכיון שעלה חודש זה ביום ט"ו לא ירד דמעלין בקודש. ע"כ.

⁷ ואיתא במסכת בבא מציעא (נט:): מיום שנחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה, שנאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפילתי. ע"כ. ולפי דרכינו אולי יש למצוא ביאור חדש למה ששאלו בספרים (ראה בגליון אשכול יוסף מס' 499 שהביא בזה ז' דרכים) מדוע אהרן לא הפציר והתחנן להכנס לא"י כמו משה רבינו שהעתיק תקט"ו תפילות להכנס לארץ. כי מיתתו ענין אחד היא עם העתיד להיות בחודש זה, ולא מתאימה בזה תפלה, משא"כ לגבי משה רבינו שאדרבה התפלות שהיו הועילו מאד לחודש זה (אדר). והוא ההיפך מחודש אב, וכמ"ש רבותינו במסכת תענית (כט:): 'כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה - כך משנכנס אדר מרבין בשמחה'. [ואיתא במסכת ברכות (לא.) אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות וכו' אלא מתוך שמחה של מצוה. ע"כ].

⁸ ולפני זה כתב הבן איש חי (בסוף ההקדמה שם): חודש אב יהיה אב לכל חדשים, ולעתיד נגילה ונשמחה בו בכפל המורה על הקיום. והזרעים בדמעה שבוכים בט"ב, ברנה יקצורו לעת"ל, ובא יבא ברנה - בא בהפוך הוא אב, יבא ברנה לעתיד, נושא אלומותיו כי רבות רעות נעשו בו ועתה לעת"ל יהיה נושא אלומותיו טובות מרובות. עכת"ד.

והדברים נפלאים עם מ"ש באור החיים (בראשית א, א. אות יא): דע כי אמרו ז"ל (הקדמת תיקוני זהר דף טז.) כי האותיות כשהם בדרך ישר על זה הדרך אל"ף בי"ת גימ"ל וכו' הם רומזים למדת רחמים, וכשהם למפרע על זה הדרך תי"ו שי"ן רי"ש וכו' הם מורים על מדת הדין, וזה לך האות חדש תשרי שהאותיות למפרע

[ובמסכת בבא בתרא (קכא.) איתא: לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכפורים. וכתב שם הריטב"א: יש שואלים, והלא מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו (סוכה נא.), ולאו קושיא היא, דשמחה דהתם בבית המקדש בלחוד בגדולי ישראל וגדולי כהונה ולויה בלבד, והיינו דפריט ואמר שבהן בנות ישראל וכו'. ע"כ. מבואר בזה כי מהות ה"ט של ט"ו באב - זו 'שמחה' כללית].

[ב]. אם בנו בכל חודש אב, איך שמחו בט"ו באב

ועכ"פ התעוררתי כי צריך להבין, שהרי אהרן נפטר בשנת הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים (וכמ"ש בספר במדבר לג, לח), וגם הנס שבגללו נעשה ט"ו באב ליום שמחה היה בשנת הארבעים (וכמ"ש במס' תענית דף ל: ובפרש"י שם), ומכיוון שכתוב שבכו בשנה זו כל חודש אב על פטירת אהרן, לכאן זה כולל גם את ט"ו לחודש זה, ואיך זה משתלב עם מה שעשו אותו יו"ט?

ויתכן שיש ללמוד מזה אודות אכלות על גדולי ישראל בימי מועד וכדו', שיש לשלב בין הדברים. (וראה מ"ש כיו"ב להלן בסימן ה אות ו). ובפרט כי שניהם 'מצוות' הם.

[והדברים משתלבים יפה עם מה שכתבנו כבר ביהודה לקדשו ח"א (עמ' יג): כי מי ששמו בחגים לשם שמים, ולא כדי למצוא נחת לעצמו פי שנים, גם לא יקשה אצלו לקבל נחמה ביושבו אז באבלות פעמיים (בחג בצניעה ואח"כ בפרהסיא). כי זה רצון היושב בשמים, ומה לי לבכות או לרקוד לקול מצלתיים, והרי לשם שמים כל מעשיו, ואשרי נאמר לו ולורעו אחרי. (ע"ש בהערה עוד דבר נפלא)].

ואכן שוב הופיע ירחון האוצר (מס' קה עמ' קיא) וראיתי שהובא שם מהרב יצחק דוד אלתר בס' בנסוע הארון (עמוד קו) שכתב: נאמר אצל אהרן הכהן "ויבכו אותו שלושים יום כל בית ישראל" לא מצאנו פעם נוספת בתורה שבכו כל בית ישראל, אפילו אצל מרע"ה לא מצינו כן, ובכל אופן מצאנו שבתוך שלושים יום הללו היה ט"ו באב דאיתא... על יום זה... לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב, והטעם שבו כלו מתי מדבר באותה שנה, בתוך שלושים היום מפטירת אהרן הכהן שנסתלק בא' אב שנאמר על ימים אלו שכל ישראל בכו, בתוך זה לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב... ומכאן אתה למד שאין בזה סתירה מצד אחד יכול להיות קרע שאינו מתאחה ומן הצד השני ממשיכים הלאה בשמחה. ע"כ. (ע"ש עוד מה שדן בכ"ז).

ומן הענין להביא כאן גם מדברי הגרמ"צ ברגמן (סוף גליון דרכי אורה מס' 89): במחיצתו של החזו"א לא שרתה לעולם העצבות, גם כאשר עסק בעניינים הקשורים לשבר ולחרבן, כל כולו היה שקוע בעבודת ה' מתוך שמחה פנימית טהורה שקרנה ממנו. והסביר, ירמיהו הנביא חיבר את מגילת איכה ברוח הקודש, וכאשר כתב 'בכה תבכה בלילה', אין ספק שהוא עצמו בכה באותה השעה, דמעות ניגרו מעיניו על שבר בת עמי, והלא השכינה אינה שורה אלא מתוך שמחה? אבל אין סתירה בין דמעות של אמת על חרבן וגלות, לבין תחושת שמחה פנימית שמקורה בדבקות בה' ובתחושת שליחות נבואית. האדם יכול לחוות כאב עמוק, לבכות בכי תמרורים, ובו זמנית בוער ליבו בשמחה של קריבה לאלוקים ושל אמת ניצחית. ע"כ.

תי"ו שי"ן רי"ש הוא זמן הדין הגדול, אלא שהשם לצד רחמיו שיתף אות אחת משם הרחמים והיא יו"ד לרחם הדין. ואחרי הודיע אותנו את זה נפרש הכתוב על זה הדרך בי"ת ראשית תדע טעם לקדימת בי"ת לאל"ף, להיות שהבריאה היתה במדת אלהים וכיון שכן עלו האותיות למפרע כמשפט ובזה קדמה בי"ת לאל"ף וקנתה מקומה. עכת"ד. ויוצא לפ"ז כי חודש 'אב' - שבו האותיות לפי סדר ישר, הינו מידת הרחמים. (ואולי אפי' יותר מחודש תשרי!).

אבל אחרי ככלות הכל, יש להבין איך בפועל שילבו בני ישראל במדבר בין בכיה על אהרן ליום טוב באותם הימים. (וראה מ"ש להלן באותו מספר אהל יעקב).

ג. מה שבכו על אהרן שלשים יום, לא היה תיכף ומיד מיום פטירתו

ואולי מה שבכו ישראל על אהרן שלשים יום, לא היה תיכף ומיד מיום פטירתו, אלא אח"כ. וסעד לזה נראה מ"ש בתלמוד ירושלמי מסכת יומא (פרק א הלכה א): כתיב (דברים י, ו) ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מות אהרן, וכי במוסרה מות אהרן והלא בהר ההר מות, הדא הוא דכתיב (במדבר לג, לח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם? אלא מכיון שמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד ובקשו הכנענים להתגרות בס, הדא הוא דכתיב (שם כא, א) וישמע הכנעני מלך ערד וישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל, מהו דרך האתרים? כי מות התייר הגדול שהיה תר להם את הדרך, ובאו ונתגרו בהם, ובקשו ישראל לחזור למצרים ונסעו לאחוריהן שמונה מסעות, ורץ אחריו שבטו של לוי והרג ממנו שמונה משפחות, אף הם הרגו ממנו ארבע (דברי הימים א. כו, כג) לעמרמי ליצחרי לחברוני לעזיאל. אימתי חזרו? בימי דוד, הדא הוא דכתיב (תהילים עב, ז) יפרח בימיו צדיק ורב שלום עד בלי ירח. אמרו מי גרם לנו לדמים הללו אמרו על שלא עשינו חסד עם אותו הצדיק וישבו וקשרו הספידו וגמלו לצדיק חסד והעלה עליהן המקום כאלו מות שם ונקבר שם וגמלו לצדיק חסד. ע"כ. ועיין בה.

¹ וגם במסכת תענית (ט). איתא: מות אהרן - נסתלקו ענני כבוד, שנאמר וישמע הכנעני מלך ערד, מה שמועה שמע - שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכסבור ניתנה לו רשות להלחם בישראל. והיינו דכתיב ויראו כל העדה כי גוע אהרן. אמר רבי אבהו: אל תקרי ויראו אלא וייראו וכו'. חזרו שניהם בזכות משה וכו'. ע"כ. ויתכן שבזמן זה של סילוק ענני הכבוד שהיו סמוך לפטירת אהרן היתה המלחמה עם הכנעני, וזה לקח קצת זמן, ואח"כ הספידו לאהרן, וגם חזרו ענני הכבוד בזכות משה.

[ומעניין כמה זמן נחסרו מענני הכבוד. וראיתי באמרי אמת (פרשת חקת תרפ"ט) שכתב: וישמע הכנעני וגו' - פרש"י שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד וכו', וקשה, הרי חזרו בזכות משה ומה היה יכול לעשות בזמן קצר כזה? וביאר שמכיון שהח' מסעות לא היו על פי הדיבור, לא הלך הענן עמהם, ועל ידי זה נתגלו. ע"ש. והלום ראיתי כתוב בירחון האוצר (מס' קה עמ' קיא): נחלקו רבותינו מתי חזרו ענני הכבוד בזכות משה, בתורת חיים (בבא בתרא דף קכא). הבין שחזרו מיד, שכתב: דאע"ג דפסקו העננים בשעה שמת אהרן, מ"מ חזרו מיד בזכות משה. ולעומת זאת, ביערות דבש (חלק ב דרוש ד) כתב: דאף שחזרו בזכות משה, לא חזרו תיכף, ובלי ספק שהיו נחסרים למ"ד יום ימי בכייתו, וכמ"ש המפרשים, כי מלך ערד בא להלחם לישראל, ואילו תיכף חזרו, אין תקוה למלחמתו, ומה ראה שבא להלחם, אלא ודאי שהיו איזה ימים שנסתלק הענן. ע"כ. (וביאר לפ"ז איך ראו את הלבנה במלואה בט"ו של חודש אב. וראה בדברינו להלן). שוב הראני מעלת גיסי הרה"ג רח"מ שליט"א שבחיבורו היקר 'ריח הלבנון' (עמ' כו) כתב: לא נתבאר בדברי חז"ל במשך כמה זמן היו ישראל בלי היקף העננים, ומדברי החזקוני בפרשת חוקת עה"פ 'ותקצר נפש העם בדרך' (שמקורו במדרש תנחומא תחילת פ' במדבר) מוכח שאחרי שלשים יום מפטירת אהרן עדיין לא חזרו העננים. והגאון האד"ר בעטרות אד"ר (פר' חוקת) כתב: ובודאי לא חזרו תיכף לאחר פטירתו של אהרן ומן הסברא ששבעת ימי האבל ל"ה העננים או שהיו באופן אחר מכל העת שהיה אז ע"כ. אולם בעלי התוס' במושב זקנים (במדבר כא ז) כתבו: ענני כבוד לא נסתלקו עד מות אהרן ועוד שמיד חזרו לכבוד משה וה"ה הבאר, וכעין דבריהם כתב הגאון בעל גבורות ארי ע"ד הגמ' ביומא (עה:): הא דאמר במיתת אהרן נסתלקו לא לגמרי אלא לפי שעה להודיע שעד עכשיו היו ענני כבוד בזכותו ומכל מקום חזרו מיד בזכות משה ע"כ. ושם כתב מעלת גיסי לברר ולדון בדבריהם כיד ה' הטובה עליו. ע"ש. ותרו"צ].

[ואם נאמר שהכל היה תיכף אחר פטירת אהרן בא' לחודש אב, נמצא כי אז היה גם מה שכתוב (במדבר כא, א): "וישמע הכנעני מלך ערד ישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל וישב ממנו שבי". ומזל החודש גרם גם לזה. (ועי' בהקדמות ספר משנת חיים שטיינברג מועדים ח"ג עמ' י').]

[ד]. בשנה ההיא ברכו לראשונה במדבר ברכת הלבנה שאמורה להאמר בשמחה

ועוד יש להרגיש בזה בהקדם מ"ש בספר מגדים חדשים (דברים עמ' צד) שע"פ דברי רבינו חננאל (הובא בפ' רבינו בחי' שמות יב, ב) שבמדבר לא היו ישראל רואים לשמש והלבנה משום ענני הכבוד שזכו להם מכח אהרן, נמצא שבהיות ישראל במדבר לא קדשו הלבנה בכל חודש, וכן לא ברכו ברכת החמה אחת לכ"ח שנה. והפעם הראשונה שברכו ישראל ללבנה במדבר, היה בחודש אב בשנת הארבעים, שאז נפטר אהרן ונסתלקו ענני הכבוד ושוב ראו את הלבנה. (וביאר שם שלכן בשנת הארבעים לא מתו בט' באב, בזכות ברכת הלבנה שמצילה ממיתה). ע"ש.

והלכה פשוטה יש לנו בשולחן ערוך (או"ח סימן תכו סעיף ב): אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובגדיו נאים. ע"כ. (וע"ש בהגה לגבי חודש אב).

וחזינו מהנ"ל כי למרות שבכו ישראל על אהרן שנפטר בתחילת חודש אב (שאו זמן ברכת הלבנה), מ"מ דוקא בשנה זו ובזמן זה ברכו לראשונה ברכת הלבנה שאמורה להאמר בשמחה. ולפי מה שציידנו א"ש גם זה. (וע"ע מ"ש באורייתא דשמואל עמ' קא-ד).

[ה]. על אהרן בכו ל' יום הנשים והקטנים, והגברים חגגו בט"ו באב

וכשהצטתי לעיקר ההערה הנ"ל (איך מסתדר הו"ט של ט"ו באב עם ימי הבכי על אהרן) בשולחן שבת, רצתה אשתי שתתחיה להציע שעל אהרן בכו ל' יום הנשים והקטנים, ולא הגברים, ומי שחגג בט"ו באב, היו הגברים - שעליהם היתה הגזירה. אבל תיכף דחינו לזה ממה שכתוב (כ, כט) שבכו על אהרן "כל בית ישראל", ולא כתוב "בית יעקב" שאלו הנשים, וכדפרש"י בספר שמות (יט, ג) כי בית יעקב - אלו הנשים, ובני ישראל - אלו הזכרים. וביותר כי כבר רש"י כאן ממש כתב: "כל בית ישראל" - האנשים והנשים, לפי שהיה אהרן רודף שלום ומטיל אהבה בין בעלי מריבה ובין איש לאשתו. ע"כ. (וע"ע בגור אריה במדבר כ, כט).

ולא הייתי טורח לכתוב זאת אחר שתיכף דחינו לזה, אלא לפי שאח"כ מצאתי קיום לעיקר דרך זו בדברי המשך חכמה כאן שכתב: ויבכו את אהרן וכו' כל בית ישראל, מה דכתיב "בית ישראל" ולא "בני ישראל", הענין שהיה זה בשנת הארבעים בראש חודש אב (לקמן לג, לה) והיו סבורים העם שימותו עדיין בט' באב במדבר, ולנוחם היה להם מיתת אהרן, שגם אהרן ינוח אצל משכבותם, ולא יתמו במדבר הזה לעולם התחיה. משל למלך שזרק צרורות, מה עשה? השליך מידו מרגליות והגביה כולם [מדרש (ראה דברים רבה ב, ט)]. אבל בית ישראל - המה הטף והנשים, שעליהם לא היתה הגזירה - המה בכו כולם על מות קדוש ה': לבלי להביא אותם בארץ. ולעיל כתיב (כפסוק כב) "ויבואו (בני ישראל) כל העדה הר ההר", וכולם שלמים ועומדים ליכנס לארץ (שלא היה בהם אחד מאותם שנזורה גזירה עליהם) שכבר כלו מתי מדבר - רש"י, היינו לפי האמות שבטל מהם הגזירה, כמו שהביאו תוספות באורך בבבא בתרא דף קכ"א בשם רבינו תם, עיין שם. עכ"ד. ולפ"ז חזרו והתקיימו דברי אשתי שתתחיה.

[ו]. בימי החול בכו על אהרן, ובשבת שיבה היה ט"ו באב שמחו

וכרגע הופיע ספר כרם חיים (איפרגן) וראיתי (בריש ההקדמה עמ' ה) שהביא שכתב הריטב"א (תענית כו:): לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכפורים, פירוש יום הכפורים שניתנו בו לוחות שניות,

וט"ו באב שבו ידעו שכלו מתי מדבר בשנת הארבעים, ומפני זה נהגו לעשות סעודה בשבת שלאחר ט' באב, ע"כ. וכתב (במוסגר): ויש להבין מאי טעמא קבעו דייקא לשבת, ולא ליום ט"ו באב עצמו. וראיתי בקובץ ממעיינות הי"ם (להגרימ"מ מתורת חכם שליט"א) שביאר שהשמחה על שכלו מתי מדבר, ארעה בתוך תקופת האבלות על אהרן שמת בר"ח אב, ויבכו את אהרן שלושים יום, ורק לפי שט"ו באב ארע בשבת, קבעו סעודה בשבת, עכ"ד. ע"כ. (וע"ע בסוף שו"ת חוות יאיר מהגר"ד אופנהיים).

ולפ"ז הכל א"ש, כי בימי החול בכו על אהרן, ובשבת שבה היה ט"ו באב שמחו. [ונמצא לפ"ז כי מה שכתוב שבכו על אהרן ל' יום, אין שבת בכלל, וחדוש הוא, שלא רק שלא בכו בשבת כמוכרח (וזה פשוט), אלא אף עשו בו יו"ט מיוחד].

[ז]. השלמות לכ"ז מדברי כמה חכמים

ושלחתי לדברים למחבר (כרם חיים), וכתב לי: במ"ש כת"ר באות ג', ברוך שכיוונתי אף אני עני, כי כן כתוב אצלי בחידושי (טיוטה) עה"ת פרשת עקב.

וראה עוד למוה"ר רבי יעקב חי זריהן זצ"ל ראב"ד טבריא ת"ו, בספר אהל יעקב (פרשת ויחי, ד"ה ובהדי אורחין, מהדו"ח דרי"ז ע"א).

וכה כתב שם: ובהדי אורחין נובין לדעת בעז"ה השינוי בין משה רבינו ע"ה לאהרן אחיו, דבמשה כתיב ויתמו בכי אבל משה, ובאהרן כתיב רק ויבכו לחוד, ולישב נקדים מה שיש להעיר עוד דבמסכת תענית (ל): איתא בט"ו באב נתייחד הדבור עם משה אחרי שפסקו מתי מדבר, ועיין ברש"י (שם). ובמס' בתרא (קכא). כתבו התוס' (ד"ה יום שכל) דבשנה אחרונה שהיא שנת הארבעים נמי מתו, ולפי שהיו אבליים עד ט"ו באב לא נתייחד הדבור, אך בט"ו באב מקצתו ככולו אז נתייחד הדבור, משום שאין השכינה שורה מתוך עצבות ע"ש, וקשה דאחרי כי בשנת הארבעים בראש חדש אב נפטר אהרן ובכו אותו בית ישראל שלשים יום אם כן איך שרתה שכינה בט"ו באב דהרי עדיין היה משמש הבכי על אהרן דאין השכינה שורה מתוך עצבות? ואפשר דיש לחלק בין הבכי לאבלות, דבבכי אין כל עצבות ושוממות ואדרבה כשהוא בוכה רווח ליה עלמא, וכן הוא בעלי העצבון ומרה שחורה דאחר שבוכים הם נחים ושקטים (עיין רמב"ן פרשת תצא על פסוק ובכתה את אביה ואת אמה וגו'), אבל האדם כשהוא אבל אז תמצאהו דוה ומשתומם ורוחו מטורפת עליו לא מצאה מנוח. ובכן יש לומר כי באהרן לא היה דין האבלות רק שבעה ימים כמו הדין, וכן ביעקב כתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים, רק הבכי היה שלשים יום, וגם זה היה ברוב בית ישראל שהם הנשים כמו שאמרו רז"ל (רש"י פרשת חקת על פסוק ויבכו את אהרן וגו'), משום שהיה רודף שלום בין כל בית ישראל איש לאשתו ועתה חסרו שאין מי שימלא תמורתו, ולזה לא נאמר ויתמו ימי אבלו כי מקודם לזה ספו תמו אחר שבע ימים ורק הבכי היה שלשים יום, אבל משה רבינו ע"ה היה לו אחרת כי כל ישראל האנשים והנשים היו בוכים ואבליים שלשים יום, שזה הוא ההפסד הגדול האמיתי שלא קם ולא יקום כמוהו לעולמים. עכ"ד.

[ועוד ציין לי לעיין בדברי גאון טבריא הגראד"א זצ"ל בספר פתחי אברהם (פרשת מסעי עמוד קצט), וראיתי שביאר, כי הויתור למתי המדבר בשנת הארבעים, היה קשור עם מיתת אהרן שהיתה כמה ימים קודם לכן, שמיתתו כיפרה להפקיע מגלות, שזה היה העונש של דור המדבר שלא זכו להכנס לא"י וישארו בגלות ויניעם במדבר, וזכותו של אהרן הוציאם מהגלות ולזכות להכנס לא"י. ע"ש].

וכשהצעתי להערתני הנ"ל (בראש הדברים) קמיה ידידי הרד"ג רש"י סופר שליט"א, הראני שבכתביו עמד בזה וצידד ב' אופנים, א' - שימים טובים לכל ישראל עשו רק אח"כ, ובאותה השנה רק מי שניצל. ב' - שאין דין אבלות על אהרן אוסר לעשות ימים טובים (ליחידים). וצידד בב' ביאורים אלו בסתירה

ובבניה (ע"פ המקורות. וע"ע ביערות דבש ח"ב דרוש ד עמ' סב במהדור' תשמ"ח - מה שדן במקורות שבזה). וה' יזכהו להוציאן במהרה לאורה. (אבל עיקר מה שקשה לי אי"ז מצד 'ההלכה', אלא מצד 'המצאות' שבפסוק מפורש שבכו ל' יום, ובחז"ל מפורש שעשו י"ט, ואיך י"ט עולה כאחד עם בכיה).

וכעת היו הדברים גם בפני מעלת בן אחותי הגדולה והצדקת ה"ה הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א (מח"ס המאיר לארץ) וכה הוסיף וכתב עליהם:

בעניין מיתת אהרן בחודש אב: הרלב"ג בפרשת חוקת (כ"א כ"ד) ובפרשת דברים (א' ג') כתב שפטירת אהרן היתה בחודש שבט. וכ"כ בספר מנחה בלולה (במדבר כ"א כ"ד). וכן נזכרה דעה זו בסדר הדורות (ב' אלפים תפ"ח), וביפה ללב (סימן תק"פ אות ו'), ובכף החיים (שם אות י"א). ותימה שלא העירו שזה נגד דברי חז"ל במסכת ראש השנה (ב' ע"ב), ובתענית (ט' ע"א), ובמגילת תענית (פרק י"ג), ובסדר עולם (פרק ט' ו').

בעניין חודש אב ריע מזליה, ראה בביאור מהרא"י לבעל תרומת הדשן עה"ת (במדבר כ' כ"ח) שהכנעני רצה להלחם בישראל בחודש אב בתחילתו, משום בחודש זה ריע מזליה, כדאיתא במסכת תענית (כ"ט ע"ב) לישתמיט מיניה בירח אב, ר"ל עד לאחר תשעה באב מסתמא. עכ"ד. וש"מ תרתי, חדא דאף קודם חורבן ביהמ"ק היה ריע מזלו של חודש אב, ועוד דעד לאחר תשעה באב ריע מזליה ותו לא. וכ"כ הר"ן על הרי"ף בתענית (ט' ע"ב בדפי הרי"ף), וכן מבואר בפשטות מדברי הזהר"ק פרשת יתרו (דף ע"ח ע"ב). אבל רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף בתענית (ט' ע"ב בדפי הרי"ף) כתב שידחנו וישתמיט ממנו בכל חודש אב. וכן משמע בדברי רבינו ירוחם (נתיב י"ח ח"ב), וכן פסקו במגן אברהם (סימן תקנ"א ב'), ובמקור חיים שם, ובפרמ"ג (שם בא"א). ודעה שלישית מצינו באחרונים, דעד ט"ו באב בעי לאישתמוטי מיניה, ראה למחר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (סימן ר"ט), וביפה ללב (ח"ב סימן תקנ"א אות ב'). וע"ע בקרבן נתנאל על הרא"ש במסכת תענית (פ"ד אות ה'), ובשו"ת התעוררות תשובה (ח"ד סימן ל"ב), ובשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סימן ס"ו), ובאחרונים על השו"ע שם ואכ"מ.

ומש"כ לתמוה איך שמחו בט"ו באב והרי בכו על פטירת אהרן, לכאורה היה נראה פשוט דבאותו יום לא בכו, (אש"ה: בעניותי אי"ז כ"כ פשוט), ובלא"ה מוכרחים אנו לומר שלא בכו ל' יום ברצף, דהא איכא שבתות בינתיים. ועיין בתוס' בב"ב (קכ"א ע"א ד"ה יום שכלו) שכתבו דלא שרתה שכינה עד ט"ו באב, משום דאין השכינה שורה מתוך עצבות, ושמע מינה דבאותו יום לא היה עצבות כלל. [ויש שתירצו בשם הגר"א דהיכא דהעצבות היא מצוה וכגון אבילות, אזי השכינה שורה אף מתוך עצבות, וכמו שמצינו אצל יונה. אך ראה בתוס' בקידושין (ל"ח ע"א ד"ה צא) דמבואר לא כן].

ומש"כ בעניין סילוק ענני הכבוד בפטירת אהרן וזמן חזרתם, הנה במדרש במדבר רבה (פרשה א' ב') ובמדרש תנחומא (פרשת במדבר סימן ב') פירשו מזה שכתוב (במדבר כ"א ד') ותקצר נפש העם בדרך, שהיתה השמש קופחת עליהם שהרי נסתלקו ענני הכבוד משמות אהרן. וכיוצ"ב כתב החזקוני שם (כ"א ד', שם ו'). ומבואר שגם אחרי מלחמת מלך ערד כשנסעו מהר ההר לסבב את ארץ אדום עדיין לא חזרו ענני הכבוד. והגאון האדר"ת בעטרת אד"ר על בעל הטורים (במדבר כ' כ"ט) כתב מסברא שלא חזרו הענני כבוד רק אחר שבעת ימי האבילות של אהרן. וע"ע באוה"ח הקדוש (במדבר כ"א י"ב).

¹ שוב מצאתי במכתבים שאצלי, שכבר בר"ח אב תשע"ז שאלני הרה"ג רשי"ס על זאת בקיצור נמרץ, וכתבתי לו: די"ל שרק לשנה הבאה עשו יו"ט (עי' תוס' ב"ב קכא). וגם בלא"ה לק"מ כי כך הוה עובדא משמיא, ומאי אית להו למיעבד. ע"כ. (ואולי בזכות הערתו הקצרה בשעתו, התעוררתי לדון בזה בשנת תשפ"ה).

יה יהודה הארות חדשות אודות פטירת אהרן, ואבלות ושמחה בחודש אב לקדשו

ומש"כ אם רק הנשים בכו על אהרן או גם הגברים, דברי רש"י עה"ת (במדבר כ' כ"ט) שבכו האנשים והנשים, מקורן בספרי שם, ובפרקי דר' אליעזר (פרק י"ז), ובמסכת כלה רבתי (פרק ג'), ובאבות דר' נתן (פרק י"ב). ומעתה דברי האחרונים שכתבו להיפך הם תימה רבתי. עכ"ד הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א.

[ח]. דוקא אהרן ובניו נפטרו בר"ח

ובסיום, עוד רגע אדבר אודות מה שהתבוננתי במה שכתב מרן בשולחן ערוך או"ח סימן תק"פ (סעיף א): אלו הימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם, ואף על פי שמקצתם בראש חדש, יש מי שאומר שיתענו בו. (סעיף ב): באחד בניסן מתו בני אהרן; בעשרה בו מתה מרים ונסתלק הבאר; בכ"ו בו מת יהושע בן נון, בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו, ונשבה ארון ה'; בכ"ח בו מת שמואל הנביא; בכ"ג בסיון בטלו הביכורים מלעלות לירושלים בימי ירבעם בן נבט; בכ"ה בו נהרג רשב"ג ורבי ישמעאל ור' חנינא סגן הכהנים; בכ"ז בו נשרף רבי חנינא בן תרדיון וספר תורה עמו; באחד באב מת אהרן הכהן; בי"ח בו כבה נר מערבי בימי אחז. בי"ז באלול מתו מוציאי דבת הארץ; בה' בתשרי מתו עשרים איש מישראל ונחבש רבי עקיבא; בז' בו נגזרה גזרה על אבותינו שימותו בחרב וברעב ובדבר, מפני מעשה העגל; בז' במרחשון עוורו עיני צדקיהו ושחטו בניו לעיניו; בכ"ח בכסליו שרף יהויקים המגילה שכתב ברוך מפי ירמיהו; בשמונה בטבת נכתבה התורה יונית בימי תלמי המלך והיה חשך בעולם שלשה ימים; ובט' בו לא נודע איזו היא הצרה שאירע בו; בה' בשבט מתו הזקנים שהיו בימי יהושע; בכ"ג בו נתקבצו כל ישראל על שבט בנימין על ענין פלגש בגבעה; בז' באדר מת משה רבינו ע"ה; בט' בו נחלקו בית שמאי ובית הלל. עכ"ד.

המדקדק רואה כי רק ב' דברים היו בראש חודש, א' - מיתת בני אהרן, ב' - מיתת אהרן [יצום גדליה (שיש בו דעות) אינו מהענין ולא הוזכר כאן].

וזה דבר מעניין, שאהרן ובניו דוקא נפטרו בר"ח, [ועוד, כי בניו בחודש שהוקם המשכן לראשונה, ואהרן בחודש שבתחילתו מתאבלים על חרבן הבית שהיה המשך של המשכן. וחיייהם של אהרן ובניו הינם סביב עבודת המקדש].

ואולי יש לה שייכות עם חטא העגל שבגללו זכו הנשים לחוג במיוחד לדורות את ר"ח (כמ"ש בפרקי דר"א פמ"ה, וע"מ"ש בבנין שמואל עמ' ריג), ואהרן הוא זה שעשה את העגל, ובגלל זה נגזר על בניו מה שנגזר. ותן לחכם ויחכם עוד.

"אלה אזכרה"

לאחר שפצנ'ן כיה על אהרן הכהן עסקנו, מה נאים הדברים לאי
שיצא מנצחו שהוא מצלת אבינו, שהיה רודף שלום ולזה ח'נכנו,
וכאן כשהי'נו מואים דברים מהם מצט נפאצנו, והיה כידינו להשיב
מנה אחת אפי'ס לזה שפצר את פיו מולנו, אאמ"ר היה מצוה
עלינו, למתוק ולא להשיב דבר וכאיילו לא שמענו.

וכאשר שמע על איזה סכסוכים, שהתעוררו בין ב' בני לוח נשאים, למרות שידע עם מי הצדק קרא לב' הצדדים, וניסה לדבר על לב המאורמים, ולאחר שדיבר עמהם דברים, אמר שאף אם לו לא יהיו שומעים, בזה את שלו עשה ומהשמים כבר לא יהיה מהנתבעים. ואם בתוך המשפחה בפנים, ביטל את דעתו כדי שלא יהיו סכסוכים, ולכן למרות שהתחילה חשש לצוות כי לאחר מאה וצערים, ירושת דירת המאורים, תהא כדיון הפשוט בתורה שרק הלכרים מקבלים, כשהבין שמזה עלולות הבנות להרעיש איזה הרעשים, או שהדבר עלול להטיף קנאה בין הילדים, וממילא יש חשש שהשלו לא יסכון חליפה ביניהם לאחר אריכות הימים, עם כל הקושי שהיה לו בסיוויים, [ובפרט כשצריך לחרוץ מדרכו לקיים לכתוב בתורה כזורתו בלא התחכמויות ופאפוליס], מכל מקום ביטל דעתו כדי שכולם ירעשו שוים, ולדין ירושת התורה כזורתו ציוה שיקיימו במצט מטרטליין. (ובכתוב בספרי כמה מדולי הפוסקים האחרונים). וב"ה שם בזה זה לזה אנחנו מותרים (ראה בח"ה צ"ח קכח), כי ממעשיו הנחילנו שזה עם זה נהא מסתדרים, והשלוס בינינו יסכון לנצח נצחית, וממילא שם שמים על ידנו מקדשים.

[וכמו שהיה אחר פטירתו בימים האחרונים, שתוק ג' ימים בלבד חתמו כל הילדים, על מסמך ויתור על חשבון הבנק ויפוי כח לאחד האחים, כדי שיוכל לנהל את הדברים בלא ציכובים. ופקידי הבנק התפלאו איך י"ה שבטים, שברחבי הארץ מתאדרים, תוק למן בזה קצר נתנו אמון זה בזה בלא חשדות וויכוחים מיותרים, וכך אחד במקומו בארץ טרח להעזיץ לבנק ולחתום על כל הטפסים, מה שאצל משפחות יותר קטנים, נמשך הדבר למנים מרובים, ועד כדי שקראו למנהל הבנק וסיפרו לו בהתפעלות מה שהם רואים. ואין זאת אלא מחכמת אביו שראה את הנוסף, והחדיר לנו בדם שרצונו ששאר כאיש אחד בלב אחד, למרות שבמיל זה לפעמים, זה לזה צריכים להיות מותרים].

ומכל מקום כשהגיע למסקנה, על איזו הנהגה, לא חת מכל בריו, ומדעתו לא שניה, ואם אם היתה לו מלה איזו הרגשה לא נצימה, וכמו שראינו שקיים איזו הלכה הכתובה במאמר, שלפי מצבו היה בה מצטב בוש. ואכן אחד נשוא פנים ביניהו במצרה, אבל האוצר תיכף ברעלו לקה, ושלח את בני ביתו ואת הקרובים לבקש מאבא מחילה. וכך היתה גם הנהגתו באמירת הקדישים, אשר מפיו היו יוצאים, בלא מהירות שארמית לחיסרון אותיות ולדיאלוגים, אלא היה מבטא כל אות ואת בהטעמה ובקצב המיוחדים לו, ושמעתי ממה אנשים, שער היוט את הניסון וההטעמה שלו בקדיש לזכרים, למרות שלא שמעוהו כמה פנים, ולא היה משנה לו איך אחרים אומרים, ושכבר סיימו לקדיש באלף שהם ממהרים.

ואם היה צורך גם בבית הדין תבצ במבורה, כדי להגיע לתוצאה, וכמו שהיה לפני שנים רבות, שבריון אחד 'פלש' על גל איזה בנין ועל ידי מעשיו גרם שמהא רטיבות בתוך הבתים, ולא הוצילו איתו הדיבורים, וכשהגיעו הדברים לידי אבא, הציג לתובעו בפני הדיינים, והלה הגיע בליה לביתו במאה שצרים, וליה את לרועו המלאה קצקוצים, ואמר שהינו שייק לכנופיה של שם רשעים, אשר על הלרוע סמליה מצויירים, ואם יתעסקו עמו יטפל באבא עם כל חבריו המשתתפים, ואבא לא לז ולא חת ממנו בשומצו לאלו המילים, וצרך את דבריו בפני הדיינים, למרות שהלה הרבה עליו באיומים. ולאחר אלו הדברים, בא אותו אחד לבקש מאבא מחילה בבושת פנים, באומרו כי לקה משמים על אלו הדברים, בדברים שכאן לא נוכל להיות מפרטים.

ואם כשנודע לו כי מאן דהוא, החליק בספר תורה שאבות אבותיו כתבו, בחושבו כי מההפקר משמים לו לכו, נלחם אבא להשיבו

לחלקת המשפחה, ולא נמנע מלתובעו בבית דין ולערק שם מערכה. עד אשר עלתה בידו ההצלחה, והפקידו בבית הכנסת בלא לבקש תמורה, והוצרך לזה לא באלף שהיה לו בזה איזה ריוח והצלחה, אלא כדי להצמיד למעשה אבותיו ולאמת והיושר על תילה.

ונוסיע' עוד מעשיה, כי לאחד מבני המשפחה, התבטל שידוק מאינו סיבה, ואבא עליו ציוה, שא"ל אם כלפי שמיא מחק להקפדה, וקיבל לדין באהבה, מ"מ אין זה ענין לדיניי הממונות והפסידה, ולכן לא יחתום על כתב מחילה, בלא שהצד השני יסלמו על ההוצאות והבושה, והצד השני לא קיבל לדברים באהבה. וכך נמשכו הדברים כ-ב' שנים, ולבנתיים לצד השני התבטלו עוד כמה שידוכים, ולמרות

שמצד אבא לא נשמעו שם דברי אנאי או חסרונות על המדברים, עד שהבין כי לאבא הינם צריכים להיות שומעים, ונעשו לאחד המשפחים, שיצרוק כתב מחילה בין הצדדים, ולקדו את מלא הסכום העבירו בלא אומר ודברים. (ואבא שם לסכום זה מצד, ואחר שאינו משתמש בו כבכס' הרגיל, אלא מעבירו כצמחות המושלכים לכלבים, וכדרכו הטובה בכספים שלא הריח מהם דברים טובים, שהיה משלם בהם ארנונה ומיסים). וראה זה פלא כי לאחר מכן מצאו ב' הצדדים את הלוואים. ולהלן המכתבים:

ב"מ

לכבוד

ברוך כ' יהודה בן שלום

אני מבקש לכתובכם
פליטה יתירה על אשר
צדדתי. אהבתי בל
צורה שביא.

ויהי שתרנו הרבה נחת
ברומית וקטנות מכל
י"ל. והפסד מהצד
החית והכלה שיצבו
לפרכה מכל - א"ב
ולכל הפרכה האמורה
בתורה

המתם בדרכי
ח

סימן ה'

בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת

[א]. הצעת הגדון. [ב]. ידון בזה עפ"ד השיבט יהודה. [ג]. ידון בזה עפ"ד הרש"ל, והמנהג. [ד]. האם יש קולא כשאינו באותה העיר. [ה]. הבדלה על היין באסרו חג. [ו]. עליה לקבר ובכיה - בחודש ניסן ובאסרו חג. [ז]. דמעות בחודש ניסן - לכפרת עוונות. [ח]. איסור חורש או זורע בדמעות בשבת, ודברים נפלאים בחילוק שבין סוגי הדמעות.

[א]. הצעת הגדון

כתב מרן בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ב סעיף כ"ז: מי שרבו מות מוטל לפניו, אינו אוכל בשר ואינו שותה יין, כדין מי שמתו מוטל לפניו. ע"כ.
ועוד איתא בשולחן ערוך יורה דעה סימן שע"ד סעיף י': על רבו שלמדו חכמה נוהג דיני אנינות, אלא שמברך ומזמן ומתאבל עליו בחליצת סנדל וכל דיני אבילות, יום אחד. ע"כ.
וכתב שם הט"ז: בסימן רמ"ב מבואר דסגי במקצת יום ראשון. וכתב רש"ל ונכון להם שלא לשתות ולא לאכול בשר כל היום עד לאחר קבורה מא"ז עכ"ל. ע"כ.
והסתפקתי (אסרו חג פסח תשפ"ה - שעת לוויית הגאון הנאמ"ן) האם הנהגה זו נכונה אף לגבי 'אסרו חג', שנקבר בו רבו, למרות שחז"ל השביחו את העושה 'אסרו חג' באכילה ושתיה.

[ב]. ידון בזה עפ"ד השיבט יהודה

והנה עוד מצאנו בהגהת הרמ"א בשולחן ערוך יורה דעה סימן שמ"א סעיף א', שכתב: י"א דתלמיד על רבו מובהק אסור לאכול בשר ויין כל זמן שמוטל לפניו. ע"כ.
וראיתי להגר"י עייאש בס' שבט יהודה שם שעמד מדוע כתב הרמ"א לדבריו שם, והרי הינה מפורשת כבר בסימן רמ"ב וכו', וכדבר המוסכם ולא רק כ"א. וביאר דאתי לאפוקי מדברי הרש"ל שהביא הט"ז, שכל היום אסור אף אחרי קבורה, וקמ"ל דהיכן דאיירי ביום טוב (כבסימן שמ"א) מותר אחרי קבורה. עכת"ד. ע"ש.
וממה שכתב כן לגבי יום טוב, לכאורה משמע שב'אסרו חג' יש מקום לאסור כל היום.
אבל זה אינו, כי לא נחת להכי, אלא כדי ליישב לדברי הרמ"א שנכתבו על דברי מרן דאיירי ביו"ט, ואפשר דאה"נ ס"ל הכי גם לגבי אסרו חג.
וגם יל"ע אם דבריו מוסכמים, שהרי בט"ז (ס"ק ד) ודעימיה מבואר דהרמ"א קאי על ימות החול. (וכמו שהרגיש בעצמו).
[וגם בעצם דקדוקו מכפל דברי הרמ"א, י"ל ע"פ המפורש בסמ"ע בכמה מקומות, שכן דרכו של הרמ"א, והבאתי לדבריו בס' חושן שמואל (עמ' ריג-ד). ע"ש. אלא שכאן שינה הרמ"א ללשונו מסתם ל"א].

[ג]. ידון בזה עפ"ד הרש"ל, והמנהג

ולכאורה גם אם נרצה להחמיר, עדיין סמא בידיה לאכול אחרי הקבורה, כמו שהאחרונים העתיקו בפשטות ללשון הרש"ל - עד לאחר קבורה.

כד יהודה בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת לקדשו

אלא שראיתי בספר דברי סופרים (סי' שעד, עמק דבר ס"ק קמב) שכתב, דפשוט שהוא ט"ס וצ"ל אף אחר קבורה, כמבואר מ"ש 'כל היום', וכן הוא להדיא בהגהת אשר"י בתחילת דבריו. ע"כ. וכיון לזה גם בספר מחיה מתים (ח"א עמ' שמג).

אכן עוד כתב לנו בספר מחיה מתים שם (עמ' שמד) שנועץ עם כמה ת"ח חשובים מירושלים, אם אכן כיום יש נוהגים שלא לאכול בשר ולשתות יין ביום פטירת א' מגדולי הדור עד אחר הקבורה, והשיבו, שלא נהגו בזה כיום, ולא ראינו ולא שמענו מי שנוהג כן. ע"ש. ומצאתי שכבר בערוך השולחן (יורה דעה סימן שמא סע' יט) כתב: ודע שרבינו הרמ"א כתב בסעי' ב' ד"א דתלמיד על רבו מובהק אסור לאכול בשר ויין כל זמן שמוטל לפניהם עכ"ל, ולא ראינו המנהג הזה. ע"כ.

[ד]. האם יש קולא משאינו באותה העיר

ובפרט כאשר נמצא שלא בעיר שבה נמצא המת, אשר הורה הגאון הנאמ"ן (גופיה), שבכה"ג אין חובה ללכת ללויה של גדול הדור, וכמ"ש בשמו בשו"ת ברכת יהודה (ח"ד יו"ד ס"ס יג), וכן דעת עוד רבים מגדולי הדורות, וכמו שביארתי בס"ד בס' חתן ותורה (עמ' רסא) ובגליון שם.

אמור מעתה, שמכיון שההלכה בשו"ע היא למי שרבו מוטל לפניו, לכאן א"צ להחמיר בזה באופן שאינו בעירו.

אלא שיש לדון האם זה תלוי בנדון האחרונים הנ"ל, והאם דוקא עד אחר הקבורה או כל היום, ואפשר שגם לסוברים שזה כל היום, מ"מ הני מילי כשהלכה עליו האנינות מעיקרא, והיינו שהיה בעיר והיה מוטל עליו ללכת לוייה, משא"כ בנדו"ד.

וגם יל"ע מדין מניעת אכילת בשר בכל שנה ביום שנפטר בו רבו, ושם אינו לפניו. וי"ל.

[ה]. הבדלה על היין באסרו חג

הנה לכל הנ"ל כתבתי בנחיצה ביום לויית הגאון הנאמ"ן (אסרו חג פסח תשפ"ה, למרות שלא למדתי אצלו, אבל אדם גדול היה והייתי בתורתו), ובלא עיון כראוי.

ובירחון אור תורה מחודש אב תשפ"ה (ס"ס קלח) כתב הרה"ג יעקב כהן (רא"כ פקודת אלעזר), שרבים שמעו על פטירת הגאון הנאמ"ן קודם ההבדלה של שביעי של פסח, ושאלו אם הם רשאים להבדיל על היין, והשיב שכן, כיון שאי"ז איסור מדינא אלא מתורת מנהג, וביין של מצוה שרי. ע"ש.

ומשמע דפשיטא ליה שמצד אסרו חג אין צד להתיר. אבל אינו מוכרח.

[ו]. עליה לקבר ובכיה - בחודש ניסן ובאסרו חג

ולאחר כשנה בימי השבעה על אאמו"ר הכ"מ (שנלב"ע ביו"ט א' של פסח תשפ"ו) כתבתי בזה מקופיא עוד דברים כדלהלן:

שנינו במשנה מסכת מועד קטן (פרק א משנה ה): ועוד אמר רבי מאיר מלקט אדם עצמות אביו ואמו מפני ששמחה היא לו, רבי יוסי אומר אבל הוא לו. ע"כ. משמע כי עד כאן לא פליגי אלא בליקוט עצמות. אבל לכאן משמע כי עצם העליה לבית העלמין במועד לית לן בה אפי' כשמדובר בקברי אבותיו. וידוע מה שדנו בזה בספרים. (ויל"ע אם נחתו לדון מכאן).

והנה בספר חזון עובדיה הל' חנוכה (עמ' יב) הביא פלוגתת אחרונים - האם מותר לעלות לקבר במלאות שנה באסרו חג של פסח. ע"ש. ומכלל הדברים ש"מ כי בשאר ימי (החול של) חודש ניסן לית לן בה.

ואף גם זאת ראיתי בדברי ידידי בשו"ת תורת מאיר (פנחס, ח"ב סי' עו), שכתב, כי באסרו חג של פסח וסוכות (לאפוקי שבועות) שרי לעלות לבית העלמין, ואף לבכות ולעורר עצמו לבכי. [ואף להספיד אדם גדול]. ע"ש.

וחיזוק לזה נראה לי ממה דקי"ל, כי מי שארעו אבלות במועד, מתחיל תיכף במוצאי יו"ט אחרון להתאבל כרגיל בלא מגבלות אע"ג דאיירי באסרו חג.

וכבר מסופר על כמה גדולים שארעם אבל או צער במועד, ולא הראו בו סימני עצבות, אבל תיכף לאחר שהבדילו (אפי' לפני חצות) פרצו בבכי. ראה מ"ש על הסבא מסלבודקא בפטירת בנו - בספר המשגיח ר' מאיר (עמ' 134) ובספר ולתתך עליון (עמ' קלו) ובספר ותלמודו בידו (ח"א עמ' צט) ובספר מטל השמים (טולידאנו, ח"א עמ' א), ובס' שנות דור ודור (עמ' קעא). [ויש להשוות בין הדברים בספרים אלו].

וגם בספר מדברנא דאומתיה (ח"א עמ' קט) ובגליון קול אמונים (קעו, קול ההילולא) כתוב על הרה"ק ר' ישראל מטשארטקוב זי"ע, שאביו נפטר בהושענא רבה, ופרץ בבכי רק לאחר ההבדלה בשמ"ע.

והספרים מלאים מזה הן לגבי חגים והן לגבי שבתות, ונביא כמה דוגמאות:

בספר אחר בדורו (עמ' 113) כתוב: כשיצא ר' אלחנן וסרמן מבית הכנסת לאחר תפילת ערבית בשבת נתקלו עיניו במודעה על פטירת החפץ חיים, וסיפר הגאון רבי משה שטרנבוך כי ראה שבמשך כל השבת לא ניתן היה להכיר בר' אלחנן שינוי כלשהו הוא נהג כמנהגו כל הימים, אך סיימנו את ההבדלה במוצ"ש מיד פרץ בבכי נרגש שנמשך כמה שעות ללא הפוגה כשכל נסיונותינו להרגיעו עלו בתוהו. ע"כ.

וכן מסופר בגליון מסילות (עה עמ' 11) על הצמח צדק. וראה גם בס' יחי ראובן (ח"ה עמ' תיג) על הרב מברסק. וגם תראה בס' להמשיך לחיות (עמ' מה) על הרה"ג אברהם שמואל גולדברג.

וכן מסופר שנהג הגר"ח קניבסקי על פטירת אביו בשבת, ככתוב בספר להדבק בדרכיו (עמ' 387) ובגליון הפותח בכל יום (ח"ב עמ' 4). וכן עשה על פטירת אשתו בחג הסוכות ככתוב בספר סיפורים וחיזוקים (ח"א עמ' 462).

וכן היתה דרכו של הרצ"י קוק, ככתוב בפ' מגילת איכה עם פירוש הש"א (עמ' 27) - כשנפטר גיסו בשבת. וכן בספר מספר תמרורים (עמ' צו) על פטירת הגר"ר קוק מטבריה. וכן בעטורי כהנים (מס' 171 עמ' 46) על פטירת הגאון מטשעבין. וזו היתה מידתו שלבו ברשותו, וראה בפ' הרש"א על אבות (עמ' 205).

וממה שמסופר כן על הרבה גדולים שתיכף אחר ההבדלה במוצאי שבת פרצו בבכי, משמע דהיינו אפי' קודם חצות לילה. וכנ"ל. (וע"ע בדברינו להלן בסימן ט אות יב).

ובאמת בעצם הרעיון יתכן כי אין סתירה בין אבלות (על גדולי ישראל וכדו') בימי המועד, לקיום מצוות המועד, ויתכן לשלב בין הדברים, ובפרט כי שניהם 'מצוות' הם. וכמו שכתבנו בכיו"ב לעיל בסימן ד' אות ב'. ע"ש.

**כאן המקום לקבוע, את אשר זכו ציני לראות ולשמור, להנהיג
אמרו"ר באלו הדברים, בעת פטירת אביו ביום השבת לאחר חג
הפורים, וכך השתלשלו המצבים: יום הפורים (ט"ו אדר מירעליס) באותה**

כ"י יהודה בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת לקדשו

השנה חל' היום ו', ובו התנהל סבא כרליל, ואם בליל השבת שר שירים כהרליל וא"ל נשמעו לשכנים, [כי מפיוטיו בשלחן השבת היו נהנים, למרות שהיו מצדת האשכנזים, ולשמעו מביתו איך מצביה קולו ושר 'אל צולם שכולו שבת' וכו' היו רלילים]. ולמחרת היום שבת במקור קט כהרליל, וביקש למרק שהכל נהיה בדברו, ותיכף צלה למטה והשיב בנשיקה את נשמתו. (וכבר כתבו בספרים, שזו הנהגת הצדיקים, שפני' שנפטרם מרכת שהכל מברכים"ן). ואאמור"ר כדרכו בכל בוקר משבתות השנה, לאחר תפלתו ותיקין היה מניע למרק לאביו בביתו, ורק אח"כ היה מניע לביתו ואז היה מקדש על היין וצורק לסעודת השבת. וכך צעה גם באותה השבת, שהניע כהרליל לבית אביו, אבל לצנינו נללה כי חייט שבק, לא לפני זמן רב. ולמרות שהדבר היה לו בהפתעה למורה, הצמח שלט ולא ככה. וכשהניע לביתו שמעו אומר לאמא - 'אבא הלך', ולדבר על זאת בשבת לא יסר. [וקטן הייתי, אבל כמדומה שמתחילה אמר לאמא - משהו אחר יקדש היום, וכשאלה אותו מדוע? ואמר לה כנ"ל. (אבל כעת אני יודע לפרנס זאת, שהרי אין דין 'אונן' בשבת וכמ"ע פשו"ע או"ח סי' ע"א). וכנראה באותה השעה לא דקדקתי].

[ז]. דמעות בחודש ניסן - לכפרת עוונות

ואקבע כאן עוד רשימה השייכת לזה - כפי מה שכתבתי לעצמי בס"ד בחודש ניסן אשתקד (תשפ"ה): כתב הגר"ח פ' בס' מועד לכל חי (סי' ב אות ו) לגבי ערב פסח: דבר בעתו מה טוב דיזחר לעשות הגעלה למצחו על ידי דמעות שיתודה על עוונותיו, דזהו בכלל הגעלת כלים, ויבא על נכון הטבילה שעושה אחרי כן דהוא השטיפה, כמו שכתב מורנו הרב בספר שבט מוסר בסוף הספר בדרוש התשובה. ע"כ.

וראיתי למורינו מעלת ראש הכולל הגאון המופלא שליט"א בהגש"פ 'עבודת ליל הסדר' (עמ' טז) שהזכיר מעיקר דבריו וכתב עליהם: אולם כיון דאין להתוודות בימי ניסן, יתודה רק בליבו, ויחזור בתשובה שלימה, ואז ירחץ מצחו בדמעות. ע"כ.

וכאן לא נכנס לעצם הדיון האם מותר להתוודות בחודש ניסן, והאם אסור להצטער בו או להוריד בו דמעות על עוונות וכדו'.

^ח וראיתי בספרים שנתנו על זה ב' טעמים: א' - שבשעת תחיית המתים יברכו 'בורא נפשות'. אבל זה צ"ב, שהרי עבר שיעור עיכול (לא רק של המשקה אלא של כל הבשר ודם שבגוף). [ויש בזה עוד תמיהות]. ויותר נראה כטעם ב' - שמברכים 'שהכל' כדי להצדיק עליהם את הדין.

[אפס קצהו תראה בחיבורי עורי דבורה ח"ד סי' א. ובמסקנה בעמ' יב. וראה גם בשו"ת תורת מאיר פנחסי ח"א סי' פט. וע"ע בספר בקדוש חזיתך עמ' ע"ג, שנשאל הג"ר אליהו סופר: האם אפשר ללמוד מוסר בשבת, שמא יביא את האדם לבכי על חטאיו? והשיב: ודאי שאפשר שהרי זה בכי של שמחה שאדם מתנקה מעונותיו. וע"ש בהערה. וגם בספר שמוענו כן ראינו ח"ב עמ' צג כתוב שאמר הגר"ח"ק כי מותר לומר בשבת דברים המביאים לבכי של תשובה (בלי ניגון). ובאמת שכבר בירחון אור תורה אלול תשנ"ז עמ' תתקמו האריך בענין האם מותר ללמוד מוסר בשבת, והביא מדברי גדולי בעלי המוסר והאחרונים. ע"ש כמה צדדים. וע"ע בריש ס' אור לציון הל' אבלות. ומעלת ידידי הרה"ג רש"י סופר שליט"א רצה ללמוד לכאן ממ"ש האחרונים בדין לימוד מוסר בט' באב. וע"ע מ"ש באות הבאה. ואכמ"ל].

ורק נעיר ונאיר מעט בגוף הדברים, שכנראה מעלת רה"כ הבין שניקוד אות ד' שבתית 'שיתודה' שכתב הגר"ח"פ היינו בסגול, כלומר מלשון עתיד (או הווה), אבל **לכאורה** בתחילה חשבתי שאפשר שיש לנקד בקמץ, כלומר בלשון עבר - שכבר התודה על עונותיו - בזמן שהיה מותר להתוודות ולהוריד דמעות.

ומצאנו כיצא בזאת, שהיו שומרים ל'דמעות' שהורידו, ומשתמשים בהם אח"כ. וכמו שהביא בספר 'ראה מעשה ונוכח' (עמ' רצד) שיש סגולה בשתיית דמעותיו של הגר"י אסאד זצ"ל - שהיה אוספם לבקבוק בשעת תיקון חצות. וראה עוד שם (בעמ' קצב) לגבי החתם סופר. וצרף למ"ש בס"ד בחיבורי עורי דבורה (ח"א עמ' מא).

וגם כשיצאתי לחפש לדברי השבט מוסר, ראיתי שכלל לא דיבר לגבי חודש ניסן, אלא דבריו נאמרו בעלמא לבאר איך יש כח בהעברת הדמעות על המצח למחוק את העונות הרשומים שם. וכמבואר למעיין בגוף דבריו.

ולתועלת אציין, כי כשיצאתי לעיין בדברים בספר שבט מוסר הנדפס לפנינו, בתחילה לא מצאתי היכן כתב כן, ורק הזכיר לעצם הענין בפרק מ"ה שכתב (אות ט): התפלה יהיה הכל בשמחה גדולה ולא בעצבות כלל, רק בעת שיזכור עונותיו אז יבכה על העבירות שבידו ויקח הדמעות מה שירדו מעיניו וישים אותם על מצחו, ויאמר יכבו דמעותי את חרון אפו, ויכוין שישערי דמעות שהם נצח והוד לא ננעלו. ע"כ. וראה עוד בדבריו בפרק נ"ב שכתב: כל עת ורגע שיעלה על זכרוני מה שהכעסתי לבורא בעצת הבוגד יצרי הרע אשר אבדתי זמני לרוץ אחריו כאיל ויחמור, ובסוף הכרתי שהייתי כרץ אחרי החמור, כי על כל המעשים שהדרכני לילה ויומם מצאתיהו עביט של מי רגלים, ולטבול עצמי לטהר חלאת זוהמתי שהטיל בי הצורך ויעצוני לעשות חלל גופי מקוה מ' סאה ולמלאתו מימי דמעות עיני, ולהתיך חלבי בחום להב הסיגופים להדליק ממנו מדורה להיותו נידון באש ובמים יחד יומם ולילה לא יבכה. ע"כ. ועוד ראיתי שכתב בפרק כ"א: ובהיות שאתה ה' אלקי האלקים ואדוני האדונים מלך מלכי המלכים ואני בשר ודם בושח סרוחה רימה גוף עפר גוף נגוף תכלית המיאוס והריחוק ועכ"ז חטאתי לפניך איך יהיה לי פנים לבקש מחילה וסליחה לפני כסא כבודך. אף על פי שכל ימי היותי חי על האדמה יתהפכו דמעות עיני לימים ונהרות לטבול בהם תמיד לטהר חלאת עונותי ויעשו עצמותי כעצים למערכה לשרוף תמיד כל אברי ואשפוך דמי כדם הקרבנות והקטר חלבי בקרבי ויעלה עשן ממוזבח לבבי מרתיחות אש הקודחת שנבערה בי מהתעניות והסגופים. ע"כ. אבל בכל זה העיקר חסר מהספר (מלבד שא"ז בדרוש לתשובה שבסוף הספר).

אכן האיר ה' לעיני ומצאתי למ"ש הגר"ח"פ - בספר 'דרשות שבט מוסר' (דף ב סע"א) מהדורת צילום - שנדפס בפני עצמו, ובשער הספר שם כתב המו"ל, שדרשות אלו נדפסו רק פעם אחת בדפוס הראשון

כה יהודה בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת לקדשו

של הספר שבט מוסר, שנדפס בחיי המחבר בקושטא שנת תע"ב, ונשמטו מכל המהדורות האחרונות של הספר. (ושם אכן מדובר בדרשות לתשובה). [וגם עתה ראיתי שבמלכ"ח מהדור' שובי נפשי הפנו לשם].²

שוב בינתי כי זה אינו, ודברי מעלת רה"כ אין בהם נפתל ועיקש, והיינו משום שלפי דברינו היה צ"ל שהתודה באות ה"א, וכתוב שיתודה באות יו"ד. (וכן העיר מעלת ידידי הרה"ג יחזקאל מועלם שליט"א). ומ"מ משנה ראשונה לא זוה ממקומה, לפי שיש להתלמד ממנה למק"א.

[ח]. איסור חורש או זורע בדמעות בשבת, ודברים נפלאים בחילוק שבין סוגי הדמעות

ומעניין לעניין באותו הענין, אקבע כאן מרשימה נוספת הכתובה אצלי:

ראיתי בשו"ת דובב מיישרים (ח"ד סימן מד) שכתב: ע"ד צדיק שהיה מתבודד בגן גם בשבת קודש, ושפך דמעות לרוב באמירת תהלים עד שהיה ניכר הרטיבות בגן, והמתנגדים לעזו על זה ואמרו שעבר על איסור חורש או זורע כמבואר בש"ע סימן של"ו סעי' ג'. אמרתי להצדיק את הצדיק, דהא מבואר שם בש"ע דמותר להטיל שאר משקין שאינן מצמיחין, ועיין שם במחצית השקל (סק"ז) דיין אינו מצמיח. והנה בש"ס תענית (ט): דפריך והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן, וברש"י שם, ואין תבואה גדילה מהן, ובש"ס שבת (לג): איתא דהוי קא בכי וקא נתן דמעות עיני' וקמצוחא ל"י וכו', ועי"ש ברש"י שהדמעות מלוחין ומכאיבין את המכה בתחלתן, וכן מבואר להדיא במדרש רבה (פ' קרח יח, כב) ובאבות דר"נ (פ' לא ה"ג) דמי העין מלוחין הם עיין שם, וא"כ ליכא חשש הנ"ל. ע"כ.

ונחזי אנן:

הנה שפיכת דמעות בשעת קריאת תהלים בשבת, אינם דמעות של צער, [וכגון במזמורים שיש בהם לענין מצות התשובה (ע"י חרטה וכדו') או רפואה או הצלה מהאויבים וכדו']. (דא"כ בלא"ה היה לאסור לדמעות אלו בשבת מצד צער), אלא של דביקות ושמחה. (וידועים דברי הט"ז באו"ח סי' רפח, וראה מ"ש באורייתא דשמואל עמ' תרי"א בהערה). ואפי' לגבי דמעות של לימוד מוסר (בשבת) יש שכתבו שהינם בגדר זה (וכנ"ל באות הקודמת), ובדמעות של קריאת תהלים בשבת לכאור' לכ"ע אינם של צער אלא של שמחה.

ומבואר בכמה ספרים (כדלהלן), כי רק דמעות של צער הינם מלוחים, משא"כ דמעות של שמחה הינם מותקים. ולפ"ז בנדון של הדובב מיישרים לכאור' מכיון דהוו דמעות של שמחה, יש לאסור בשבת.

ואף שמוצד המציאות כמדומה שבדרך כלל דמעות של שמחה אינם מרובים שיהיה מה לדון על הרטיבות שבהם משום חורש או זורע, מ"מ בדובב מיישרים העיד שכן היתה מציאות כזו. (וכנראה אמירת התהלים הינה בידו של האדם, ויכול להמשיכה זמן רב). ואכן במדרש במדבר רבה (שם) איתא: מפני מה מי עינים מלוחין? שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה מיד היתה מסתמא, אלא על שהן מלוחין פוסק ואינו בוכה. ע"כ. משמע שדמעות שאינם מלוחים יורדים יותר. [ושו"ר שכ"כ הר"ש צוקר (המבשר התורני פ' משפטים תשע"ח ס"ע טו), כי לאור הסבר זה שגילו לנו חכמינו, נסיק מעצמנו, שהדמעות הזולגות בעת שמחה

² ומעניינא דיומא לציין כי במגילת איכה (א, ב) נאמר "בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה אין לה מנחם" וגו'. ויש להבין מהו ההדגש שהדמעה על הלחיים? וראיתי בערך ש"י שם שכתב: כי נודע אשר מסוגל לרחוץ בדמעות את מצחו ובזה מעביר רשימת העונות מעל מצחו (ר"ח שער היראה פ"ט), אבל אל"כ הכרת פניהם ענתה בם ומקטרגים עליו למעלה, וכשיש מקטרגים למעלה כן למטה כנודע. והיינו ודמעתה על לחיה ולא רחצו מצחם בדמעות, ע"כ אין לה מנחם מכל אוהביה מחמת רשימת עונות הניכר במצחם. ר"ל. ע"כ.

פתאומית שמציפה את האדם אינה עשויה להכיל מלחים, שכן אין שום עילה לעצור את האדם מלחוות אושר חוויה בריאה לכשעצמה שאינה מסבה נזק לעין. ע"כ. וכבר כ"כ בקיצור נמרץ בס' מגדים חדשים עמ"ס שבת (קנא:). (וראה עוד להלן). אולם י"ל שמצד הסיבה שגורמת להם לרדת דהיינו השמחה מעיקרא אין הריגוש שמורידם מתמשך ולכן אינם יורדים הרבה גם בלא מעצור מצד מליחותן.

ועכ"פ ההערה ע"ד הדובב מיישרים לכאן במקומה קיימת, שמכיון שאותו חסיד הוריד דמעות של דביקות, אינם של צער ואינם מלוחים, וא"כ הינם מתוקים ומועילים לקרקע.

אא"כ נימא שדמעות של 'דבקות' אינם מתוקים כדמעות של 'שמחה' (אף שאינם של צער). או דאעיקרא דמילתא יסבור הדובב מיישרים כי אין חילוק בין דמעות של שמחה לדמעות של צער והכל אחד. ואולי למד כן ממה שסתמו רבותינו באבות דר"נ פרק ל"א שציין (בסוף דבריו), דשם איתא: מים מלוחים בעולם מים מלוחים באדם זהו מימי רגליו של אדם. נחלים בעולם נחלים באדם אלו דמעות של אדם וכו'. מים מתוקים בעולם ומים מתוקים באדם זהו רוקו של אדם. ע"כ. וממה שלא חילקו לגבי דמעות גופיהו שיש בהם מתוקים ויש מלוחים, ש"מ שאין חילוק בניהם.

[אבל קושטא דמילתא איני יודע מהיכן הוציא לעיקר דבריו (דמי העין מלוחין הם) מאבות דר"נ, והרי שם לא אמרו מלוחים על מי העין אלא על מי רגלים, ולגבי דמעות אמרו דבר אחר. ואולי הבין שזה המשך. וצ"ע. ושור"ר בשבט מוסר (פרק א) שהביא לדברי אבות דר"נ בהאי לישנא: מים מלוחים בעולם מים מלוחים באדם זהו הדמעות של עינים. נחלים בעולם נחלים באדם זה הדמעות וכו'. ברא מים מתוקים בעולם מים מתוקים ג"כ באדם זה רוקו של אדם. ע"כ. (ומסתמא יראה המעיין שיש נוסחאות שונות בדברי אדר"נ בזה). ולפ"ז א"ש].

אכן יש לנו להביא ממ"ש באבות דר"נ להלן בפרק מ"א: שש דמעות הן, שלש יפות ושלש רעות, של בכי ושל עשן ושל בית הכסא רעות, של סם ושל שחוק ושל פירות יפות. ע"כ. וזה הובא גם בתלמוד בבלי מס' שבת (סוף דף קנא). וגם במדרש איכה רבה (ב, יא) עה"פ "כלו בדמעות עיני" איתא: א"ר אלעזר סיקוסים ניתן לעין, כמה להוריד דמעה, אם הורידה יותר מכאן היא נסמית. שש דמעות הן, שלש יפות לעין, ושלש רעות, דמעת חסית קטנה, דמעת הקילורית, דמעת החרדל יפות לעין, ושל שחוק יפה מכולן. דמעת הקדר, ודמעת העשן ודמעת של בכיה רעות לעין, ושל שחור קשה מכולן. ע"כ. ומזה משמע כי דמעות של שחוק מכיון שאינם קשים לעין אלא אדרבה יפים, אין ענין במיעוטן. וא"ש עם מ"ש עוד במדרש במדבר רבה הנ"ל: מפני מה מי עינים מלוחים? שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה מיד היתה מסתמא, אלא על שהן מלוחין פוסק ואינו בוכה. ע"כ. וכתבנו כי משמע שדמעות שאינם מלוחים יורדים יותר. אלא שאין הדברים מפורשים בחז"ל, ויתכן כי מזה גופא שסתמו חז"ל לדברים ולא פירשו לחילוק זה בין הדמעות למד הדובב מיישרים שאין הבדל ביניהם.

[וראה בשבט מוסר (פרק יא) שכתב: הדמעות של שמחה הם קרים, ושל בכיה הם חמים. ע"כ. ולא הזכיר חילוק בין מלוחין למתוקים. וע"ע בהכתב והקבלה (בראשית נ, ג) שכתב: בכיית התנוקות בהרמת קול בלי דמעות, בכיה של שמחה בדמעות בלי קול, ושאר הבכיות בין בזה בין בלי זה ובין בזה ובזה. ע"כ].

והנה ראיתי בספר אוצר אגדות נ"ך (ה"א עמ' קע): שכתב, כי מלכת שבא שאלה את שלמה המלך: איזה הם המים אשר ממקור אחד נגזרים, ולמרות זאת פעם הם מתוקים ופעם הם מרים, ומקורם לא בשמים הוא, ואף לא מן הארץ הם באים? ויען שלמה ויאמר: דמעות האדם הם. ע"כ. [והגדיל לעשות הר"ש צוקר (המבשר התורני פ' משפטים תשע"ח ס"ע טו) שהוסיף כי השיב על כך שלמה המלך: דמעות האדם הן של שמחה מתוקים, ושל צער מלוחים. ע"כ]. ואע"פ שכתב בתחילת ספרו כי הכל מדברי חז"ל, ורק שינה לפעמים בלשון, אבל לא ידעתי מנין שאב לדבריו, (וחבל שלא ציין למקורותיו), כי המעיין בתרגום שני על

ל יהודה בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת לקדשו

מגילת אסתר (א, ב) יראה ששם הובאו השאלות של מלכת שבא לשמה המלך, וליתא שם לשאלה הנ"ל.

ומ"מ חילוק זה מבואר בהרבה מספרי האחרונים, וכמו שתראה בדברי הג"ר ידידיה טיאה ווייל זצ"ל בס' לבושי הבדים (דרשה לג' אות ז) שהביא על מ"ש חז"ל - שיש דמעות הן של שחוק וכו', כי כתב בשערי שמים, הבחינה לזה דמעות היפות המה מתוקים, והרעות המה מלוחים. ע"ש. וגם בעל אגודת איזוב בספרו דבר בעתו - שומר שבת - עמ"ס שבת שם, כתב כי מ"ש שיש דמעות הן וכו', דהישר בעיני להסביר ההבדל שבין דמעות בכי לשל שחוק ע"פ מ"ש בשערי שמים (מ"א ש"ה) כי הדמעות של יגון הן מלוחות, כי חום הכבד והלב שמתחממין מפני היגון הוא מבשל הדמעות בישול יותר ויהיו מלוחות, משא"כ דמעות של שמחה הן מתוקות. וקרוב לזה כתב מדיליה בס' מגדים חדשים עמ"ס שבת שם. ועצם חילוק זה נזכר גם במעם לועז (בראשית מה, טו. בתחילתו עמ' תשעו), ובדברי שאול (תנחומן, בראשית שם מהדו"ת) מדברי היפ"ת בשם חכמי הטבעים. ובעוד ספרים. וחידוש לומר שהדובב מישרים לא יסבור כן.

"אלה אזכרה"

כאשר מהנצות מאכילת בשר ושתית יין ביום שנפטר בו רבו אנו
דנימ, והאם יאמר על זה שמחת יום 'אסרו חג' שקצו חכמים,
להנהיג אכילת אנו לזכרם, שאזלו לא היו שייכים אלו הפלפולים,
באלו שקרוב לחמישים שנים, פרש מאכילת צופות וכל מיני סוגי
הבשרים, ומשך ידו אפי' 'מתבשר' בשר, או מדברים שהינם רק
ביחזקת' בשריים. ונהג כן בין בימי החול ובין בשבתות ובימים טובים,
ואף כשהיה משתתף באירועים משפחתיים, והיו מאכילים בשר
עם ריחות מאדים, משך ידו אפי' מדברי פרווה עצמה היו
מתבשרים. ולא מעצא בתוך ביתו ובחדרי חדרים, שלמרות שתבשרי
אמא ע"ה לכבוד שבת היו מצליים אידים וריחות טובים, עד כדי
שהסנה מלמאלה שהיתה בהריון פצט בקשה מהם לטעום, וכל שכן
שהריחות את ביתנו הקטן בפנים היו ממלאים, וצט כל זאת בצני'
אכילת אנו לא היו קיימים.

ולא שבמקום זה היה אוכל ומאון בסוגי דגים, או לשאר מאכלי חלב ופרווה הצרביים, אלא ארוחתו קבוצה היתה בכל יום ויום מימות השנה, ממאכל פתיתים ומרק ירקות שהוכן מהם כמות למשק תקופה, ובמקביא היו מאוכסנים בתוך קופסא, ובכל יום היו מפשירים מהם וזו אצלו היתה הסעודה. ולכבוד השבתות וימים טובים, אכל מצט סלטים ודגים. ומצולס לא התלונן או דיבר על טיב המאכלים.

[ולכרני מימי הילדות, שבאחת מסעודות לימי השבתות, לפתע השתעל ואף ירדו מציניו דמעות, ולא קדמו להם סיבות, של צער או של שמחות, ולכן לא הבינו מדוע לו הינם יורדות, עד שהתברר כי בטעות התחלפו בסלטים הירקות, והכניס לפיו פלפלים חריפים במקום מאבות ירקות, והוא שם לפיו מחסום ולא הרחיק במילות, אלא שחר על השתיקות].

וטעמו ונימוקו לא גילה לרבים, וכדרכו בהסתרת הנהגותיו ומצויו הטובים. ובאודף צנותנותו כשנשא על מהו טעמו ונימוקו, מדוע דבר בשרי אינו מקרה לחיכו, בתשובתו לא רק שלא סיפר על מצלתו, אלא אף עשה כאילו זה מניע מפטותו, כי לפעמים היה משיב "קץ כל בשר בא לפני" - ילפי שבצער אכלתי הרבה בשר עד שמאסתי בו, עד כאן היו דבריו הקצרים, וכאילו שגלה סיפר שהינו כאחד האנשים, שזכרסם בבשר היו ממלאים, ושאלו להתפעל ממנו כקדש קדשים. אבל ברור שזו רק דחיה, שבצנותנותו הזאווית התחכם בה להפוך את הקצרה על פיה, כי לא ידוע לנו על אכילתו הרבה בשר או לקנייתו בקצביה, ואם א"כ איך במשק הרבה שנים לא התעורר אצלו שום התאבון לאלו המאכלים? ועוד כי לפי זה מדוע לא אכל

אפילו דבר ש'בחלקת' בשרי? ואם ממה שהיה מקפיד 'להשאר' מנה, נראה שראה בזה ענין מסויים.

ופעם אחת סיפר לי בחדרי חדרים, כי כבר אביו זצ"ל פרש מאלו הדברים, ולאחר שאלא אמר לו שלא יאכל, מכל מקום הוא מצא מתקופה מסוימת לאחר חתונתו אימץ להנהיג אביו באלו המצבים. (ושמתי אומרים, כי בתחילה פרש מצופות. ואח"כ עם משר בהמה). ושאלתי ומדוע אביו פרש משר? והשיבני שטעמו (ש אביו) באלו שראה איך לאחר שחיטת פרה בבית המטבחיים בשכונת מאה שערים, יצא ממנה הדם, והפרה דפקה את ראשה כמה פעמים בקרקע, ומאז נמנע מאכילת בשר. אבל עם זה נראה רק כדחיה. וכעס שאז עם תיכף שאלתי מדוע עם בשבתות וימים טובים (הוא מצא) נמנע משר והרי יש מצוה? והשיבני, בשבת הייתי אוכל, ושאלתי שוב מדוע לא עכשיו? ואמר לי אני לא רוצה, ושאלתי מדוע ואמר – 'נחמס לי' [מהבשר]. הרי ששנה מצטמצמו (ואף עם זאת כבר כתבנו בחולשת טעם זה). [ושאלתי האם כעס שהוא פרש משר באלו שאביו פרש, אז עם אני יפרש באלו שהוא פרש, ומה אומר לי לעשות? והשיבני, שאני תלוי בו, ועלי אין להמנע מלאת, והדגים כי עלי כן לאכול, ואין זה דומה לו ולאביו. סתם ולא פירש. וכל זה מראה שהסתייג מצא האמיתי ממי שצדיק לא הציג למדרגתו]. ובאותו

'והוסיף שבילדותו אכל בשר, ושאלתי של איזה הכשר? ואמר שהיה שוחט חסיד 'קרלין' ששמו 'מנשה הכהן רוזנפלד', ובזמנו פרסמו 'העדה החרדית' שאסור לאכול משחיטתו בגלל שקיבל כספים מעזרה סוציאלית (של הציונים), ושאלתי האם שמע לעדה"ח בזה? והשיבני, לא. ושאלתי האם צריך לשמוע ל'עדה החרדית' במה שאומרים לא לקחת כסף מהמדינה? והשיבני שאיני מחוייב להם, כי הם מורים לאשכנזים ואני ספרדי. (נ"ב, כתב לי ח"א: עשיתי חיפוש באוצה"ח על שם 'מנשה הכהן רוזנפלד', ועלו ובאו מאות! תוצאות ובהם הרבה מעיתוני העדה החרדית בדבר השוחט הנז', והוזכר גם בשו"ת חשב האפוד ח"א סי"א שאלה בהלכות שחיטה. ע"כ).

מצמד שאלתיו האם זה מסיבת חשש כשרות? ואלף זאת, ואם סירה
לומר שזה באלף אינה ענין 'בקבלה'.

אולם בהלדמנות אחרת כשרציתי לדעת האם זה מסיבת כשרות,
ושאלתיו - אם אני יחוט לפניו, האם יאכל מזה? והשיבני, שאם
אעשה כזאת יתכן שכן יאכל, והוא יחשוב על זה (ואולי פעם אחר לי
ש'כן').

ונציין, כי אאמור"ר גם בזה השלים עצמו, ולא מד להלכות שחיטה וכו'
- מהלכר"צ אב"ש זצ"ל. (ובין כתביו ראיתי שיצור מהתקופה ההיא). ואמר לי
שגם הלכו לבית המטבחיים לראות זאת בפועל. ואם סיפר לי כי
בצצירותו בתקופה שצדיין לא הקימו לפניו של ישיבת פורת יוסף
בגאולה, ולאדו בבית הכנסת, המלמד שלהם אחר הצהריים היה הרב
שאל צנתבי, שבמקצו גם היה שוחט פרות בבית המטבחיים.
והוסיף, כי כבר מימי ילדותו היה בית מטבחיים במאה שערים, והיו
שוחטים שם תרנגולות, (אולם המלמד שלו היה שוחט 'פרות'). וביקר שם
מאה פעמים! (וראה מ"ש בס' דברי יצקא עדס - בד' חלקי השו"ע צא' שי-ח,
ובחידושי כת"י למנה סוף מס' קידושין).

[והוסיף, כי אמו צ"ה (סבתא מלף) וסבתו (יוכבד) עבדו במריטת נוצות בידיהן
אצל סמט פאוק מאה שערים. (משחטת מאה שערים פעלה עד כמעט העשור
האחרון שנסגרה בכפייה על ידי משרד הבריאות). ולשם לקחו האחים הגדולים
צופות חיים וברוונים (שגידלו בחצר של סבתא למטה) לשחיטה בבוקר, ובישלו
מהם לארוחת צהריים, ואם פעם אחת צדו יונה בחצר בבוקר, וצהריים בישלה
סבתא יוכבד אותה עם מרק. ואמרו שנהנו מטעמה. ואאמור"ר שיבח מאד את
הרב ציון חוכימה גדול שוחטי ירושלים. וכן דאג שאחיו הג"ר משה שליט"א כבר
בהורותו ילמד גם שחיטה על כל פרטיה, ושיילם על זאת דמים מלאים, ואם

קנה לו לכל מצרכת הסכינים, של מחטת פריס גדולים ואם של תרנגולים.
(בנוסף למה שדאג שילמד מילה, סת"ם, כושר לרע ציר וכו').

ומצאת בן אחותי כתב בקונטרס 'לבור בארץ' (ערך אכילה ושתיה) כמה
ביאורים אודות הנהגת אאמו"ר בלה, וכאן אצטק רק כמה שכתב
בשמי (ואידך גילגל אמר התם ותר"צ): ומדודי הס"ר שמואל כהן שליט"א
שמעתי לבאר ע"פ מה דאיתא בסמ' בפסחים (מ"ט ע"ב) דעם הארץ
אסור באכילת בשר, ואפשר שהוא ג"ל לפי רוב הענוה היה ירא לנפשו
שלא בכלל עם הארץ הוא ח"ו, וע"כ הקפיד שלא לאכול בשר.
והוסיף עוד דראה לו ג"ל בחידושו כת"י שכתב על הסמ' בה"ב (ע"ג
ע"ב) במעשה דרבה בר בר חנה שראה אווליס שמנות, ואמר עתידים
ישראל ליתן עליהם את הדין. דלה המקור לסמ' בפסחים הנ"ל דעם
הארץ אסור באכילת בשר. ועיין באמת בספר שבט מוסר (פרק ל"ו)
בשם ספר הקנה (דף קכ"ט) מה שכתב בסוד מ' מותר באכילת בשר,
ותראה חומרת העניין דרך צדיק אמר מותר לאכול בשר בהמה
וצוף. והארי"ח גי'ע"א בהן יהודים על הסמ' בפסחים שם (ד"ה עם
הארץ) כתב ע"כ דטוב לו לאדם (ע"ה) שירגיל את עצמו שלא לאכול
בשר כלל. ע"כ. (וע"ע ביהודה לקדש ח"ב עמודים: קמח, קנ"א).

וכעת אציג לכתב ידו של אאמו"ר כיוצא באלו הדברים:

"וגם מעלת ידידי מח"ס 'דמשק אליעזר' על הפלא יועץ כתב לי: בענין מה שסופר על מנהג מר
אביו זצ"ל שנמנע מאכילת הבשר, נזכרתי מיד למ"ש רבנו הפלא יועץ ערך בשר, ולכן הנאני מנהג
חסידים (אם כי אינני יודע אם נמנע גם מאכילת עוף או בשר בהמה). עכ"ד. (ואכן אבינו היה דבק בספר פלא
יועץ, ראה ביהודה לקדשו ח"ב עמ' קנז, ועמ' קנח. ובע"ה עוד יתבאר במאמר מיוחד).

[illegible]

ואם מיין ואפילו ממיץ צנבים, משק את ידו במשק כמה שניט, ואץ בקידוש או המדלה ושאר ברכות המצוה, אם היה מי שישתה לכוס הברכה, היה מבקש ממנו שיצעה זאת בשמחה, ורק כשלא היתה לו ברירה, שתה בצמח לכוס בכמות קטנה, וכאן בלי הסדר שהכין לצמח ד' כוסות כהלה. [והאחים הדולפים מספרים, כי הינט לוכרים, שבאחד השנים, בלי הסדר אירח אאמו"ר נ'יר' אלקים, ולצרכו לד' כוסות סחטו אשכוליות או תפוליות].

ואם בזה כיסה את טעמו, וכשנשאל לפעמים היה אומר שזה האלף
שיש בזה סוכר. ואף גם זאת לזכרני שבהבדלה הוא עצמו היה ממתין
לזמן ר"ת, אבל סירב לומר שזה טעמו, (שמזה אולי יהיה משמע כאילו הוא
'מחמיר' יותר מרבותיו ואבותיו), אלא אמר לבני הבית, שהם יכולים
להבדיל תיכף כשחולקים מתפילות ערבית, ושלא ימתינו לו, מכיון
שהוא מתעבה בתפילות וכו'. וממילא היה כבר מטיע זמן ר"ת. אבל
שמתי לב שהיה 'מקפיד' דוקא על זמן ר"ת, כי לפעמים סוים

לו יהודה בשר ויין ביום פטירת רבו באסרו חג, ובכיה בו, ובחודש ניסן, ובשבת לקדשו

לתפלות והיה ממתין, ורק כשעבר זמן ר"ת ביקש לעשות הבדלה.
ואז היה מבקש ממני שאתה לכוס הברכה. ושמעתי ממעלת אחי
הבכור שם ממנו היה מבקש שיטה לכוס הברכה, וש"מ שכאשר יכל
נמנע אפי' ממיץ ענבים (שם בכוס של ברכה) כבר עשרות שנים.

מזכרת של ימינו. הלאה זהו כמסורתנו. וזהו חלק מהמסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.
המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת. המסורת.

ומכיון שם הצנין 'דמעות' עסקנו, בדברי אאמו"ר נלכדנו, שכאשר
כינו היות וילדים היינו, היה אומר לנו, 'חבל על הצנינים שלך'.
וכשהתבוננתי בזה ראיתי כמה עמקו מחשבותיו, כי לא דחה
להרעלות הבוכה שצריכים להבי (ראה במחבר"ן ר"ס כי תצא, ובדברינו לעיל
מסימן ד אות ז), אלא ראה שם את הנולד מזה שבציד מחליש לראייה.
ומאהבתו לשלימות, חולשת הראיה היתה בעיניו כעין מום, ולכן
כאשר ילדיו היו בתקופת השידוכין, היה מצדיץ הצעות מאלו שאין
להם משקפיים.

ולכה שצד יומא האחרון, לא לבש משקפיים, למרות שהקנותו מציניו
דמעות היו נוספות כמי. [וכתב בן אחותי בקונטרס 'עבור בארץ' (ערך
דמעות): 'הרבה פעמים היו לולאות מציניו דמעות, ובפרט לצד לקנותו, והיו
שנתנו סיבות שונות ומשונות, אבל אחת כי הוא מחמת דביקותו במורא'. וברוך
היודע].

סימן ו'

בענין מות שאין לו מנחמים

[א]. ידקדק בדברי הגמ' במס' ב"ב (קטז.) ופי' הרשב"ם - במעשיו דריב"ל. [ב]. יביא מדברי הגמ' במס' שבת (קנב.) במת שאין לו מנחמים. [ג]. יבאר כי המדובר בריב"ל היינו כמס' שבת. [ד]. מדוע במס' שבת די כשמתאבל אדם אחד. [ה]. ידון מזה לכמה ספיקות. [ו]. הוספה נפלאה מהרה"ג אח"א.

[א]. ידקדק בדברי הגמ' במס' ב"ב (קטז.) ופי' הרשב"ם - במעשיו דריב"ל

נאמר בספר ירמיה (כב, י) "אל תבכו למת ואל תנדו לו בכו בכו להלך כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו".

ואיתא במסכת בבא בתרא (קטז.): רבי יהושע בן לוי לא אזיל לבי טמיא אלא לבי מאן דשכיב בלא בני, דכתיב: בכו בכה להולך, ואמר רב יהודה אמר רב: להולך בלא בן זכר. ע"כ.

ופירש רשב"ם: לא הוה עייל לבי טמיא - לבית המת להתאבל עליו, לפי שלא היה רוצה להתבטל מלמודו. ע"כ.

ולכא' צריך להבין, א"כ מה מיוחד (מהצד התורני) במי שמת בלא בנים שלצורך זה כן ביטל ריב"ל מלימודו?

וגם יש לדקדק מה שפירש הרשב"ם דהיינו ללכת לבית המת להתאבל עליו, ולא פירש ללכת לבית המת לנחם את האבלים (וגם במת בלא בנים אפשר לנחם את שאר קורביו).

[ב]. יביא מדברי הגמ' במס' שבת (קנב.) במת שאין לו מנחמים

ונראה בהקדם הא דאיתא במסכת שבת (קנב.), אמר רב יהודה: מת שאין לו מנחמין הולכין עשרה בני אדם ויושבין במקומו. ההוא דשכיב בשבבותיה דרב יהודה לא היו לו מנחמין, כל יומא הוה דבר רב יהודה בי עשרה, ויתבי בדוכתיה. לאחר שבעה ימים איתחזי ליה בחילמיה דרב יהודה, ואמר ליה: תנוח דעתך שהנחת את דעתי. ע"כ.

ופירש רש"י: שאין לו מנחמים - אין לו אבלים שיהיו צריכין לנחמו. במקומו - במקום שמת שם. כל יומא - שבעה ימי אבלות. ע"כ.

וכן כתב הרמב"ם (הלכות אבל פרק יג הלכה ד): מת שאין לו אבלים להתנחם, באים עשרה בני אדם כשרין ויושבין במקומו כל שבעת ימי האבילות, ושאר העם מתקבצין עליהן. ע"כ.² וכ"פ מרן בשו"ע (יו"ד סי' שעו ס"ג).

² ולגבי השגת הראב"ד שם, ראה בס' משמרת מועד עמ"ס שבת. וכבר קדמוהו רבנו, וראה בקובץ שיעורים מור דרור שם.

וכבר עמדו בספרים מניין לרמב"ם שצריך שיהיו דוקא אנשים 'כשרין', וביארו דנפקא ליה מעובדא דרב יהודה במס' שבת הנ"ל, דמסתמא לא היה מתחבר עם מי שאינו כשר. (ראה בעין יעקב, וע"ע בס' עטרת ישועה קרלינשטיין עמ"ס שבת, ובקובץ שיעורים מור דרור שם. ובשאר הספרים).

[ג]. יבאר מי המדובר בריב"ל היינו במס' שבת

אמור מעתה, כי בהכי מדובר גם בעובדא דריב"ל במס' ב"ב, דהיינו במי שמת בלא בנים וכעובדא דרב יהודה במס' שבת, ולכן דוקא ריב"ל שהיה אדם כשר, ראה צורך ללכת דוקא לבית מת כזה כדי להתאבל עליו, כדפירש הרשב"ם. והכל מבואר היטב.

[ולפ"ז נוכל להטעים היטב גם מה שפי' רשב"ם - דבעלמא חשיש ריב"ל משום ביטול תורה, כי כתב בס' נחלי מים עמ"ס שבת, 'דבפשטות העשרה שיושבין במקומו נוהגים כמנחמין ויושבים בדמימות ואין עוסקים אז בתורה שאין מסיחין דעתם מלחשוב ולדבר על הנפטר', וריב"ל לא היה עושה כן למי שכבר יש לו בן שעושה כן, ואפילו לא בשעה קלה כשאר אינשי כמ"ש במסכת ברכות (ו): 'אגרא דבי טמאי - שתיותא'.

[ד]. מדוע במס' שבת די כשמתאבל אדם אחד

והנה בדברי הגמ' במס' שבת הנ"ל מבואר, שאם אין אבלים כלל, צריך עשרה שישבו במקומו. ומשמע שאם יש אפי' אבל אחד ממשפחתו שיושב די בזה, ואין צריך עשרה. והדבר צ"ב. (וראה מ"ש בס' נחלי מים עמ"ס שבת שם).

ונראה בזה ע"פ מה שביארנו לגמ' זו עם הגמ' במס' ב"ב, בתוספת דברי הגרי"ח מבבל בס' בן יהוידע שכה כתב במס' ב"ב: ר' יהושע בן לוי לא אויל לבי טמאי אלא למאן דשכיב בלא בני - הנה ודאי כונת הגמרא הוא דשכיב בלא בן זכר, ואין רוצה לומר בלא בני כלל, דאין לו אפילו נקבות, דהא מייית עלה מה שאמר רב יהודה בשם רב להולך בלא בן זכר, וזה ברור, ועיין בהרי"ף ז"ל. אך מאמר זה צריך ביאור, למה קשה עליו המת בלא בן זכר, אע"ג דיש לו זרע נקבה? ונראה כי לבו נשבר וחלש דעתיה על כי אין לו זרע שיאמר עליו קדיש אחר פטירתו, כי ידוע הקדיש בתרא דברכו דקודם עלינו לשבח מציל אב ואם מדין גיהנם, וגם מעלה אותם מדרגה אחר מדרגה, והבת לא אפשר לומר קדיש. עכ"ד.

אמור מעתה, כי אם הניח בן זכר, ממילא ימצאו אצלו או שימצאו עצמו אצל עשרה, לפי שהוא טורח בענין אמירת הקדיש, ולכן מתבאר מהגמ' במס' שבת כי די בזה, משא"כ כשאין אבלים כלל, גם לא מוטל על אף אחד חובת אמירת קדיש, וממילא גם אם ישבו להתאבל עליו אין הכרח שיגידו קדיש, ולכן צריך עשרה.

²⁷ הנה המעיין בהרי"ף (על העיון יעקב) יראה שנתקשה מאד לומר שצריך דוקא בנים זכרים, ולא סגי במה שהניח בנות נקבות, ולא נתקרה דעתו עד שכתב דנראה כי טעות נפל בספרים, וצ"ל להולך בלא בנים (ולא בלא בן זכר), וכנוסח הגמ' במס' מו"ק (כו:). ע"ש. ומדברי הגרי"ח מבואר כי ראה לדבריו ואפ"ה כתב ש'ברור' לא כן. וראה גם בהגהות הב"ח שהגיה כהרי"ף.

[וע"ע בשו"ת מרכבות ארגמן (ח"ז עמ' קצג-ד). ולכאז"ל מ"ש שם (בר"ע קצד) ע"ד הסוד, הינו היפך פשט הכתוב. וכן מפורש בזה ממש בעץ יוסף עמ"ס מו"ק (כו:). אכן י"ל ע"ד מ"ש בס' עין אליהו עמ"ס מו"ק (ד"ה וע"פ דעת המקובלים). ע"ש. ולפ"ז כבר קדמהו רבנן ביתר שאת. ופירוש חדש ראיתי בספר פארי הלכות (דף כב סע"ג) שכתב לבאר מ"ש "כי לא ישוב עוד אל ארץ מולדתו" - ר"ל שלא ישוב עוד לבניו, כדאיתא בזהוהר שמראים למתים שמחת בניהם (וראה להלן בסימן ז אות ב).

[ואף אי נישטא כי ריב"ל הלך לבית אבליים של מי שמות בלא בנים, אבל עדיין יש לו אחים וכדו' משאר הקרובים, (ראה בהערות הגריש"א עמ"ס מו"ק כז:), מ"מ ידוע כי אין 'התועלת' של הקדיש שלהם מרובה כשל בנים ממש, ויתכן שבכלל אינם 'מחוייבים' באמירת קדיש (ראה בס' אור לציון אבלות סוף עמ' רח, ובקונ' טוב להודות - חדאד, עמ' סט)].

[ה]. ידון מזה לכמה ספיקות

ומכל זה יש לסלסל וללמוד לענין מה שדרשו במס' ב"ב "בכו בכה להולך" - בלא בן זכר. האם דוקא זכר ולא סגי במה שיש נקבה (ראה בהערה לעיל), [ומה הדין כאשר לבת שלו יש בנים זכרים], ומה הדין באופן שאכן הניח בן זכר, אבל אינו שומר תורה ומצוות רח"ל, ומה הדין אף בשומר תו"מ, אבל אינו יושב שבעה (מאיו סיבה).

ולדרכינו ממילא יש להקיש מזה לענין מ"ש במס' שבת במת שאין לו מנחמים, האם איירי כשלא יושבים עליו כלל, או אפי' יושבים אבל רק בנות ולא זכרים.

ויש להביא בזה מה שראיתי באורחות חיים (הלכות אבל) שכתב: ונהגו בהרבה מקומות שאין מתפללין בבית שאין בו אבילים אלא תפלה ראשונה הסמוכה לקבורה להניח דעתו של מת ועל דרך שנמצא באגדה, (ונראה כוונתו למ"ש במס' שבת הנ"ל), אבל שאר תפלות לא, ואפילו היו שם נשים אבילות, שאין עושין זה אלא לכבוד החיים ואין כבוד לנשים בהקבץ שם אנשים כשאין שם אנשים. ויש מקומות שנהגו להתפלל שם כל שבעה אפילו אין שם אבילים ולא אנשים ולא נשים ושפיר דמי למעבד הכי. ע"כ. [ועי' בשו"ע ובהגהת הרמ"א ביו"ד סי' שע"ו ס"ג, וסי' שפ"ד ס"ג. וע"ע בס' מורשת משה עמ"ס שבת].

אבל כבר הוכיחו רבותינו שבניחוס אבילים יש גם כבוד ונחת למתים ולא רק לאבילים, וכמתבאר מפשטות דברי הגמ' במס' שבת הנ"ל. וכמ"ש בס' דף על הדף שם בשם הגרי"ז ועוד. וכ"כ בהערות הגריש"א עמ"ס מו"ק כז:). וכן הביא בס' פירות תאינה שם מכמה אחרונים. [ושמכח זה הקשה במגן שאול, מדוע פסק הרמ"א בסימן ת"ב סי"ב שמודיעים על פטירה רק לבנים הזכרים כדי שיאמרו קדיש ולא לבנות, והרי ינחמו אותן חברותיהם, ויהיה נחת רוח למת]. ואכמ"ל.

[ו]. הוספה נפלאה מהרה"ג אה"א

הנה זכיתי לפרסם לדברים הללו תיכף לכתביבתם (לע"נ דודי ה"ה אהרן עמבר בן נעמי שנבל"ע בשבוע זה - ט' סיון תשפ"ה), בקובץ מריח ניחוח (פ' בהעלותך תשפ"ה עמ' 8).

"אודות דודי ה"ה אהרן עמבר זי"ל

הוא האביר אשר יסד את שיצורי התורה לאימלאים במית הכנסת ישרון' (ליד בית הכנסת 'הדגול') בירושלים. והצדו בכחו פרש מהדברים הקרובים לו ביותר, ודבק בצמדת בורא, למרות הקשיים הרבים והדגוליים עצמדו מולו. והרבה לאמול חסדים בצניעה. והינו

מהיחידים שאמרו"ר היה שמח לפולסם ומהדרגת בקימה והוסיף
לשמו תואר 'חכם'.

ובכל פעם שהיה צורך באיש מקצוע לאיזה תיקון בבית ההורים
(במאה שצריט), היה הוא דואג לתקן ולסדר הכל בשמחה וללא
תשלום, על אף שהיה מבואר עד שהלך.

ואם לאחר חתונתו, הייתי צריך להגדיר איזה שקצים יהיו מחוברים
לשעון שבת ואיזה לא, וכשאמרתי לו זאת, הניח בשמחה לביתי ביום
שישי (שבו אין מסגרת כולל של ימי השבוע), ולמרות שהיה מבואר
ואם ראיתי שידיו היו רועדות, עלה על כסא ובדק מה שצריך.

וכשהוצאתי ספרים היה שמח עליהם, והיה מציין בהם, ואדלה שמחתו
לראות שהזכרתי בהם מדברי אביו הצדיק, והתקשר אלי להוסיף לי
דברים.

וכמה פעמים סיפר לי בהערצה על אביו, ושתקופה מסוימת למד
'חברותא' (כמדומה בעניני סודות התורה) עם מרן הגר"ע יוסף
בבית הכנסת 'ששנים לדוד', ואף אמר לי, כי הגבאי הרב שרבני
זי"ל הראה לו את הספסל והמקום שהיו יושבים ולומדים. ואם הוא
דבק בהערצתי והיה לוקח את אחי ואחותי הגדולים (בימי ילדותם
וקטנותם) לשיעוריו היומייים. וכל אשר היה יוצא מפי הגרע"י היה
אצלו קודש וטורח לקיימם. ופעם התקשר אלי ואמר שהיה ויכוח
בבית הכנסת האם ראוי שקטן ידליק שם לנרות חנוכה, שאחד אמר
שהלכה כשוטה שאפשר, והוא טען כי שמע מהגרע"י שאף אם אפשר,
מ"מ אי"ל כבוד המצוה והציבור. ואמרתי לי כי אכן כעת יצא לאור
ספר חלון עובדיה - על הלכות חנוכה ושמע בצמוד מ"ט כתוב כדבריו.
ושם על זה כמוצא שלל רב. וכמדומה כי ע"פ הגרע"י הו"ל לכת"י

ש' אביו זצ"ל. [ואמא ע"ה סיפרה שלקחה בילדותה לחזות בניו
 לזהר הרה"ק רבי אהרן מבלעזא זיצ"א בעצמיותו הידועה לירושלים].
 ופעם הודעתיו שיצא ספר נוסף, ואמר לי אני כבר יבוא אליך,
 (למרות שהיה מבוגר), ואכן בהיותי בכולל בשכונת מקור ברוך,
 פתאום הופיע לקראתי בצהרי יום תענית ציבור, ואמר לי שהוא
 בצום והגיע ברגל לאחר הלימוד בכולל בבית הכנסת "שורון". ושנה
 שווה לו כדי ליהנות מהספר. ונתן לי עליו תשלום מכובד.

ובשנותיו האחרונות התאזר בשכונת 'פסגת זאב', ושימש כזבאי בית
 הכנסת 'ספרא', וסיפר רב בית הכנסת, שבתחילה כשהגיע ר' אהרן
 לגור שם לא היה במקום סמוך בית כנסת, והיה צריך לאסוף אנשים
 וכו', ור' אהרן לקח על עצמו את אסיפת האנשים בשלש התפילות,
 הן בבוקר לדאוג שיקומו בזמן, הן למנוחה ובפרט בימי החורף
 הקצרים, שהיה צריך לקרוא בשעה 4 לאנשים מבתיים, והן בתפלת
 ערבית. ועל אף שהיו שהיו שאמרו לו שלא יחזיק מעמד בזה, ובפרט
 שבזמנו עדיין לא היה מבנה ומקום ראוי לתפלה והיו מהלכים על
 'חול וקרטונים', והוא לא אמר נואש. ועמד במסירות עד שלכו לבנין
 קבץ בס"ד. ועד היום בית הכנסת עומד ומתנוסס. [וכבר בילדותו
 סיפרה אחותו אמא ע"ה, שבהיותה ילדה, ירד בירושלים שלח חזק
 במאה מטר לערך, ולא יכלו לפתוח בבוקר את הדלת, ואז ר' אהרן
 יצא מהחלון עם מעדר ושבר את הקרח עד שיכלו לזאת מהבית].
 ועוד סיפר רב בית הכנסת שר' אהרן היה דקדקן גדול, וקיבל זאת
 מאביו. ואם סיפר שרבי אהרן תרם את הנכרשת בבית הכנסת אשר
 היא גדולה ומרהיבת עין, וביקש שלא לפרסם ולהודיע כלל מ' הוא
 התאזר. ואם תרם את הספריה שם. ועוד סיפר רב בית הכנסת,

וקיבלתי מכתב ממעלת ידידי הרה"ג אח"א נר"ו, וכה כתב:

א"ך טוב לישראל, ירח שניתנה בו תורה, תשפ"ה. לכבוד ידידינו הרב ש"ך שליט"א. השלום והברכה!
ראיתי שכתבת במורי"ח ניוחח פ' בהעלותך תשפ"ה ע"ד הש"ס ב"ב קטז ע"א. וישר כחו שהאיר עיני,
מזמן רב תמהתי בסוגיא שם ולא באתי לכלל יישוב, אבל בפירוש של כת"ר בדברי רשב"ם הוא מוכרח
ונפלא ואני לא הרגשתי בו, שאין המכוון על ניוחח אבלים כי אם על שריב"ל יושב בעצמו כאבל.

וצא וראה כי בעל השמועה בגמרא בבא בתרא הנ"ל על הפסוק בכו בכה להולך אמר רב יהודה אמר רב
להולך בלא בן זכר, והוא ניהו רב יהודה מרא דעובדא בגמרא שבת הנ"ל שישב שבעה על ההוא דשכיב
בשביבותיה, ודו"ק.

והנה בעת שקראתי הדברים התעוררתי בס"ד, שיש לדקדק מנא ליה לרשב"ם ז"ל לבאר כן בתלמוד,
דבר שהוא פירוש מקורי וחדש, [וגם יש לברר בשאר ראשונים כיצד פירשו, ולפי שעה בדקתי רק ביד רמ"ה
וראיתי שפירש כפשוטו דהיינו ניוחח אבלים ולא כדברי רשב"ם], אבל המתבונן יראה שהוא מוכח מגוף
התלמוד, שהרי עיקר הסוגיא קאי על הפסוק אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים, רבי יוחנן ורבי
יהושע בן לוי, חד אמר כל שאינו מניח בן, וחד אמר כל שאינו מניח תלמיד.

ואחר שהוכיחה הגמרא דריו"ח הוא דאמר תלמיד, אמרינן: "ומדרבי יוחנן אמר תלמיד, רבי יהושע בן
לוי אמר בן, והא רבי יהושע בן לוי לא אזיל לבי טמא אלא לבי מאן דשכיב בלא בן, דכתיב בכו בכה
להולך, ואמר רב יהודה אמר רב להולך בלא בן זכר", ושוב הדר ביה תלמודא מכח האי קושיא.

ונחזי אנן, אם כפירוש הרמ"ה, שהמכוון על ניוחח אבלים, מה ראייה מביא ממה שהיה ריב"ל הולך לנחם
מאן דשכיב בלא בן, הרי אף אם אותו אחד דשכיב בלא בן הוא בכלל "לא יראו אלהים", מכל מקום
יש מצוה לנחם את שאר האבלים, הוריו אחיו ואחיותיו, כי אף שיש בניחוח אבלים גמ"ח למתים ולחיים,

שוקר אחד בא מוקדם לבית הכנסת, וראה את רבי אהרן שוכה על
הרצפה תחת אחד הספסלים, והיה זה לבית לקנותו לעצק בלי
מנוי, וחסא ארע לו משהו, ותכף ניס לעלא אל אט צריק
עזרה? והשיב ר' אהרן שכל אחד מהבית בספסל והוא עמל
לתקנו בשביל הלאומים והמתפללים שישבו עליו, ואינו מוותר על
אודל המצוה למרות לקנותו. [ואמר הרב, כי יכול הוא לאמר כי
ביתו האמיתי והעיקרי של ר' אהרן זה היה בית הכנסת]. וכמה
פעמים דיבר בשבח ובזכות ומעלת מי שנותח מקומות תורה כאילו,
ושבלי זה אין טעם בחיים. ואמר שרק זה האושר והזכות והטעם שיש
לו בחיים. וכשהלך לקנותו ללא מדבאלל למאזרים, בדרכים היה
עם ספר אמרא או ספר תהילים.

הא מיהא איכא לחיים, ומצד זה יש לבוא ולנחם. [ובודאי אין לומר דס"ל דמאן דשכיב בלא בני אין להתאבל עליו כלל, כדין הפורשים מדרכי ציבור כמ"ש הרמב"ם (פ"א מהל' אבל ה"י), כי זה ברור שלא קרב זה אל זה. ויש ללמוד בק"ו מדין ניהו"א לאדם שהוא רשע אם יש לנחמו, דלכאורה בגמרא סנהדרין (ק"ג סע"א) משמע שיש מצוה, ועיין מ"ש בזה בשו"ת שיח יצחק (סי' תעב), ודנו בזה עוד אחרונים, ואכמ"ל, וכ"ש בג"ד שהוא לנחם את בני משפחתו, גם אי נימא דאיהו הוי רשע].

אבל אם נפרש כפירוש רשב"ם שהמכוון הוא שריב"ל היה יושב בעצמו שבעה, והוא לתועלת הנפטר דייקא, זו היא ראייה שבודאי אינו סובר ואינו בעל המימרא ד"לא יראו אלהים" קאי על מאן דשכיב בלא בני, ודו"ק.

כל זה כתבתי מקופיא, ויש להתבונן כיצד יבאר הירד רמ"ה, וי"ל, ואי"ה עוד נשוב לעיין בזה לעת מצוא. ע"כ. [ודבריו במלואם נדפסו אח"כ (ע"פ עצתי) בקובץ מריח ניהוח פ' קרח תשפ"ה עמ' 22 ואילך. ע"ש]. ויש לפלפל.

"אלה אנכר"

כאשר אנחנו צוסקים בצניין קבלת תנחומים, על קשיים שאנשים צוברים, באמנו"ר אנו נזכרים, שלמות שצברו עליו דברים שאינם קלים, במשק תקופות החיים, מכל מקום את מקומו לא צנח ודבק בתורת האלקים.

וסיפרו האחים הצדוקים, כי הינם נזכרים, שלאחר שילדה אנה צ"ה אחד עשר ילדים, נולד בין של"ע נפטר תיכף אחר כמה ימים, וצט"ל כל הצער שהיה בבית האותה התקופה, ושלם אנה היתה לה אצל צמודה, בנוסף לטירחה הצדוקה המשפחה הצדוקה, באמנו"ר שקצ אצל כהרצלו בלימוד התורה.

ושמנו באמנו"ר כמה פעמים, שכדי לא ליפול במשברים, ולס כד' שפעת ההצלחה לא נבא להתאכזר על אחרים, תמיד יש לזכור כי 'לס זה יצבור', והצולס כצלצל אמרו חכמים. והוסיף וסיפר למעשה הכתוב בספרים⁶, על מלך א' שקיבל מאוהבו טבעת וצליה כתוב -

^{טו} ראיתי שהגרי"ח מבבל זצ"ל בספרו 'עוד יוסף חי' (הלכות, פ' צו הל' ט) הביא לזה בנוסח: מעשה במלך אחד שאמר לחכם אחד, שיביא לו דבר אחד אשר כשרואהו בעת צרה ישמח ויתנחם, ואם יראהו בעת טובה יעצב, מה עשה החכם, הביא לו טבעת אחת שכתוב עליה שלש תיבות אלו 'גם זה יעבור', ואז אם

לנ"י - (=ראשי תיבות שם זה יצחק), והסביר לו האלה, כי אם יהיה בצער
אלו יראנה ויתנחם, ואם הוא בטובה יראנה ולא יבא להתללות בטובו
וצערו כי יחשוב ששם זה יצחק. וזהו יצחק לכל מאורעות הצולט
בשלה. וכמה היו נאמרים הדברים אלו.

ואם היה מורגל בפיו מאמר החכם 'העבר אין, הצתיד עדיין, ההווה
חולץ כהרף עין, דאגה מנין'. (ראה בספר פלא יועץ - ערך דאגה).

וכבר מהיותנו ילדים קטנים, בצבט התנהלותו החדיר בנו להרשאים,
אין לשלש או להתפלל מדברים חולפים, ולפצעים אף לא
מהאנשים עצמנו ממונים. וכדי להחדיר את הדברים, בפני א' מנני
הבית שהיה ירא ממי שהחליק באיזה תפקידים, (כאשר היה באוסד
לימודים), והיה לקוק לשמוע נחומים, אמר לו - הרי שם אתה ואם

הוא בצרה יחשוב גם זה הרע יעבור, שאינו מתמיד וישמח ויתנחם בזה, ואם הוא עומד בטובה כשיראה
דברים אלו יצטער, בהיותו יודע שאין הטובה ההיא מתמדת אצלו. ע"כ. ובספרו בן איש חי (בהקדמה
לפרשת נצבים, שנה ראשונה), הביא למעשה זה בקצרה ובנוסף 'ידוע המעשה באותו שעשה טבעת' וכו'.

ומרן החיד"א בספרו חומת אנך (שמואל א. יג, ז) כתב: שמעתי מאדם גדול משם רז"ל דשלמה המלך ע"ה
היה לו טבעת באצבעו וכתוב עליו 'גם זה עבר' כדי שיזכור שכל טובות וגדולות של העה"ז הם כאין והרי
הם כאלו כבר עברו. ע"כ. ובספרו חדרי בטן (בראשית לב, יא) כתב: כמו שאומרים (העולם) שלמה המלך
ע"ה היה לו חותם וכתב עליו 'גם זה עבר' כי העולם אין. ע"כ. ובהערת הרב המו"ל שם כתב שלא מצא
מקור למאמר זה. ע"ש. וראה גם במאיר עינים על הבא"ח (הנ"ל) שכתב, כי לא מצאנו כן בדברי חז"ל
הנמצאים איתנו. וציין לקובץ סיני (קח עמ' ערה).

ואקבע כאן דבר דומה קצת שמצאתי בין כתבי אאמו"ר, וז"ל: כתב "הכל
בו" בסימן ה' דין ישתבח: וזה השבח יסד שלמה המלך ע"ה ותמצאנו
חתום בראשי תיבות. עכ"ל.

ובספר "העצמים" להרב אברהם אבן עזרא זצ"ל בסופו מצאתי כתוב על
דברי "הכל בו": שחכם אחד ששמו שלמה הוא יסדו, ולא שלמה המלך,
או שחכם אחד יסדו לכבוד שלמה המלך. וזה מובא בספר העצמים בשם
מהר"י אירב"ס. ע"כ.

הוא (דהיינו בעל התפקיד שמאונה עליו) עשויים מבשר ודם, וככל יום ברכת אשר יצר מברכים. ודי בזה למיני.

[וכאשר ה'מורה' בבית הספר של אחת הבנות, הנהירה ואיימה על התלמידות, כי את תעודת הציונים לא יהיו מקבלות, הרגיע אאמ"ר את הבת במילים קצרות וקולצות, כי אין לה לחשוש מהפחדות, שהרי יותר מרצון הבנות לקבל את התעודות, המורה רוצה יותר לחלקם לילדות, שהרי אין לה בזה מה לעשות, והסרי מלבק יאנות וחסות].

ולכן גם מיום המוות לא התבלבל, כי כל ימיו הכין עצמו לעת סתימת האלף. ובליה לפני השניה היה אומר "עוד יום עבר, והתקרבנו בעוד יום ליום המיתה". ואכן זכה להפטר מתוך ישוב הדעת. ולאוותו הניצו מיושבים עם בדי יום טוב המשוחים מבדי שבת.

ובענין מת שאין לו מנחמים, אע"פ כאן מעט על הכתבים, מה שהיה בעת פטירת אחות אאמ"ר (דודה אהבה ע"ה) זכרה לברכה לחי העולמים, שכאשר נפטרה צריכת בלא להניח לרע שיאמר עליה קדיש^ט, מכיון שהדבר היה בחי אבינו ואננו הצדיקים, ולא הורגנו באמירת קדיש יתומים, בחודש הראשון שברו האחים, אדם

^{טז} וכה כתבתי עליה בסוף חיבורי 'בנין שמואל' וכן בסוף חיבורי 'חתן ותורה':

"ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות"

מצבת זכרון לדודתי היקרה, מרת אהובה בת מזל ע"ה, אשר ברצון השי"ת לא זכתה להקים את ביתה, מפני שלא ראתה מאורות מימי ילדותה, וסיבתה מאתנו היתה נעלמה, עד סמוך לעת פטירתה, שאז את פתחה פיה בחכמה, וגילתה מה ששמרה כל ימיה בשתיקה, שזאת מפני שלא חפצה לבייש את זולתה, שזיקי עצים זרה בשוגג ברוח לעומתה. ובכל זאת היתה תמיד שמחה בחלקה. ודברי אמונה ובטחון היו שגורים על לשונה. ולהוריה כיבדה באהבה, וסייעה לסובביה בכמה שיכלה. ויהי רצון שהחיזוק היוצא מדברים אלה יעמוד לעילוי נשמתה. נלב"ע בא' טבת תשע"ט. תנצב"ה.

זר שיאמר עליה קדיש בדמים מלאים, וכאשר שמעתי על אלו המעשים, וקראתי בספרים הקדושים, כי גם בדודה יש צד של מצות כיבוד הורים, (ראה מ"ש בס' אורייתא דשמואל צ"א תטו), והקדיש שאומרים בני המשפחה שווה עשרת מונים, ובפרט כי ידעתי שאמרו"ר חפ"י באלה הדברים, אבל הוא מצד לקנתו קשה לו להתמיד בזה במניינים, קיבלתי על עצמי שבחודש השני אני יאמר לקדישים, עבור תשלום סימלי של כמה שקלים, כדי שיהיה לי חיוב לאלו הדברים. ואכן כאשר שאלתי על זאת מאמרו"ר שמח וצודני לאלו המעשים, ולא חשש על פתיחת פה ומה הכריות יהיו אומרים, וגם אמא ע"ה אמרה שמה שאבא אומר היא תמיד מהמסכימים. כי העיקר אצלנו היתה התכלית שכולם מקשיים.

[וראה זה בלא, כי בסיום החודש שלקחתי על עצמי, שאלוני האחים האם אני מצוניין להמשיך בזה עד סיום י"ב החודשים, ולגדול חשיבות הדברים, בליבי היה רצון להמשיך, אבל לאות משמים אמר מצוי מרוב ציפיתי, וטרם השנייה כשעליתי על יצוצי, בליבי בקשתי מבוראי, שאת או סימן יתן לי, ואמרתי אולי ביחלום? הליכה אקבל תשובה. אבל באותו הליכה לא חלמתי על זה דבר, אולם במציאות קיבלתי תשובה ברורה, ולאת כי לאחרת ניגש אלי אחד מבני הכולל (הרה"צ מ"ש שליט"א) ובפיו בקשה והצעה, כי הואיל ואחד מבני משפחתו נפטר, ושמע אותי אומר קדיש, הם מצוניינים לשכור אותי לאמירת קדיש, ואצ"פ שהם יודעים שאני כבר אומר על דודתי, אינם מקפידים על זה (וראה באורייתא דשמואל צ"א תצא). והציעו לי תשלום שצ"ד ידו אני אקבל דמים מלאים כמו שגבה האדם הזר שאמר קדיש בחודש הראשון. ותיכף סיפרתי לו להרהורי לבי, ושכחתי קיבלתי תשובה מהירה במציאות על שאלתי, והרשתי כי בשמים דודה ע"ה שמחה בזה, ושלה לי תשלום מלא בלא שאצטרך לוותר בשבילה על משהוא שאחרי מלפנים עליו].

סימן ז'

קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה

[א]. שבתות הם כיום כמור שיש בהם עילוי לנפטרים. [ב]. גם ר"ה זמן החופה שייכים בזה. [ג]. ייחס לנשמות הנפטרים בר"ה וביזהכ"פ [ובער"ה אלול]. [ד]. קברי אבותיו דוקא, או כל קבר. [ה]. דברי החמדת ימים שבקברי צדיקים יש תועלת נוספת. [ו]. התועלת וההקפדה למי שלא מייחד יחודים. [ז]. אחר חצות בערבי שבתות וימים טובים ור"ח. [ח]. הליכה לקברות כשאינו טהור, ומתי אין חשש. [ט]. ביום היארצייט אין להמנע, ואמירת הכ"מ בכל שנה.

[א]. שבתות הם כיום כמור שיש בהם עילוי לנפטרים

כתב הגר"ח סופר זצ"ל בספרו כף החיים סימן נ"ה (אות כג), דע"פ מה שנהגו שלפני השבוע שחל בו יום הפטירה, מתחילים לומר קדיש כבר מערבית של ליל שבת, לפי שבשבת זה זמן עליית הנשמות לגן עדן העליון, וכיון שעלה ביום השבת ישאר שם ולא ירד בשביל הימים שנותרו עד יום הפטירה. מטעם זה יש נוהגים לומר בכל שבת קדיש בתרא של קודם עלינו לשבח על נשמות אביו או אמו אפילו אחר כמה שנים ואפילו אין לו יארצייט באותו שבוע, כדי שיהיה סיוע לנפטר לעלות בליל שבת לגן עדן העליון עם עליית הנשמות, כי אפילו אחר כמה שנים מהפטירה הנשמה עולה תמיד ממדרגה למדרגה. ע"ש. (וע"ע בס' חזו"ע אבלות ח"א ס"ע שסב. ודו"ק).

והנה איתא בספרי (פרשת שופטים פסקא רי אות ח): כפר לעמך, אלו החיים, אשר פדית, אלו המתים, מגיד שהמתים צריכים כפרה. ע"כ.

ומכאן זה הביא מרן בבית יוסף - או"ח סימן רפ"ד (אות ו) מושבלי הלקט (סי' פא) שכתב, כי אחר קריאת התורה נהגו להזכיר נשמות ולברך העוסקים בצרכי ציבור, וכתב ה"ר בנימין לפי ששבת הוא יום מנוחה דוגמא לעתיד לבא, ויום שגם המתים נוחים בו ואינם נדונין ראוי להזכירם למנוחה ולברכה ולהתפלל עליהם. ע"ש. ונזכר גם בכף החיים (ס"ס רפב).

ועד כאן המדובר הוא לגבי שבת.

ומצאנו עוד בבית יוסף - או"ח סימן תרכ"א (אות ו) שהביא כי כתב המרדכי, מה שהורגלו לידור צדקה ביום הכפורים עבור המתים יש להביא ראיה מספרי, דתניא בפרשת עגלה ערופה (דברים כא, ח) כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים, מלמד שהמתים צריכים כפרה. ע"כ. וכ"כ בשו"ע שם (סעיף ו). ובדרכי משה (אות ח) הוסיף כי כתב מהר"י ווייל (שו"ת סי' קצא) דלכך נקרא יום הכפורים בלשון רבים לחיים ולמתים. ע"כ".

ו' וראה בספר שיר מעון (ויקרא כג, כח) שכתב: וקשה ע"ז קושית מרע"ה וכי יש חוטאים בשאול (שמו"ר ג, ז)? וביאר: כי הרבה פעמים גורם שהבנים חוטאים יען שלא חנכום האבות כראוי בתורה ויראת שמים, א"כ אף שאין בשאול חוטאים בפועל, מ"מ צריכים לידון בכל פעם מחדש על העבירות שעושין בניהם ובני בניהם בעוה"ז בכל פעם ופעם, דהאבות היו בעוכם על שלא חנכו אותם כראוי. וע"ז צריכים גם המתים כפרה. וזה כפר לעמך ישראל, אלו החיים, ממילא כיון שהחיים צריכים כפרה על חטאם, ממילא אשר פדית אלו המתים, כי הם צריכים ג"כ כפרה ע"י שחטאו החיים. ועו"ל כי בכל פעם שהצדיקים מתעלים שיבואו בעולם העליון במדריגה היותר גדולה, נידונים בכל פעם, כי לפי המדריגה היותר גבוהה נחשב לחטא מה שלא היה חשוב במדריגה הקטנה מזו, כמו שמצינו כמה פעמים בגמ' שדבר זה מותר

מה יהודה קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה לקדשו

ובכף החיים שם (אות לד) כתב: בשם היפה ללב (ח"ה אות ב) כי העולם נהגו כן אפילו בשאר זמני ושבתי כשמוזכרין נשמותיהם של קרוביהן. ושכן מבואר ממה שאמרו בזהר פרשת תרומה דף קל"ח ע"א. ע"ש.

ואכן ראיתי בקובץ שיטות קמאי (מסכת מגילה דף כט ע"א. ומס' כתובות דף יז ע"א. ומס' ב"מ דף ל ע"ב) שכתוב בסמ"ק מצורף (סימן מו): בספרי גרסינן כפר לעמך אילו החיים אשר פדית אילו המתים, מכאן שהמתים צריכים כפרה. ומכאן הביא ראי' רב שרירא גאון זצ"ל שמצוה להניח צדקה בשביל המתים. ע"כ. ולא כתב שזה דוקא ביום הכפורים.

ומצאתי במדרש תנחומא (פרשת האזינו סימן א) שכתבו בהדיא להשוות את יום הכפורים לשבת בזה. וכה אמרו: לכך רגילין להזכיר המתים בשבת שלא ישובו לגיהנם, שכן איתא בת"כ כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים, מכאן שהחיים פודין את המתים. לכך אנו נוהגין להזכיר את המתים ביום הכפורים ולפסוק עליהם צדקה, שכן שנינו בת"כ יכול משמתו לא יועיל להם הצדקה? ת"ל אשר פדית, מכאן כשפוסקין צדקה בשבילם מוציאין ומעלין אותן כחץ מן הקשת. ע"כ.

הרי שזה כעיקר הטעם שכתב בכף החיים לגבי שבת 'שכיון שעלה ביום השבת ישאר שם ולא ירד', וה"נ אמרו בתנחומא 'שלא ישובו לגיהנם'. וראיתי נמי בשו"ת עטרת פז (ח"א כרך ב, יורה דעה סימן יאות ב) שכתב לחזק את הדמיון שבין שבת ליום הכפורים. וע"ע בשו"ת תורה לשמה (סימן תקטז).

ומעתה, יש לנו לדון בדבר חדש, והוא - שכשם שלגבי שבת כתב בכף החיים לקיים למנהג האומרים בכל שבת קדיש על נשמת אביו או אמו. כך יש לנו לומר גם לגבי יום הכפורים, דשפיר דמי לנהוג לומר בו בכל שנה ושנה קדיש על נשמת אביו או אמו. וזה דבר חדש. (עורי דבורה ח"ב עמ' כז).

[ב]. גם ר"ה זמן החופה שייכים בזה

ואם כנים אנו בזה, אפשר להוסיף גם לראש השנה, כי מלבד מה שכתב בכף החיים הנ"ל (אות לד) בשם היפה ללב (ח"ה אות ב) - דהעולם נהגו כן אפילו בשאר זמני ושבתי כשמוזכרין נשמותיהם של קרוביהן. ושכן מבואר ממה שאמרו בזהר פרשת תרומה דף קל"ח ע"א. ע"ש. ונראה כי בתיבת 'זמני' כלל בפרט לר"ה, וכמ"ש ביהודה לקדשו (ח"ב עמ' צד) שלשון 'זמן' שייכת בו. ע"ש.

עוד בה - יש להקדים לדברי הגאון החתם סופר זצ"ל בדרשותיו עה"פ "אתם נצבים וגו' ולא אתכם לבדכם וגו', כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלקינו", שעמד על הדקדוק, דהיה צריך להיות כתוב מקודם "ואת אשר איננו פה עמנו היום" ואח"כ לסיים "לפני ה' אלקינו" כדי שיהא מוסב זה על שניהם על אשר ישנו ועל אשר איננו. וכתב לבאר, דמה שאמר אשר ישנו פה המכוון על בעלי גופים גשמיים עומדים לפני ה' אלקינו ודבקים בו ממש ע"ד ואתם הדבקים וגו' חיים כולכם היום, בחיים חיות אנושי בתוך גוף, ומה שאמר ואת אשר איננו פה הם הנשמות העתידות להולד והמה רוחות קדושות שאין להם חלק ואחיה בגשמיות המה ג"כ עמנו היום מצורפים עמנו הגשמיים, ונתן לזה דוגמא מקבלה נפלאה שבידו, וזה לשונו: "ע"ד שקבלנו שבר"ה ויוהכ"פ הנשמות הקדושות שכבר מתו ונשמות האבות

ולאדם חשוב שאני, וצריך לוותר יותר, והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, ועפ"ז נידונים המתים ביום הכיפורים אם להתעלות במדריגה גדולה ולפי מדריגה צריכין כפרה עוד. ע"כ. [ומה שיש לדון עוד בעצם דרשת רבותינו הנ"ל, ראיתי שכבר קדמני ביתר שאת מרן החיד"א בס' שער יוסף (מסכת הוריות דף ו ע"א ד"ה ראוייה כפרה זו). ע"ש].

מצטרפים עמנו בביהכ"נ בתפלתנו. ומוסיף עפ"י ז' לבאר לאל כזאת גם מאמרם ז"ל (בר"ה ל"ב, וערכין י') דאיתא שאמרו מלאה"ש לפני הקדוש ברוך הוא מפני מה אין ישראל אומרים שירה בר"ה ויוה"כ, אמר הקדוש ברוך הוא, ספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפני ויאמרו שירה, ומבאר דר"ל, מפני שגם המתים וספריהם נמצאים לפנינו, והמתים אף על פי שמתפללים עמנו ותפלתם עושה רושם מ"מ שירה אינם יכולים לומר עד תה"מ דאז כתיב (בישעיה כו) הקיצו ורגנו שוכני עפר, אבל בעוה"ז לא המתים יהללו וגו' ולא כל יורדי דומה, ע"כ כיון שספרי חיים וספרי מתים פתוחים, אי אפשר לומר שירה מפני המתים המצורפים בתפלתנו יעו"ש בדבריו המופלאים. והובא בשו"ת ציץ אליעזר (חלק כ סימן כה אות ד) על דרשת רבותינו (הנ"ל) שגם המתים צריכים כפרה. ע"ש.

ובזה נימא שמכיון שהינם עמנו, אין ראוי לפוטרים בלא כלום ובלא יחס.

וכמו שמצאתי עוד חידוש דומה בענין זה, בשו"ת חלקת יעקב (אבן העזר סימן פג) שנשאל אי יאות לומר 'אל מלא רחמים' תחת החופה, עבור הורי חתן וכלה. והביא לדברי המדרש שגם המתים צריכים כפרה. וכתב: שמעתי בשם מרן הגה"ק שר שלום זצ"ל, לפרש דברי רש"י במס' כתובות (ח. ד"ה שמח תשמח), בפירושו לז' ברכות, שכתב וז"ל, שהכל ברא לכבודו אינה מן הסדר, אלא לאסיפת העם הנאספים שם לגמול חסד וזכר לחסדי המקום שנהג עם אדם הראשון וכו', ופי' מרן ז"ל, שבשעה שחתן וכלה עומדים תחת החופה, ניתן רשות להוריהם שהם בעלמא דקשוט לקחת חלק בהשמחה של בניהם, וזה כוונת רש"י לאסיפת העם "הנאספים", רצ"ל, שנאספו מן העולם ולוקחים חבל בהשמחה, **אם כן ממילא ראוי להזכירן למנוחה ולברכה**, כטעם שכתב בב"י (הנ"ל) לגבי יום השבת. ואם כן אפשר דמנהג מקומות הללו שאומרים אמר"ח נתיסד על כוונה זו. ע"כ. (ועצם הענין שהנשמות משתתפים בשמחה, מבואר הוא בעוד דוכתי"י).

[וראה עוד בדברינו להלן באות ג].

ולדרכינו אפשר שגם קדיש היה ראוי לומר שם. אלא שיש לחלק בין הזמנים שיש לנשמות עליו, כשבת ויוה"כ פ', שאז צריכים דוקא לקדיש, לבין סתם זמנים שהינם משתתפים עמנו, ובזה סגי בעצם היחס אליהם.

ומעניין גם מה שראיתי בספר 'ורוממתנו' (ח"ה עמ' 435) שהביא מספר עטרת ישועה מדו"קוב שכתב: מקובל מאבותינו הקדושים, שבליל שמחת תורה באים הנשמות מגן עדן לראות ההקפות ושמחת תורה אצל בניהם. ע"כ.

ואף גם זאת ראיתי כתוב בקונטרס 'שמש צדקה' (בסוף ספר זכרונות בגדאד וירושלים עמ' 307): בליל שבת וחג, ח"ר יעקב מוצפי זצ"ל היה מנגן את הקדיש בקביעות^ט בניגון של ימים נוראים, ניגון של 'המבורך בכל מערך'. ע"כ. והבן היטב לפי הנ"ל.

^ח ושורשם פתוח במ"ש בספר הזוהר (פרשת פנחס דף ר"ט): על הפסוק "ישמח ישראל בעושייו": בעושייו בעושו מבעי ליה? אלא אלין קודשא בריך הוא ושכינתיה ואביו ואמו, דאף על גב דמיתו, קודשא בריך הוא אעקר לון מג"ע ואייתי לון עמיה לההוא חדוה לנטלא חולקא דחדוה עם קודשא בריך הוא ושכינתיה כמה דאת אמר (איו"ב) העושו יגש חרבו. ע"כ. (וע"ע ביהודה לקדשו ח"ב עמ' קד-ה. ובכרך הנוכחי לעיל בס' ו אות ד בהערה).

^ט ומי שמשמש כש"צ ומשקיע לכל כחו בכוונת התפלה, יודע כמה טוב הדבר שתהא מנגינה קבועה. ולאפקי ממה שראיתי מקום (של בני תורה!) שדחקו בש"צ שבכל שבת יחליף לניגון, ואף שכוונתם לשמים,

ג. יהודה קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה לקדשו

[ג]. ייחוס לנשמות הנפטרים בר"ה וביוהכ"פ [ובער"ה אלול]

ובעצם מ"ש החת"ס - "כי קבלנו שבר"ה ויוהכ"פ הנשמות הקדושות שכבר מתו ונשמות האבות מצטרפים עמנו בביהכ"נ בתפלתנו".

יש לציין, כי אכן לגבי ערב ב' ימים אלו מצאנו בדברי הרמ"א בהגהת השו"ע - שהיו הולכים לקברות ומרבים בצדקה.

א' - לגבי ראש השנה כתב הרמ"א בהגהת השו"ע או"ח סימן תקפ"א סעיף ד': ויש מקומות נוהגין לילך על הקברות ולהרבות שם בתחינות, ונותנים צדקה לעניים. ע"כ.

ב' - לגבי יום הכפורים כתב הרמ"א בהגהת השו"ע או"ח סימן תר"ה סעיף א': נהגו ליתן הכפרות לעניים, או לפדותן בממון שנותנים לעניים. ויש מקומות שנוהגין לילך על הקברות ולהרבות בצדקה, והכל מנהג יפה. ע"כ.

והיחס בינם לבינינו בזמנים אלו מבואר יפה בספר קב הישר (פרק פח) שכה כתב: בחודש תשרי מתפללים המתים על החיים וכו', ובאשר כי מדה במדה לא בטלה לעולם מוטל עלינו לעשות חטיבה מול חטיבה להתפלל ג"כ על הנשמות הקדושות, כמו כן הנשמות מתפללות עלינו. ובחודש תשרי חיוב זה מוטל עלינו שאנו הולכים בכל ערב ראש השנה וערב יום הכיפורים על הקברים להתפלל ונותנין צדקה עבור החיים ועבור שוכני עפר. ע"כ. (ע"ש עוד מ"ש לגבי חודש ניסן).

וביתר שאת כתב בספר חמדת ימים (אלול פרק ה. אות נט ואילך בדפו"ח): מנהג אנשי מעשה לילך בערב ראש השנה² אל בית הקברות להשתטח על קברי הצדיקים כדי שיבקשו המה רחמים עלינו כעובדא

מ"מ בא הפסדם בשכרם. ומזקנים אתבונן וכו"ל. (אא"כ מדובר ב'חזן' שרגיל ובקיא בזה. א"נ כשאינם בני תורה וצריכים לעוררם ולמושכם ע"י החלפת הנעימה. ורחמנא לבא בעי.).

² ונציין, כי בשו"ת יביע אומר (ח"ד יורה דעה סימן לה אות ז), כתב: מנהג יפה בישראל ללכת על קברי אבותיו ביום פקודת השנה ולהתפלל שם לעילוי נשמתם וכו'. (קב הישר פ' עא טעמי המנהגים ח"ג דף לז ע"א) ובעה"ק ירושלים ת"ו נוהגים ללכת לבית הקברות בערב ר"ח ניסן **ובערב ר"ח אלול**. ע"כ. וכ"ה נמי בס' חזו"ע (אבלות ח"ג עמ' ריא ועמ' ריב). וראה גם בשו"ת יחזה דעת (חלק ו סימן ה). ובנו בספר תורת המועדים (אלול עמ' כט) ציטט שנהגו כן בערב ר"ח אלול, ולא בערב ר"ה. ע"ש. וכ"כ בשו"ת אור לציון ח"ד (עמ' לג ד"ה ואולם). ויש לזה מקורות קדומים יותר שנלקטו בספר זכרון 'בהיותו קרוב' (עמ' 77 ואילך).

וראיתי (בכתבי הרה"ג אח"א) כתוב שאמר הגה"צ רבי משה צדקה בשיעורו (על הבא"ח פ' ניצבים ס"ב): והמנהג היה ללכת לבית הקברות בערב ראש חודש אלול, אבל הסיבה לזה היתה בגלל שבערב ראש השנה היה דוחק גדול, אבל עכשיו אין דוחק גדול, ועל כן ילך בערב ראש השנה. ע"כ.

ובאמת שכבר בספר זכרון 'בהיותו קרוב' (עמ' 86) אחר שליקט ממנהגי הרבה מקהלות ישראל בזה, סיכם וכה כתב: סיכומו של דבר העלינו בקצרה התפתחות המנהג של השתטחות על קברי צדיקים באלול ובתשרי, רוב המקורות מצביעים על ערב ראש השנה, פחות מכך אף על עיו"כ, ומקצתם על חודש אלול. **אולם נראה כי בדורות האחרונים העדיף הציבור במידה רבה את חודש אלול כנראה בשל הקשיים המתעוררים בערבי תגים**. לאמיתו של דבר דרישה זו הועלתה בעבר על ידי מקצת חכמים שביקשו להקדים את ההליכה לבתי הקברות ליום או יומיים לפני יום כיפור. עכ"ד. [אלא שיש להעיר בכמה פרטים בדבריו, וכגון מה שכתב בתחילת העמוד שם: הדוגמא הבאה מזרחית אף היא, אמנם מדברת על שני המועדים אך מדגישה בפרט דווקא את ערה"ש, בחיבור תפלת בית עלמין (בגדאד תר"ף לערך) כתוב 'תפלה

דר' מוני דמשתטח על מערתא דאבוהי (תענית כג:), וכן אמרו (סוטה לד:) בפסוק ויבא עד חברון זה כלב שבא להשתטח על קברות הצדיקים בחברון, וכבר אמרו בזוהר (שמות טז:) שאמר מת אחד לר' יהודה בר שלום אי לאו בעותא דילן על חייא לא יתקיימון פלגא דיומא. והטעם שהולכין בערב ראש השנה מפני כי אמרו בזוהר פרשת תרומה שבליל ראש השנה שהעולם בדין וכסא הכבוד מוכן להקדוש ברוך הוא לישב עליו ולדון את כל העולם, אז משוטטות נפשות המתים ומבקשים רחמים על החיים ובליל מוצאי ראש השנה אזלין ומשטטין לדעת מה נגזר עליהם על בני העולם ולפעמים מודיעין לבני אדם בחלום לעורר לבם ויבקשו רחמים. וכן אמרו בגמרא פרק מי שמתו (יה:) מעשה בחסיד אחד וכו', אשר מכל זה מוכח ההתעוררות שיש אל המתים בליל ראש השנה יותר משאר הימים, ועל כן הנהיגו הקדמונים להשתטח על קברם לבקש מהם שיבקשו רחמים לפני אלקינו מרחם כנזכר בזוהר **שמבקשים רחמים על החיים ועל כן טוב וישר להתפלל גם אנו עליהם ועל מנוחתם באותה מדה**, וכבר סידרו הקדמונים כמה תפילות בזה וראוי לאדם לחוש. [ואשר בא בסוד ה' ויודע מה שהיה קודם בריאת העולם בונה עלמין ומחריבן סוד ואלה המלכים וימלוך וימת עד עת בא מלך הח' מלך הד' סוד צדיק יסוד עולם ונתקנו העולמות, בנקל יבין דבר לאשורו כי לא דבר ריק הוא מנהג זה כי זה היה קודם בריאת העולם ובראש השנה נברא העולם ולכן הולכים על המתים בסוד וימת וימלוך. ולכן אנו צריכים ליתן שם צדקה לעניים כדי לחבר צדק עם צדיק מלך הד' ועל ידי זה אנו ממשיכים אלינו חיים ושפע ותיקון לנפשותינו להצילה ממיתה שבאה מחמת שבירת הכלים, וזהו סוד שאמרו ז"ל (תענית טז:) שאומרים בבית הקברות אם אין אתה מרחם עלינו הרי אנו חשובים כמתים הללו]. ואף על גב שאין ראוי לכל אדם לילך לבית הקברות אם לא שישמוך על מעשיו ואין לו פחד שידבקו בו החיצונים נגעי בני אדם ששוכנים שם, אך בערב ראש השנה או בכל ט"ו לחדש אז מועיל ואין שטן ואין פגע רע. עכ"ד.

[ד]. קברי אבותיו דוקא, או כל קבר

ואף שבמנהג הליכה על הקברים בימים אלו לא נזכר בהדיא דוקא להליכה לקברי אבותיו, (ויש שסוברים שאפי' בקברי עכו"ם שפיר דמי, וראה במס' תענית טז. ובתוס' שם. ועיין במג"א סי' תקפא ס"ק טז. ובדברי אאמ"ר לעיל בסימן א), מ"מ הכל עולה לכיון אחד. וכמו שיש ללמוד ממ"ש בספר קב הישר (פרק עא): "ויבא עד חברון" - פירש"י: "מלמד שהלך כלב על קברי האבות להתפלל שם שיהיה ניצול מעצת מרגלים". ומכאן נתפשט המנהג יפה שבישראל שאנחנו הולכים על קברי אבות להתפלל ביום שמת בו אביו או אמו, ואף אם הוא במקום אחר באותו הפעם ביארצייט ואינו במקום ששוכב שם אביו או אמו מ"מ כשהולך על שאר קברי ישראל להתפלל מ"מ מתעוררים כל הנשמות שבגן עדן באותה התפלה וסדנא דארעא חד הוא, שהקב"ה גזר כן להיות נפשות הצדיקים מצויין על הקברות לטובת ישראל שיהיו שומעין לתחינות ותפלות ישראל הבאים להתפלל על הקברות, וכל מי שיש לו איזה צער יבא אל קברי אבותיו או שאר קברות ויודיע צערו להנפשות כי בעת שהנשמות ונפשות שומעין תפלתן של החיים המתפללין על צערו אז עולין לרוחות שבגן עדן והרוחות עולין אל חדרי ג"ע אשר שם נשמות הקדושות ומעוררין האבות שבארץ ישראל ושם משתחוים לפני כסא הכבוד ומתפללין על החיים. עכ"ד.

שנוהגים להתפלל על בית הקברות בפרט בערה"ש (!) ובערב יוה"כ וכו'. ע"כ. ואיני יודע מניין לו שתיבת בפרט הולכת רק על ערה"ה. ודי בזה].

ועכ"פ אציין, כי ממ"ש בס' שפתי צדיקים (מוצפי, עמ' יח-ט) נראה שיש מעלה מצד עצמה בערב ר"ח אלול. ולא שרק בגלל דוחק הקדימו. ע"ש.

גב יהודה קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה לקדשו

ומ"מ מתבאר מדבריו שיש קדימה להליכה על קברי אבותיו משאר קברות.

וראה נמי בספר חסידים (סימן תג) שכתב: ברזילי הגלעדי אמר (ש"ב, יט, לח) אמות בעירי - כי הנייה יש למתים שאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשין על נשמתן טובה ומטיבים להם באותו עולם, וגם כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים, וכלב בן יפונה נשתטח על קברי אבות. ע"כ.

ובאמת המתבונן בדברי ספר חמדת ימים הנ"ל יראה כי ג' מקורות הביא, והתעוררתי דאפשר כי סידרם דוקא בסדר זה לפי מעלת הקדמתם. [לפי שמי שקרוב אצל האדם בחייו יותר יועיל לו^כ. ועוד שיש כאן גם לצד קדימה למי שחייב בכבודו]. והיינו כי המעולה ביותר זה שבן הולך אצל אביו - וכעובדא דר' מני דמשתטח על מערתא דאבוהי (תענית כג:). ואח"כ זה שהולך לקברי צדיקים - וכמו שאמרו (סוטה לד:) בפסוק ויבא עד חברון זה כלב שבא להשתטח על קברות הצדיקים בחברון. ואח"כ זה כשהולך לכל קבר של מת שהוא - וכמ"ש בזוהר (שמות טז:) שאמר מת אחד לר' יהודה בר שלום אי לאו בעותא דילן על חייא לא יתקיימון פלגא דיומא.

[וראיתי להרה"ג אפרים ביליצר מח"ס יד אפרים (קובץ צהר ח"ו עמ' שנו) שנשאל האם גם מי שיש לו אב ואם ילך על הקברים? והשיב, שלא מצא מקום קפידה בזה, ומעשים בכל יום שהולכים על קברי צדיקים גם מי שיש לו אב ואם, וכלב יוכיח. ע"כ].

[ח]. דברי החמדת ימים שבקברי צדיקים יש תועלת נוספת

ומ"מ מהמשך דברי ספר חמדת ימים שם, נראה שיש תועלת נוספת מצד סגולה בהשתטחות על קברי צדיקים. כי כתב (אות סג ואילך בדפו"ח): וכשם שהשתטחות על קברי רשעים היא סכנה עצומה, כך ההשתטחות על קברי הצדיקים היא סגולה נפלאה, כי לפעמים על ידי כך ירויח שיזדווג אליו איזה ניצוץ נשמת הצדיק ואז יוסיף תת כחו לו בתורה וביראה ומעשים טובים ובלבד שיהא גופו מוכן לכך. ובימי הרב כל החברים המה ראו והשיגו נפלאות על קברי הצדיקים, ואמרו כי יום אחד מסר הרב להרח"ו יחוד אחד להשתטח על קברי אביו ורבא, ובהליכתו בדרך ישב מהרח"ו על תל אחד והיה חוזר על הייחוד שמסר לו רבו ואחר כך הלך על קברי אביו ורבא ומסרו לו את אשר שאל מאיתם, וכשחזר מהם ובא לפניו ואמר לו ברוך הבא והושיבו לימינו^כ ושמוח עמו שמחה גדולה. ואז אמר לו מהרח"ו, אדוני מורי הרב מה היום מיומים שאדוני עושה לי את כל הכבוד הזה לא על מגן הוא? אמר לו חייך לא מלפניך קמתי כי אם לפני בניהו בן יהוידע כי בא עמך, וכששמע מהרח"ו כך היה לפלא בעיניו ושניהם לא ידעו הסיבה למה נתחבר עמו באותה פעם נשמת בניהו בן יהוידע, שלא כך היא המדה כי אביו ורבא שהיה הייחוד שלהם היו ראויים לבא, ולא בניהו בן יהוידע. עד שלאחר שלשה חדשים שכבר היה נשכח מהם הענין הלכו שניהם יחד לאותו מקום ללמוד שם, ובאמצע הדרך עמד הרב ואמר רואה אני שכאן קבור

^{כא} ומ"מ מצאנו בספר טעמי המנהגים (קונטרס אחרון סימן אלף עא אות ו) שהביא מספר לקוטי עצות (אות עא) שכתב, כשבאים על קברי אבות כנהוג, טוב לומר ולבקש מהמתים השוכנים סביב סביב לקבר אביו ואמו וכיוצא שיודיעו להם שבא בנם או בתם ובקשו והתחננו על כך וכך, כי אולי אביהם ואמם וכיוצא אינם שרויים אז על קברם כלל, רק נסתלקו למקום שנפרדו לשם. אבל אצל הצדיק אין צריכין לחשוש על זה שמה אינו שם, כי מיתת הצדיק הוא רק כמו מי שיוצא מחדר לחדר אחר וסוגר הדלת אחריו, שבודאי אם אחד יבא אצל הדלת ויצעוק ויתחנן אבי אבי, או רבי רבי ומורי וכו', בודאי שמוע ישמע דבריו וצעקתו, ויעזור ויושיע לו בכל מה דאפשר. ע"כ.

^{כב} ראה מ"ש בכת"י לויקרא (יט, ג). ולהלן בסי' י"ד מכתב ג'.

בניהו בן יהוידע ולא היה ציון עליו ולא היכר קבר בעולם אלא גל של אבנים, ענהו מהרח"ו בחיי דמור מורי ורבי אותו הפעם שהלכתי להשתטח על קבר אביי ורבא קודם לכת יושבתי כאן ממש לחזור על הייחוד שמסר לי אדוני, אז אמר הרב אכן נודע הדבר שמכח הייחוד שהזכרת על קבר אותו הצדיק והייחוד ההוא נוגע אל שורש נשמתו עוררתו נשמתו לתוך גופו ואחר כך נתדבקה עמך להועילך במעשים טובים ובתורה וביראה ובחכמה. ואף כי אין איתנו יודע עד מה מיום שחשכה אורינו האר"י ז"ל, מכל מקום אם אינו עושה כולה עושה מחצה, ובהתקדש עצמו מלמטה יזכה לאיזה ניצוץ מניצוצי נשמות הצדיקים לעזר ולהועיל לו לשוב בתשובה שלימה לפניו, ועל כן ראינו גדולי ישראל מחזיקים במנהג הזה, אך על כל פנים יזהרו שלא ליכנס שמה מי שהוא טמא במקרה אשר לא טהור לפי כי עיקר שכונת החיצונים הנעשים מנגעי בני אדם הוא בבית הקברות ומי שבא שמה הם מתדבקים בו ודאי במצוא מין את מינו ואינו חוצץ, וגם אחר שטבל לכבוד היום לא אריך למיעבד הכי כי אם יחזור לטבול עוד פעם אחרת. עכ"ד.

והעתקתי לכל דבריו, לפי שיש לנו ללמוד מהם עוד כמה מילי מעלייתא בעניינים אלו, שהינם עמומים בספרי האחרונים. וכדלהלן.

[י]. התועלת וההקפדה למי שלא מייחד יחודים

הנה במה שכתב לקראת סיום דבריו - 'שאף כי אין איתנו יודע עד מה מיום שחשכה אורינו האר"י ז"ל, מכל מקום אם אינו עושה כולה עושה מחצה' וכו', יישב לי בזה דבר שהתעוררתי בו בעבר, והוא, אודות רבים הנוהגים לעלות לקברי צדיקים וכדו' על פי מה שגילה רבינו האריז"ל, ומאידך נמנעים מלעלות לקברות בזמנים שיש גילוי מתורת האריז"ל שאז אין הנשמות נמצאות שם וכדו'. ועלה בלבי, דבשלמא מי שעולה ומייחד שם יחודים כדברי האר"י, שפיר יש לו תועלת בעליה לקברות, וממילא כשאין אפשרות להשיג לתועלת זו, אין תועלת גם בעלייתו לשם. אבל מה זה שייך לרוב ככל העם שגם כאשר עולים אינם מייחדים יחודים כדברי האריז"ל, וממילא לכאן ע"פ רוב לא שייך אצלם בזה זמנים מיוחדים לעליה לקברות או להמנעות ממנה. ומה מקום יש להקפדה על העליה לשם או להמנעות ממנה. (מצד דברי האר"י). [וגם מה יעשו הכהנים שבלא"ה אינם יכולים להשתטח ממש על המצבה, ולייחד עליה (דוקא) יחודים].

אכן בדברי החמד"י הנ"ל יישב לנו זאת, וכמו שכתב להשגות שאפשר להשיג שם, והביא על זה עובדא עם האריז"ל והמהרח"ו. ועם כל זה מסיים - דלדידן שאין איתנו יודע עד מה מיום שחשכה אורינו האר"י ז"ל, מכל מקום אם אינו עושה כולה עושה מחצה וכו'. ומעתה ראוי עכ"פ להשיג למחצה זו. וכמו שכתב שלכן ראינו גדולי ישראל מחזיקים במנהג הזה.

[וממילא גם כהן שהולך רק קרוב לבה"ק בכדי שיוכל לראות משם קברי מתים, די לו בזה להשיג משהוא. ועיין נמי בשו"ת דודאי השדה (דו"ט, סי' כא) שכתב כי כך ראוי לכהנים לעשות, ויש גם להם ולמתים בזה תועלת. (וע"ע בשו"ת אמרי יושר אריק, ח"א סי' לד. ובשאר האחרונים). וכבר הבאנו בזה מקורות אחרים בס' אורייתא דשמואל (עמ' תתנא-ב בהערה). ע"ש. וראה גם להלן באות ח'].

[ז]. אחר חצות בערבי שבתות וימים טובים וד"ח

ועוד התעוררתי לדקדק ממה שכתב החמדת ימים בסיום דבריו - 'שאחר שטבל לכבוד היום לא אריך ללכת לקברות אלא אם יחזור לטבול עוד פעם אחרת'. ולכאן יש ללמוד מזה כי אפי' ע"פ האריז"ל ודעימיה אין בעיה ללכת לקברות בערב יום טוב [של ר"ה] אחר חצות היום. שהרי עפ"ד האריז"ל הטבילה הינה סמוך לחצות, וכמ"ש גם בספר חמדת ימים גופיה שם בסמוך (אות עא בדפו"ח), וז"ל: ורבים

יד יהודה קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה לקדשו

מעמי הארץ באשמורת ליל ערב ראש השנה בחשיכה יתהלכו לבתי מרחצאות וטובלים, ואף כי לצדקה תחשב להם שכוונתם להטהר לכבוד יום הקדוש והטהור אך לא ידעו בינה כי עיקר טבילה זו צריכה להיות אחר שעה חמישית שאז מתחיל להתנוצץ קדושת היום ויתוסף הארת קדושה בנפש רוח ונשמה, לא כן הטובלים מבערב כי לא עלתה בידם רק רוח טהרה בלבד ולא תוספת קדושת היום ומן הראוי להזהר בדבר. עכ"ד. ומעתה אם מדבר החמדת ימים כלפי אדם שטבל כבר לכבוד יו"ט של ר"ה, מסתמא מדובר אחר חצות היום, ועם כל זה התיר לו לעלות לקברות באופן שיטבול שוב אח"כ. ודוחק לומר דאיירי דוקא בזמן המועט שבין שעה חמישית לחצות.

וזה דלא כמ"ש בכמה מספרי האחרונים - על המנעות מעליה לקברות לאחר חצות היום של ערבי שבתות וימים טובים ור"ח. [וגם לא חילקו בזה (לגבי אחר חצות) בין קברי צדיקים לשאר העם].

[ח]. הליכה לקברות כשיאנו טהור, ומתי אין חשש

ועוד יש ללמוד ממה שסיים החמדת ימים - 'אך על כל פנים יזהרו שלא ליכנס שמה מי שהוא טמא במקרה אשר לא טהור לפי כי עיקר שכונת החיצונים הנעשים מנגעי בני אדם הוא בבית הקברות ומי שבא שמה הם מתדבקים בו ודאי במצוא מין את מינו ואינו חוצץ'.

כי למרות שלפני זה כתב - 'ואף על גב שאין ראוי לכל אדם לילך לבית הקברות אם לא שיסמוך על מעשיו ואין לו פחד שידבקו בו החיצונים נגעי בני אדם ששוכנים שם, אך בערב ראש השנה או בכל ט"ו לחדש אז מועיל ואין שטן ואין פגע רע'. מ"מ אין המדובר במי שטמא ממש, שאז יש לו להמנע אפי' בערב ר"ה או בט"ו לחודש.

ועכ"פ בדבריו הללו לגבי ער"ה וט"ו לחודש, נחא לי מדוע המגן אברהם דוקא בהל' ט' באב בסימן תקנ"ט (ס"ק טו) כתב בשם כתבי האר"י דאין לילך על הקברות אלא לצורך הלכות המת ובפרט אם לא תיקן עון קרי מתדבקים בו החיצונים. עכ"ל. אבל בהלכות ר"ה בסימן תקפ"א (ס"ק טו) שתק מאזהרה זו. ואין משמע כי סמך על מה שכתב בסימן המוקדם. שהרי שם בסי' תקפ"א כתב בשם כתבי האר"י - שאין לילך על קבר א' ב"פ ביום א'. ולא כלל הכלל במוקדם [או במאוחר]. וראה גם מ"ש בזה בספר נימוקי או"ח (סי' תקנט). וע"ע בפסקי תשובות (סימן תקנט אות יא).

[ובספר יסוד ושורש העבודה (שער ט פרק יב) כתב לגבי ט' באב: ובכדי להוציא כל הדיעות, שהאריז"ל מזהיר שאין לילך לבה"ק רק לצורך הלכות המת ב"מ, ראוי שילך קרוב לבה"ק בכדי שיוכל לראות משם קברי מתים, ובה יוצא כל הדיעות. ע"כ. וגם בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' קמא) הביא שהחזון איש היה נוסע לבית הקברות בת"ב באמרו שזה מנהג שהובא בתוס' וברמ"א, ופעמים היה נכנס בין שורת הקברים, ופעמים שלא נכנס בין הקברים, אלא עמד ברחבה שלפני הקברים וחזר מיד, ובעל הקהלות יעקב לא נכנס בין הקברים אלא עמד בכניסה לבית הקברות וחזר מיד. ע"ש²². וכבר הבאנו באות ו' משו"ת דודאי השדה (דו"ט, סי' כא) ועוד - שכך ראוי לכהנים לעשות תמיד, ויש גם להם ולמתים בזה תועלת].

²² ובמשנה ברורה (סימן תקנט ס"ק מא) כתב: על הקברות - של ישראל כדי שיקשו עלינו רחמים, ואם אין של ישראל הולכים אפילו על קברי עכו"ם לומר שאנו חשובין כמתים. וכ"ז היינו לילך לביה"ק ברחוק ד' אמות אבל לא על הקברות ממש אפילו קברי ישראל כי יש לחוש שיתדבקו בו החיצונים. ע"כ. וממה שכתב בלשונו 'וכל זה' נראה דלא קאי דוקא על קברי עכו"ם שסיים בהם, אלא אפי' על קברי ישראל שפתח בהם. (וע"ע היטב בלשון החיי אדם כלל קלח סע' ה).

ודע כי בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קטו אות ד) כתב מדיליה, שבזמנים שמוכשר לילך לבית הקברות כערב ר"ח וט"ו לחודש, גם מי שעדיין לא תיקן טומאת קרי יוכל לילך, אבל לא מי שעדיין טמא קרי עד שישיר הטומאה מעליו בטבילה. ע"ש^{יד}.

[ט]. ביום היארצייט אין להמנע, ואמירת הכ"מ בכל שנה

וראיתי (בכתבי הרה"ג אה"א) כתוב שאמר הגה"צ רבי משה צדקה בשיעורו (על הבא"ח פ' ניצבים ס"ב) [לאחר שהזכיר מדברי הגר"א ודעימיה שאין ללכת לבית הקברות]: איתא בספר חסידים (סי' תנ, תשט-תשי, תתשעא) שהמתים שמחים שבאים על קברם. ולפ"ז לא ימנע ביום היארצייט מלבוא לקברם, אלא מדין כיבוד

^{יד} וכתב מעלת גיסי הרה"ג רח"מ שליט"א: בענין הליכה על הקברות כשאנינו טהור: הנה המג"א (סו"ס תקנט) הביא מכתבי האר"י שאין לילך על הקברות אלא לצורך לוויית המת ובפרט אם לא תיקן עוון הקרי ר"ל. ויל"ד אם כוונתו דסגי ליטרה מטומאת קרי דהיינו טבילה או דבעי תיקון ממש לעוון ע"פ סדר התיקון שייסד האר"י ז"ל, ולכאורה מפשטות לשונו משמע כצד ב' דבעינן תיקון ממש לעוון דאל"ה היה מספיק לכתוב בקצרה "אם לא טבל מקרי". אכן ראיתי בחיי אדם (כלל קלח ס"ה) שכתב "ואמנם צריכים לזוהר מאד שלא ליכנס לקברות מי שהוא טמא קרי כי אז החיצונים מתדבקים בו" ומבואר דסגי ליטרה מהטומאה. ובמקור דברי האר"י (שער הייחודים פ"ד) כה כתב "ולכן אין ראוי לילך לביה"ק אם לא לצורך מצוות הלוויית המת וקבורתו והלוואי שלא יתדבקו בו הנגעים הנ"ל וכו' ובפרט אם האדם ההוא גם לא נטהר ולא תיקן הנגעים אשר לו ולא שב בתשובה עליהן כי בודאי יתדבקו בו מידי עוברו בביה"ק", הרי שמצריך תיקון העוון מלבד הטהרה. ובספר בנין ציון (בין המצרים פ"ב הערה 28) הביא דברי המג"א הנז' וכתב דכוונתו דסגי להסיר הטומאה ע"י טבילה ווידוי וכמ"ש החיד"א בצפורן שמיר (סי"ז אות קד) שהרואה קרי וטובל בו ביום ומתודה כראוי נמחה המזיק, א"כ בזה סגי, ומאידך דייק מהמשנ"ב (סי' תקנט סקמ"א) שכתב בסתם שאין לילך על הקברות ממש שלא יתדבקו בו החיצונים אלא יעמוד בריחוק ד' אמות, ומזה שלא כתב שיש אפשרות ליכנס ע"י טבילה מוכח שלמד שצריך ממש לתקן העוון ואין איתנו מי שיכול לומר שתיקן העוון לגמרי ולכן סתם שאין לילך על הקברות, והניח בצ"ע. וכן כתב בשו"ת באר משה (שטרן, ח"ח סי' קטו) כהצד הזה שצריך תיקון גמור ולכן כתב שרק כשהולך לצורך הלווייה יועיל לו ע"י טהרה אך בלי צורך אין ליכנס בלי תיקון וסיים "ומי הוא בזמנינו שיכול לומר שתיקון בעוה"ר". ובפלא יועץ (ערך טומאה) כתב "ואזהרה שמענו מגורי האר"י שאין לילך לביה"ק כי אם לקבורת המת ולכן אני נמנע מלילך בתשעה באב וכיו"ב, ועוד כתב (ערך טהרה) ואזהרה שמענו לטבול כשהולך לביה"ק לקבורת מת וכדו' כדי שלא יתאחזו בו הקלי' ורוח הטומאה שאם הוא טמא מצא מין את מינו וניעור. ומשמע דבהליכה לצורך סגי בטבילה ובלא"ה גם טבילה לא תועיל, ולכאורה היינו טעמא מחמת שצריך תיקון החטא וזה כמעט לא בנמצא, והטעם שבהליכה לצורך סגי בטבילה הוא שכשהולך לצורך מצוה זכות המצוה תגן עליו מהמזיקים, (אש"ה: ראה גם בדמשק אליעזר על הפלא יועץ שהכתיב כן מדבריו במק"א), אלא דמש"כ הפלא יועץ שאפי' בת"ב הוא לא הולך מחמת כן קצ"ב אמאי לא נחשב צורך אחר שהוא דינא דגמרא וי"ל. ובספר ברכת יצחק (ברכה, תמצית הברכה סי' תקנט סי"ח) הביא מהכה"ח (שם סקפ"ג) דהיות ואין מי שיכול לומר שתיקן את עוון הקרי לכן אין לילך על הקברות רק יעמדם במרחק ד"א, אך ע"ש בכה"ח דלא מפורש כך ובפרט שציין לדבריו בסי' תקפא סק"צ ושם הביא מהחיי אדם שלא יכנסו לקברות מי שהוא טמא קרי, ודו"ק. ועכ"פ כ"כ הגרי"מ הלל בספר לקדושים אשר בארץ (עמ' לד) שמי שלא תיקן עוון זה בתשובה הראויה ע"י התיקונים של פ"ד תעניות אין טוב שילך לביה"ק ורק אם הולך לצורך מצוה לא ינזק. וע"ש עוד בזה. וכן הבין הגרש"ז מקלם (בספר אור הרש"ז שמות מאמר קפט). וע"ע בספר נשמת ישראל (ח"ב סל"ו ס"ט) ובשו"ת משנת יוסף (ח"ח סס"ח), ובמאמר הר"מ קוטקס בקובץ ישורון (כרך לא). עכ"ד.

ג' יהודה קדיש בכל שבת וביום הכפורים - ועליה לקברות בזמנים אלו ובער"ה לקדשו

אב ואם יבוא לקברם, וזכות זו של מצות כיבוד אב ואם תציל אותו שלא יפסיד על ידי זה. וכך המנהג פשוט, שהולכים לקברות, וכמו שזכר לגבי ערב ראש השנה ועוד, וגם בכן איש חי לא כתב שאסור ללכת לבית הקברות, אלא הזכיר המנהג ללכת לבית הקברות בערב ראש השנה. אלא ודאי שבדבר שנהגו אין לחוש, כי שומר פתאים ה'. אבל יזהר לטבול במקוה. ע"כ.

ובאמת שכבר בשו"ת מנחת אלעזר (ח"א סי' סח) כתב, להשתטח על קברי הצדיקים, או שהולך על קבר אביו ואמו לכבודם, אף על פי שעובר דרך קברות אחרים, כיון דהוי צורך מצוה, שומר מצוה לא ידע דבר רע. והו"ד בשו"ת יביע אומר (ח"ד יו"ד סימן לה אות ה). ומעלת ידידי בדמשק אליעזר על הפלא יועץ (ערך טומאה) הוכיח כן גם בדעת הפלא יועץ. ע"ש. ולפ"ז לכאן אי"ז דוקא ביום היארצייט.

וראה עוד בספר חזון עובדיה (אבלות ח"ג עמ' קצו) שאם מזכיר בר"ה או ביום הכפורים שם אביו או רבו, אפשר שצריך לומר הריני כפרת משכבו, אפילו אחר כמה שנים, שכיון שספרי חיים ומתים נפתחים לפניו בימי הדין, הוי כמו בתוך י"ב חודש. ושי"ל בן בכל יום יארצייט. ע"ש. [אכן בס' אור לציון (אבלות עמ' רסה) כתוב שאין המנהג כן].

"אלה אזכרה"

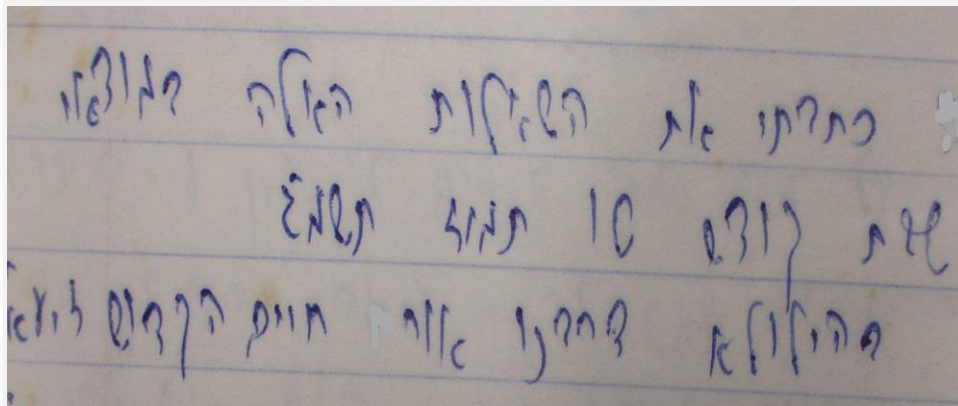
כסאנו צוסקיס, בהנהגות של נחת רוח' ו'אזכרה' אפטריוס,
מאמנו"ר אוקחיס אנו את הדאמא בהיותו בחייט, כי אפאן נשמת
הנפטריוס, השקיע את כחו ומאמנו, יותר בקדריס הרוחנייט, והיין
בלימוד התורה ובאמירת קדישים, ובקניית מפטיריוס. ולא עשה עסק
מסודות גדולות, אלא הצדיץ חלוקת ברכות.

ושמתי ממעלת האח הגדול, כי מאמנו"ר אמר - שכבר אביו ואמו
אמרו, שאינם מבקשים שיעשו סעודות בלי השמחה או השלווה,
אלא שישקיעו בקדישים, ובלימוד התורה וצליית מפטיריוס. וכך עשה
להם בקדקות המשק השני. והמשיך באמירת הקדישים גם לאחר
י"ב חודשים (וכדעת הפלא יועץ וצו ספריו), ולס בלה היה צובר מאמין
למנין כדי להשלים לכל מה שיכול מהקדישים. ועד כדי שאנשים
עלו כמה פעמים, האם אין בלה חששות של מרה בקדישים, אבל
הוא היה מחושבן עד הפרטים הקטנים.

ולאחר התפלות היה מביא לבית הוריו, וסבתה ע"ה היתה מחממת ומכינה לו 2 כוסות חלב, אבל אף פעם לא היו נשארים חמים בשעה שנצטרכו בשפתיו, אבל היה החלב עם כעין קרוט ואלד מצליו, כי מרוב השהות בבית הכנסת בתפלה ובאמירת קדישים, היה מאחר ושותה דברים צוננים.

ובשנת תשמ"א כשסבתו (יובד ע"ה) נפטרה, שכרו כל ימי השבעה 10 אברכים שיאמרו תורה יומם ולילה בבית הוריו.

ואם בזמני היילולות על רבנים וצדיקים, בחר לצלול במים אדירים, בסוליות התאמץ ואף ערק עליהם אז מבחנים, וכמו שראיתי כתוב בסוף קובץ מכתביו, הכולל כמה צמודים של שאלות מפורטות על מסכת ביצה בכתב ידו:

כתבתי את השאלות האלה בלוח
 שם קוראם כל תלמידי תורה
 מהיילולא בייחוד אורי חיים הקדוש לוא

ויש להשיב לב עוד, שסוקו בזה היה 'במזא'י שבת' שאז אין מספרות לימוד מסודרים, וכן יש להתבונן, כי הדבר היה בימי הקיץ הארוכים, שהלילות ובפרט מזא'י השבתות בהם קצרים, ובשנה הנ"ל היה אאמו"ר כבר מטופל במספחה עם אחד עשר ילדים, ואם כל זאת ניצל להיילולא שבאותם הזמנים, לצמח בתורה עד כדי עריכת מבחנים.

והיה מאד שמח כשהיה מגדלן לי לצרוק 'סיום מסכת' בימי
ה'ארכיט' של א' מהוריו וכדו'. ותמיד היה נותן כספים לקניית
סעודת הסיום והברכות ככל הנצרך.

ולפעמים היה שולח אותי, לבית כנסת שכלל לא ידוע לי שהתפלל
שם, והיה מוסר בידי סכום כסף להעביר לאבאי, וזה לא היה בחודש
שהיה צריך לצלות בו אנכרה. וכמו שזכרתי ששלחתי בחג הסוכות
לבית כנסת 'אברהמו' בשכונת הבוכרים, עם סכום כסף - כדי
שעבירו לידי הצדיק המקובל ר' פנחס מוקדסי זצ"ל. (ושמתי מאחורי
הדולף שם אותו היה שולח להעביר לאבאי בית כנסת 'ששנים לדוד'). ושאלתי על
מה זאת? ואמר לי הוא [המקובל] יודע. (והוסיף לי בזמנו - שכדאי שאבקש
ממנו ברכה לשידוק. וראה עליו גם בס' ירושלמי בתפארתה צמ' תמט). וכששאלתי
עוד, אמר שמכיון שאביו זצ"ל היה מסייע בתשלום על 'הברכות'
שהיו עושים שם בלימוד של ליף הושענא רבה, אז גם הוא עושה כן.
וביתנו הקטן שבמאה שערים, היה מנהל בכל אחד מששת הרגלים,
או בראש השנה ויום הכיפורים, להדליק כ'חמישים' נרות נשמה
מאירים, ולאת מכיון שכתוב בספרים, שבאותם המוצאים והלמנים, יש
צינור לנשמות הנפטרים, ולזכות תפלת המתים החיים חיים, אז זה
הלמן שיש לנו להיות אותם לזכרים ומזכירים. ולכן היה אביו מדליק
שם נרות לנשמת כל הנפטרים, הן משפחתו והן משפחת אמא
צ"ה הקדושים. וכמ"ס בקונ' צורי דבורה (ח"ו צמ' יח). וגם היה קונה
בימים אלו מפטירים, ועושה להם השכבות מכולדים וכמ"ס בצורי
דבורה (ח"ה צמ' סב. וח"ו צמ' קיב. וח"ו צמ' יא). ולאת בנוסף למה שהיה תמיד
אומר עליהם קדישים בלא הפסקים. כנ"ל וכמ"ס עוד בצורי דבורה
(ח"ה צמ' כח). ציין שם כי אין רצוננו להיות כופלים דברים.

סימן ח'

עצימות עיני האמא - ומכירת נחלת אבותי

[א]. עצימות עינים ונתינת עפר בעיני האמא - והאם זה תלוי בירושה. [ב]. עדיף שנכסי ההורים ישארו אצל המכסה לעיניהם. [ג]. הנלמד ממ"ש "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך". [ד]. זכות לא למכור נחלת אבותיו. [ה]. כן הביאו האחרונים. [ו]. אינו סימן טוב, או גנאי וחוסר כבוד. [ז]. האם מהמקור בכתובים יש ראייה גם לזמן הזה. [ח]. כן הוא בכל קרקע. [ט]. גם בזמן הזה יש כבוד אבותיו בזה. [י]. בירושה גדול השלום. [יא]. יוכל להמשיך ולקבל מילגה מכספי מעשרות.

[א]. עצימות עינים ונתינת עפר בעיני האמא - והאם זה תלוי בירושה

בתחילה אכתוב ממה שנשאתי ונתתי בזה לאחרונה קמיה הג"ר עזריאל מנצור שליט"א: למעלת הג"ר עזריאל מנצור שליט"א. אחר רוב ההודאות וכי. אם איני מטריחו יותר מדאי, אודה לו אם יברר לי נקודה קטנה (בדבר הלכה) שראיתי אתמול בדברי קדשו. וכדלהלן:

ביהודה לקדשו ח"א עמ' י"א ד"ה והנה, הבאתי מ"ש בספר אור לציון הנד"מ על הל' אבלות פ"ד ה"ב - שאין המנהג לתת עפר בעיני האמא. וכתבתי שאיני יודע מדוע כ"כ.

וכעת ראיתי בדברי הגר"ח פלאגי בספרו לחיים בירושלים (דף כט.) שכתב על דברי הירושלמי במסכת תענית (פ"ג ה"י) 'אפרא בעיניה אימיה' - על דרך יוסף ישית ידו על עיניו, דהבן נותן עפר על עיניו אב ואם במוותן, וזאת האשה דבנה כסיל אינו ראוי לתת עפר על עיניה, ובעודה חיה ימלאו עיניה עפר. עכ"ל. ומבואר להדיא דס"ל דנתינת עפר שייך גם בעיני אמו.

וראיתי לכת"ר (בהקדמה לספר לחיים בירושלים - מהדורת שובי נפשי עמ' 38 ובקובץ בית הלל ח"ה ס"ע צב) שכתב: לפי טעמו של הזוהר אין צורך בנתינת עפר בעיני האם, כיון שלא שייך בה הטעם המובא שם, אבל לפי הטעם של ספר הכל בו, יש לתת עפר בעיני אמו. ע"כ.

אבל לא ידעתי מה כוונת כת"ר במה שכתב בשם ספר כלבו, כי למיעוט עיוני לא נזכר (כל בו) בכל דבריו שם. ואולי טעיתי ברואה?

וגם לא ביאר כת"ר מדוע לפי טעמי הזוהר זה לא שייך. ואכן מצאתי בס' שאלת חכם ח"ג עמ' קמ"ד שכתב: ויש לעיין איך הדין לענין נתינת עפר בעיני אמו, ונראה דאף שבזוה"ק מייירי מענין מיתת האב אבל כד נעיין בהאי טעמא נראה דכן הדין גם בשמותה אמו, שהרי טעם הירושה שייך גם באמו, וכמו דאמרו בגמ' ב"ב (קיא.) דבן יורש את אמו. וכן נמי שייך הטעם של קבלת עונש אמו, שהרי דעת הרמ"א (יו"ד סימן רמ סעיף ט) שגם על אמו י"ל הריני כפרת משכבה. ע"כ. ומה באמת עמד אחרי דברי כת"ר?

[וגם לכאור' היה מהראוי לעיין כי בדברי הגר"ח פ' שפתח בהם כת"ר בתחילת המאמר (עמ' 38 בספר, ועמ' פז בקובץ), מפורש שה"ה לאמא. וכנ"ל. וכנראה זה היה פשוט לו].

ואני יודע שכת"ר עסוק בדברים חשובים, ואם אני מטריחו יהיו דברי כלא היו. אבל אם ימצא זמן לברר לי (ולאחרים) לענין אודה לו מאד, ואי"ה דבריו יהיו עטרה לנו.

נ"ב: רבים וטובים נהנו מאד מדבריו היקרים והמיוחדים שנדפסו ביהודה לקדשו ח"ב, וקראום בשקיקה רבה. יישר כח! ונשמח על כל הוספה לכבוד בית אבא. שמואל כהן.

ולמחרת כתב לי בטובו:

יהודה עצימת עיני האמא - ומכירת נחלת אבותיו לקדשו

לידידינו ומכובדנו הגאון הרב שמואל כהן יחשל"א. בדבר הערתו בענין נתינת עפר בעיני אביו ואמו בהקדמה אשר העליתי בספר לחיים בירושלים וכו'.

הנה דברי הכל בו הזכרתיו בעמוד 41 והלשון הובא שם מבאר הגולה וכו', והטעם בנתינת העפר להעביר זוהמתן. וכנראה שמן הראוי היה לי להביא את הלשון מעט באופן אחר, אבל על כל פנים הדבר כתוב שם.

ולענין נתינת הבן עפר בעיני אביו, ללשון הזוהר אין הענין הוא תלוי בירושה ויורש אמו וכו', אלא כשאמר שעל ידי מעשה נתינת העפר, הנה המראה והצורה כביכול של אביו אבד מהעולם הזה, והבן הוא הצורה במקומו של האב, ומאחר והבן בא תחת אביו וממלא מקומו. וזה הטעם בנתינת העפר בעיני האב ולכן שייך באב יותר. ויהי רצון שהקדוש ברוך הוא יאיר עינינו במאור תורתו אמן. ע"כ.

וכה כתבתי לו:

קיבלתי לדבריו היקרים, ואני מודה לו מאוד מאוד, וישר כחו. ואחר בקשת הרשות מכת"ר, אכתוב כמה הרהורים לפי סדר הדברים:

הנה כה כתב השולחן ערוך (יו"ד סימן שנב סעיף ד): מעצימין עיניו של מות; ואם נפתח פיו, קושרין לחייו. ופוקקין נקביו אחר שמדיחין אותו במיני בשמים. ע"כ. ועל זה כתב בבאר הגולה: כתב הכל בו כדי להעביר זוהמתן שלא יקוצו העם בטלטולו. ע"כ. הרי שדבריו הולכים על עיקר הדין של ולא על נתינת עפר שלא נזכר כלל ועיקר בדבריו ובדברי השו"ע שם. (וכדברי כת"ר גופיה בעמ' 40 שלא מצא בדברי התלמוד והראשונים לשון המורה על נתינת עפר בעיני הנפטר, אלא דברו בענין עצימת עיני הנפטר, על המשנה בשבת דף קנ"א ע"ב וכו'). ויותר מפורש בבית יוסף שם שהביא לדברי הכל בו בהאי לישנא: מדיחין אותו כדי להעביר זוהמתו שלא יקוצו העם בטלטולו. ע"כ. וכן הוא באמת גם במקור הדברים בספר כל בו (סימן קיד). [ואולי לזה רמז כת"ר במ"ש וכנראה שמן הראוי וכו'. אבל לפי המבואר אין דברי הכל בו הללו ענין לכאן, ואין ללמוד ממנו כלום לנדוד"ד].

ולענין נתינת הבן עפר בעיני אביו, מ"ש כת"ר - ללשון הזוהר אין הענין הוא תלוי בירושה וכו'. הנה דברי כת"ר יכולים להיות בפירוש לשון הזוהר בפרשת שלח לך דף קס"ט ע"א. אבל בזוהר פרשת ויחי דף רכ"ו ע"א אמרו בהדיא: 'והוא ירית ליה לעלמא תחותיו'. ועוד אמרו שם: 'ועינא דא הוא ירותא עלמא ובגיני כך האי שביק ליה והאי נטיל ליה וירית ליה'. [ואין מהנמנע לפרש כן גם במ"ש בפ' שלח לך - ודא נטיל ליה וכו' אנא חיו דילך באתרך]. ובנד"ד יש ללמוד מדברי הזוהר בפ' ויחי, וכמ"ש כת"ר גופיה (בעמ' 41) כי בזוהר פ' שלח לך מדובר בענין עצימת עיני הנפטר ולא על נתינת עפר, ובפרשת ויחי מדובר בענין נתינת עפר.

ועכ"פ גם לדברי כת"ר עדיין לא זכיתי להבין מדוע כתב בספר - שבאמא לא שייך הטעם. וכן מה שכתב במכתב - שבאבא זה שייך יותר. ולכאן אין מכח זה לשלול כן גם מהאמא.

האם שגייתי בהבנת דברי הזוהר?

ואדאיתנן להכי, כתוספת כתובה בעלמא, אציין כי מלבד מה שהבאתי מדברי ספר שאלת חכם ח"ג עמ' קמ"ד, צופה הייתי עוד שם לעיל בעמ' קמ"א שכה כתב: ראיתי בספר נטעי גבריאל (פ"ו ה"א) שכתב, דיש נוהגין שאין מעצימין עיני האם, וביאר הדבר (הערה ג) ע"פ המעבר יבוק והדרכי חסד, שנראה מדבריהם שתלוי הדבר בדין ירושה, ולכן כיון שאין שייך דין ירושה באם לא מעצימין את עיניה. ויש לתמוה בזה כיון דעל פי טעמי הזוה"ק המבוארים בפ' ויחי אין לעצימת עיני המת שייכות עם דיני ירושה,

אלא עיקר הענין שצריך לכסות עיני המת מפני החיצונים ושלל יקלל, וב' טעמים אלו שייכי גם באם, ורק לטעם הזהוה"ק בפ' שלח י"ל דשייך יותר הענין בבן היורש את אביו. ואמנם גם בעיקר דין ירושה הנה מצינו הרבה פעמים שהבן יורש את אימו, וכגון שהאבא נפטר או שאימו גרושה. ועיין שם שהביא שמנהג גאליציה שגם לאם מעצימין את עיניה, וכן נראה לנהוג למעשה לענ"ד. עכ"ד. ואף שנראה כי החליף השיטה בין דברי הזהוהר בפ' ויחי לפ' שלח, וגם לא הבדיל כאן בין עצימת העינים לנתינת עפר, וגם היה לו לצרף לדבריו בב' המקומות כאחד, מ"מ הא מיהת ש"מ דעוד רבים נקטו שהדברים תלוי בדין ירושה.

(וגם אם נפרש שנכנס תחתיו לענין קיום מצוות וכו', כמו"ש כמה מפרשים - וראה ברמ"ק ודעימיה, מ"מ סוף סוף גם בחינת הירושה נזכרה כאן, וראה היטב בסדר דברי הזהוהר בפ' ויחי).

ואכן בספר מעבר יבוק (שפתי רננות פ"ט) כתב: טעם עצימת הבן עיני אביו ותועלת המגיעה מזה לנפטר עיין בזהוהר וכו'. וטוב שהיורש ממנו יעשה לו תיקון זה וכו'. ע"כ. ובספר שערי האמונה (עמ' כה) הביא לדבריו ולדברי כת"ר (מקובץ בית הלל), והוסיף: וכן ראיתי בספר מועד לכל חי (חברא קדישא גחש"א 'קהלת יעקב') שכתבו, שכדאי שישים הבן הגדול עפר על עיני אביו או אמו. ע"כ. וגם בספר תשובות ישראל (ח"ז עמ' רנא) כתב: נוהגים לקרוא לבנים להניח עפר על העינים של האבא או האמא. ע"כ. (וע"ש בס"ע רמ"ט שכל הנהוג בסדר הטהרה בבני ברק הוא עפ"ד החזו"א).

ועכ"פ נמצאנו למדים, כי אין מקור מהראשונים (והכל בו בכללם) לנדון זה. וגם מדברי הזהוהר אין מקור והכרח לחלק בין האבא לאמא.

[ושוב מחילה על שאני מטריחו, ולא נעלמו מעיני דברי רבינו המאירי בבית הבחירה (מסכת יומא דף סו): שכתב: אין להדיטות ולעמי הארץ להתראות בשאלותיהם לפני הרבנים הגדולים, אלא שיהיו שואלין לבני אדם אחרים גדולים מהם ודים בכך. אבל על זכות אבותי וטובת עיני ומדותי הנאצלות של כת"ר בטחתי. ואם אני מטריחו יותר מדאי דברי כלא היו. אבל אם ימצא זמן לברר לי (ולאחרים) לענין אודה לו מאד, ואי"ה דבריו יהיו עטרה לנזן].

ע"כ ממה שכתבתי בענין עצימת עינים לאמא. ושלחתי לגאון העליון. וכעת נכתוב לדון עפ"י בדבר נוסף, וכדלהלן:

[ב]. עדיף שנכסי ההורים ישארו אצל המכסה לעיניהם

הנה לפי דרכינו (בכוונת דברי ספר הזהוהר) למדנו כי מי שהניח לעפר בעיני הוריו, הוא נכנס במקומם לשאר הענינים בעולם הזה.

ומזה נראה לי כי גם באופן שההורים השאירו כמה ילדים, והם מחלקים ביניהם לירושות הנכסים, וישנה אפשרות שאחד מהיורשים יקנה מאחיו את חלקם בנכסים ע"י שישלם להם כספים, דראוי שהבן שהשית את ידיו על עיני אביו אחר הפטירה, הוא זה שיחזיק בנחלת אבותיו. וכמו שהבאנו מהא דאיתא בזהוהר פרשת ויחי דף רכ"ו ע"א: בר נש דזכי לבר בהאי עלמא ליבעי ליה לנגדא עפרא על עינוי כד אתקבר ודא הוא יקרא דיליה לאחזאה דעלמא אסתים מניה והוא ירית ליה לעלמא תחותיו וכו' ובגיני כך האי שביק ליה והאי נטיל ליה וירית ליה. ע"כ. ובזהוהר פרשת שלח לך דף קס"ט ע"א איתא: ישית ידו - בגין דרחימו דיליה הוה, ובגין כך דא אסתים מניה נהירו דהאי עלמא ודא נטיל ליה, מאן דאסתים עינוי רחימו דיליה אחוי הכי חיזו דילך דהאי עלמא אתאביד, הא אנא חיזו דילך באתרד, מכאן ולהלאה יתתקנון לך חיזו אחרא דההוא עלמא. ע"כ. וראה עוד בדברי הרב חסד לאברהם אזוראי (מעיי"ן ד נהר נ"א) שכתב, כי כשהאדם נפטר, מסתלקת ממנו האחיזה שיש לו בעולם הזה, וזה שסוגר לעיניו, מורה

שישאר אחריו זמן רב, ויורש החלק ההוא. ע"ש. ודוק ללשון 'באתרך'. וכמובאר עוד בספרים הנ"ל שהדבר תלוי בירושה.

[ולפ"ז נוכל לתת טעם מדוע בספרים נתנו עדיפות שהבן 'הבכור' יעשה כן בעיני אביו שנפטר, ולכאור' הרי יש לדייק ללשון הזוהר במה שיוסף הוא זה שהעצים עיני אביו ולא שאר האחים, "בגין דרחימו דיליה הוה", ומשמע דאין תלוי הדבר בבנו הבכור דוקא, אלא תלוי הדבר בבנו 'האהוב' לו. (וע"ש עוד בזוהר מ"ש בזה. וראה נמי במתוק מדבש. וראה גם בדברינו ביהודה לקדשו ח"א ריש עמ' יא) ואכן ראיתי בספר שאלת חכם (ח"ג עמ' קמא) שדקדק כן וכתב: לכן סדר העצימה הוא א' - הבן האהוב קודם לשאר אחים. ואולי מה שלא נזהרים כן הוא כדי שלא לעורר מחלוקת בשעה קשה שכזו. ב' האח הגדול קודם. ג' - כל בן וכו'. עכ"ד. ולפי הנ"ל י"ל שמכיון שבדרך כלל הבכור יורש פי שניים בנכסי אביו, הרי שהוא נכנס לנכסים במקום אביו יותר משאר אחיו, ולכן נהגו להקדים בזה לבכור (ומכיון שכן הוא בדרך כלל, תו לא חילקו)].

[ג]. הנלמד ממ"ש "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך"

ואל יקל בעיניך ענין החזקת בנכסי אבותיו ואי מכירתם לאחרים, כי מכמה מקומות מתבאר שיש ענין בזה (גם אם לא יהיה הדבר ע"י הבן שהשית ידו על עיני אביו). וכדלהלן:

נאמר בספר מלכים (א. כא, ג): "ויאמר נבות אל אחאב חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך". וכתב האדמו"ר ר' נחמן מברסלב בספר המדות - ערך ממון (אות ט): לעולם יחזיק אדם בנחלת אבותיו, ואל ימכור ואל יחליף אותם. ע"כ.

ובמראה מקומות שם ציין לכתוב בספר מלכים הנ"ל.

[ד]. זכות לא למכור נחלת אבותיו

עוד מצאנו שכתב בספר המדות - ערך תשובה (אות ט): מי שמתודה על עוונותיו, יזכה שלא יצטרך למכור מנחלת אבותיו. ע"כ.

ובמראה מקומות מתלמידו הצדיק ר' נתן, ציין מקור לזה מהכתובים בספר איוב (טו, יח-יט): "אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם". והיינו על דרך מה שפרש"י: אשר חכמים יגידו - ויתוודו פשעם ולא כחדו עוונם מאבותם וכו', ומה היה שכם - להם לבדם נתנה הארץ, ולא גורשו מן נחלתם בעוונם מאחר שהודו. ע"כ.

[ה]. כן הביאו האחרונים

ודברי ר' נחמן בזה (בערך תשובה) נקבעו בספרי גדולים וטובים הבאים אחריו, וכגון בספר יפה ללב (או"ח סי' תרז ח"ב בהשמטות אות א. ובדפו"ח אות ד).

וגם ר' אברהם חמווי בס' בית אל (דיני וידוי הגדול אות ד) הזכיר ח' מעלות שישגיג המתוודה, ובשביעי הביא לדברי ר' נחמן בזה.

וכנראה משם מקור ספר 'תרחם ציון' (פליחות עמ' קסו) שג"כ כתב ח' מעלות בזה.

וחבל שגם במקורות (עמ' קעג) על מעלה זו לא כתבו שהינה מספר המדות וכו"ל. (וכאז יש להעיר גם בדבריו במחזור קול ציון ליום הכפורים שבג' חלקיו חזר על זה בקצרה - ליד הוידוי). ומה שהוסיפו שם מקור ממס' קידושין דף נט ע"א, לכאור' אינה ענין לכאן אלא למוכר מקחו הראשון.

ואולי יש ליישב מעט על דרך מ"ש בחיבורי חושן שמואל (סי' ריב סעי' ז) כי מתבאר מכמה מקומות - שיש ליורשים שייכות בממון המוריש (ובפרט בנחלת אבות) כבר בחיי המוריש. ע"ש. ולפ"ז יוצא כי (בדרך כלל)

הקרקע שירשו מנחלת האבות הינה הקרקע הראשונה שקנו (ממילא), שהרי היתה להם בה שייכות כבר בחיי אביהם^ה.

ועכ"פ חזינו מזה שיש ענין שלא למכור נחלת אבותיו.

[ו]. אינו סימן טוב, או גנאי וחוסר כבוד

ואכן מצאנו גם בספר בן איש חי (שנה שניה פרשת פינחס אות יג) שכתב: איתא בגמרא דקדושין, לא ימכור אדם קרקע שקנה ראשונה דאינו סימן טוב, גם לא טוב לאדם למכור נחלת אבותיו, וכמ"ש נבות לאחאב. ע"כ. וכ"כ גם בכף החיים (סופר, יו"ד סי' קמז ס"ק קפח).

והנה מדברי הבן איש חי נראה כי המניעה מלמכור נחלת אבותיו הינה בגלל חיסרון של 'סימן טוב'.

אולם ברמב"ן (בראשית כג, ח) כתב: וטעם ופגעו לי - כי היה עפרון עשיר ונכבד, כאשר אמר ביני וביניך מה היא - ולא יהיה לו לכבוד למכור נחלת אבותיו, כענין נבות הזרעאלי, על כן לא הלך אברהם אליו להרבות לו מחיר השדה, ובקש מאנשי העיר שיפגעו בעבורו דרך כבוד. ע"כ. (וראה עוד בספרנו ובאלישיך שם).

וגם בעקידת יצחק - שער מ"ד כתב: באומרו "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך" - כי גנאי גדול היה אצלם להשחית נחלת האבות וכן לא יעשה בישראל. ע"כ. ועוד כתב בשער פ"ח: היה הדבר מגונה אליו כמו שאמר "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך", שיראה שהיה להם לחטאת למכשול עון. ע"כ. (ע"ש עוד מ"ש מהגמ' בקידושין הנ"ל).

[ואף גם זאת ראיתי בכמה מפרשים וספרים שביארו כי דוקא לאחאב אמר נבות - "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך". משמע כי לאחרים לא ראה חיסרון בזה. וגם יש שכתבו לחלק בין מכירה למתנה. ואף אם כך נראה מפשטות דקדוק לשון הכתובים, מ"מ מדברי המבארים באופן הנ"ל חזינו מקור לענין זה. ואכמ"ל].

ויתכן לדון בכמה נפק"מ בין הטעמים, וכבר עסק בהם מעט בשו"ת גביע הכסף (ח"ג חו"מ ס"ס ז) ע"ש.

וע"ע בס' דברי שערי חיים (סופר, ויקרא עמ' ריג בדפ"ח) שכתב: טבע אדם לאחוז בגדרי אבותיו, שלא למכור נחלת אבותיו, כמו שמצינו בנבות הזרעאלי שלא רצה אפילו למכור כרם נחלת אבות. ע"כ.

[ז]. האם מהמקור בכתובים יש ראיה גם לזמן הזה

ואעיקר דמילתא לא פשוט ללמוד מהכתובים הנ"ל לזמן הזה, כי י"ל דדוקא בזמן שהוא היה כל שבט בנחלתו, היתה הקפדה וגנאי על מכירת נחלת אבותיו. וראה נמו בס' עלי תמר (עמ"ס קידושין פ"א ה"ה) שכתב: י"ל דאף לדעת הירושלמי והרמב"ן שאינו עובר בלאו "והארץ לא תמכר לצמיתות" מכל מקום היו מקפידים לא למכור שדה אחוזה אף לישראל. וראיה מנבות שלא רצה למכור לאחאב שדה אחוזתו אף שהכנים עצמו בסכנה ואמר לו חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך, ואמנם כתבו הרד"ק

^ה ובספר במדבר (טו, ב) נאמר "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל ארץ מושבתכם אשר אני נתן לכם", וכתב באור החיים: דקדק לומר "אשר אני נותן לכם" הגם שהדור ההוא פגריהם יפלו במדבר כל העם היוצא ממצרים בן עשרים, בא לומר כי מעשה בני יתיחס גם להאבות כי את בניהם הקים תחתם. ע"כ. ומזה מבואר גם לאידך גיסא, ונראה שהכל אחד בשורשו.

ובספר דברים (יא, כא) נאמר "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ". והיינו שישארו הבנים באדמת ובנחלת האבות. [ומאידך בחיי ההורים (שמות כ, יב) "כבד את אביך ואת אמך למען יארכו ימיך על האדמה אשר ה' אלקיך נתן לך". וראה מ"ש באורייתא דשמואל שם (עמ' תיז) ודוק].

והאברבנאל שם שמפני כן אמר נבות כן אחרי שהתורה צותה "והארץ לא תמכר לצמיתות" ותמיד יהיה כל חלק מהארץ ביד יורשיה כמו שבא בחלוקת הארץ לבית אבותם שמפני זה יהיה עון פלילי למכור שדה אחוזתו אחרי שהיה נחלת אבותיו מזמן חלוקת הארץ וכו'. ברם זהו לפי שיטת רש"י והרמב"ם שהלאו "לא תמכר לצמיתות" מוסב במוכר שדהו לישראל אף שחוזרת ביובל, ברם להירושלמי כמו"ש הרמב"ן אין בזה ל"ת מ"מ היה מקפידין על הדבר ומי שעבר ומכר היו קרוביו עושין קצצה כמחאה על המעשה שאינה הוגנת. ע"כ.

ונראה כי סביב זה העסק הכתוב במגילת רות (ד, ג-ד) "ויאמר לגואל חלקת השדה אשר לאחינו לאליםלך מכרה נעמי השבה משדה מואב, ואני אמרתי אגלה אונך לאמר קנה נגד הישבים ונגד זקני עמי אם תגאל גאל ואם לא יגאל הגידה לי ואדע ואדעה כי אין זולתך לגאול ואנכי אחריך ויאמר אנכי אגאל". והמלבי"ם שם כתב: ואני אמרתי - ובאשר איני רוצה שתפול נחלת אחינו ביד זרים ואתה הקודם בגאולה לכן אמרתי אגלה אונך ואומר לך קנה אתה ואם לא תרצה לגאול אני אחריך. ע"כ.

וע"ע בשו"ת עשה לך רב (ח"ג סימן נו) שכתב: "כי ימוך אחיך", דרשו רבותינו: מכאן שאין אדם רשאי למכור שדהו ולהניח באפודתו, ולוקח לו בהמה או כלים ובית, אא"כ העני. ומכאן נבין מקרא שנאמר בנבות: "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך", ופירש המצודות: "בעבור מצות ה'". וכנראה שזו היתה כונתו, שאסור למכור אדמה אא"כ העני, כי מצוה אחרת בענין זה לא מצאנו. ע"כ.

[ח]. כן הוא בכל קרקע

ואפשר גם לאידך גיסא, והיינו שאף אם אי"ז נחלת אבותיו, מ"מ אין ראוי לאדם למכור קרקעותיו, אלא מקודם ימכור את מטלטליו, וכמ"ש במסכת קידושין (כ.): תניא, רבי יוסי ברבי חנינא אומר: בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית, אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו, שנאמר: בשנת היובל תשובו איש אל אחוזתו, וסמך ליה: וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך - דבר הנקנה מיד ליד, לא הרגיש לסוף מוכר את שדותיו, שנאמר: כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, לא באת לידו עד שמוכר את ביתו, שנאמר: כי ימכור בית מושב עיר חומה וכו'. ע"כ. [ובמסכת יבמות (סג.) איתא: קפון זבין ארעא].

[ט]. גם בזמן הזה יש כבוד אבותיו בזה

וראיתי בפירוש הגר"מ פיינשטיין זצ"ל לתלמוד ירושלמי מסכת פאה (פ"ח, סימן קסה אות י, עמ' שדם) שכתב: משמע מלשון הרמב"ם והשו"ע, דאף כשרוצה ליטול מקופה של צדקה, אין מחייבים אותו למכור את ביתו ויקנה בית פחות. והטעם הוא משום שבית הוא יותר חביב לאדם, וכל שכן אם הוא נחלת אבותיו. וראייתם לזה היא, משום דכל החילוקים לא נאמרו בגמ' אלא לענין כלים, ולא לענין בית. וזה פשוט. עכ"ד.

ובספר 'פזר נתן' (עמ' 153 הערה 289) הביא מדבריו וכתב להסתפק, האם כוונתו לנחלת אבות מימי יהושע או כל בית שדרו בו בני משפחתו דור או שנים. (וע"ש מה שכתב לענין מכירת קרקע בא"י בזה"י). ולענ"ד פשוט דאיירי בכל בית שדר בו גם בזמן הזה, שהרי דייק כן מדברי השו"ע.

ואשכחן בתוספתא מסכת בבא מציעא (פרק יא): 'רשב"ג אומר אין שומעין לו מפני כבוד אבותיו', וכתב במצפה שמואל, קאי על גוד או אגוד דס"ל לר' שמעון בן גמליאל (בב"ב יב: צ"ל יג:) דאין שומעין שאינו רוצה ליתן נחלת אבותיו, והיינו כבוד אבותיו. (וראה עוד בשיירי מנחה שם).

[ובמשנה מסכת כתובות (פ"ח מ"ה) שנינו: נפלו לה עבדים ושפחות זקנים ימכרו וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות, רשב"ג אומר לא תמכור מפני שהן שבח בית אביה. ע"כ. ופרש"י (מסכת כתובות דף עט:): דכל זמן דהן קיימין הויא לה ולבית אביה לשם ולתפארת. ע"ש¹].

[י]. בירושא גדול השלום

ויש לציין מ"ש בשו"ת גביע הכסף (ח"ג חו"מ ס"ס ז): כשעומד שיקול של שלום מול מחלוקת, אז משקל הכבוד שלא למכור נחלת אבות בטל בשישים לעומת הכבוד שמנחיל לאבותיו כשמוותר ובוחר בשלום. ע"כ.

וכיו"ב כתב קובץ באר התורה (מס' קל עמ' 37): ראיתי לכמה צדיקים שאמרו לתלמידיהם, שלמרות כל האמור, בירושא שנפלה, אם יש מחלוקת חלילה בין היוורשים, יש למכור הנכס ולחלקו כראוי. ע"ש.

[יא]. יוכל להמשיך ולקבל מילגה מכספי מעשרות

ועיין בחיבורי חושן שמואל (עמ' רפב ואילך), שהבאנו מדברי גדולי האחרונים, שבאופן שיש לאדם דירת מגורים נוספת, ומחזיק בה כדי שבבא העת יוכל לחתן את בני ביתו, הרי היא ככלי תשמישו הנצרכים לפרנסתו, שלא מחייבים אותו למוכרם, ויכול אף ליטול צדקה. ע"ש.

ויפיים הדברים בק"ו לנד"ד שיש ענין (ואולי אף צד מצוה) נוסף במה שהבן (שבעתיד צריך לחתן את בני ביתו) ירכוש משאר היוורשים את דירה זו, ולא ימכרו את נחלת אבותם, ונמצא כי קנייתו אינה רק כעסק חולין בעלמא, אלא כשמירה על כבוד אבותיו, וכמשנ"ת.

ולכן גם נראה שאם לצורך ענין זה נצרך הוא למשוך כספים מקופות גמ"ח בשלב זה, דשפיר דמי. ואדרבה אולי ע"י זה בע"ה בהמשך תהא לו אפשרות הכנסה נוספת, שעל ידה יוכל לחתן ולפרנס את בני ביתו, ולא יפול על הציבור. ונמצא שקופת הגמ"ח ג"כ תרויח ותהא זמינה לנצרכים אחרים.

"אלה אנכרה"

אל פי אלו הדברים, כצאת אנחנו מבינינו, מדוע התעקש אהל"ר עלא תימכר הדירה שירע מההורים, ואף לא תתחלק לחלקים קטנים, אלא כבר בלמנו העבירה בפלימות לאחד מהילדים.

ואין לנו להכביר כצאת מיליט, אלא לציון, כי אם כפיסוי ציון ההורים, נתקיימ בו מה שכתוב "רצון יראיו יצא", אל המסור והמצופה. (וכבר הבאנו בח"א ע"א "מ"מ"ה בזה אהל"ר).

¹² ומבואר בפוסקים (ראה בית יוסף חו"מ סימן צט, ד בשם הרשב"א בתשובה ח"ב סי' קעה. ובב"ש סי' ע"ז ס"ק ח. ועוד) כי 'שבח בית אביה' אינו שייך במעות. ולדרכינו יש לבאר מ"ש במסכת בבא מציעא (כט:), אמר רבי יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן וכו'. ע"ש. והבן היטב מדוע נקט שם דוקא 'מעות'. [ובמסכת בבא בתרא (יא). איתא: מעשה במונבו המלך שבזבו אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת, וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו: אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם, ואתה מבזבזם וכו'. ע"ש. (ולא אמרו שהיה הדבר בקרקעות שהניח אביו). ובזוהר (סתרי תורה פרשת לך לך דף פח:): איתא - עותרא סגי דקא שבק לי אבא. ע"ש].

סימן ט'

חידושים והערות בהלכות שמחות

[א]. מטרת הבכיה בהספד - להוסיף בשבחו. [ב]. כתיבת 'חסידי' על המצבה. [ג]. אין קוברים צדיק אצל רשע - ואיך ביקש אברהם אבינו - "אחוזת קבר עמכם". [ד]. מוציא דיבה - על מיתת בעלי חיים ועבדים וההפסד ממון. [ה]. וידוי לאבל - שלא יתוודה אח"כ. [ו]. כלי שיר בשבת באבלות. [ז]. השתתפות אבל במסיבות ילדיו. [ח]. מחילה על אבלות, כשהילדים הציגו לזה. [ט]. ת"ת לאבל ביו"ט האחרון. [י]. שלום בכתיבה לאבל שהוציא ספר. [יא]. אמירת 'מה אפשר לעשות'. [יב]. תמיה בספר מקבציאל - שכתב שאין קורעים באסרו חג בלילה. [יג]. ברכת אבלים בשבת ומועד. [יד]. היכי משכחת לה בית אבלים במועד - בירור דברי רש"י ורע"ב. [טז]. הניסים שבתחיית המתים, וצורת הדברים. [טז]. תחיית המתים - ואח"כ יתראו החולים.

[א]. מטרת הבכיה בהספד - להוסיף בשבחו

כתוב בשולחן ערוך (יו"ד סימן שמד סעיף א): מצוה גדולה להספיד על המת כראוי. ומצותו שירים קולו לומר עליו דברים המשברים את הלב, כדי להרבות בכיה ולהזכיר שבחו. ע"כ. ממה שכתב - 'כדי להרבות בכיה ולהזכיר שבחו', יש לדקדק כי ע"י שמרבה בבכיה לבו נפתח להזכיר שבחו יותר. ועיין בה.

ובמס' שבת (קנ"ג ר"ע"א) איתא: מהספדו של אדם ניכר אם בן העולם הבא הוא אם לאו. ופרש"י: אם בן עולם הבא הוא - שאם כשר היה הכל בוכין עליו ומורידין דמעות ומספרים שבחו. עכ"ל.

[ב]. כתיבת 'חסידי' על המצבה

איתא בשולחן ערוך (יו"ד סימן שמד סעיף א): מצוה גדולה להספיד על המת כראוי. ומצותו שירים קולו לומר עליו דברים המשברים את הלב, כדי להרבות בכיה ולהזכיר שבחו. ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי, אלא מזכירין מדות טובות שבו, ומוסיפין בהם קצת, רק שלא יפליג. ואם לא היו בו מדות טובות כלל, לא יזכיר עליו. וחכם וחסיד, מזכירים להם חכמתם וחסידותם. וכל המזכיר על מי שלא היה בו כלל, או שמוסיף להפליג יותר מדאי על מה שהיה בו, גורם רעה לעצמו ולמת. ע"כ.

ומזה למד בספר אור לציון (אבלות עמ' קטז), שאם היה הנפטר ידוע בחסידותו, יכתוב על המצבה החסיד רבי פלוני. ובפשטות איירי גם בזה"ז.

וזה דלא כמ"ש בס' חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנו) מס' הר אבל (דף יז): שהדבר ברור שאין לכתוב בזמנינו תואר 'חסידי' גם על תלמיד חכם. ואיהו יצטרך לומר דהשתנו הדורות.

אולם גם בצוואת הגה"ק הרב נפתלי כץ זצ"ל (שחי לפני כשלוש מאות שנה) בשער ההכנה (אות כו) כתב: דרך האנשים הכשרים לצוות שלא להרבות בתוארים ולספר בשבחיו יותר מדאי, ובין שלא לחקוק על המצבה שבחים יתרים, כי נפרעים מן המתים ומן הספדנין, ולדעתי תואר חסיד אסור לכתוב על שום אדם, כי אין אנו יודעים בדור הזה מי הוא זה ואיזה הוא המתחסד עם קונו, ובימי חכמי התלמוד שהיו כולם חסידים ואנשי מעשה, אמרו כל מקום שנאמר מעשה בחסיד אחד או ר' יהודה בן בבא או ר' יהודה בר אלעאי, הרי שבכל הדור ההוא לא בחרו אלא לאלו לקרותם בשם חסיד, ואף על אלו הובא בכתבים

שזה השם של יהודה דוקא הוא מסוגל לשם חסיד וכו', ולולי שנרמז ע"ז השם ברוה"ק לקרותו חסיד, אפשר שלא היו קורין בשם חסיד אף לאלו בשגם היו מפורסמים בחסידות, א"כ מה יעשו אזובי קיר כמונו וכו', לכן נראה לי שזה השם חסיד הם מלהזכיר על שום אדם, ואם הוא באמת חסיד ואין אנו קורין אותו בזה השם, אין אנו פוגמים בזה כלום לזה הנפש, הלא הקב"ה הוא יודע ועד, ולהפך כשאנו קורין אותו ומשבחים ומפארים אותו בזה השם, אנו פוגמים וגורמים רעה לו ולא טובה, ושב ואל תעשה עדיף. עכ"ל. והו"ד בספר קמח סולת (הלכות אבילות ערך בכי אות ג).

אכן ראיתי בס' ישא ברכה (אלול, עמ' מט) שהביא כן מספר טעמי המנהגים (סימן תתרע עמוד תעז). ושם האריך לדחות לדבריו. ע"ש. וראיתי באחרונים שציידו בזה עוד. ופוק חזי מאי עמא דבר. (וכשיבדתי בזה בחוה"מ פסח עם הגה"צ ר' ציון בוארון שליט"א, בתחילה התפלא על עצם הדעה, שהרי כיום נכתב כן על רבים). ואכמ"ל.

וכאן המקום ללכת למעלה הקוראים, כי בנוסח מודעות האבא והמצבה של אבין לזכר לברכה לחיי הצולאים, דקדקנו מאד בכל האותיות והמילים, ובתחילה בנוסח שכתב א' מהאחים, היה כתוב 'התחסד עם קונו בצ'ינ'א', וכשראיתי לאלו הדברים, ידעתי שהם מאד לאבין מתאמים, אבל מול צ'ינ'א צדו דברי ספר חלון צובדיה הנזכרים, שבדור הזה אין להזכיר תואר 'חסידי'. ואף שידענו כי לא ללכת אבין הדברים אמורים, (ואם בצמח הדין לא חשנו שהדברים כל כך ברורים וכמ"ס כאן ממקצת הדברים), מ"מ מכיון שאבין הסתיר לדלותו מהסובבים, וכדי להסיר דיבורים מיותרים, שלא יאמרו אלו שאינם אותו מכירים, כי זה נלד הכתוב באיזה ספרים, ש'ינ'ו לנוסח ונכתב 'התהלך עם קונו בצ'ינ'א'. (וראה צ'ינ'אם בצמח חבור זה). ופוק חזי כמה הדברים שכתבנו עליו מדוקדקים, וצודק צ'ינ'ו הרבה בשבחים, לפי שידענו שזה היה טבעו ורצונו כבר בצודו בחייו.

[ג]. אין קוברים צדיק אצל רשע - ואיך ביקש אברהם אבינו - "אחזת קבר עמכם"

הלכה פסוקה היא במס' סנהדרין (מז). ובשולחן ערוך (יו"ד סימן שסב סעיף ה): אין קוברים רשע אצל צדיק, אפילו רשע חמור אצל רשע קל. וכן אין קוברים צדיק וכשר ובינוני, אצל חסיד מופלג. ע"כ.

ומעתה יש לדקדק קצת מהו שביקש אברהם - (בראשית כג, ד) "תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני", אשר לכאן ביקש בזה להיות הקבר עם קבריהם.

יהודה חידושים והערות בהלכות שמחות לקדשו

[ומצאנו בהדיא שכבר האבות הקפידו על כך, וכמ"ש בפסיקתא זוטרותא (פרשת ויחי פרק מז פ' ל): "ושכבתי עם אבותי" - לפי שאין קוברין צדיק אצל רשע. ע"כ].

אכן יש לבאר כי אין הכוונה במה שאמר 'עמכם', בבית הקברות שלהם, אלא בארץ שלהם. וכמ"ש במדרש שכל טוב "עמכם" - בגבולכם.

ועוד יש לבאר כי אברהם ביקש 'אחוזת קבר' - והיינו מקום מיוחד לקבורת כל המשפחה (וכן ביאר גם המלבי"ם). וממילא יהיה המקום מבודד מקברי בני חת. ואכן אח"כ כתוב (פס' יז) שקנה גם את השדה וכל העץ שסביב.

וראה גם באור החיים (פס' ט) שכתב: ואומרו "לאחוזת קבר", להיות שלא בקש ממנו אלא המערה, אבל השדה עודנו עומד לזכות עפרון, יש מקום לומר אליו אחרי כן שלא יחפון בדריסת הרגל שיעברו עליו לקבור מתים והוא לא מכרו אלא לקבור שרה ואין דריסת רגל בשדהו עוד, לזה אמר לאחוזת קבר. (ועוד כתב בפס' יא): "לא אדוני" פירוש לא תקח המערה לבד, אלא גם השדה כבר נתתי פי' כבר גמירתי בדעתי ליתן, וטעמו לא יהיה השדה ראוי לדבר מה אחר שהמערה היא לבית הקברות, ועל זה דקדק לומר שמעני פי' שייבן דבריו וטעמו. ע"כ. וע"ע בשאר המפרשים. והנלענ"ד בס"ד כתבתי.

ושוב התבוננתי כי כבר בספר הזוהר (פרשת חיי שרה דף קכו.) איתא: ת"ח השתא אברהם בחכמתא עבד בזמנא דתבע קברא לשרה, דהא כד תבע לא תבע למערתא בההוא זמנא ולא אמר דבעי לאתפרשא מנייהו, אלא אמר תנו לי אחוזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני, ואי תימא דלא הוה עפרון תמן, תמן הוה דכתיב ועפרון יושב בתוך בני חת ואברהם לא אמר ליה בההיא שעתא כלום, אלא מה דאמר לון אמר כמה דכתיב וידבר אל בני חת וגו' וכי ס"ד דאברהם בעא לאתקברא בינייהו בין מסאבין או דתאובתיה הוה עמהו? אלא בחכמה עבד וילפינן ארח ארעא הכא במה דעבד אברהם, דהא בגין דתאובתיה ורעותיה הוה בההיא מערתא אף על גב דהוה תמן לא בעא למשאל ליה מיד ההוא רעותא דהוה ליה במערתא, ושאל בקדמיתא מה דלא אצטרך ליה לאינן אחרנין ולא לעפרון, כיון דאמרו ליה קמי עפרון שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו וגו', מה כתיב ועפרון ישב בתוך בני חת, ישב כתיב משירותא דמלין דאמר אברהם תמן הוה, כדן אמר שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו וגו', ואי תימא בגין יקרא דילי יתיר מנייכו אנא עביד דלא רעינא בכו, בתוככם בגין לאתקברא בינייכו דרעינא בכו בגין דלא אתפרש מנייכו. ע"כ. (והמתבונן בדברי האור החיים בפסוקים ג-ד, יראה שהבליע לזה בנעימת דבריו. וע"ע מ"ש בס"ד בחושן שמואל סי' תכ"ה סע' ה. אות ה בהערה).

[ד]. מוציא דיבה - על מיתת בעלי חיים ועבדים וההפסד ממון

כתוב בשולחן ערוך (יו"ד סימן תב סעיף יב): מי שמת לו מת ולא נודע לו, אינו חובה שיאמרו לו; ואפילו באביו ואמו; ועל זה נאמר: מוציא דיבה הוא כסיל (משלי יח). ע"כ.

כשמת דג זהב (שקיבלו הילדים) שהיה בביתי בתוך צנצנת, שאלו הילדים היכן הוא? והסתפקתי האם שייך דין או עכ"פ ענין 'מוציא דיבה' גם באמירה על בעל חי שמת.

ותדע לך, דאיתא במס' ברכות (טז): עבדים ושפחות אין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים, אלא מה אומרים עליהם - כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו: המקום ימלא לך חסרונך, כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו: המקום ימלא לך חסרונך. ע"כ.

ולפ"ז (בפרט) יש מקום להסתפק גם מה הדין במתו עבדו ושפחתו או בהפסד ממונו, האם אין בזה חשיש של מוציא דבה.

ויש לסלסל בזה לפי הטעמים של איסור מוציא דבה. (וראה בס' שער העין עמ' קב).

וידועים דברי החיי אדם - שאפי' על פרסום מה שיש 'קשת' קיים דין זה של מוציא דבה. ויש שחלקו עליו, וראה מ"ש בחזון עובדיה (הל' ברכות עמ' תעב). ע"ש. וראיתי בס' שער העין (עמ' תמא אות לה) שכתב: נסתפקתי אם גם ברעידת אדמה יהיה דין זה, שהרי גם היא באה על עוונות, כמובא בירושלמי שלהי ברכות, וא"כ יש בזה משום מוציא דיבה? ושאל להגר"ח קניבסקי, והשיבו: לא נהגו רק על קשת.

נצ"ן ונלכיר, כי אאמ"ר היה מאד נלהב בא"ל הדברים, ולא היה מוציא מפיו על ידיעתו שפ"לני שבק חיי, למרות שער לאן ממה שידע ואחרים עדיין לא היו מצודכני. ואם היו שואלים אותו אחרים, מה עם פ"לני שידע שהינו מהנפטר, לא היה משיב במפורש ונותן להם להבין מצמצם לדברים.

[ח]. וידיי לאבל - שלא יתוודה אח"כ

הסתפקתי אודות 'אבל' בתוך שבעה שאינו יודע להלכה שאין לאבלים לומר וידוי בתפלה, (וכגון שבא להתפלל עם הציבור בבית הכנסת, וההלכה היא ששם כולם אומרים וידוי כרגיל חוץ מהאבלים), ואדם זה הינו מאלו שאינם מתפללים ובאים לבית הכנסת בשאר ימות השנה, וממילא אינו מהמתוודים בשאר השנה, האם עדיף לשתוק ולהניח לו להתוודות, דאם לא עכשיו אימתי. או אין לנו אלא לקיים להלכה (ובפרט כשמתוודה ולבו בל עמו).

ויש ב' טעמים לאי אמירת האבל וידוי, או משום שהוקש לחג, או משום שלא לתת פתחון פה לשטן על מי שנמצא בדין, (ראה בחזון עובדיה הל' אבלות ח"ג עמ' טו). ואולי לטעם א' יש להניחם לומר, משא"כ לטעם ב' שעלולים לסכנה ע"י זה.

[וחכמי דורינו נחלקו אודות אדם לא דתי שנמצא באמצע השבעה על אביו, ויש לו שערות ארוכות הנקראים "קוקו", וכעת באמצע השבעה יש לו התעוררות, האם מותר לו לגזור את הקוקו שלו, או שיצטרך להמתין לפחות עד סוף השלשים, וגערה וכדומה. (וראה בקובץ מריח ניחוח פ' חקת תשפ"ו עמ' 6 ועמ' 31). ונראה כי שאני התם דאיסור תספורת חמור יותר מהמנעות מאמירת וידוי, ועוד שיש בידוי מצוה בעצם (כשמכוין)].

[י]. כלי שיר בשבת באבלות

הסתפקתי אודות השומע ביום שבת קודש שבתוך ג' השבועות [או בתוך שנת האבלות על הורין] כלי שיר שמונגנים בהם עכו"ם לצורך עצמם (וכגון העובר בעיר העתיקה בירושלים, כמו שהיה אצלי), האם מותר לו לכוון לשמוע ולהנות מזה. (כמובן באופן שאי"ז שירי עגבים).

יהודה חידושים והערות בהלכות שמחות לקדשו

שהרי מצד מלאכת שבת אין כאן חשש, כי העכו"ם עושים כן לצרכם בלבד. אבל מצד האבלות לכאן יש להחמיר, אלא שזה רק ביום חול, אבל בשבת אין אבלות גם לדברים כאלו. [וכעין מה שהתירו בחול המועד פסח כלי שיר, למרות שהם כבר מימי הספירה].

(ולא יאומן כי יוספר, אבל עובדא הוה וישבתי ליד ת"ח שמישיב לשאלות בטלפון, והתקשרה אשה אחת, והגדירה עצמה כמתחזקת, וסיפרה שהיא בתוך שנה על אביה, וקיבלה על עצמה להתחזק ולא לשמוע כלי שיר, ושאלתה האם מותר לה להפעיל את הכלי שיר ביו"ט של שבועות לכבוד החג).

ועוררני מעלת ידידי הרה"ג גואל דוד שליט"א, ממה שכתבו כמה אחרונים לאסור אפי' שירה בפה, ואפ"ה כתבו שבשבת מותר. (עי' מועד לכל חי סי' י' אות יט, ובשו"ת אול"צ ח"ג פכ"ה ה"ב. ובחזו"ע ד' תעניות עמ' קנא, קנו, ואבלות עמ' שלח, ויו"ט עמ' רנח. ועוד).

[ומ"מ בשבת שבתוך השבעה ראיתי בס' אבלות וטעמיה (עמ' 355 בהערה) שהביא כמה מאחרוני זמנינו שאסרו אפי' שירה בפה. ולענ"ד אין דבריהם מוכרחים, והעיקר כמ"ש שם בשם הגר"ח רבי (ס' יקרא דחי סי' כד, מו) שהקל. וגם ראיתי בס' ציוני הלכה (אבלות, עמ' תה) שהגרי"ש אלישיב השיב להתיר בפשטות, ושכן עשה בעצמו ששר שירי שבת כדרכו. ע"ש. וגם בספר אור לציון (אבלות עמ' קפט) כתב שהדבר מותר. ומהגר"א פרץ שמעתי, ששירי שבת שאין בהם ריבוי דברי תורה ש"ד. וראה מ"ש בעורי דבורה (ח"ח עמ' קנח)].

ואולי יש לחלק בכ"ז בין ימי האבלות על א' מהשבעה קרובים, לבין אבלות בג' השבועות, וימי ספירת העומר.

[ז]. השתתפות אבל במסיבות ילדי

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן שפד) נשאל הגר"מ שטרנבוך: אשה אבילה תוך י"ב חודש, האם מותר לה להשתתף במסיבה בגן הילדים של בתה? והשיב כי אף שלדברי האשה ההשתתפות במסיבה של ילדה בגן איננה גורמת לה שמחה, ובאה רק לבקשת הילדה שאמה תהא נוכחת שם, מ"מ האיסור לשמוע קול שירה וזמרה אינו רק כשנהנין לשמוע, אלא אפילו לא נהנה כלל, כי עצם ההשתתפות בזה מראה בזיון למת, שהרי הציבור אינו יודע שהיא באה רק לצורך הילדה המפצירה בה. ואף אם משמיעים שם רק ניגונים לשירי ילדים וניכר שאין לה מזה שמחה, מ"מ אין ראוי להתיר תוך שנה, כיון שסכ"ס היא נוכחת ושמחה בשמחת הילדה. אלא העיצה היא - שתלך אתה אמה עד הגן ובשעת המסיבה תעמוד בחוץ. עכת"ד.

ועם כל זאת ראיתי כתוב בקובץ מה טובו ח"ד (עמ' תז) פסקים שהשיב הגר"מ שטרנבוך להרה"ג יוסף שוב שליט"א: שאלה, מסיבת חומש של התלמוד תורה ששרים שם שירים עם אורגן וגם מקבלים החומש שלהם באמצע המסיבה, האם מותר לאבל להשתתף בזה? תשובה, בשעת הדרשות מותר לאבא להשתתף, ובריקוד האבות עם הבנים על הכתפיים, אם לילד זה מאוד חשוב אפשר להקל בזה. ע"כ.

ובתחילה סברתי דשאני 'מסיבת חומש' של ילד העוסק בתורה, ל'מסיבת גן ילדים' של ילדה. [וכן נראה דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל בס' ציוני הלכה (אבלות, עמ' תצט-תק, ובהערות שם). ע"ש]. אבל ראיתי עוד בקובץ מה טובו ח"ז (עמ' רלו) ששם התפרסמו עוד מפסקי הגר"מ שטרנבוך לחכם הנ"ל, ושם לא כתוב 'מסיבת חומש', אלא 'מסיבת סיום' - ולא משמע דאיירי בסיום מסכת אלא בסיום שנה, כי כה כתוב שם בפשטות: אבל בתוך י"ב חודש שיש לבנו מסיבת סיום, ויש שם שירה וריקודים, מותר לו להשתתף

שם רק בשעת הדרשות, ובריקוד האבות עם הבנים על הכתפיים, אם לילד זה מאוד חשוב אפשר להקל בזה. ע"כ. ויש להשוות ולחלק בין התשובות והפסקים. וצ"ב. (וע"ע בדברינו לעיל בס"ס ג).

ואף גם זאת ראיתי בספר חוקי החיים (אהלבים, עמ' ריט) שכתב בשם הגר"מ שטרנבוך (ולא ציין מהיכן מקור דבריו) - שיש להקל לאב להשתתף במסיבת חומש עם כלי נגינה, כשנצרך הבן שאביו יהיה נוכח שם, וכמו שמצוי ברוב מקרים, ואפילו לרקוד עם הילד על הכתפיים הקל אם זה נחוץ לילד שלו. והוסיף, שכן הורה גם הגר"א נבנצל שליט"א - שיש להקל לפי הצורך, וישתדל לא להנות מהשירים, וישתדל להיות עסוק בדבר אחר, כעיון בספר וכדומה. ושכ"כ גם בעל שבט הקהתי שליט"א. והוסיף שגם בספר אבלות כהלכתה (עמוד רעט) הביא שדעת הגר"מ שטרן שליט"א (מח"ס אמרי יעקב) שללכת למסיבות של ילדיו כגון סיומי מסכת חומש או אצל בנותיו, יש להקל באופן שאינו בא לצורך הנאה, רק לצורך ילדיו, וכשיש כלי זמר אם יכול לצאת, יצא. (אולם כתב שהוא מורה לחומרא כשאין צורך גדול). ע"ש. מבואר דלדינא לא ס"ל לחלק בין מסיבה של בנו לשל ביתו.

וראיתי לידידי בספר עילוי הנשמות (פל"ד הל' כב) שכתב להקל בפשטות בהשתתפות במסיבת סידור או חומש, וציין לב' תשו' הגרמ"ש. (אבל לא פירש אם איירי כשיש כלי נגינה או לא. וגם לא הסתייע מדבריו בפסקים הנ"ל).

וצופה הייתי בספר מקור דעה (פ"א הל' מז) שכתב: מותר לאבל בתוך שלשים להשתתף במסיבת חומש של בנו, וכן בשאר מסיבות ילדיו במקומות לימודיים, דכיון שיש בזה משום חינוך חשיב סעודת מצוה. ולענין שמיעת כלי זמר בסתמא אין להתיר, וע"כ אם אפשר יעשה באופן אחר כגון שאחר ילך עמהם, אבל אם אי אפשר מותר לו לילך עמהם, דכיון שבלא זה יגרם צער לבניו, וכן שיוכלו להפסיד דבר חינוכי היכול לעזור להם בהתפתחותם בדרך הישרה, חשיב דבר האבד. ע"כ.

(ולא ציין מקור לסיום דבריו, כי מה שציין על הרישא לס' נטעי גבריא, שם אין לסיפא לגבי אופן שיש כלי שיר. וגם לגבי הרישא ראיתי בשו"ת דבריך יאיר ח"ה עמ' רצו שכתב לחלוק על מה שהתיר בג"ג להשתתף במסיבת חומש שהיא מסיבת מצוה של חינוך הילדים, כי לא מצינו בדבר כזה שנקרא סעודת מצוה, אא"כ אין עושים סעודה גמורה. ע"ש).

[ח]. מחילה על אבלות, כשהילדים הציעו לזה

כתבתי למח"ס תורת הקדמונים: ראיתי מ"ש (ח"ה עמ' תעו), דמהני מחילה על אבלות יב"ח וכו'. והסתפקתי (אודות מקרה שהיה) האם זה רק באופן שההורים מעצמם אמרו לבנים שמוחלים, או אף באופן שהבנים שאלו מהוריהם האם יוכלו להקל לאחר ל' יום להשתתף בשמחות וכו', וההורים הראו הסכמה. ע"כ. וכתב לי: מסתבר דמהני. ובספר הבאתי בשם הגר"ש אלישיב שאפילו אומדנא מהני בזה ע"ש. ע"כ. (בס' הערות על מו"ק כב: כתב שיש 'סניף' להתיר בכח"ג של אומדנא). ועיין בה.

[ט]. ת"ת לאבל ביו"ט האחרון

יש להסתפק לפי המבואר בדברי הרמ"א (או"ח סי' תקנ) שאין ללמוד בערב ט' באב אחר חצות משום שזה יתן לו שמחה בט"ב, האם ה"ה גם במי שארעו אבל ברגל, שמתחיל לשבת שבעה ממוצאי הרגל, האם נאסור עליו ת"ת מחצות של [יום האחרון של] הרגל. [שהרי ת"ת זה דבר שבצינעה ואין חשש מצד זה]. גם לדעת הפוסקים שברגל לא נאסר ת"ת.

אכן לדעות אלו ההיתר מצד מה שהתורה נאסרה לאבל בגלל שמשמחת, וא"א לאסור שמחה ברגל שנצטוו בו במצות עשה לשמחה. וממילא אינו דומה לערב ט"ב שאין למצוה זו [אף בשבת. וכמו שביארו בחילוק שבין שבת ליו"ט בענין אם עולה לימי האבלות, כי בשבת לא נאמרה שמחה משא"כ ביו"ט. (ובסתם שבת שבתוך האבלות, כבר נקמטין לאסור ת"ת¹²)].

[י]. שלום בכתובה לאבל שהוציא ספר

אקבע כאן קטע מתוך אגרת שכתבתי בשלהי שבט תשפ"ד למעלת ידידי בעל 'אורה זו תורה':
אסיים בדבר תורה מעין הפתיחה, כי לא פתחתי בתיבת 'שלום' בגלל שכת"ר תוך י"ב חודש, ובעבר עוררני הג"ר ריחמ"א נר"ו (במכתבו הנדפס בעורי דבורה ח"י עמ' קלח) שאולי זה אסור גם במכתב. אבל בכגון כת"ר יש לצדד ע"פ מ"ש בפתיחה לעורי דבורה ח"א, שלדעות שבלידת זכר נתפאה המשפחה ומותר בשאלת שלום, ה"ה בהוצאת ספר, דהוי כבן זכר. ע"ש. ומעתה בנדו"ד קיל טפי, והוי כעין ממונפ"ש, דאם כתיבה חשובה ונאסור שאלת שלום בה, אז גם היא חשובה שנתיר לשאול בה בשלום המוציא ספר. (וכמוכן זה רק לפרפרת) ואולי כת"ר ירחיב לנו את היריעה בזה באחד הקבצים הנפלאים.

וכתב לי: ראשית תודה על התנחומים וכו', דברי כב"ת מים קרים על נפש יגעה ועיפה וכו'. לעצם הדין של שלום אני בדיוק השתא מחמת המצב מכין את הקובץ לעימוד וכו', ומשום רצון כב"ת ודבריו חשובים אצלי אשתדל בלנ"ד להכניס לקובץ י"א בעה"ת (כיוון שתשובות לקובץ י' כבר נסגר ב"ה). ע"כ.

ואכן ראה מה שהרחיב לנו בזה בקובץ י"א סימן י"א. וברוך אומר ועושה.

וכעת ראיתי כתוב בספר מסורת משה (פיינשטיין, ח"ב עמ' שא): השיב רבינו שמואל לאבל לשלוח כרטיסי שנה טובה אף שאסור בדרישת שלום, שאפילו אם נחשב זה כמין דרישת שלום מ"מ ע"י כתב אין איסור ד"ש. ע"כ.

[ודבר חידוש בעיקר דין זה ראיתי בספר אור לציון (אבלות פכ"ד ה"א), והוא - שהאיסור הוא לומר לאבל 'מה שלומך' אבל מותר לברכו באמירת 'שלום'. ע"ש. וכן גם דעת הגרשז"א (כמובא בספר שלום רב עמ' שנה להרה"ג שילה בן דוד יעו"ש בטעמא דמילתא - הוספת גיסי הרה"ג רח"מ). שוב הופיע ס' תורת הקדמונים (ח"ה עמ' תרו) וראיתי שהעיר ע"ד האול"צ מדברי הפוסקים. ע"ש].

[יא]. אמירת 'מה אפשר לעשות'

כתב הרמ"א בהגהת השולחן ערוך (יו"ד סימן שעו סעיף ב): אל יאמר אדם לאבל - מה לך לעשות כי אי אפשר לשנות, שזהו כגדוף, דמשמע הא אם אפשר לשנות היה עושה, אלא יקבל עליו גזירת הש"י מאהבה. ע"כ. וזה עפ"ד הגמ' במס' בב"ק (לה). ע"ש.

ולכאור' זה דלא כמ"ש בשו"ת הריב"ש (ריש סימן תמח): קשה עלי מאד צערך ופסידתך. אבל מה לעשות, יש לה' להושיע ברב או במעט. המקום ימלא חסרונך ואל תאנח במה שאבד לך. ע"כ. ויתכן לחלק בין הלשונות.

¹² וגם שמעתי מאחי וראש הג"ר דוד שליט"א, דמסתבר, כי מי שמתחיל אבלות אחר המועד, וזה לפני שבת, עדיף שיקרא שמו"ת במועד מאשר בשבת, כי במועד רבו המתירים יותר מאשר בשבת.

וגם התעוררתי עוד ממ"ש בבראשית רבה (פד סימן יב): ר' לוי בשם רבי חמא בר חנינא אמר, כך אבינו יעקב סבר וראה דברים ממשמשין ובאין, אמר אם נתבקרה פינקסו מזה יכול אני לעשות. ע"כ.

ומצאתי ביפה תואר שם שכתב: מה יכול אני לעשות - מאחר שמה' הדבר, כי לולי שהיה בחטאתי אלא מהמקרה, הייתי משתדל לבטל הדבר בדרך אנושית או בתפלה. ולא דמי להא דאמרינן בבבא קמא - דנחמא דבבלאי גדופא דקאמרי מאי אית לי למעבד, הא הוה להו למעבד עבדי, דהתם מילתא דפשיטא היא כי ה' ממית ומחיה, והאומר שאילו היה בא מידו היה עושה, הרי הוא כאילו היה רוצה לבטל גזרת ה'. ע"כ.

[ובנזר הקודש שם כתב: מה אני יכול לעשות נגד רצון שמים ולהתקנאות בו ולרחקו, אלא ראוי לקבל גזירת שמים באהבה וברצון. ולא שייך הכא הא דאמר בפ' חלק (סנהדרין קה): בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו, דשאני הכא דאית ביה מילתא דביזיון שיצטרך האב להתבזות נגד הבן בהכנעה והשתחויה ארצה. וכ"מ ביפה תואר ע"ש. ע"כ.]

וע"ע בדברי הט"ז והפת"ש, ובשאר האחרונים.

[יב]. תמיה בספר מקבציאל - שכתב שאין קורעים באסרו חג בלילה

כתב הגר"ח מבבל זצ"ל בס' מקבציאל (שנה ראשונה פ' צו הל' כד*): מי שמת לו מת בר מינן בתוך הפסח, אינו נוהג אבלות בתוך הפסח ואינו קורע, כי אם נוהג אבלות אחר הפסח, ועושה הקריעה ביום אסרו חג ולא בלילה, ועיין אשל אברהם (משבצות זהב סי' תקמ"ז ס"ק ח) ע"ש, ועיין לשון חכמים ז"ל (לג"ר בראנדייס ברוך יהודה, הל' קריעה סוף סי' כו). ע"ש. ע"כ.

ודבריו אלו צ"ע, כי גם אם ננקוט שאין לקרוע בחג (ודלא כדעת השו"ע באו"ח סי' תקמז ס"ו, ויו"ד סי' שמ סע' לא, וכן דעת רוב הראשונים - ראה בס' תורת הקדמונים ח"ה עמ' תמח), מ"מ מניין שאין לקרוע בלילה. וזאת אינו מפורש בכל המקורות שציין: כי בפרי מגדים במשבצות זהב שם (ס"ק ד כצ"ל) רק כתב: עיין אליה רבה בשם שו"ת מור"ם מלובלין מת אביו ואמו ונקבר ביום טוב שאין קורעין אף ביום טוב שני לא יקרע בחול המועד רק אחר המועד, יע"ש. ע"כ. וגם באשל אברהם שם (ס"ק ח) רק כתב: ומשמע אף שמתחיל אבילות יום א' מיו"ט שני לדין כבסי' תקמ"ח אפ"ה קורע ביום אסרו חג שמתחיל אבילות ממש, עיין בסימן תקמ"ח. ע"כ.

וגם בספר לשון חכמים (שם, דף ה ע"ד) לא הביא אלא מדברי הפרי מגדים במשבצות זהב.

וכן הדבר פשוט בפוסקים, ודי לציין כי על דברי השולחן ערוך (סי' תקכ"ו סעיף יא) שפסק אין קורעין על המת אפי' בי"ט שני, אפילו קרוביו, כתב במשנה ברורה (ס"ק ו): אין קורעין וכו' - דאין זה מצרכי המת ומיהו לערב צריכין לקרוע. ע"כ. וכ"כ בהדיא גם בס' שיעורי הראי"ה גריינמן עמ"ס זבחים (עמ' שנט ריש אות ב).

זה מה שהתעוררתי להעיר בחול המועד פסח תשפ"ו (תוך שבעה הימים לפטירת אאמ"ר הכ"מ).

ובמוצאי המועד שלחתי לדברים למעלת ידידי המו"ל לספר מקבציאל ה"ה הרה"ג רי"ח מזרחי שליט"א, וכתבתי לו: אודה לכת"ר אם יאלפני פשר דבר. ושהכ"מ.

וכה השיב לי: שלום עליכם. קשה עלי לעיין בזה, כי אני וכו' ללא ספרים... אולי אפשר משום שבמוצאי יו"ט יש עדיין קדושת יו"ט, כנודע. או אפשר דקאי על "לילה" שלאחר אסרו חג. וצ"ב. בברכה. ע"כ.

אש"ה: הנה לביאורו הראשון - ראה מ"ש בס"ד במאמר בדין אבלות באסרו חג (ונדפס לעיל בסימן ה אות ז) - דלית לן בה וכמעשה רב. וביאורו הב' אינו ברור לי. וה' יאיר עינינו.

ובספר 'תורת הקדמונים' ח"ה (עמ' תמח) האריך בדין קריעה במועד ומנהגי קהלות ישראל בזה, וכתבתי לו: כמדומה שכת"ר לא הזכיר בדבריו ממנהג בבל והבא"ח (והעתקתי להנ"ל). ואם יש בידו לברר לענין אודה לו. וכתב לי: אכן תמיהתך תמיהה לגבי המקבציאל. וראיתי שכבר כתבו כן בלוח של אהבת שלום. ע"כ. וחיפשתי לדברים ומצאתי ב'לוח דינים ומנהגים' של 'אהבת שלום' (ט"ז תשרי) שכתבו: הבא"ח בספרו אורח חיים הל' חול המועד אות כ"ד כתב שעושים הקריעה אחר המועד ביום אסרו חג ולא בלילה. אולם מסתמות דברי כל המפרשים נראה, שעושים את הקריעה במוצאי יו"ט, שאז מתחילים לשבת ז' ימי אבלות. ע"כ. (ועיינתי בס' אורח חיים, וכתוב שם שמקור הדברים מס' מקבציאל).

[ג]. ברכת אבלים בשבת ומועד

צל"ע מדוע כשהאבל אוכל בשבת עם אחרים אינו אומר כלל לברכת אבלים, דהיינו לא בברכה ג' ולא בברכה ד' משום דהוי אבלות בפרהסיא (ראה שו"ע יו"ד סי' שעט, וחזו"ע אבלות ח"א עמ' תקב וח"ג עמ' פח). ולכאור' (עכ"פ בברכה ג') לא הוי אלא ניהום בפרהסיא, וקי"ל שמנחמים אבלים בשבת, (ראה בשו"ע או"ח סי' רפז, ובמשנ"ב שם ס"ק ג. ובחזו"ע שם ח"ג עמ' פז הל' ז).

[וכשדברתי בזה עם מעלת בן אחותי הרה"ג דוד מחמלי שליט"א, רצה לומר - כי האבל בלא"ה נמצא בצער, וכאן (שנאסר בפרהסיא) החשש הוא שלא יעורר למנחמים להצטער אם יאמר (בקול) כדרך שאומר בחול. והיינו לפי השיטות שמותר לנחם בשבת רק שלא כדרך בחול. והערתי לו, שמדברי הר"ן משמע שהאיסור אינו רק מצד שהמנחמים מתעוררים לצער, אלא אף מצד המתנחמים עצמם (וממילא לא מובן מה ההבדל בין פרהסיא לצינעה)].

ואף גם זאת לא ידעתי לפרנס מ"ש בס' ילקוט יוסף (אבלות סימן יג הל' ב): 'פשוט שבחול המועד, וכל שכן ביום טוב, אין אומרים ברכת אבלים בברכת המזון'. עכ"ד. (ולא טרח לציין מקור ומנין זה פשוט). והרי הלכה פסוקה היא (או"ח סימן תקמח ס"ו, ויו"ד סימן שעט ס"א) שכל ימי הרגל רבים מתעסקים בו לנחמו. ומעתה ממילא צ"ב מה החיסרון (עכ"פ) באמירת הנחמה בברכת המזון.

וכעת היו הדברים גם בפני בן אחותי הגדולה והצדקת ה"ה הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א (מח"ס המאיר לארץ) וכה הוסיף וכתב עליהם: מה שנקט כת"ר כדבר פשוט שכשאוכל עם אחרים אינו אומר כלל לברכת אבלים, לענ"ד לאו מילתא דפשיטא היא כלל, דהנה מרן בשו"ע (יו"ד סימן שע"ט) פסק דהיכא דאיכא אחרים שאכלו עמו אין אומרים ברכת אבלים. ומרן החיד"א ז"ל בברכי יוסף (שם אות ג') כתב דכל זה היה בזמנם שאחד היה מברך בכל רם וכל השאר היו שותקים ומכוונים לצאת י"ח, אבל לפי מה דנהוג השתא דאף כשעושים זימון כל אחד מברך לעצמו, לעולם צריכים האבלים לברך כדרך שמברכים בחול. ע"ש. וכן הסכימו במשפט כתוב (יו"ד סימן שע"ה), ובחסד לאלפים (יו"ד סימן שע"ט אות י'), ובקמח סולת (הלכות אבילות ערך הבראה אות י"ז), ועוד. וכן הוא פשוט מסברא, ולא שייך לומר "לא פלוג" שהרי לא דברו חז"ל בהדיא על דין ברהמ"ז רק אמרו כלל שלא נוהג אבילות בפרהסיא בשבת ויו"ט, וכיון שנשתנה המנהג תו לא חשיב אבילות בפרהסיא. ומה שהקשו דהא גם בשו"ע (סימן קפ"ג ז') מבואר שכולם מברכים עם המזמן, המעיין בלשון שם יראה כי אדרבה מוכח שבימיו לא היה נהוג כן ורק כתב שכן נכון לנהוג. ועוד יש להאריך ואכ"מ. [אש"ה: בריש הדברים ציינתי לדברי השו"ע והחזו"ע דנקט כן גם בזה"ז, (וכן נקטו רבים מחכמי זמנינו). ולפי זה כתבנו להנ"ל. וייש"כ שהעיר שאין דבריו מוסכמים].

[יד]. היכי משמחת לה בית אבלים במועד - בידור דברי רש"י ודע"ב

תנן במשנה מסכת פסחים (פרק ג משנה ז): ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמין בתוך ביתו, אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער, ואם לאו מבטלו בלבד. להציל מן הנכרים [ס"א הגי'ס] ומן הנהר ומן הלסטים ומן הדליקה ומן המפולת, יבטל בלבד. ולשבות שביתת הרשות יחזור מיד. ע"כ.

וכתב ר' עובדיה מברטנורא: ההולך - בי"ד קאי. לשבות שביתת הרשות - שהיה הולך להחשיך על התחום ולקנות שביתה להלך משם והלאה אלפים אמה לדבר הרשות, יחזור מיד. אבל לקנות שביתה מצוה כגון שצריך לילך למחר לבית האבל או לבית המשתה, היינו כהולך לשחוט את פסחו. ע"כ.

וזה מדברי רש"י בדף מ"ט ע"א ד"ה לשבות.

ושאלני בני הבה"ח בן העליה ר' יהודה הי"ו (חזה"מ פסח תשפ"ו - תוך שבעה לאאמו"ר הכ"מ), היכי משמחת לה בית האבל בפסח, והרי רגל מפסיק לאבלות, ואין לומר דאירי במת במועד (וקי"ל באו"ח סי' תקמח ס"ו, ויו"ד סימן שצט ס"א - שמנחמים אותו במועד), דהרי המשנה מדברת בי"ד, ומשמע שכבר מת.

והשבתי ע"פ המבואר בשו"ע (יו"ד סי' שפ"ה סע"ב) המוצא את חבריו אבל תוך שלשים יום מדבר עמו תנחומים ואינו שואל בשלומם, לאחר שלשים יום שואל בשלומם ואינו מדבר עמו תנחומים כדרכו אלא מן הצד שאינו מזכיר לו שם המת אלא אומר לו תתנחם, מתה אשתו ונשא אחרת, אינו נכנס לביתו לדבר עמו תנחומים, מצאו בשוק אומר לו תתנחם בשפה רפה ובכבוד ראש, אבל אם לא נשא אחרת מדבר עמו תנחומים עד שיעברו שלשה רגלים, ועל אביו ואמו מדבר עמו תנחומים כל שנים עשר חודש, לאחר שנים עשר חודש מדבר עמו מן הצד עכ"ל, והוא מדברי הש"ס במועד קטן (כ"א ע"ב).

הרי מבואר דמצוה על כל פנים איכא לדבר עמו תנחומים גם לאחר כלות ימי השבעה, ומעתה י"ל שזו כוונת רש"י וסיעתו שפירשו לקנות שביתה מצוה לילך למחר לבית האבל, דהיינו לדבר עמו תנחומים לאחר כלות השבעה.

אבל לא היה נוח לי בזה לפי שיש לדקדק מלשון הש"ס והפוסקים שכתבו המוצא את חבריו וכו', דמשמע דליכא שום מצוה ללכת לביתו לדבר עמו תנחומים, רק שאם מוצא אותו דהיינו שנפגש אותו בדרך אז מצוה לדבר עמו תנחומים, וממילא זה דלא כפרש"י שקונה שביתה כדי לילך לכתחילה לבית האבל.

אכן שו"ר בס' דף על הדף (פסחים דף מט.) שהביאו מקובץ אור ישראל (שנה א' קו' ג' ע' נא - נב) שח"א שאל ע"ד רש"י כנ"ל קמיה הגאון ר' מאיר ברנדסדרופר, והשיב לו ממש ככל דברינו, ובסוף דבריו התייחס בהדיא גם לדחייתנו, וכתב: אמנם אחרי העיון זה אינו, כי המעיין יראה להדיא דלשון המוצא את חבריו דנקטו ש"ס ופוסקים כוונתם שנכנס לתוך ביתו, וכדמוכח להדיא ממה דאיתא שם מתה אשתו ונשא אחרת אינו נכנס לביתו וכו', מצא בשוק וכו' הרי מבואר להדיא דבשאר גווני דמיירי שם מקודם ולבתר הכי בנכנס לביתו קא מיירי, והוא ברור ופשוט לענ"ד ובזה סרה קושיתך לגמרי. ע"כ.

שוב נזכרתי שכבר בעורי דבורה (ח"ח סי' ה) הבאתי לדברי הגרמ"ב מספרו קנה בושם (ח"ג סי' לד.) ע"ש מ"ש עוד בעיקר דין זה ולשון 'המוצא' שנאמרה בו.

ומצאתי בחפשיה בספר תשובות הגר"ח (ח"ב סי' תתרסה עמ' תיח) ששאל להגר"ח ק"ק ע"ד רש"י, שהרי הרגל מפסיק האבילות? והשיבו: שהאבילות מפסיק אבל התנחומין לא מפסיק כמבואר במו"ק. ע"כ.

והבין שם שכוונתו לדין תנחומין של ז' ימי האבלות ממש (אע"פ שלא יושבים שבעה ברגל), ולכן פלפל עוד עמו מה דוחקו לנחם תיכף במוצאי יו"ט והרי כל ז' ימי החג לפניו. ע"ש.

עוד ראיתי בספר שיח התורה (ח"א עמ' עה) שהשיב הגר"ק: מת ביו"ט מנחמין אותו כדאיתא במו"ק דף כ' ע"א. ע"כ. ולא זכיתי להבין, דהרי במשנה איירי בי"ד. ודוחק לומר שיודע שימות במועד (כגון שהינו גוסס), ושכבר יש לו מצוה ללכת לנחם עליו עוד בחיותו.

ואף גם זאת ראיתי בס' ענפי משה (עירובין סי' קפה) ששאל ע"ד הרע"ב קמיה הגר"ל שטיינמן, והשיבו: דמאן יימר שהולך בשביל לנחם דהא כתוב דהולך לבית האבל. ושוב שאלו - דלכאורה נראה דהוא למצות ניהום אבלים, והשיבו דבגמרא שבת י"ב א' כתוב דאפשר לנחם אבלים אפילו בשבת וכו'. ע"ש. (ונדפס גם באלבא דהלכתא מס' עט דף קכד:). ולא מובן מה תשובה היא זו, שהרי אף אם מותר לנחם אבלים, מ"מ לכאור' אין מציאות של בית אבלים ברגל וכו"ל.

וכתבתי למשמרת ממה שעלה בידינו בס"ד תיכף בו בעת בס"ד.

[טז]. הניסים שבתחיית המתים, וצורת הדברים

[א]. כתוב בספר יחזקאל (לו, יב-יד): "לכן הנבא ואמרת אליהם כה אמר אדני אלקים הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי, ונתתי רוחי בכם וחיייתם והנחתי אתכם על אדמתכם וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי נאם ה'".

הנה אע"פ שמדובר כאן על העצמות היבשות, מ"מ כתבו המפרשים (ראה בר"ק, מצודות, מלבי"ם) כי זה לאות על התחיה העתידה.

והמדקדק בכתובים יראה, כי ב' נסים יש בתחית המתים, א' - פתיחת הקברות מעל כל המתים. [וזה מורגש ביותר בזמן הזה שקבורים את המתים בעומק, ומכסים עליהם בכמה כיסויים. (ובאמת כי גם אלו שנקברו בדורות הקודמים, כבר נתכסו קבריהם טובא במשך רוב השנים)]. ב' - עצם התחיה והיציאה מהקברות. ויש לחקור מה יקדם למה, האם התחיה בתוך הקבר, ואח"כ פתיחת הקבר, או פתיחת הקבר ואח"כ התחיה.

ובפשטות ממה שבפס' י"ב וי"ג הקדים ואמר לפתיחת הקבר, ואח"כ אמר להעלאת הנמצאים שם, משמע כי הפתיחה תקדם לתחיה.

אולם ממה שאח"כ אמר בפס' י"ד "ונתתי רוחי בכם וחיייתם והנחתי אתכם על אדמתכם", לכאור' משמע שעדיין לא יחיו עד אז.

ולזה יכלנו ליישב בפשטות ע"פ הכתוב (דניאל יב, ב) "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם", ומבואר בזה כי יש שיקומו בתחיה ויזכו לחיי עולם, ויש שיקומו ויקבלו לעונשם. (ראה במפרשים וביעב"ץ עמ"ס תענית ז: אמנם ראה באבן עזרא שם). אמור מעתה, כי לכן הוצרך לכתוב שוב "ונתתי רוחי בכם וחיייתם" כי אמר בזה שתחייתם תהא לחיי עולם.

[ב]. אכן עוד נראה בהקדם הא דאיתא במסכת כתובות (קיא:): א"ר חייא בר יוסף, עתידין צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלים, שנאמר: ויציצו מעיר כעשב הארץ, ואין עיר אלא ירושלים, שנאמר: וגנתי

אל העיר הזאת. [וא"ר חייא בר יוסף: עתידים צדיקים שיעמדו במלבושיהן, ק"ו מחטה: מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושיין, צדיקים שנקברו בלבושיהן על אחת כמה וכמה. ע"כ^ה]. הרי מבואר בזה כי הצדיקים יצאו מקבריהם כעשב שמבצבץ מהארץ. (וע"ע היטב בפרש"י מס' סנהדרין דף צ סע"ב).

אמור מעתה, כי הצדיקים יחיו כבר בקבר ויצאו ממנו מכח עצמם, אבל שאר העם יצטרכו גם לזה לסיוע מכח עליון שיפתח להם את הקבר.

וניחא בזה גם מה שלא אמר הכתוב בכולם "עמי" כי אם רק בהעלאה מהקברים. (ועמד בזה האברבנאל בספר משמיע ישועה מבשר טוב החמישי - גבואה ו, ד"ה והשייטי).

ומדוקדק בזה היטב מה שלא התייחס הכתוב בתחילה לעצם התחיה מצד עצמה, אלא לעליה מהקבר.

[ג]. וצופה הייתי בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קס) שכתב: עיין במס' שבת דף קנ"ב בהנהו קפולאי שחפרו בלא ידיעה בקברו של רב אחא בר יאשיה, ונחר בהו, ואתא ר' נחמן ואמר לו ליקום מר לגוויה דביתא, והשיב לו הא כתיב אני ה' בפתחי את קברותיכם, ופרש"י שלכן אין לנו רשות לעלות, אף שהיה יכול לעלות מצד מציאות היכולת שלו. ומשמע קצת דהוא משום דכיון דהוא מת עכ"פ נגזר עליו שצריך להיות בקבר עד תחיית המתים שהשי"ת יפתח בעצמו הקברים ויחיה אותם, אף שהוא מת כזה שיש בו כח כחי לילך משם. ולכן כ"ש שבסתם מתים אסור לשום אדם לפתוח קברם ולהוציאם משם. אך אולי הכוונה לא על הפתיחה אלא על ההעלאה לילך לבית כחי וקאי על סוף הפסוק. עכ"ד.

ומה שכתב בסוף דבריו בלשון 'אולי', מפורש הוא על גליון התלמוד לפנינו, ושכ"ה בהדיא בע"י. ע"ש.

[ד]. ולפי דרכינו יש לבאר מה שבברכת מחיה המתים מזכירים: 'סומך נופלים, ורופא חולים, ומתיר אסורים', (וראה בריטב"א ריש מס' תענית), כי איירי על עצם הכח לצאת מהקבר למי שלא נפתח מעליו מכח עליון. אשר בייחס לזה האדם בהיותו מכוסה שם הינו כנופל וחולה ואסור. והבן היטב.

[ונציין, וזה מבואר יפה עם הא דאיתא בספר הזוהר (פרשת אמור דף צא): ת"ח כד יתערוך מעפרא כמה דעאלו הכי יקומון, חגרין או סומין עאלו חגרין וסומין יקומון בההוא לבושא דלא יימרון דאחרא הוא דאתער, ולבתר קודשא בריך הוא ייסי לון וישתכחון שלימין קמיה. ע"כ^ו. נמצא א"כ כי מקודם תהא תחיית המתים ואח"כ יתרפאו החולים וכו'. (וראה עוד מ"ש בזה להלן באות הבאה. ובפתיחה לחיבורי יהודה לקדשו ח"א אות ה)].

(רוב ככל הדברים עלו במחשבה לפני בס"ד תוך השבעה לפטירת אדוני אבי הכ"מ, בשבת חוה"מ פסח תשפ"ו, כשהפטירו בכתובים הללו. ובשעת אמירת ברכת מחיה המתים בתפלת המוסף באותו היום. והצעתי לדברים רבים אחר התפילה. וב"ה שמצאו חן בעיניהם).

^ה ועוד איתא תיכף בגמ' שם: וא"ר חייא בר יוסף: עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, שנאמר: יהי פסת בר בארץ. ע"כ. (וראה עוד דברים כיו"ב בגמ' שם). ובזה בארתי לאשתי שתחיה מה שעוררה, מהיכן יהיה אחר תחיית המתים, מזון ובגדים לכולם. [וכל מדינה מתוקנת יש לה מחסני מזון לשעת חרום].

^כ ובזוהר פרשת וארא (כח): איתא: אינון גופין דהוו בהו רוחין ונשמתי קדישין ונטרו פקודי אורייתא ואשתדלו באורייתא יממא ולילי, וקודשא בריך הוא טמיר לון בעפרא, לבתר בזמנא דיחדדי עלמא על אחת כמה וכמה דיעבד להו בריה חדתא, אמר רבי חייא ולא עוד אלא דההוא גופא דהוה יקום משמע דכתיב (ישעיה כו) יחיו מתיך ולא כתיב יברא, משמע דברייך אינון אבל יחיו וכו'. ע"כ.

3 4 צא ענה א' כמו שאנא נקדו עיוה אה מילד
בב יקום בתמות דמתים ללא יאמרו צב שקם הוא אחר
אלא כ' ירפא אתם.

סימן י'

חידושים והערות בעניני חרבן ירושלים ובנינה

[א]. ברכת שהחיינו בבין המצרים. [ב]. ברכת שעשה לי כל צרכי, ביום הכפורים ובט"ב. [ג]. תיקון חצות ומצות עונה, מה יעדיף. [ד]. 'שפכו' דמם כמים סביבות ירושלים - או 'נשפך' דמם. [ה]. האם בהריגת 'כהן' יש עבירה נוספת. [ו]. "ידיך על ראשך" - כדרך המקוון באברהם ויצחק בזמנים שונים. [ז]. נתינת ג' פרזטות בפסוקי ויברך דוד - כנגד ג' מקדשות. [ח]. דבר פלא במספר הפעמים שזכר בתורה תיבות "מקום אשר יבחר ה'". [ט]. בתוך ירושלים, ובתוכה תכין - אמצע או מרכז. [י]. 'עבודה' מוכרחת תמיד, והתפלה שהיא תהא בבית המקדש. [יא]. קיבוץ הגלויות לארץ - בתנאי שייבאו לחצרות קדשיך. [יב]. האם מטרת השירה בבית המקדש היתה לשמח. [יג]. מהי השייכות בין 'בנה ביתך כבתחילה' - 'להשב ישראל למויהם'. [יד]. בנה ביתך כבתחילה - או גדול יהיה אחרון מהראשון. [טו]. כמה פעמים נזכר "כבוד שמו" במקרא, וביאור נפלא בזה. [טז]. טעם התפלה על רבנן, לאחר התפלה על המשיח. [יז]. במהרה יבא ויגל לבנו - מה הכוונה. [יח]. מדוע הדגיש הפייט דוקא 'להדלקת המנורה' כשנבוא למקדש. [יט]. מזונות הכלבים בירושלים. [כ]. לזו - וירושלים. [כא]. קניית ארץ ישראל ע"י יסודין. [כב]. אודות פיוט 'יום שמחה לישראל' - יום ארור לישמעאל'. [כג]. הבדל ההיגוי שבין קמץ לפתח. [כד]. מי ישוב למי הקב"ה אלינו או אנו אליו.

[א]. ברכת שהחיינו בבין המצרים

הסתפקתי לפי מה שצידד בספר חזון עובדיה (תעניות עמ' קכט) להתיר מן הדין ברכת שהחיינו בשבתות שבימי בין המצרים, האם עדיף להמתין לשבת אע"פ שאז כבר יהיה בתוך שבוע שחל בו או בתוך ט' הימים, או ככה"ג יקדים ויברך בימי החול לפני שבוע שחל בו או לפני ט' הימים.

[ומסתמות דבריו משמע כי בעיקר הדין אין הבדל בין השבתות שלפני ר"ח או שבוע שחל בו, לאחר. וכן נראה מדבריו שם להלן (עמ' קלב). וראה עוד להלן].

והנה בשולחן ערוך או"ח סימן תקנ"א סעיף י"ז כתוב: טוב ליהדר מלומר שהחיינו בין המצרים על פרי או על מלבוש וכו'. ע"כ. ובמשנה ברורה שם ס"ק צ"ח כתב: הגר"א בביאורו חולק ע"ז וכתב דהוא חומרא יתירא, וכן הט"ז מפסק בזה, וע"כ בשבת אין להחמיר בזה דבלא"ה הרבה אחרונים מסכימין להקל בשבת. ע"כ. מבואר שגם הוא ס"ל דשפיר דמי לברך שהחיינו בשבת.

ואפ"ה מצאנו בדבריו בס"ק מ"ה על המבואר בהגהת הרמ"א בשו"ע שם בסע' ו' - שמחמירין לא ללבוש כלים חדשים מר"ח ואילך, שכתב: ומיירי שקנה בגד מתוקן כמו שהוא ובירך שהחיינו בשעת קניה קודם י"ז בתמוז, וע"כ אין איסור קודם ר"ח, דמי שקנה בגד שאינו מתוקן ונתן לאומן לתפור הלא מברך בשעת לבישה ואסור ללבוש מ"ז בתמוז משום שהחיינו. ולדעת המקילין דבשבתות שבין המצרים מותר לברך שהחיינו א"כ מותר ללבוש חדשים בשבתות שבין המצרים, אבל מר"ח ואילך אסור אפילו בשבת. ע"כ. הרי מבואר בדבריו כאן בס"ק מ"ה שאפי' שהקל בס"ק צ"ח לגבי ברכת שהחיינו בשבת, מ"מ זה רק עד ר"ח. אכן אפשר כי שם עיקר האיסור אינו מצד עצם ברכת שהחיינו אלא מצד השמחה שיש בבגד חדש (שצריכים לברך עליו שהחיינו). וראה נמי בשער הציון שם (ס"ק מח) שכתב כן בגלל שמשנכנס אב מומעטין בשמחה. ע"ש.

יהודה חידושים והערות בעניני חרבן ירושלים ובנינה לקדשו

ומ"מ יש בזה דברים מפורשים גם בכף החיים שם על סעי' ו' (ס"ק פ"ח) שכתב (בתירוצו הראשון), הגם דבלא"ה אין אומרים שהחיינו על מלבוש מי"ז בתמוז ואילך, וא"כ למה איצטריך למימור כלים חדשים וכו', י"ל דהתם טוב להזהר קאמור, והכא אסור מדינא. ע"כ. ולפ"ז מבואר כי בשבוע שחל בו (ולא מר"ח), יש יותר איסור. [כך יצא כשדברתי בזה עם מעלת ידידי הרה"ג רן אלפסי שליט"א].

אבל בחזו"ע בגוף ההלכה בעמ' קכ"ט סתם לדבריו שבשבתות שבתוך ימי בין המצרים מותר מהדין, וכך נראה גם מדבריו במקורות שכל השבתות בכלל. ומ"מ במקורות בעמ' קל"ד הזכיר לחומרא של הרמ"א בסעיף ו' להחמיר בבגדים חדשים מר"ח בגלל שממעטים בשמחה (וכתב שנכון להחמיר בזה אף שדעת מרן זה רק בשבוע שחל בו. וכו"ה נמי בילקוט יוסף הלי' תעניות עמ' רכ). ולכאנ' זה בלא שייכות לברכת שהחיינו, אלא מצד ריבוי השמחה. (ואולי נפק"מ לפרי חדש, או לבגד שכבר פטרו בשהחיינו בשעת הקנה או שכיון עליו כשלבש בגד אחר).

כאשר אנחנו צוסקים, בדיון ברכת שהחיינו על בגדים חדשים, להנהיגת אאמ"ר אנחנו לזכרים, שלמרות שלצמח לא היה מחדש את הבגדים, אבל לפני ביתו היה נותן בלא מצורית, ולדאמא כאשר היו מקשים ממנו לקנות חליפה, היה נותן כסף ואומר תקנה ב' כדי שיהיה לך אחד ליום חול ואחד לשבת או להחלפה, והוסיף שם נקנה את הסול הטוב יותר, כי קמצן משלם פעמיים ולא יוסיף לצמח פרוטה יותר. וכשהיינו אומרים לו על זאת 'תודה רבה', תיכף היה משיב ואמר - תאמרו תודה רבה להשם יתברך! כי ממה שהוא נתן לכם הצברתי.

וכך פ'נק את ילדיו, אבל לצמח אפי' לא דרש לכם את בגדיו, עד כדי שכאשר חליפתו הוכתמה ביצעה, הוציא את הדברים שהיו בכיס שבתוכה, ולקחנה בסתר למכסה, והזדרזו לעשות את המלאכה, ותיכף החזירוה למקומה, והכניסו לדברים שבכיסם וחזרה הצטרה ליושנה. אבל כאשר הוא את הדברים לילה, עזר ואמר הרי היתה כאן 'יצה דקדושה'. וזאת לפי שהיה אפוא עמל בתורה, וממילא חליפתו היתה כמציל ספר התורה. וטרחותיו וריוותיו סביב דברי מצוה, וכבר הפליגו בספרים בחשיבות היציה הזאת כשיוצאת, ועל החימוס לעבירות היא מרצית. (וכבר מצאנו לדולי ישראל על רצו להחליף

ולכבס לטלית שלהם, וראה בחיבורי י' בן צ'צית הכסת' סוף עמוד 597, ור' צורי דבורה' חיי"א צ"א ק"י).

וכאשר נ'קתי אינה לבלוק מבדו, או כאשר לכבוד שבת קודש הייתי
מכריש את מטבחתו, אמר לי (צ"א צ"א) - 'הלוואי שתהא הנשמה שלי
נקיה ככה'.

[ופעם אמר לי (במדיחותא) שהיה אחד שאמר דרך הלצה, כי רבותינו אמרו
(מסכת שבת דף קי"ד ע"א) כל תלמידי חכמים נמצא רבה צ"א בדו - חייב
מיתה', לפי שנה רק רבה', ולא כל' בדו, לפי שאם היה שקוצ בלימוד היה
נשקף צ"א כולו. (אבל הדברים היו רחוקים מאד ממנו, שאפי' פירור' מיותר לא
היה מעאיר צ"א עלהו ומקומו)].

[ב]. ברכת שעשה לי כל צרכי, ביום הכפורים ובט"ב

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ז הלכות ז-ח): שמנה עשר ברכות אלו אין להם סדר אלא מברך כל אחת
מהן על דבר שהברכה בשבילו בשעתו, כיצד הרי שחגר חגורו והוא על מטתו מברך אוזר ישראל
בגבורה, שמע קול התרגול מברך הנותן לשכוי בינה, וכל ברכה מהן שלא נתחייב בה אינו מברך אותה.
כיצד לן בכסותו אינו מברך כשעומד מלביש ערומים, הלך יחף אינו מברך שעשית לי כל צרכי, ביום
הכפורים ובתשעה באב שאין שם רחיצה אינו מברך נטילת ידים ולא המעביר חבלי שינה, אם לא נכנס
לבית הכסא אינו מברך אשר יצר את האדם, וכן שאר ברכות אלו. ע"כ.

יש לדקדק ממה שלא כתב שביום הכפורים ובט"ב אינו מברך שעשית לי כל צרכי, (למרות שתיקף עסק
בהם), משמע כי שפיר מברך ברכה זו בימים אלו.

ומכיון שהרמב"ם סובר שכל ברכה מהן שלא נתחייב בה אינו מברך אותה, (ואי"ז על מנהגו של עולם),
בע"כ צ"ל שבימים אלו מברך אותה או כשלוש מנעלים המותרים (דהיינו שאינם מעור), או למי שהותר
ללבוש בהם מנעלים (מהולך בדרך מחוץ לעיר, וחיה וכדו'), או בלילה בצאת הצום שאז כבר מותר ללבוש
למנעלים הרגילים. ולפי הצד האחרון יהיה מוכרח מהרמב"ם כי ברכות השחר זמנם אף בלילה. (וזה
חידוש, כי עד כאן לא פליגי הפוסקים אלא עד מתי זמנה ביום, וראה בס' חזון עובדיה הל' אבלות עמ' קלח).

[ג]. תיקון חצות ומצות עונה, מה יעדיף

נאמר בספר מלכים (א. ה, כח) "וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חליפות חדש יהיו בלבנון שנים
חדשים בביתו ואדנירם על המס".

ואיתא בתלמוד ירושלמי מסכת כתובות (פ"ה ה"ז): אמר רבי אבין, חיבב הקדוש ברוך הוא פרייה ורביה
יותר מבית המקדש, מאי טעמא חדש יהיו בלבנון ושנים חדשים בביתו. ע"כ. (וע"ע מ"ש בזה הרה"ג אח"א
בס' כרם חיים איפרגן, ס"ס יג).

יש מקום ללמוד מזה, אודות מי שבידו לשמש מטתו אבל זה יבא על חשבון אמירת תיקון חצות, מאיזו סיבה שתהיה, דשפיר יוכל להעדיף לשמש. (ויל"פ האם דוקא במקום פו"ר ממש, או לא לכל מ"ע).

[ובאמת לעצם קיום ענין תיקון חצות ע"פ הפשט, די לו להיות מיצר אפי' בלבו בלא אמירה בפיו, (ראה בשו"ע או"ח סי' א סע' ג, וכ"כ האחרונים), ויוכל לחשוב כן אפי' תוך כדי מעשה הפיוס. והבן].

וכשראה מעלת ידידי הרה"ג אח"א לדברינו, הזכירני מה שכבר כתבתי בס"ד בעורי דבורה (ח"ח עמ' קנח): ראה בשער המצות (פרשת בראשית דף ד.) שכתב: שמעתי כי מורי ז"ל היה נוהג בכל ליל טבילת מצוה להיות נעור עד חצי הלילה ועוסק בתורה, ואח"כ משמש מטתו, ואח"כ קורא ק"ש, וישן. וטעמו של דבר כדי שלא יבא לידי הרהור כלל על מיטתו ואולי יבא לידי קרי ח"ו. אבל לא שמעתי ממורי זלה"ה. ע"כ. וצריך להבין, מדוע לא נזכר שגם אמר תיקון חצות, אחר חצות. ולולי דמסתפינא אמינא, שמכיון שליל העונה זה כליל שבת, וכמ"ש בבן איש חי (שנה שניה פרשת וירא אל' כג): 'שעושה בזה תיקון כמו עונה של ליל שבת, וכדמוכח מזוה"ק, דאצלו נחשב ליל טבילה כליל שבת'. ע"ש. הרי שלגבינו אחרי קיום העונה כבר אין לומר בליל זה תק"ח. (וכשהצעתי לדברים בפני ידידי הרה"ג יב"ן, א"ל שכבר השמיעם לפני הגר"ע מנצור, ולא היה נח"ל בזה). אולם אכתי תקשי מה עם ברכות השחר וכו' שלדעת האריז"ל זמנם בחצות. ובקושטא כי בכף החיים (סי' רמ אות ד), כתב דאה"נ פשיטא שגם לזה היה אומר. ע"ש. (וע"ע בדברי שלום, ובשמן ששון, ובאפר יצחק ועוד, מ"ש לגבי ק"ש קודם חצות). ע"כ.

[וכתב מעלת גיסי הרה"ג ח"י"מ: מה שהעיר למה לא נזכר תיקון"ח של רבינו האר"י, אולי היה אומר בליל טבילה בקומו קודם עלות השחר ולא בחצות. ע"כ].

כאשר בתיקון חצות אנו צוסקים, להנהיג אלאו"ר נהא מלכיריט, שבכל לילה בחצות היה יושב בין המיטות בביתנו הקטן במאה ערריט, ואומר לב' התיקוניט, בהטעמה ובניאון מיוחד ומושק למרות שבו בוכיט. ודפי הקונטרס שמאנו היה אומר תיקון חצות, צדדיו היו מוכתמים מדמעות, וממה שהידיט בו ממשלות. ואז עט היה אומר 'ברכות השחר' כדעת המקובליט, ואף לאומד כמה דברייט. ולזאת למרות שדרכו היתה להתפלל שחרית תמיד במניין הנץ עם הוותיקין, ולצורך זה היה מקדיט ומכין את עצמו זמן רב לפני שכולט מתחיליט. [ולכן כמה פעמיט, לא עלה על מיטתו בלילות הקצריט, אלא נשאר לנאנץ על כסא בבית שבמאה ערריט, כי אמר עוד מצט צריכיט להיות לתפלה קמיט. וכמו שצוד נספר באלו החלקיט].

ולא הסתפק באלו המעשיט, אלא בימיט עלא אומריט בהט תחנוניט, ולכן את 'תיקון רחל' מדלליט, הוא היה משליט לדברייט, לפי הנוסח הכתוב בספר ילשון חכמיט' (סוף ח"א), על רבינו יוסף

חיים. (וספר זה היה אצלו מאד שימושי). ולכורני שא"ץ שנער הייתי לפני שנים, מצמח פנה אלי ואמר כי כדאי לי להוסיף את ההשלמות שבספר ילשון חכמים' כתובים, וא"ץ פתח לי את הדברים בפני. (אבל צדין לא זכיתי לאלו המצבים). וה' יזכנו ללכת בדרכיו ולעשות דברים טובים. ולא מבציע בימי בין המצרים, שעשה כן גם בימים. וסיפר לי בעצמו על ימי היותו בישיבה, ובחצות היום כולס היו יושבים על הריצפה, והיה עובר לפני התיבה, מי שקולו שובר ללבוש עם שאור שביסה.

ובכל ימות החול, בסעודה לפני ברכת המזון, היה מצליח את ירושלים בלכרון, בשימת לב ובלא חיפזון, באמירת מזמור יצח נהרות בבל'. ובשבתות היה מחליף באמירת שיר המעלות בשם ה' את שבת ציון (וככתוב בספרים).

זה זיכרון ייחודי של חז"ל ביה"ק
חז"ל ביה"ק ביה"ק

וקל וחומר שבלכרת ירושלים בתוך ברכת המזון, שאמרה בכל לבו ובלא חיפזון, וכמו שזכרנו ראינו בתקופה מסוימת שמרה חולשה, היה נרדס באמצע הברכה, וכאשר היו מצירים אותו היה תיכף ממלא 'ותבנה ירושלים' וכו', והדבר היה חוזר על עצמו כמה פעמים באותה הברכה, כי שם ראש היה מונח באמירה עם כוונה.

וכאשר היה במקום שכל שעה צלילה הדליקו לרדיו לשמוע 'חדשות', אמר כי יתכן שמצבים הם שישימו שם בשורות טובות, והיינו שיבשרו על ביאת משיח צדקנו' חמדת הלבבות.

ולא לחינם בכל מכתה ברכה לחיבורי, חתם בצפיה ליסועה קרובה

(ראה צילום בחלק ב' עמ' קט, ובגם החיבור הנזכר).

ואיק אצלו הדברים היו משתלבים, בחצות הלילה כשכולם ישנים, עם מצות השעה ופיוסיים, אינינו יכולים לדעת בודאות ולהצלות על הכתבים, לפי שהצניעות והפרישות של ההורים, היתה באופנים שאינם אצלנו נתפסים, כי לא היה להם חדרים מיוחדים, ואפילו לא מיטה פרטית ללא אורחים קבועים, כי בחדר וחצי אידלו י"ה ילדים, וסביבם ואף עמם במטה היו ישנים, אבל כבן לקוניים, שישן עם הרכה שנים, יכול אני להעיד שלא ידעתי מדברים, שכן לידי לא היו ראויים.

ומה שכתבנו כי יוכל האדם לחשוב בצניני תיקון חצות אפ"י תוך כדי מעשה הפיוס. כאן נלחם מעט לקוראים, ממה שהעיד גדולי האחים, כי שם לא במשק הרכה שנים, שתוך כדי דיבורו של אאמור"ר עם בני אדם בכל מיני צניינים אפ"י של הצוה"ל, היה מליץ אברים מאופו ואצבע וחצי אצבע, ומצייר בידו, וצוה יחודיים. וכן תוך כדי שהיה מדבר, היה שם יד על פיו וממלמל יחודיים. [ואם קורא למחשבות העומד מולו, או אדם לילה שצומד מולו יטיב מה שהוא רוצה לשמוע. וצוה לכל זה בתוך בית קטן וצפוף, ולא ברח להרים]. ומיניה לנד"ד. ודי בזה למיניו. (וצ"ע בדברי שאלא עה"ת עמ' קכט).

[ד]. 'שפכו' דמים כמים סביבות ירושלים - או 'נשפך' דמים

כתוב בספר תהלים (עט, ג) "שפכו דמים סביבות ירושלים ואין קובר".

ויש לדקדק, כי לכאורה 'סביבות ירושלים' הדם 'נשפך' ממילא ע"י מה שנהרגו במקומם, ולא ש'שפכו' בכוונה את דמים 'סביבות ירושלים'.

[ואיתא נמי בפסיקתא זוטרית (איכה א, טו): גת דרך ה' לכתולת בת יהודה - כשם שבגת בוססים את הענבים וינם זב מהם, כך הביא השם את האומות על ישראל והיו בוססין אותם ודמים היה נשפך כמים, כענין שנאמר (תהלים עט, ג) שפכו דמים סביבות ירושלים ואין קובר. ע"כ. משמע בפשטות שנדרסו במקומם ונשפך ממילא למק"א].

ונראה בזה ע"פ הא דקי"ל (משנה מסכת נדה פ"י מ"ה, רמב"ם מטמאי משכב ד, טו) שרביעית דם ממות מטמאה באהל כמת, וזה אפי' ברביעית מב' מתים (כמבואר במס' נויר לח.), ואע"ג שלאחר שנבלע הדם אין המקום מטמא מכאן ולהבא (כמבואר במס' ב"ק קא:), מ"מ אמרו רבותינו על הכתוב דידן (תנא דבי אליהו רבה, פ' כח): שלשה נחלי דם היו מושכין ויוצאין מבקעת ידיים והולכין לים הגדול, שיערו חכמים מימי ים גדול, ונמצא שלשה חלקים דם ואחד מים, ויש אומרים שבע שנים בצרו אומות העולם את כרמיהן מדמן של ישראל. ע"כ. וזאת אומרת שלקח הרבה מאוד זמן עד שנבלע הדם ולא נשאר ממנו רביעית.

ונוסיף לאגדה המפורסמת (מובאת בספר ירושלים ב"י עמ' 206) אודות מה שעשו הישמעאלים בית קברות לפני שער הרחמים, לפי שיודעים שאליהו הנביא עתיד לבא לפני המשיח ולהכריז על בואו, וחושבים למנוע את הדבר ממנו, ע"י מה שקוברים שם מתים, לפי שהוא כהן ואינו יכול להטמאות למתים.

אמור מעתה, כי כבר בזמן חרבן ירושלים, שפכו בכוונה את דמם כמים סביבות כל ירושלים (ולא שנשפך לשם מוילא), כדי שימנע הדבר מלחזור ומלהכנס אליה בלא טומאה.

כאשר אנחנו צוסקים, בטומאה הנאציה מהמתים, היות ואנחנו משבט הכהנים, קיבלנו וראינו מאאמו"ר בנה כמה דברים. ראשית כל, אם כשהיה מאושפז בבית חולים, והנאציה התורנות של הכנים, להיות לידו נמצאים ומשמים, אבל הפתח היתה 'אלהרת כהנים', ולכן לא יכלנו להכנס אליו לפניו, (באופן של נצרכנו להיות שם נצד פיקוח נפש וכדו'), והוא קיבל זאת בדומה ולא חיפש קולות והיתרים. ואם את אמו באחרית הימים, אישפז לשיקום בבית חולים של דווייט, והיו לו בנה כמה נימוקים, ומהם כדי שיוכל להכנס בלא חששות לדולות של טומאת כהנים, שבידוע במתי דווייט יש דעות המקלים. ואכן היה נאצי לשם המשק כל השבוע, ויושב לידה ימים ולילות, וסינתו היתה בישיבה על הכסאות, והיה חוזר למשפחתו רק בשבתות. ולכאורני שהייתי ילד ובשבתות היינו הולכים לשם, וכן תורה אחד (שהיה צוה לקידוש המחלקה וכדו') דיבר צמנו שלפי מה שהוא רואה במחלקות, כבר השתנתה המציאות קצת, ויש בבית חולים שהוא אחוץ למחלקות של יהודים, ופקפק האם אם במצב כזה מותרת כניסת הכהנים וכו'. וכמדומה שאמו"ר בלמנו לא שעה לחששותיו, במקום ביטול מצות כיבוד הורים ודאית מדאורייתא. [וכנראה בצירוף לצד ספיקות. ואכא"ל].

ואם אמר לי, כי הוא סמך על המסורת של המקובל ר' שאול דוויק
הכהן, שאפשר לכהנים להכנס לציון הרש"י. ואכן כשהייתי ילד
בתלמוד תורה וביקרו שם בטיוף השנתי, נכנסתי לכהנים עם כיתתי,
ואחד מהמלמדים דער בן, על פי מה שכתב לאסור בשו"ת יחיה
דצת, והשגתי לו כי מסורת יש בידי מפי אבי, ואני נסתמו טענותיו
לנצח. (אבל טען עצמיון יש חשש שלדים אחרים שאין להם מסורת ולמדו ממני).
[וכשדלתי והתפרסם שנתלכו מצרות קבורה נוספות פאר שטח ההר של מירון,
כבר נאמנתי מלשם לעצמות. (וכבר נתייחדו על זה כמה ספרים, ובפרט של מצבת
ידידנו מח"ס 'אם אני אודק' ולאחר החיבורים).

[ה]. האם בהריגת 'כהן' יש עבירה נוספת

איתא בתלמוד ירושלמי מסכת תענית (פ"ד ה"ה): שבע עבירות עברו ישראל באותו היום, הרגו כהן ונביא
ודיין ושפכו דם נקי וטימאו את העזרה ושבת ויום הכיפורים היה. ע"כ.

משמע מזה כי בהריגת 'כהן' יש עבירה נוספת. ועיין בה.

[והצעתי לזה בפני מעלת ידידי מח"ס 'וקדשתו' והסכים שכן מסתבר, דלא גרע ממדבר לשון הרע על הכהן,
שכתב הח"ח שעובר באיסור נוסף].

[ו]. "ידידך על ראשך" - כדרך המקונן באברהם ויצחק בזמנים שונים

כתוב בספר ירמיהו (ב, לו) "גם מאת זה תצאי וידרך על ראשך כי מאס ה' במבטחך ולא תצליחי להם".
הנה בביאור מה שכתוב וידרך על ראשך, כתב במצודות - שכן דרך המקונן.

וע"פ זה יאיר מה שכתוב לגבי אברהם אבינו במסכת מנחות (נג): א"ר יצחק: בשעה שחרב בית המקדש,
מצאו הקדוש ברוך הוא לאברהם שהיה עומד בבית המקדש, אמר לו: מה לידידי בביתי? אמר לו: על
עיסקי בני באתי, אמר לו: בניך חטאו וגלו. אמר לו: שמא בשוגג חטאו? אמר לו: עשותה המזימתה.
אמר לו: שמא מיעוטן חטאו? אמר לו: הרבים. היה לך לזכור ברית מילה? אמר לו ובשר קודש יעברו
מעליך. אמר לו: שמא אם המתנת להם היו חוזרין בתשובה? אמר לו: כי רעתיכי אז תעלוזי. מיד הניח
ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה, ואמר לו: שמא חס ושלום אין להם תקנה? יצתה בת קול ואמרה לו: זית
רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך, מה זית זו אחריתו בסופו, אף ישראל אחריתן בסופן. ע"כ.

ומעניין שכלשון זה ממש מוצאתי לגבי בנו יצחק אבינו, וזאת בספר לקט קטעי מדרשים מן הגניזה על
ספר בראשית ושמות (שנלקטו ע"י החוקר י' מאן, עמ' סו אות לו) שאמרו בזו הלשון: אמר לו יצחק לאביו:
אבה, הנה האש והעצים [ואיה]. מיד אמר אברהם בלבו: מה אומר לו ליצחק בני. מיד אמר אברהם
ליצחק: גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הוא השה לעולה. מיד הניח יצחק ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה
במר נפש. אמר לאברהם: אבה, אבה, זו היא תורה שאמרת לשרה אמי לבית רבו אני מוליכו. מיד היה

אברהם בוכה ומתליש משערו ומזקנו^{לא}. וכיון שראה יצחק את אברהם אביו, אמר לו: אבה, אל תצער עצמך, עמוד ועשה רצון אביך שבשמים, יהי רצון שתהא רביעית דם שלי כפרה על ישראל. ע"כ.
[וידוע שיצחק נעקד במקום המזבח בהר המוריה, ומפורש לפנינו (במס' מנחות כנ"ל) שבאותו המקום גם אברהם עשה כן].

ובעצם היתר הגבהת הידים למעלה, ראה מה שכתבתי בעורי דבורה (ח"י ריש סימן יג). וגם כאן י"ל שהיה הדבר בדרך תפלה, או כנגד הראש וסמוך לו ולא עליו ממש. [וראה מ"ש שם בעמ' קיט לגבי הכתוב בירמיה]. (וע"ע ביהודה לקדשו ח"ב עמ' ז).

[ז]. נתינת ג' פרוטות בפסוקי ויברך דוד - כנגד ג' מקדשות

כתוב בדברי הימים (א. כט, יא-ב): "כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש, והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל".

כתב בספר בן איש חי (שנה ראשונה פרשת ויגש הל' יג): כשיגיע לפסוקים דויברך דוד ואומר "ואתה מושל בכל", יתן צדקה שלשה פרוטות, וימסור השתים בבת אחת ואחריהם השלישית, ויש סוד בדבר. ויש נהגים ליתן עוד שלש פרוטות עד"ז כשאומר "כי כל בשמים ובארץ", כדי לצאת י"ח שתי השמועות שכתב רבינו מהר"ח ז"ל ותע"ב. ע"כ. וזה משער הכוונות (דרושי תפלת השחר, דרוש א).

ויש בראשי מימי ילדותי, שנתנו טעם פשטי לחלוקה זו, כי ב' הפרוטות הראשונות הם כנגד ב' בתי המקדש שנחרבו, והפרוטה הנוספת היא כנגד בית המקדש השלישי שיבנה במהרה בימינו.
[וכעת לא מצאתי היכן כתבו כן בספרי הקדמונים, אלא ראיתי בספר חדש בשם 'בי מלכים' (מאמר ב, עמ' כח) שכתב כן מודיליה. ע"ש].

ועכ"פ נראה להטעים לשייכות בית המקדש שנחרב לתיבות 'מושל בכל', כי ממשלה אמיתית הינה עשייה מה שצריך גם כשהדבר לא נח וכו"ש שגורם חרבן וכדו'. וזה מה שהיה בחרבן הבית, שכאשר ראה הקב"ה שמהנכון להחריבו, עשה כן ב' פעמים, למרות כל היוצא מזה.

וכן ראוי לאדם להיות מושל ביצרו שאומר לו שלא יחריב את כיסו על ידי שיפור ממנו לצדקה, ולכן דוקא באמירת תיבות אלו קבעו שיתן מכיסו לצדקה.

וגם למנהג השני שהביא בספר בן איש חי שנותנים שלש פרוטות עד"ז כשאומר "כי כל בשמים ובארץ", מבואר היטב, כי השייכות לבית המקדש היא "בשמים" - שזה ב' הבתים שנחרבו ונמצאים בשמים, "ובארץ" - זה בית שלישי שיבנה וישאר כאן בארץ. ומסיים הכתוב "לך ה' הממלכה". כי זה מהות המלוכה והממשלה כמשנ"ת.

נכתוב כאן לזכרון, כי אאמ"ר היה מקפיד על נתינת ט' הפרוטות לצדקה בכל יום ויום, וכדי שלא יטרד בתפלתו, בהתעסקות עם פריטה וכדו' האטלח לכוונתו, ונמצא הפסדו בשכרו, היה מכינס מכיסו, כבר בליילה לפני שנתו.

^{לא} זה צ"ב הן ע"פ הפשט, והן ע"פ תורת הקבלה. ואכמ"ל.

[ה]. דבר פלא במספר הפעמים שזוכר בתורה תיבות "מקום אשר יבחר ה'"]

האיר ה' עיני, והתבוננתי בדבר פלא, והוא כי מספר הפעמים שזוכר בתורה ברצף תיבות "מקום אשר יבחר ה'" (עם אותיות הקישור בתיבה הראשונה), זה כ"א פעמים בדיוק.

ונראה שזה כנגד כ"א ימי בין המצרים, אשר בהם כל רודפי ה' ישיגוהו בכל מקום כמלך בשדה, כמו"ש בספרים הקדושים^{לב}. וזהו המקום אשר יבחר ה' - שלא נתפרש בהדיא במקרא איזה מקום זה, כי בכ"א ימים אלו אין מקומו (רק) במקדשו (החרב) הידוע.

ולא זו אף זו, כי ט"ז מתוך הכ"א הינם בפרשת ראה, [ומשם מתחיל המנין, כי גם הפעם הראשונה הינה בפרשה שם (בספר דברים יב, ה)], וכנראה היינו משום שימים אלו מתחילים בדיוק תיכף אחר ט"ז הימים של חודש תמוז.

א"נ על דרך מ"ש בשולחן ערוך (או"ח סימן תקנא, ח): צריך לזהר מ"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות (משום שבהם קטב מרירי שולט). ע"כ. ובביאור הלכה שם כתב: ולפי מה שמבואר בפסחים קי"א ע"ב יותר יש לזהר מחד בתמוז עד שיתסר דודאי שכיחי. (פתחי עולם). ע"כ. נמצא כי הא והא איתא, גם כ"א יום, וגם ט"ז יום. (וע"ע בחידושי לשם כת"י. וכן בחידושים לשמות כא, יג).

[ט]. בתוך ירושלים, ובתוכה תכין - אמצע או מרכז

בברכת בונה ירושלים אומרים: "תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת, וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין". ע"כ.

הנה בב' בקשות אלו אנו מזכירים שהדבר יהיה 'בתוך' ירושלים.

ובביאור תיבת 'תוך' מציאנו בתרגום אונקלוס בפרשת בראשית, שלפעמים מבאר 'אמצע' ולפעמים 'גו', ונתבאר בחיבורי אורייתא דשמואל (עמ' נה ואילך) שכאשר מדובר בב' דברים במקום אחד, לא שייך לומר אמצע ולכן כתב 'גו'.

ונראה שבברכת בונה ירושלים מה שמבקשים - 'תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת', הכוונה למרכז כל חלק וחלק מירושלים, ולא לנקודת האמצע (בלבד) ממש, ומה שמבקשים - 'וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין', הכוונה לאמצע ממש ששם מקום המלוכה. א"נ גם בזה הכוונה שהמלוכה תהא מרכזית שישולטת במרכז החיים שבירושלים.

[א"נ שניהם באותו המקום, וכדברי רבותינו (תלמוד ירושלמי מסכת מכות פ"ב ה"ו) שהיתה סנהדרין גדולה אצל המזבח. ולדרכינו יש לבאר כי בית דוד לוקחים לכתם מהשכינה שלידם. (ראה באורייתא דשמואל עמ' תשמג).

^{לב} ולדוגמא תראה בדברי ה'מגיד מקוזניץ' בספר עבודת ישראל (פרשת מסעי) שכתב: וכבר הקדים לנו אדמו"ר ז"ל (המגיד ממזריטש) רמז בפסוק (איכה א, ג) כל רודפיה השיגוהו בין המצרים, דהיינו כל מי שרודף להמליך את הבורא יוכל להשיג יותר דוקא בימים אלו בין המצרים. למשל כי כשהשר יושב בביתו אז אימתו מוטלת אשר לא כל איש ואיש יכול לבוא פנימה, מה שאין כן אם השר עובר בשוקים וברחובות חוץ לפלטרין שלו אז הוא קרוב לכל קוראיו ויאזין שועת כל הקוראים בשמו. וכן הנמשל לדעת כי בזמן הזה כי כצפור נודדת מקנה וגו' (משלי כז, ח), לכן הרשות נתונה לכל אדם להתקרב אל מלכו של עולם והוא עונה אליהם. עכ"ל.

וניחא מזה שעמדו בספרים (ראה בשו"ת דברי יציב חו"מ סימן ט אות ד) דטעמא בעי להא דסנהדרין דייקא אצל המזבח].

[י]. 'עבודה' מוכרחת תמיד, והתפלה שהיא תהא בבית המקדש

בברכת רצה אומרים: "והשב את העבודה לדביר ביתך".

בפשטות הכוונה שהעבודה שהיתה שם בעבר דהיינו בזמן שבית המקדש היה קיים תתחדש ותשוב לשם.

אכן עלה בדעתי עוד בהקדם הא דאיתא במדרש תנחומא (פרשת מקץ סימן טז): "אשרי הגבר אשר תיסרנו יח ומתורתך תלמדנו", אמר ר' ביסנא אין אדם בעולם שאינו בא לידי יסורין, הוי אדם חושש בעיני אינו יכול לישן, בשינו אינו יכול לישן, אלא ער כל הלילה, ואדם ער כל הלילה ויגע בתורה, זה ער וזה ער, הוי אשרי אנוש שיסוריו בתורה. ע"כ.

וביארנו בזה, כי לכל אדם יש כמות עמל ויסורין שנגזר עליו לעבור אחר חטאו של אדה"ר, אך בידי האדם לבחור ע"י מה יהיו יסוריו, האם ע"י עמל התורה או ע"י דברים אחרים. ובזה יפרע את חובו בכמות העמל שנגזרה עליו. (עיי' בזה בדברינו בספר תורת שמואל עמ' רטז, ובס' אורייתא דשמואל עמ' תתקמז).

ומעתה נראה לבאר, כי כל אדם צריך לפרוע סך מסויים תורה של 'עבודה', ובזמן שבית המקדש קיים היו פורעים זאת בהתעסקות סביב עבודת בית המקדש, ועכשיו שאין בית המקדש קיים זה סביב מילי דעלמא המזדמנים לאדם, (או ע"י ת"ת), ונמצא א"כ כי תמיד יש עבודה. ועל זה אנו מתפללים שהעבודה (שגם עכשיו קיימת) תחזור לבית המקדש.

[וגם ידוע מ"ש במדרש, שגם בזמן הזה - מיכאל שר הגדול מקריב נשמתו של צדיקין על המזבח של מעלה וע"ז תקנו ואישי ישראל וכו'. (ראה מה שצינו בהערות על פירושי סידור התפילה לרוקח עמוד שמט)].

[יא]. קיבוץ הגלויזת לארץ - בתנאי שיבאו לחצרות קדשיך

במודים דרבנן אומרים: "ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקיימתנו, כן תחיינו ותחנונו, ותאסוף גלויתנו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם." ע"כ.

[ומקור הדברים במסכת סוטה (מ.) ושם נוספה תיבת 'ותקבצנו ותאסוף גלויתינו לחצרות קדשך'].

מבואר בזה כי הבקשה לאסיפת הגליויות - הינה 'לחצרות קודשך', כדי 'לשמור חוקך ולעשות רצונך בלבב שלם', אשר נבצר ממנו לעשות כן בגלות בנקל וכראוי.

וכנראה כבר צפו רבותינו שיתכן ובשעת קיבוץ הגלויות, ינצלו אנשי דלא מעלי את המצב של העליה לארץ ישראל, כדי להעביר על הדת, וכמו שעשו בזמן הקמת מדינת ישראל. ונוסח התפילה הועיל שרבים ניצלו מדינתא של גיהנום הזה. (וכבר ידוע מ"ש בספרי חכמי הדור האחרון על מציאות זו).

וניחא לפ' ז' נוסח "חצרות קודש" האמור כאן, כי הכוונה שייתאספו לבתי כנסיות ומדרשות בארץ ישראל א"נ שאפי' בבתיהם ובחצרותיהם תהא קדושה. (וע' באורייתא דשמואל עמ' רסג, ועמ' תתפב).

אקבע כאן מה שמעתי מהאחים הצדונים, שמעו מסבא וסבתא הצדיקים, שכאשר עלו לארץ האבות הקדושים, עלו אותם הציונים

(הסוכנות היהודית - לפני קום המדינה), לדור במקומות שהיה היו ריקים, ואף רכשו מקרקעים, (מקבוצה דאניה - ליד טבריה). ואם כל זאת כשהרציון בדברים, ואלותם מהדת רוצים להיות מעבירים, עצמו הכל ובאמצעות הליכה ברחו ברגל ואל חמורים, ובחרו לעזר באזור בית ישראל ומה שצריכים.

[יב]. האם מטרת השירה בבית המקדש היתה לשמח

בתפלת מוסף של ר"ח אומרים: "ובעבודת בית המקדש נשמח כלנו, ושירי דוד עבדך נשמע בעירך האמורים לפני מזבחך".

מבואר שהקדים שמחה, לשמיעת השירים.

ויש מקום לדקדק מזה, כי אין מטרת שמיעת השירים של בית המקדש להביא לידי שמחה, אלא השמחה צריכה להיות קודמת מצד עצמה בעצם העבודה, בלא שייכות הכרחית לשירים.

א"נ, שהשמחה מצד עצמה היא בעובדים בבית המקדש, והיינו בכהנים והלויים, אבל לשאר העם (שבדרך כלל נמצאים יותר בעיר ולא בבית המקדש) השמחה מגיעה משמיעת השירים.

והדברים עולים יפה עם הא דאיתא בספר הזוהר (פרשת ויקרא דף ח): פתח רבי יהודה ואמר, "עבדו את ה' בשמחה" וגו', עבדו את ה' בשמחה - הכי אוליפנא דכל פולחנא דבעי ב"נ למפלח לקודשא בריך הוא בעי בחדותא ברעותא דלבא, בגין דישתכח פולחניה בשלימו, ואי תימא פולחנא דקרבנא הכי הוא, לא אפשר, דהא ההוא בר נש דעבר על פקודא דמאריה על פקודא דאורייתא ותב לקמי דמאריה במאן אנפין יקום קמיה הא ודאי ברוח תבירא ברוח עציב, אן הוא שמחה אן הוא רננה, אלא תמן תנינן ההוא בר נש דחטי קמי מאריה ועבר על פקודיו ואתי לקרבא קרבנא ולתקנא גרמיה ברוח תבירא עציבא בעי לאשתכחא ואי בכי שפיר מכלא, הא שמחה הא רננה לא אשתכח אלא במאי אתתקן בהנהו כהני וליואי דהא אינון אשלימו שמחה ורננה בגיניה, שמחה בכהנא אתקיים, בגין דהוא רחיקא מן דינא תדיר וכהנא בעי לאשתכחא תדיר באנפין נהירין חדאן יתיר מכל עמא, דהא כתר דיליה גרים, רננה בליואי והכי היא דהא ליואי משתכחי על שיר לעלמין כמה דאוקמוה, ואלין קיימין עליה וביה אשתלים פולחנא לקודשא בריך הוא, כהנא קאים עליה וכוון מילין בחדותא ברעותא ליחדא שמא קדישא כדקא יאות וליואי בשיר, כדן כתיב דעו כי ה' הוא אלהים, דא הוא קרבן לקרבא רחמי בדינא ומתבסם כלא וכו'. דשמחה בלב ורננה בפה וכו'. אמרו ליה רבי אחא ור' אבא^ל ודאי הכי הוא, זכאה חולקהון דצדיקייא דמשתדלי באורייתא וידעי ארחוי דקודשא בריך הוא. ע"כ. (וע' בזה פרשת פקודי דף רסח:).

^ל הנה המאמר הנ"ל דיבר בענין הכהנים, ואם רבי אחא ורבי אבא שנזכרו כאן, הם אלו שגם נזכרו בתלמוד (אע"ג שהיו מאוחרים, כבר מצאנו כזאת - וראה ביהודה לקדשו ח"ב עמ' ק-קב), הרי שגם הם היו כהנים, וכמ"ש רש"י במסכת בכורות (נ). ד"ה רב אחא - כהן היה. ולגבי רבי אבא יתכן שגם היה כהן או שהיתה לנשמתו שייכות לכהן (וצל"ע בזה) כי כבר ידוע (ראה מ"ש בס' לקט השבלים ריש בית כ) שי"א שזה רב, (אף שאי"ז מוסכם. ואולי דוקא ר' אבא - ועיין היטב בשיטה מקובצת מסכת כתובות דף פא ע"א ד"ה והתניא ר' אבא. וע"ע בשו"ת שארית יעקב כהנא בראש הספר אחרי ההקדמה ברשימה של תנאים ואמוראים שהיו כהנים - ערך רבא, באמצע ד"ה ולפ"ז, במוסגר), ורב אע"פ שלא היה כהן (כמ"ש במס' מגילה כב.) מ"מ י"א שהיתה לו נשמת כהן.

וגם בספר תולדות יצחק (ריש ספר ויקרא. ד"ה והיתר הספק הרביעי) כתב מדיילה: מי שמביא קרבן צריך שיהיה בהכנעה ובכיה, כמו שעושה השב בתשובה, שהרי כל המביא קרבן צריך שיתודה חטאתו, הוידוי

כמ"ש באורייתא דשמואל (עמ' תרג). ע"ש. (וע' בעורי דבורה ח"ד עמ' צו האם רבי אבהו היה כהן). וגם מפורש בתלמוד בבלי מס' ר"ה (טו:): שהיה אמורא בשם 'רבי אבא הכהן', ועוד מפורש בתלמוד שהיה 'ר' אבא בר כהן'. וראה בירושלמי מס' ברכות (פ"ג ה"א) שהיה לו אח בשם מגבילה, וגם שם נזכר לענין דיני טומאת כהנים. ע"ש. ועוד שם הובא מעשה עם רבי אבהו וטומאת מת, וברכת כהנים. ע"ש.

[וה"ג שם: רבי אבהו הוה יתיב מתני בכנישתא מדרתה בקיסרין, והוה תמן מיתא, אתת ענתא דנשיאת כפים ולא שאלון ליה, אתת ענתא דמיכלא ושאלון ליה, אמר לון על נשיאת כפים לא שאלתון לי ולמיכלא שאלתון לי? כיון דשמעו כן הוה כל חד וחד שמיט גרמיה וערק. ע"כ. והיינו שר' אבהו היה יושב ומלמד תורה בחצר בית הכנסת בשער העיר בקסריה ולא היה גג מאהיל עליהם אלא ישבו תחת כיפת השמים. ובין התלמידים היו כהנים. והיו נוהגים להתפלל כוותיקין והיו עוסקים בתורה, והעם התפללו בתוך בית הכנסת. וכשהש"ץ הגיע לנשיאות כפים, היו הכהנים מפסיקים את לימודם ועולים לנשיאות כפים וחוזרים ללמוד, והיה שם מת בבית הכנסת, והגיע זמן נשיאות כפים, והתלמידים לא שאלו אותו אם לשאת כפיהם, אלא המשיכו ללמוד ולא זזו ממקומם, בא זמן האוכל, שדרך תלמידי חכמים לאכול בחצי היום, ועדיין המת היה מונח שם, ובאו לשאול אותו אם מותר להם להיכנס לביה"כ לאכול ולהיטמא. אמר להם בכעס על נשיאת כפים לא שאלתם אותי והמשכתם ללמוד ולאכילה אתם שואלים אותי? כיון דשמעו כן, כל אחד השמיט עצמו ויצא דרך ביה"כ לאכול. ויש מפרשים שכל אחד חזר ללימודו. (ידיד נפש). ע"כ. ויש לצרף זאת למ"ש במס' חולין (קלג). שאביי לא נשא כפיו כל השנה, לפי שהיה טרוד באותה השעה בלימוד התלמידים כמו שפרש"י. וזאת למרות המבואר במס' גיטין (ס:) שסירב אביי ללמוד עם רב שימי בר אשי, משום שביום עסוק בגירסתו, ובליילה עסוק בהשקאת שדהו. ע"ש. אכן כבר הבאנו בעורי דבורה (ח"ה עמ' נח) מדברי הגריש"א בס' אשרי האיש (תפלה פכ"ג ה"ב) דשאני אביי שהיה מוסר תורה לתלמידים בע"פ, אבל כל ת"ח אין לו לבטל ג' נ"כ בגלל לימודו. ע"ש. ולפ"ז שפיר הקפיד ר"א בירושלמי על מה שלא שאלו אם יעשו ב"כ והמשיכו ללמוד. (ובאמת שיל"ע בעצם הקפדתו, שהרי אכילה היא צורך הכרחי ואם אין קמח אין תורה, ואף צד נפשות אית בה. וכו'). ובתלמוד בבלי מסכת סנהדרין (לט.) איתא: אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו (וי"א דהיינו רבי אבא): אלהיכם כהן הוא, דכתיב ויקחו לי תרומה, כי קבריה למשה - במאי טביל? ע"כ.

(וכתב לי בן אחותי הרה"ג איתמר דרגולי שליט"א: עתה יצא לאור ספר חדש 'דורות אמוראים' להרה"ג ירין שמואל שליט"א, ושם ס"ל כמדומה שהיו ארבע ר' אבא בסתם, וצ"ע שזה דוחק לחלק בקלות להרבה חכמים ולתרץ קושיות וכו'. ע"כ).

וכתב לי בן אחותי הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א: מש"כ בעניין ר' אבא הנזכר בזוה"ק, ידוע מה שהסכימו רבים ושלמים מרבתינו האחרונים שהוא האמורא רב חבירו של שמואל, וכמו שציינתי בחיבורי גבור בארץ עמ"ס ברכות (י"ד ע"ב), אמנם יש שפקפקו בזה, ובחיבורי המאיר לארץ (סימן כ"ח) הארכתי קצת, ובחיבורי המאיר לעולם (ח"ד כת"י) כפליים לתושיה בס"ד. ובעניין כמה ר' אבא היו עיין בשו"ת באר שבע (סימן י"א), ובחידושי למסכת הוריות (ב' ע"א), ובהגהות מהר"ב רנשבורג למו"ק (כו" ע"א), ובשו"ת זכר יהוסף א"ח (סימן רל"ח ד"ה ועיין בפסחים), ובספר שער יוסף עמ"ס הוריות (ב' ע"א ד"ה א"ר אבא), ובספר אהלי יצחק עמ"ס ע"ז (ו' ע"ב), ובפירוש החרדים על הירושלמי בברכות (פ"ה ה"א), ובספר כוכבי אור (חלק ההשגות דף י"ט ע"ב), ובספר משפחות סופרים (ערך ר' אבא), ובספר תולדות תנאים ואמוראים (ערך ר' אבא), ובספר סדר דורות ראשונים (ערך ר' אבא דף כ"א ואילך), ובספר דורות הראשונים (ח"ב דף רכ"ט), ובספר מאיר עיני חכמים (מערכת א' אות כ'), ובמקומו נתבאר בארוכה גדולה. עכ"ד.

צריך הכנעה וחרטה, וישים לבו שלא ישוב עוד לכסלה, שגם השוגג נקרא חוטא שלא נזהר מלחטוא, והחטא שנענשו משה ואהרן עליו שוגג היה, וגם נדב ואביהוא מתו על השוגג, ועוזא על השל (שמואל ב. ו, ז). ויש לנו הקדמה שכל המצות צריך לעשותם בשמחה, שבזה נדע שיש לו בקיין אותה המצוה, כמו שנתבאר במקומו, ולזה אמר (דברים כח, מז-ח) תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ועבדת את אויביך, שאין העונש בעבור שלא עבד, אלא בעבור שלא עבדו בשמחה, ואם כן איך אפשר שיקריב הקרבן בשמחה ובעצבון שהם הפכים. התשובה, הלויים משוררים בשעת הקרבת הקרבן, לפי שהדברים הרוחניים מקבלים גודל ושמחה בניגון ושיר, ולכן אמר הקדוש ברוך הוא החוטא יתודה כשיביא קרבנו, שהשב בתשובה צריך הכנעה, ולפי שכל מצוה צריך שמחה, ינגנו הלויים במקום הבעלים ויהיה נחשב כאלו הבעלים שמחים. ע"כ.

ובספר אור שלום (ממשיקולץ, ר"פ ויקרא) כתוב: כמובא בספר הקבלה הקדמון "ברית מנוחה" שמטרת שירת הלויים בעת הקרבת הקרבנות היתה, בכדי להביא את האדם המקריב להכנעה ותשובה. ע"כ. [וזה גם ענין גלות הרוצח לערי הלויים, כי הלויים לא רק שימריצו אותו בדרך חייהם לעשות תשובה, אלא גם ילמדו אותו לעשות זאת מתוך שמחה ואהבה רבה, לפי שהלויים 'כל עבודתם היא בשיר ובדבקות' כלשון השם משמואל' (פרשת בראשית תרע"ט בשם אביו. וראה הרחבה בגליון כי קרוב 175 עמ' 12)].

[יג]. מהי השייכות בין 'בנה ביתך כבתחילה' - 'להשב ישראל לנויהם'

בתפלת מוסף של ג' הרגלים אומרים: "בנה ביתך כבתחילה וכו' והשב ישראל לנויהם". ראיתי בחידושי הגר"ז (סימן סז) שכתב: צ"ב מאי שייטיה הכא לבקש והשב ישראל לנויהם בתפילה על בנין בית המקדש? ונראה לפי המפורש בתוס' דמי שאין לו קרקע בארץ ישראל פטור מן הראיה, וכן אנו מסיימים ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך, ע"כ צריך דקודם יהיה להם בית בארץ ישראל דאי לאו הכי פטורים הם מראיה וכו'ל. וזהו שאנו מתפללים והשב לישראל לנויהם ואח"כ יהיה שייך ושם נעלה ונראה וכו' בשלש פעמי רגלינו. עכ"ד.

וכשאני לעצמי אמרתי לבאר יפה ע"פ מ"ש הרמח"ל ב"מאמר החכמה" בזה"ל: הנה לשתתחזק הקדושה כראוי צריך שיהיו ישראל בארץ ישראל, כי הם העם הנבחר והיא הארץ הנבחרת, ובישראל ימלוך מלך מבית דוד, שהוא המלך הנבחר, ובו נקשרים כל ישראל לקשר בקדושה. ואם אחד מן התנאים האלו חסר אין הקדושה מתחזקת כראוי. ואמנם ע"פ הסדר הזה אנו מתפללים, והיינו אחר שהתפללנו על עיטור כללם של ישראל אנו מתפללים על הארץ, וזהו "שמחה לארצך, ששון לעירך", ואח"כ על מלכות בית דוד, והיינו "וצמיחת קרן לדוד עבדך". עכ"ל.

[ובחיבורי דברי שמואל (מועדים סימן יב אות כ) ביארנו לפ"ז מ"ש בנוסח יעלה ויבא: זכרוננו וזכרון אבותינו, זכרון ירושלים עירך, וזכרון משיח בן דוד עבדך].

[יד]. בנה ביתך כבתחילה - או גדול יהיה אחרון מהראשון

כתוב בספר חגי (ב, ט) "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". כתב רש"י: גדול יהיה - רב ושמואל, חד אמר בבנין, וחד אמר בשנים, ששני בית ראשון ארבע מאות ועשר ובית שני ארבע מאות ועשרים. ע"כ.

הנה המדובר כאן הוא לגבי בית שני. ומסתברא כי בית שלישי לא יפול מזה, וככלל המסור בידנו שבקדושה תמיד מוספים והולכים, וכ"ש כאן שיש גילוי על ההוספה בבית השני מהראשון, שכן יהיה ביתר שאת בבית השלישי.

ומעתה יש להבין מה שאומרים בנוסח תפילת מוסף של ג' הרגלים - "בנה בתיך כבתחילה", מדוע אומרים רק 'כבתחילה'?

וראיתי באבודרהם (סדר תפלות הפסח) שכתב: בנה בתיך כבתחילה - שאף לעתיד יעשה בנין שיהיה לו שם כבתחלה. ע"כ.

ולפ"ז נחא קצת, כי י"ל שאי"ז ענין לכתוב כאן שמדובר בגדלות מצד הבנין או השנים. אלא מצד השם. [אלא שיל"ע, כי לכאור השם אינו מצד עצמו, אלא פועל יוצא ממעלות אחרות. ועוד, כי באמת גם ב"שם של דבר קדוש יתכן שמגדילים ולא מורידים].

ואולי י"ל כי אנו מתפללים שלכל הפחות יהיה כבתחילה, וה' הטוב יוסיף בטובה כרצונו וכדרכו. ואולי התפילה יותר מסוגלת להתקבל במה שמתפללים שזה יהיה - 'כבתחילה', לפי שבזה מעוררים את הכח שכבר היה קיים, שזה מסוגל יותר כנודע (ראה בתורת שמואל עמ' תקע"ט). [אולם אי משום הא י"ל לאידך גיסא, שאין לעורר לכח זה, דפוק חזי מה היה בסופו - שנחרב, ומה לנו לעורר לכח שלוקה בסופו. ויל"פ].

[טז]. כמה פעמים נזכר "כבוד שמו" במקרא, וביאור נפלא בזה

התבוננתי כי ד' פעמים נזכר בכל המקרא תיבות "כבוד שמו".

א' - בתהלים פרק כ"ט (פס' ב) "הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש".

ב' - להלן בתהלים פרק ס"ו (פס' ב) "זמרו כבוד שמו שמו כבוד תהלתו".

ג' - להלן בתהלים פרק צ"ו (פס' ה) "הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובאו לחצרותיו".

ד' - בדברי הימים א' (טז, כט) "הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובאו לפני השתחוו לה' בהדרת קדש".

ואכן שמו של הקב"ה הן הוי"ה והן אדנו"ת, הינו בן ד' אותיות.

ושם זה נחסר מכבודו, וכמ"ש במדרש תהלים (מזמור צ'): **אין השם שלם ואין הכסא שלם**, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז, טז), וכיון שימלוך הקדוש ברוך הוא בתוך גלות רביעית, מיד והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. ע"כ. והכסא מבטא את כבוד המלכות, וכשמו "כסא הכבוד". (ועוד כיו"ב ראה בתורת שמואל ר"פ דברים).

ויתבאר ביותר ע"פ מ"ש הג"ר אליהו הכהן בספרו מדרש אליהו (דרוש ראשון): איתא במדרש פרקי היכלות וז"ל, בשעת חורבן הבית באו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו ראה מה גרמו בניך, תש כחנו, ונתמעט כבוד מלכותך, ונתמעטו משרתי הקדושים, אמר הקב"ה לעתיד תחזור המלוכה שנאמר ה' ימלוך לעולם ועד. ע"כ. וקשה למה תש כחם בשעת חורבן הבית? ולמה על חורבן הבית אמרו נתמעט כבוד מלכותך? ויתורץ בהקדים מאמרם ז"ל במס' חגיגה (יג): מיום שחרב בית המקדש נתמעטו כנפי החיות וכו'. וקשה דלמה נתמעטו? וגם אמרו במס' חגיגה שם, כתיב שש כנפים לאחד וכתיב ארבע כנפים? ותיצרו בגמרא קודם חורבן שש כנפים, אחר חורבן ארבע כנפים. וקשה באמת דלמה קודם חורבן שש כנפים למלאך, ואחר חורבן ארבע? אלא יתורץ עם מה שאמרו במדרש כל מקום שנאמר 'והיה' שמחה, והקשו והלא כתיב והיה כאשר נלכדה ירושלים? ותיצרו במדרש (ויק"ר יא, ז) על זה, אף

זה שמחה שאותו היום שחרב בית המקדש נטלו ישראל אפוסין על עונותיהם, שנאמר תם עוונך בת ציון. וכתב בספר עשרה מאמרות מודכתיב עוונך לשון יחיד רמז על חטא יחידי של עגל שנמחל על ידי חורבן הבית. ובישעיה סימן ו' איתא שש כנפים לאחד בשמים יכסה פניו ובשמים יכסה רגליו ובשמים יעופף, ופירש רש"י, כדי שלא יזכר עוון העגל שרגלים של מלאך כמין רגל עגל, בשמים יעופף. זה שאמרו בגמרא מיום שחרב בית המקדש נתמעטו כנפי החיות, ר"ל שמתחלה היה להם שש כנפים לכסות בשמים רגליהם שלא יזכיר הקב"ה עוון העגל, אבל אחר חורבן נמחל עוון העגל, אם כן אין צורך לשני כנפים שמכסים רגליהם. לכן אין להם כי אם ארבע אחר חורבן הבית. וזה שאמרו בגמרא מיום שחרב בית המקדש נתמעטו כנפי החיות וכו'. ועל זה אמר בפרקי היכלות - אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה ראה מה גרמו בניך על ידי החורבן תש כחננו, ר"ל מתחילה היה לנו שש כנפים ועכשיו אין לנו רק ארבע. ומה שאמרו מלאכי משרת נתמעט כבוד מלכותך, יתורץ על דרך דאיתא בספר הקנה ובתקונים (תקון יד) על פסוק בעל כנפים יגיד דבר, וז"ל, בעל כנפים יגיד דבר - זה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, פירוש כי שש תיבות של ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד נכתבים על שש כנפים של מלאך, נמצא כתוב על שני כנפים שמכסה פניו ברוך שם, ועל שתיים שמכסה רגליו כבוד מלכותו, ובשמים שמעופף כתוב לעולם ועד. וזהו שאמרו מ"ה להקב"ה נתמעט כבוד מלכותך ר"ל על ידי החורבן נתמעטו השתי כנפים של מלאכים המכסים רגליהם בשביל עוון העגל והרי אחר חורבן תם עוון העגל ונמחל ואין צריכים השתי כנפים לכסות רגליהם, הרי נחסר ממש כבוד מלכותו שהיה כתוב בשתי כנפים שמכסים רגליהם. עכ"ל. [ובספרים ביארו לפ"ז גם מה שמבקשים "גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה". ואכמ"ל]. וזהו שכתוב "הבו לה' כבוד שמו".

[טז]. טעם התפלה על רבנו, לאחר התפלה על המשיח

בקדיש דרבנן אומרים: "על ישראל ועל רבנו ועל תלמידיהוה ועל כל תלמידי תלמידיהוה דעסקין באוריתא קדישתא וכו' יהא לנא ולהון ולכוון שלמא" וכו'.

נראה לבאר כי מה שתיקנו לנוסח זה בקדיש אחר שביקשנו על המשיח וגידול שם ה' בעולם, ע"פ המבואר בכמה מקומות שבדור שבן דוד בא לא יהיה מצבם של התלמידי חכמים קל ופשוט.

וכגון מ"ש במסכת כתובות (קיב:): דור שבן דוד בא, קטיגוריא בתלמידי חכמים. ופרש"י: קטיגוריא - הרבה מסטיגים ומלמדים חובה יעמדו עליהם. ע"כ. ובפירושו למסכת שבת (קיה). ביאר שזהו 'חבלו של משיח'. ע"ש.

ובמסכת סנהדרין (צז): איתא: דור שבן דוד בא בו תלמידי חכמים מתמעטים, והשאר עיניהם כלות ביגון ואנחה, וצרות רבות קשות מתחדשות, עד שהראשונה פקודה שניה ממהרת לבא וכו'. ותורה משתכחת מלומדיה. ע"ש.

ובמסכת סוטה (מט:): איתא: בעקבות משיחא בית וועד יהיה לזנות^{לד}, וחכמות סופרים תסרח, ויראי חטא ימאסו וכו'. ע"ש.

^{לד} פרש"י: בית הוועד - של חכמים יהיו לבית זנות שכלו החכמים ואין לומד תורה ויהא חרב מאין איש, ובעלי זימה מתגודדים שם מפני שחוץ לעיר היו בתי מדרשות שלהם. ע"כ. ויש להרגיש בסיום דבריו שכתב 'מפני שחוץ לעיר היו בתי מדרשות שלהם', ומשמע שהיום אין המציאות כן [וממילא מסתמא גם לא בעתיד]. ולכאור' הרי דברי הגמרא נאמרו לגבי העתיד בדור של עקבות המשיח. [ואולי מזה נשמע כי

אמור מעתה, כי לכן אחר לימוד תורה, ובקשה על המשיח וגידול שם ה' בעולם, מבקשים על הת"ח שהינם מוסרי התורה, שלא יגרע חלקם מחמת קיום הבקשה הראשונה.

[יז]. במהרה יבא ויגל לבנו - מה המזונה

בברכת ההפטרה אומרים "במהרה יבא ויגל לבנו".
 יל"ע מהי הכוונה בתיבות 'ויגל לבנו':
 א' - שאליהו הנביא יגל את לבנו. [ואשתי שתחיה הוסיפה, ע"י שיתרץ את הקושיות והבעיות (כנודע בר"ת 'תיקו'), ואין שמחה כהתרת הספיקות].
 ב' - שלבנו יגל כשיבא אליהו. [אולם לפ"ז היה יותר נכון לומר 'במהרה יבא ולבנו יגל'. אבל אי"ז מכריח].
 ג' - זה וזה נכונים.
 [ד' - ואולי בכלל אי"ז הולך על אליהו הנביא, אלא על 'מלכות בית דוד', שאז תהא שמחה, וכמו שאומרים בתפלת מוסף של ר"ח - 'ושירי דוד עבדך נשמע בעירך' וגו'].

[יח]. מדוע הדגיש הפייט דוקא 'להדלקת המנורה' כשינבוא למקדש

בפיוט 'למענך ולא לנו' אומרים: "אזי יראו עינינו, וגם ישמח לבנו, בבואנו בית מקדשנו, ושם נדליק המנורה".
 התעוררתי (פ' תרומה תשפ"ה) לדקדק מהו שפירט דוקא "ושם נדליק המנורה", והרי בבואנו לבית המקדש נעשה שם עוד הרבה מצוות ודברים טובים.
 ובו בעת גם חשבתי, כי זה מענין שפתח - 'אזי יראו עינינו, וגם ישמח לבנו', וראיית העינים הינה כשיש אור, וכן הוא לגבי שמחת הלב, וכמ"ש (משלי טו, ל) "מאור עינים ישמח לב". [ואולי אפשר לבאר כן גם במ"ש עוד שם (כו, ט) "שמן וקטרת ישמח לב", והיינו שמן שעל ידו מדליקים לנר ונעשה אור. וזה על משקל 'קטורת' שאין המכוון בעצם הקטורת, אלא בריח היוצא ממנה (וראה בפרש"י שם)].
 וגם נראה ע"פ מה שכתוב (שמעתי מהגר"ש פנחס, וראה בבכור שור, ובר"ח פלטיאל, ובהדר זקנים, שמות כה, ו. וע"ע בחידושי כת"י לשמות לה, יג-טו) שכאשר בנו את המשכן למרות שכבר היה הכל, אבל כל עוד שלא היה אור היה כאילו הכל חסר, [כי בלי אור א"א להשתמש במקום], ולכן נזכר השמן למאור בתוך התרומה של בניית עצם המשכן. ולפ"ז שפיר פירש כאן דוקא להדלקת המנורה, שהיא גמר הכל.

[יט]. מזונות הכלבים בירושלים

כתוב בספר תהלים (פרק קמז פס' ט-יד) "נותן לבהמה לחמה לבני ערב אשר יקראו, לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש ירצה, רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו, שבחי ירושלם את ה' הללי אלקיך ציון, כי חזק בריחי שעריך ברך בניך בקרבך, השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך".

דברי חז"ל לגבי העתיד נאמרו לפי המציאות שלהם, אבל אה"נ למעשה הדבר יתממש לפי המציאות שתהא קיימת בזמן הביצוע. וכבר ידוע מה שעוררו אודות הכתוב (זכריה ט, ט) שהמשיח "עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתנות", האם גם בזמן הזה שהשתנו כלי התחבורה יהיה כן].

יהודה חידושים והערות בעניני חרבן ירושלים ובנינה לקדשו

נראה לבאר יפה, בהקדם מ"ש במסכת שבת (קנה): מאי דכתיב "ידע צדיק דין דלים" - יודע הקדוש ברוך הוא בכלל שמוזנותיו מועטין, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. ע"כ. ובמסכת בבא בתרא (ה) איתא 'פרנסני ככלב וכעורב', וכתבו התוספות: דהיינו דכתיב נותן לבהמה לחמה לבני עורב וגו' בהמה בגימטריא כלב. ע"ש.

ומצאנו שדאגה התורה לתת את בשר הטרפה לכלבים, וככתוב (שמות כב, ל) "ואנשי קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשלכון אתו". (וראה בחידושינו שם).

ומ"מ תנן במסכת תמורה (פרק ו משנה ה): כל הקדשים שנעשו טרפה אין פודין אותם שאין פודים את הקדשים להאכילן לכלבים. ע"כ.

ונמצא א"כ כי למרות הבשר שהיה מצוי מאוד בירושלים, מ"מ לא היה ניתן ממנו (מבשר הקדשים) לכלבים.

ומציאות גידול כלבים, מפורשת במסכת בבא קמא (פג) שאמרו שם: לא יגדל אדם את הכלב - אא"כ קשור בשלשאות כו'. תנו רבנן: לא יגדל אדם את הכלב - אלא אם כן קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר, וקושרו ביום ומתירו בלילה. ע"כ.

והיינו שאמר הכתוב כאן "נותן לבהמה לחמה" - שזה הכלב, שהותר גידולו לצורך שמירה בשערים, ואפ"ה בירושלים אינו מקבל משם את הקדשים, כמו שסיים "שבחי ירושלם את ה' הללי אלקיך ציון, כי חזק בריחי שעריך וכו', השם גבולך שלום".

[וגם במס' שקלים (פ"ז מ"ג) שנינו: בשר שנמצא בעזרה אברין עולות וחתוכות חטאות, בירושלם זבחי שלמים, נמצא בגבולין אברין נבלות, חתוכות מותרות. ופי' ר' עובדיה מברטנורא: נמצאו בגבולים - בערי ישראל. אברים נבלות - שכן דרך שחותכין הנבלות לאברים ומשליכין ברחובות שיאכלום הכלבים. חתוכות מותרים - שאין רגילין לחתוך הנבלות לחתוכות, אלא הכשרות רגילין לחתוך לחתוכות קטנות למכרן לישראל או לתת אותה בתוך הקדרה. ע"כ. מבואר כי בירושלים לא היו משליכים לכלבים שברחובות. ואולי בירושלים בכלל לא היו כלבים מצויים ברחובות. (וכבר איתא במס' ב"מ כג. דיש אתרא דלא שכיחי בה בהמה וכלבים. ונציין מ"ש בחדושי הריטב"א שם: אין כל המקומות שוין וכדאמרין הכא באתרא דלא שכיחי בהמה וכלבים, הא סתם המקומות משכח שכיחי)].

[כ]. לוז - וירושלים

נאמר בספר בראשית (כח, יא) "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש".

וכתב שם באור החיים: ויפגע במקום - פשטו של מקרא שפגע במקום אחד של ישוב. וכמו שתמצא שגמר אומר הכתוב לבסוף דכתיב "ואולם לוז שם העיר" הרי כי עיר היתה, וילן שם בעיר ההיא. ואומרו כי בא השמש לומר שזולת זה היה הולך הוא להגיע למחוז חפצו במצות אביו ואמו. ורז"ל (ב"ר פס"ח) פירשו במקום הידוע הר המוריה דכתיב (לעיל כב, ד) "וירא את המקום" וגו', וזה דרך דרש בנקודת הה"א,

ודבריהם ז"ל לכתובים וכמסורים אצלנו, ואין סתירה לדברינו וכמו שפי' רש"י שנעקר הר המוריה ובא לשם, כי הוא זה מקום המקודש. עכ"ד.

נמצא לפי דבריו, כי הר המוריה - שזה ירושלים - בא ללזו.

ויתבאר היטב עם מ"ש בזהר פרשת ויחי (דף ריד רע"ב): "ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען", ר' אבא אמר לזו דא ירושלם עלאה דאשראה שכינתא בינהא א' יעקב עלאה לתתא הב לי ברכתא דהוא בעי לאנפיש יתכון אנא ולמיתן ית ארעא לבניכון, לזו זו ירושלם עלאה קודשא בריך הוא הב רברבא דהוויין ברכה דא על ידיה בארעא רבייא אבל ברא לארעא אחרא לא יהא ברכתא. ע"כ. (וראה באורייתא דשמואל עמ' נא).

כתב על זה מעלת בן אחותי הצדקת הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א: לכאורה יש להעיר ממה דאיתא בזהר הקדוש פרשת תרומה (דף קנ"א ע"ב) דמקום אחד יש שאין רשות למלאך המוות להכנס לשם, ואפ"ה לא נבנה שם ביהמ"ק. עש"ה. ובגמ' במסכת סוטה (מ"ו ע"ב) מבואר דעיר זו היא לזו. ועיין גם בספר מגלה עמוקות (אופן ס"ט) ובספר נאות יעקב (דף נ"ג ע"ד) מש"כ לבאר עפ"י. והביא דבריהם בספר שער החצר (סימן קס"ה, תס"א). אך לכאורה יש לחלק דתרי לזו הו, ויל"ע מה כתבו בזה בספרים, וכעת אין לי פנאי לחפש. ושור"ר בדברי כת"ר בספר אורייתא דשמואל (ר"פ בראשית אות ח').

[בא]. קניית ארץ ישראל ע"י יסורין

הנה בהרבה ספרים וכן מורגל בפי האנשים לומר שמבואר בחז"ל שארץ ישראל נקנית על ידי יסורין, (ויש שכתבו שאינה ניקנית אלא ע"י יסורין). והסתפקתי האם לפ"י מי שהתייסר (ע"י בני ישמעאל) בגלל ישיבתו בא"י (בקדושים שנרצחו או נפגעו, ומשפחותיהם וקרוביהם שמתייסרים בגלל זה), זוכה לקנין מעלה רוחנית ממצות ישיבת א"י, שכשם שלגבי מ"ח קניני התורה מבארים שבחיסרון הקנין יחסר מהתורה ורק ע"י הקניניים יזכה לה כ"א לפי ריבוי הקניניים, האם כן הוא לגבי מעלות א"י. וממילא יש בזה חיזוק למשפחות הנפגעים (ולמי שמרגיש באמת את כאבם) יותר משאר העם.

אבל באמת מקור הדברים הינו במסכת ברכות דף ה' עמוד א, ושם הלשון היא כך: תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתנן אלא על - ידי יסורין. אלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא. תורה מנין - שנאמר: אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ארץ ישראל - דכתיב כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך, וכתיב בתריה: כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה. העולם הבא - דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר. ע"כ. והיך רואה שאין הלשון כאן שאין א"י נקנית (בכל דור ודור ולכל אחד ואחד במשך הדורות) רק ע"י יסורין, אלא בפשטות משמע שבתחילה נתן לנו הקב"ה את הארץ ע"י יסורין. אולם אינו מוכרח ויש לבאר בגמ' גם באופן זה, וכשם שנבאר לגבי מה שאמרו בגמ' לגבי העולם הבא. וכמו שנקטו בכמה ספרים.

[כב]. אודות פיוט 'יום שמחה לישראל' - יום ארור לישמעאל'

כתב הטור (או"ח סימן תצ): והכי אמר רב האי, שמעתי מפי חכמים, כי תחיית המתים עתידה להיות בניסן, ונצחת גוג ומגוג בתשרי, ומש"ה בניסן מפטירין העצמות היבשות, ובתשרי ביום בא גוג. ע"כ.

הנה בחודש תשרי תשפ"ד - ביום שמיני עצרת, בני ישמעאל יושבי עזה¹⁶ עשו מה שעשו לבני ישראל. ומאז ועד עתה (אני כותב לדברים בסיום החודש ואותו השבוע) קול מלחמה נשמע בין ישראל לישמעאל¹⁷.

ואין איתנו יודע בודאות האם יש לדברים שייכות למלחמת גוג ומגוג. [וכבר בשנת תשל"ד 'במלחמת יום הכיפורים' שהיתה בחודש תשרי, היו שטענו כי גוג ומגוג - אלו בני ישמעאל, ודבריהם כתובים בכמה ספרים].

אבל בזה נתייבשה לי הערה שהתעוררתי בה, אודות פיוט 'יום שמחה לישראל' - יום ארור לישמעאל, שרבים וגדולים בדור האחרון היו מפייטים אותו בעוז ובתעצומות, דוקא ביום שמחת התורה והיינו בשמיני עצרת. וצ"ב מהי השייכות של הקללות והגידופים הרבים שיש בפיוט זה לישמעאל, ביום זה דוקא?

¹⁶ ראה בדברי הגרע"י בספר חזון עובדיה - הל' תו"מ (עמ' מ) שכה כתב: והן עתה חזרה חנה לשחרוריתה, ונמסרה העיר עזה בידי אנשי חמס המרצחים שונאי ישראל מבני הישמעאלים. יהי רצון שהקב"ה יעקור אותם משורשם וישמידם ויאבדם במהרה בימינו, וישיב בנים לגבולם. אמן. עכ"ל.

[וע"ע בהלכה האחרונה שכתב הגרע"י בחייו בספריו - בחזון עובדיה (שבת עמ' קנח). ע"ש. ושמעתי אומרים כי תאריך פטירתו לפי הלועזים, הינו ביום הפרעות של שמחת תורה].

¹⁷ ובחודש חשון התחזקו הקרבות ביתר שאת. ומהשמים זמנו לי לקרוא אז בזוהר חדש (פרשת בלק דף צב:): ובירחא דבול [הוא מרחשוון] יפולו שנאיהון ויתעברון כל אינון גילולין דישתארון בארעא קדישא. ומתמן יהכון ויתערון קרבין על עלמא. ובעוד דאינון יגיחון קרבין עם כל בני עלמא יתכנשון בנוי דאדום על ארעא קדישא ויתפסין לה וישלטון עלה תריסר ירחי. לסוף תריסר ירחין יתגעש וירעש כל עלמא. ובין זמנין אלין דשכינתא תהך ותהדר לגבי מערתא דמשה וכו'. ע"כ.

ועוד המשיכו הקרבות והתחזקו בחודש כסלו (שהוא החודש השלישי), וגם בו ביום (ד' כסלו) זמנו לי מהשמים לקרוא עוד בזוהר חדש (פרשת בלק סוף דף צא): ואילין קרבין יהון באלף שתיאתא. (וגם בסוף הפרשה שם אמרו: ודא בשתינ שנין דאלף שתיאתא. ויותר מפורש שם בדף צא ע"ב שאמרו: לסוף יומיא כפום שעתא דיומא בעידן די זרח שמשא מן יומא שתיאתא בשעתא דיזדמנון לפום מנין שנין דיובל ושמטה כחדא דאיהו רע"ד - וי"ג שפ"ד - מן יומא שתיאתא וכו'. וע"ש במפרשים). תלת מלכין [ישתארון] ויתערון בתלת סטרין דעלמא על עמא דא, וההוא מלכא דהוה שליט בפום רכיך ישרוט ברגז סגיא ונס ותוקפא על עמא קדישא. **ובירחא תליתאי בד' לירחא בתשע שעתא ופלגא** יהכון כל בני מתיבתי בהדה דאיילתא לגו קבריה דרעיא מהימנא דביתא ותיב תלת קלין עליה. בשעתא דשמשא יתכניש מעלמא וקבריה יתפתח ויבעון בני מתיבתי לעאלא לתמן ולא יתייהב לון רשותא ויסתלקין כלהו לאתרייהו והיא תיעול ומגויה יפוק מה דיפוק וכו'. ע"כ. ע"ש עוד דברים נפלאים. ואין איתנו יודע עד מה.

[והכל התחיל ביום שמיני עצרת שבו יצאנו מהסוכה, וראה בס' אוצר פלאות התורה (ויקרא עמ' תתשיח) שהביא מנהג קדמונים שביום שמחת תורה שורפים את הסוכה. ע"ש. ואיתא בזוהר חדש שם (פרשת חקת דף פה:): בההוא יומא אקים את סוכת דוד הנופלת. משה כד חמא כל אינון עקתינ דזמינין למיתי לעלמא כד האי סכה נופלת דכתיב והכיתי אתכם אף אני אף אנא עמכון בגלותא. וכד אשתלימו אינון חובין מאי כתיב ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור וכו'. ע"כ].

ומצאתי שכבר נתחבט בזה רבות הה"כ בירחון האוצר (מס' לג עמ' קנח), וכל מה שהשיבוהו לא קירר לדעתו מוצד עצם ההערה הנ"ל, ושאר מרן הגרע"י שהיה מפיט אותו ביום זה (וידוע שהיה מוסיף בו כיד ה' הטובה עליו. וראה גם בדבריו בס' חזו"ע שהעתיק בהערה בתחילת הדברים), הוצרך לבאר שכוונתו למחבלים וכו'. (וראיתי שכן ביאר גם הגר"ח רבי בס' הנהגות ח"ב עמ' קעד). אבל העם אינו רואה לכוונות. ושעכ"פ מה מקום יש לפיוט זה ביום שמחת תורה דוקא. ולא נתקררה דעתו עד שגזר אומר להוציא לפיוט זה מהסידורים, ושבודאי לא ת"ח חיברו. עש"ב.

אכן לאחר שראינו מה שעשו בני ישמעאל בשנה זו ביום זה¹⁷, הדברים מובנים היטב - כי רוח ה' דיבר במחבר פיוט זה ובמנהג ישראל הקדושים לקבוע את אמירתו דוקא ביום זה, ועכ"פ מזליהו חזא, כי הכוונה רצויה בכל שנה ושנה לקבוע תפילה למפלת ישמעאל בייחוס לישראל דוקא ביום זה. ומי יודע כמה דחיות של הפורענות משנה לשנה הועילה תפלה זו.

ולא לחינם מפורסם (ראה מ"ש בס' דברי יהודה דרגולי - חנוכה עמ' 367) שפיוט שהושרש והתקבל בישראל, יד ההשגחה העליונה בו. וכלל בדינו שפיוט שנתפשט בכל העם, הוא אות וסימן שנתחבר ברוח הקודש (ראה בס' הדר יעקב ח"ב סי' א'). ואכמ"ל.

וראיתי בשו"ת מקור נאמן (ח"ג סי' תשלד) ובגליון פניני הפרשה (פרשת וזאת הברכה תשע"ז, ופרשת וזאת הברכה תשע"ט) שנשאל הגאון רבי מאיר מאזוז (שליט"א), וז"ל: שאלה, במהלך ההקפות בשמחת תורה החל אחד המתפללים אצלנו לשיר את הפיוט 'יום שמחה לישראל יום ארור לי שמעאל' תלמיד חכם מהקהל הפסיקו בטענה שאסור לשמוח במפלתם של הגויים, ולדעתו אין ראוי לשיר פיוט זה כלל, אשמוח לדעת מה דעתו של כת"ר (שליט"א)? תשובה, אנחנו שרים כנ"ל עם שינוי קטן, יום ארור לאויביהם במקום לישמעאל, לכלול גם אומות אחרות ולהוציא מן הכלל חסידי אומות העולם גם מישמעאל, יש דבר כזה וכן נכון. ע"כ. וראה מ"ש ע"ד בגליון מריח נוח (פ' נח תשע"ט). וע"ע בקובץ ויען שמואל (ח"ט עמ' רסג).

[ובמחזור 'איש מצליח' היוצא לאור ע"י ישיבתו של הגאון העליון, מופיע פיוט זה כצורתו (סוכות עמ' 855)].

וכבר סח לי אחד המיוחד מיקרי קרתא דירושלים ה"ה החכם השלם ר' רפאל בצלאל שליט"א, אשר הוא הגבר שזכה להוציא לאור כבר לפני עשרות שנים לקובץ הפיוטים הנקרא 'עונג שבת' שהופץ במאות אלפי עותקים בארץ הקודש, וכה דיבר אלי אחר שהוציא מהדורא חדשה של קובץ זה (בשנת תשפ"ג), ושאלתיו על השיכולים והשינויים שעשה בין המהדורות, והשיבני, שפעם איש אחד חרה לו על מה שנדפס 'יום ארור לי שמעאל' עם קללות נמרצות הכתובות בפיוט זה לישמעאל, וטען שיש בזה גיזענות. והשיבו החכם - שאין הכוונה לבני ישמעאל שבדור הזה, אלא לבנו של אברהם. ומ"מ בגלל זה אח"כ שינה לנוסח והחליפו ב'לשונאיהם'.

וזה השיב רק כדי לסתום לפי המקטרג. וגם אף אם נגיה 'לשונאיהם' עדיין לא ברור מה מצא פיוט זה את מקומו ביום שמחת תורה.

אבל עתה (בשנת תשפ"ד) הכל מובן. והרבה יש להתבונן מזה להנהגת הבורא בעולמו, ואי זלזול במנהג הרבים, אף בדברים הנראים קטנים.

¹⁷ וכבר היו דברים מעולם (בזעיר אנפין) ביום שמחת תורה התשמ"ו באי ג'רבא. וככתוב (במוסגר) בדברי הגאון הנאמ"ן בקובץ מאמרים (ח"ב עמ' קד).

[ולאחר ב' שנים בדיוק ביום הושענא רבה תשפ"ו השתחררו כל החטופים החיים מבית השבי, וזה היה בשעות הבוקר, והדברים כל כך מתאימים למה שנקבע לומר בדיוק ביום זה בהקפה השביעית שנאמרת באותה השעה^{לח}].

והנה בקובץ ויען שמואל הנ"ל כתב בסיום דבריו, וז"ל: שמעתי שהגאון רבי משה צדקה שליט"א ראש ישיבת פורת יוסף, בעת שמשורר פיזמון זה ביום שמחת תורה, מקפיד לומר יום ארור לשונאיהם, וכן הלשון בספרים שהדפיסו פיזמון זה לראשונה, ואמר שקיבל כן מאביו הגאון המפורסם מוהר"ר יהודה צדקה זצ"ל שאין לקלל אומה שלימה, והוסיף ואמר שפיזמון זה אינו עתיק יומין ואין מקורו בקדמונים, אלא נתקן רק מלפני כשישים או שבעים שנה על ידי אדם אחד ירא שמים מבמה"ד בית אהרן אשר הכיר לי^{לט}. ע"כ.

וגם אם נכונה שמועה זו, מ"מ היא גופא חזינה כי עת לכל דבר, ולא לחינם פיוט זה נתחבר והתקבל דוקא בעת שבאו ישראל שוב לארצם ולמולדתם, כי מאז הוצרכו לתפלה זו ביום זה ביתר שאת.

ולמעשה זה מדויק כבר בדברי רבותינו ז"ל שכה אמרו בפרקי דרבי אליעזר (פרק לב): ולמה נקרא שמו ישמעאל? שעתיד הקדוש ברוך הוא לשמע בקול נאקת העם, ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים, לפיכך נקרא שמו ישמעאל, שנאמר (תהלים נה, כ) ישמע אל ויענם. ע"כ. הרי מפורש שזה על מה שיעשה בארץ [ישראל].

^{לח} הוספת מעלת גיסי הרה"ג ריח"מ: ורמז פלא נתחדש לי אז בס"ד בפסוק "שובי שובי השולמית" (המדבר על חזרת כנס"י) דתיבות שובי שובי עולה בגי' הושענא רבא, ותיבת השולמית עולה התשפ"ו במדויק, (גם תשפ"ו עולה "צפור דרור" והיא סימן לשחרור).

^{לט} אש"ה: אבל בראשי היה מונח שפיוט זה מיוחס לרבינו יוסף חיים מבגדד זצ"ל. וגם בספר הלל וזמרה להג"ר אליהו טופיק (עמ' 68) הביא לפיוט זה אחר פיוט אחר שבראשו כתוב שחיברו הגרי"ח. ולא ידעתי האם כוונתו לומר שאת ב' הפיוטים חיבר הגרי"ח. ועכ"פ כתב בהקדמת ספרו שכל הפיוטים שמביא הינם מגדולי ישראל וכו'. (ולא רק מאדם א' יר"ש).

וכתבתי למעלת הרה"ג יוסף חיים מזרחי שליט"א - (מהדיר ספרי הגרי"ח מבבל): אם איני מטריחו אשמח לדעת, האם את פיוט 'יום שמחה לישראל - יום ארור ל...' חיבר הגרי"ח מבבל? והשיבני: יש כמה סיגנונות, הסגנון שמופיע אצלנו 'יום ארור לשונאיהם' חיברו רבנו יוסף חיים זיע"א. (וכן יהי רצון). ושוב שאלתי: האם זה נדפס בספריו, והיכן? והשיבני: לא בספריו, אלא בספר שירים בחייו. כמו שכתבתי בענין זה בקונטרס 'זמרת חיים'. ע"פ ספרו של א. בן יעקב הרב יוסף חיים שירי וכו'. ע"כ.

[ודע, כי גם גבי מלחמת יום הכיפורים נצצה רוח הקודש בדברי הגרי"ח וכמו שכתבתי בחיבורי תורת שמואל (עמ' תרלז): הנה הגרי"ח מבבל זצ"ל בספרו בן איש חי עה"ת (ס"פ וישלח) כתב עה"פ 'ודפוקם יום אחד': אמר יום אחד על יוהכ"פ שהוא יום אדיר בימי שנה, יום אחד שאין לו שני, שאפילו אותו היום שאין השטן שולט בו ידפוקם מרוב קלקול המעשים. ע"כ. וכתב לי ידידי ת"ח עזר"ר, כי הגר"י צדקה זצ"ל, היה מראה הדברים, באומרו - כעין רוח הקודש הופיע בבית מדרשו של הגרי"ח זצ"ל. וכמובא נמי בספרו קול יהודה (פ' וישלח עמ' קסט. ובמהדורא החדשה עמ' רמה). ע"כ. (ע"ש עוד בדברינו דברים נפלאים)].

הוספת מעלת גיסי הרה"ג ריח"מ: גם השיר המפורסם "מה נאוו עלי ההרים רגלי" מקובל שהוא מהגרי"ח, ובאמת אינו ממנו, אלא למורה אחד יר"ש מבגדד אחר תקופת הגרי"ח. ע"כ.

ומצאתי שכבר בתוספת לפיוט "מעוז צור", שחברה ע"י הרמ"א והובאה בספר מקור חיים (בכרך, סימן תרעו) כתוב: ... 'חזק ישראל, ותכניע ישמעאל, ומאדום תפדה נפשי'.
[דברינו התפרסמו בגליון מריח ניחוח פ' לך תשפ"ד מס' 790 עמ' 11 ומס' 791 עמ' 11].

[כג]. הבדל ההיגוי שבין קמץ לפתח

כתוב במגילת איכה (א, א): "איכה ישבה בדד העיר רבתי עם".
ראיתי לאחד מגדולי קמאי מחסידי אשכנז ה"ה רבנו אלעזר מגרמייזא בפירוש הרוקח למגילת איכה (א, א. סוף עמ' ז) שכתב: רבתי עם - בקמץ (אות ע' של תיבת 'עם'), כל תיבה שנקודה בקמץ מכובדת יותר מתיבת פתח, כי עם שלה מכובד מכל עם. ע"כ. (וכתב הגר"ח סופר בספר תורת יעקב ס"ע רצ"ד - שזה חידוש נפלא. ע"ש).
[ובאמת שגם לפי פנימיות הדברים לימדונו מארי דרזין כי קמץ = כתר, פתח = חכמה].
ולכאור' מזה משמע כמנהג רוב ככל הספרדים בדור הזה שאינם מבחינים כל כך בהיגוי שבין קמץ לפתח.

[כד]. מי ישוב למי הקב"ה אלינו או אנו אליו

כתוב במגילת איכה (ה, כא): "השיבנו ה' אליך ונשוב ונשובה חדש ימינו כקדם".
ואיתא במדרש איכה רבה כאן: השיבנו ה' אליך ונשובה, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע שלך הוא השיבנו, אמר להם שלכם הוא שנאמר (זכריה א) שובו אלי ואשובה אליכם נאם ה', אמרה לפניו רבש"ע שלך הוא שנא' (תהלים פה) שובנו אלהי ישענו לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה. ע"כ.

וידוע מה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג הלכה ד) בהאי לישנא: אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה. ע"כ.

וגם בספר הזוהר (פרשת ויקהל דף קצט ע"א) איתא: מה כתיב ויונה ירד אל ירכתי הספינה וישכב וירדם, אף על גב דבר נש בבי מרעיה נשמתא לא אתערת לאתבא קמי מאריה למפרק חובוי, מה כתיב ויקרב אליו רב החובל, מאן רב החובל דא יצר טוב דאיהו מנהיג כלא, ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך וגו', לאו שעתא הוא למדמך דהא סלקין לך לדינא על כל מה דעבדת בהאי עלמא תוב מחובך, אסתכל במלין אלין ותוב למארך, מה מלאכתך דאת עסקת בה בהאי עלמא ואודי עלה קמי מארך, ומאין תבא אסתכל מאין באת מטפה סרוחה ולא תתגאי קמיה, מה ארצך אסתכל דהא מארעא אתבריאת ולארעא תיתוב, ואי מזה עם אתה אסתכל אי אית לך זכו דאבהן דיגין עלך וכו'. ע"כ. (ובספר ילקוט יוסף הל' דברים שנוהגים בר"ה הערה טז הביא לזה בענין שינה בר"ה).

וכן מנהג בני עדות המזרח לפתוח לסליחות בפיוט המתחיל בתיבות "בן אדם מה לך נרדם" וכו'.
ועם כל זאת אומרים אנו בתפלת נשמת כל חי (וכמו"ש גם הרמב"ם בסדר התפלה) - 'אלהים אמת לא ינום ולא יישן המעורר ישנים והמקיץ נרדמים'. (וי"א שנוסח זה נתקן על נס תחיית המתים שהציל מעלילת דם. כנודע).

מתוך הערותיו על ספר 'וימחר אברהם' - להג"ר אברהם פלאך"
 זצ"ל:

[illegible]

סימן י"א

סגולת הארץ ולימוד התורה - שא"צ לשלש: הליכה, עמידה, ישיבה

[א]. דוקא בחו"ל צריך להמנע מיישיבה ממושכת וכדו'. [ב]. יש לבאר בזה מה שנאמר באבותינו. [ג]. יבאר בזה יפה לפסוק הראשון בתהלים. [ד]. אריכות הימים אינה תלויה בהכרח בעיסוק במושד. [ה]. יבאר יפה לפ"ז לתמיהת ר"י על מה שיש זקנים בבבל. [ו]. ישיב מזה על מי שעורר ללומדי התורה בא"י למעט בישיבה.

[א]. דוקא בחו"ל צריך להמנע מיישיבה ממושכת וכדו'

כתוב במסכת כתובות (קיא.), שאחיו של רבה היו בארץ ישראל, ושלחו לרבה אחיהם שהיה בבבל שיעלה לארץ ישראל, והוסיפו: ואם אין אתה עולה, הזהר בשלשה דברים: אל תרבה בישיבה - שיישיבה קשה לתחתוניות, ואל תרבה בעמידה - שעמידה קשה ללב, ואל תרבה בהליכה - שהליכה קשה לעינים, אלא שליש בישיבה, שליש בעמידה, שליש בהילוך וכו'. ע"כ.

ותמהו המפרשים, מהו שאמרו - 'ואם אין אתה עולה הזהר בשלשה דברים', דלכא' מה ענין הזהירות בג' דברים הללו במניעתו מלעלות לא", דמורה שבעלותו אין צורך לזהר בג' דברים הללו.

וכתב בספר הערות הגר"ש אלישיב למסכת כתובות: ואם אין אתה עולה הזהר בג' דברים - אבל בא"י א"צ לחוש לכל זה. ע"כ. [ולא ביאר מדוע לא]. ובספר מילי דכתובות [כשהביא מדבריו] הוסיף - 'כיון שזכות ארץ ישראל תגן עליך'.

וגם בספר מצור דבש כתב: כלומר, אם תעלה לא", תוכל להרבות בישיבה, ובעמידה, ובהליכה, שהרי "בל יאמר שכן חליתי". ע"כ.

ובספר האר עינינו (רוט) כתב: שבארץ ישראל שהאוויר בה בריא, והיא ארץ ממוזגת, הרי שלא צריך להזהר באלו הדברים, משא"כ בבבל שהיא חשוכה, ואין פירותיה משובחים, והם עניים ואין מצוי להם אוכל מזין וכיו"ב, ולכן עלולים יותר לחלות שם. ועי"ל דארץ ישראל היא ארץ אשר עיני ה' אלוהים בה, וכ"ש לומדי התורה שבדאי הם בהשגחה פרטית מיוחדת, ומתקיים בהם באופן מיוחד תורה מגנא ומצלא, אבל בבבל שהיא כשלעצמה נתונה תחת שרים ומזלות, וההנהגה שם טבעית, אם כי הכלל ישראל הוא נמצא בהשגחה פרטית, מ"מ אינו דומה ארץ ישראל לבבל אף לענינים אלו. ע"כ.

וכבר בספר בן יהוידע כתב: אם תעלה לא"י אין אתה צריך להזהר בג' דברים אלו, כי הם נוגעים לגוף הארץ, וזכות א"י יגן עליך שלא תהא ניזוק בג' אלה. ע"כ.

וקדם לכולם בעיון יעקב (על עין יעקב) וכה כתב: ואם אין אתה עולה הזהר בשלשה דברים - משמע שאם היה עולה לא היה צריך להזהר מן המקרים רעים האלו, כי על ידי שבח ארץ ישראל ואוירא ניצול מחלאים אלו. וכן מצינו ביהושע וכלב שאמרו ארץ אשר עברנו בה טובה היא מאד מאד, להיפך מדוברי כוב המרגלים שאמרו ארץ אוכלת יושביה, [וכמ"ש מהר"מ אלשיך בפרשת שלח לך (במדבר יד, ו) על פסוק ארץ אשר עברנו בה וכו' דעם כל זה לא הוזקו, ומזה יראה כי טוב הארץ מאד מאד], ושפיר מדוקדק ואם אין אתה עולה הזהר בשלשה דברים אלו, כי אם היה עולה לא היה צריך לזהר, כי הארץ גורמת הבריאות הגוף ולמען ירבו ימיהם על האדמה כתיב. עכת"ד.

וגם בשו"ת תולדות יעקב (וילנא תרס"ז, חו"מ סי' ח) הביא לדברי הגמ' במס' כתובות, וכתב: מוכח מזה דבא"י אין צריך לזהר מזה, כי אוירא דא"י גורם בריאות הגוף.

קד יהודה סגולת הארץ ולימוד התורה - שא"צ לשלש: הליכה, עמידה, ישיבה לקדשו

[והוסיף מעלת בן אחותי הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א: מש"כ בענין אורא דארץ ישראל שהוא בריא, עיין בגמ' בכתובות שם (ק"א ע"א) דא"ל רבא לרב אשי אנן בסובלי חלאים מתנינן לה. והיינו שהשוכן ודר בארץ ישראל אינו חולה. ועיין ברבינו בחיי עה"ת פרשת עקב (דברים ח' ז'), וברד"ק על התהלים (מ"ח ג', קט"ז ט'), ובספר בינה לעתים (דרוש י'), ובספר יד יוסף (פרשת וישלח), ובספר שער החצר (סימן ס"ה, קכ"ב, קנ"ז, קע"ד, קפ"א), ועוד. וכן בענין אריכות ימים בארץ ישראל, ועיין בגמ' בברכות (ח' ע"א) ובפתח עינים שם, ובכתובות (ק"ב ע"א) ובמהר"ל שם, ובמכילתא דרשב"י פרשת יתרו (כ' י"ב), ובתרגום יונתן על ספר ישעיה (ל"ח י"א), ובספר שער החצר (סימן קכ"ז, קצ"ז, שנ"ח, תקי"ג, תקכ"ו, תקמ"ז), ועוד הרבה בספרן של צדיקים. ע"כ].

וע"ע בדברי הגר"י פלאג'י בס' יפה תלמוד (עמ"ס כתובות) שהעיר על מ"ש שעמידה קשה ללב, מו"ש במס' מגילה (כא). שמימות משה ועד ר"ג לא היו לומדים תורה אלא מעומד. ותי"ב דהתורה מרפא ללב, וכמ"ש פקודי ה' ישרים משמחי לב. ע"כ"א. ועוד כהנה בשאר הספרים.

² כתב כן בשם ח"א. ולא ידעתי מאן הוא, כי בחידושי אגדות למהרש"א ל"מ כן. אכן ראיתי עוד לו גופיה ביפה תלמוד עמ"ס מגילה שכתב כן מדיליה. ע"ש.

^{2א} ועוד תירץ מדיליה (במס' מגילה), שלא היו אלא שליש בעמידה, דעד שליש היום היו למדין תורה בבית המדרש לפי שעות זמניות בין בקיץ בין בחורף. ע"ש.

וכשאני לעצמי אעיקרא דמילתא לא ידעתי מאי קשיא ליה ממ"ש במס' מגילה, דהרי הכי איתא התם, תנו רבנן: מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד, משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתנן: משמת רבן גמליאל בטל כבוד תורה. ע"כ. הרי מבואר שמסיבת החולי שירד לעולם התחילו ללמוד מיושב. וזה יכול לעלות בקנה אחד עם מ"ש במס' כתובות שהעמידה קשה ללב. כי יתפרש שזה החולי שירד לעולם משמת ר"ג.

ובר מן דין, הנה עוד איתא במסכת מגילה שם: כתוב אחד אומר ואשב בהר, וכתוב אחד אומר ואנכי עמדתי בהר? אמר רב: עומד ולומד, יושב ושונה. רבי חנינא אמר: לא עומד ולא יושב אלא שוחה. רבי יוחנן אמר: אין ישיבה אלא לשון עכבה, שנאמר ותשבו בקדש ימים רבים. רבא אמר: רכות מעומד, וקשות מיושב. ע"כ. ולפי התי' האחרון (בפרט) א"ש גם מה שמצאנו שישבו בשעת הלימוד גם קודם פטירת משה. וכן מצאתי בדברי אחי הגר"א פלאג'י בס' אברהם את עיניו עמ"ס מגילה, שכתב דאין להקשות על מ"ש בגמ' שמימות משה היו לומדים מעומד, ממ"ש (ד' פעמים) בילקוט פ' ואתחנן שיהושע היה יושב, כי במה שתירצו בגמ' ד' תירוצים לרומיא דקראי, יתיישב עם התירוצ' האחרון. ע"כ. וגם בטורי אבן שם הקשה על מ"ש מימות משה לא היו לומדים תורה אלא מעומד, ממ"ש במס' עירובין (נד:) תניא כיצד סדר משנה, משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן שנה לו משה פירקו, נסתלק אהרן וישב לשמאל משה וכו', אלעזר ישב לימין משה ואיתמר וכו', אלמא בימי משה גופא היו למדין מיושב? וכתב: מיהו לרבא דאמר בסמוך רכות מעומד קשות מיושב נוחא, דהתם בקשות מיירי. ע"כ. (ובספר שפתי חכמים עמ"ס מגילה השאיר זאת בשאלה). וגם בספר אילת השחר (במדבר טו, ו) יישב בזה מ"ש שבנות צלופחד באו לפני משה ואהרן כשהיו יושבים בביהמ"ד, דלשון שהיו יושבים בביהמ"ד משמע שלמדו בישיבה. ע"ש. ועוד כהנה בספרי האחרונים. [וכתב מעלת גיסי הרה"ג חננאל יאיר מזרחי שליט"א: ע"ע בס' בניהו עמ"ס ביצה (טו: ד"ה רבי אליעזר) וכן במס' סוכה (כח. ד"ה שבשעה שהיה יושב). ובהערותיי לשם הארכתי שהחילוק דקשות מיושב ורכות מעומד הוא הרווח יותר ומיישב הרבה דברים].

ובאמת שכבר קדם להם הרשב"א בחידושו למסכת מגילה שם וכתב: מימות משה רבינו ועד ר"ג היו למדין תורה מעומד. איכא למידק דהא אמרי' במציעא בפ' השוכר את הפועלים (פד:) דר"ג ור' יהושע בן קרחא הוו יתבי אספסלי ורבי ור' אלעזר בר' שמעון הוו יתבי קמיהו אארעא, והלכך קשיא אשמעתין בתרתי, חדא דהא בימי ר"ג הוו יתבי, ואידך דאינהו אספסלי ותלמידיהו אארעא, ואיכא למימר רכות

[ב]. יש לבאר בזה מה שנאמר באבותינו

ועפ"ז יוטעם יפה הכתוב (בראשית לו, א) "וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען", לומר כי מה שהרבה ביישיבה - לפי שהיה בארץ כנען.

ועל זאת הדרך יש לבאר גם מ"ש באברהם אבינו (בראשית יח, א) "וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל כחם היום", כי ישיבתו היתה דוקא במקום ההוא ובמקום מצוה. ושפיר דמי. (ואכמ"ל בענין מיקום אלוני ממרא).

וכבר איתא במס' יומא (כה:) שאבותינו היו זקנים ויושבים ביישיבה, ומימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. ע"ש.

[ג]. יבאר בזה יפה לפסוק הראשון בתהלים

והנה נאמר בספר תהלים (א, א) "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב".

הזכיר הכתוב כאן - הליכה, עמידה, ישיבה. וכבר נדרש הדבר במס' ע"ז (יח:). ע"ש.

ולענ"ד נראה לבאר יפה לזה ולשאור הכתובים במזמור זה, ע"פ הנ"ל, כי היינו שנאמר כאן על האיש שאינו משלש יומו - בהליכה, עמידה, ישיבה, אלא הינו שתול כעץ שאינו זז ממקומו, ועם כל זה נאמר עליו 'אשרי', לפי שבתורת ה' חפצו ובה הינו הוגה יומם ולילה. והעוסקים בתורה ואינם צריכים להקפיד בזה, דלא גרע מזכות ארץ ישראל שמגינה. (ודעת נכון נקל לבאר ממילא להמשך המזמור שאמר היפך זה ברשעים, שלמרות שטמטחים את גופם, לא יעמוד להם הדבר בשעת פקודה. והמצאות בזה ידועה).

[ומצאתי בס' חמדת אברהם (רפפורט) עמ"ס כתובות שכתב: אל תרבה ביישיבה, בעמידה, בהליכה: בפסוק ראשון בתהלים יש הלך, עמד, ישב. ע"כ. ודבריו קצרים מאד ומחזיקים את המרובה. וגם עתה ראיתי מ"ש בדרך דרוש בס' בן פורת יוסף (פרשת וישב פ"ד). ע"ש].

מעומד קשות מיושב, וקשות נמי כיון דבעי הרב לעיוני בהו טובא אי יתיב אארעא כתלמידים לא הוו נחתו בהו שפיר הלכך הוו יתבי אינהו אספסלי, והיינו נמי דאמר' בפ"ק דסנהדרין (יז:) ביבנה היו ארבעה ושמעון התימני היה דן לפנייהם בקרקע. ואף בימי דוד אמרינן במועד קטן (טז:) עירא היאירי הוה מתני להו לרבנן על גבי כרים וכסתות ודוד לא קביל עליה אלא אארעא. ע"כ.

והנה הרב המהדיר בחידושי הרשב"א מהדו' מוהר"ק, כתב: דהר"ן ותוס' הרא"ש אע"פ שגם הם גרסו במס' ב"מ ר"ג, מ"מ לא הקשו את הקושיא הראשונה של הרשב"א, וכנראה משום שגרסו כאן לנכון ר"ג הזקן, עי' ד"ס אות ו' גרס כן, ורש"י בסוטה מ"ט ד"ה משמת, וכך יוצא גם מן הרמב"ם הל' ת"ת שכתב ומקודם חורבן בית שני וכו'. ע"כ. אכן ראיתי בס' דברי יעקב (עדס) עמ"ס מגילה (עמ' תקט) שהביא מס' יד אברהם על השו"ע יו"ד סי' רמ"א שעמד לברר האם מדובר בר"ג הזקן או בנכדו. וע"ש עוד מ"ש בזה. וע"ע בצל"ח (מסכת ברכות דף כז: ד"ה עמד השואל ושאל), ובשפת אמת (עמ"ס מגילה), ובס' גבור בארץ (עמ' קא). [ובחיבורי בן ציצית הכסת (עמ' קלט) ובדברי שמואל (עמ"ס ב"ב עמ' שח-ט)]. וראה נמי בס' יפה תלמוד עמ"ס מגילה מ"ש בזה ע"ד הרב נחלת שמעוני.

ובאמת שמצאתי לאחד מרבותינו הראשונים (מחכמי פרובאנס, איטליה וספרד) 'בשיטה למסכת מגילה' - שהביא לקושיית הרשב"א, וכתב: וכתב מורי הרב נ"ר, דהך קושיא לאו מטיבותא דמרן הוא, דהא בפ' השוכר רבן שמעון בן גמליאל הוא שהוא בנו של ר"ג שהיה בר פלוגתא דר' אליעזר רבו של ר' עקיבא, דאלת"ה היאך ישב בספסל עם יהושע בנו של ר' עקיבא וישב לפניו ר' אלעזר בר' שמעון תלמידו של ר' עקיבא, שהיה כמה שנים אחר ר"ג הזקן. ע"כ. (וע"ע מ"ש בס' ד"ב בס' מחנה כהונה עמ"ס ברכות כח:).

קו יהודה סגולת הארץ ולימוד התורה - שא"צ לשלש: הליכה, עמידה, ישיבה לקדשו

ומה שאמרו לרבה להזהר מזה בבבל, י"ל דהיינו כאשר אינו עוסק בתורה, ויותר נראה דהיינו לפי שזכות התורה מועילה לזה בצירוף למה שהינו בארץ ישראל, הן מצד מעלת הארץ והשגחת ה' על היושבים בה לטובה. והן מצד שאורא מחכים וממילא משיג יותר תורה מבני חו"ל, וזכות תורה כזה דוקא מועיל לזה.

[וכבר הבאנו בכמה מקומות (ראה מה שצינתי בעורי דבורה ח"ו עמ' קטז, וע"ע בחושן שמואל עמ' תלח) לדברי רבים שכתבו, כי ת"ח אינו מחוייב לשמור עצמו מהדברים העלולים להזיק לגופו. ע"ש^{כב}].

[ד]. אריכות הימים אינה תלויה בהכרח בעיסוק במושי

וראה נמי בספר קול יהודה (צדקה, ח"ב עמ' קיג) שכתב, ראינו זקנים שהאריכו ימים למרות שלא הלכו לים. (ולפני זה כתב שבידו שלם יש אויר קדוש וכו'. ע"ש. ואולי זה גורם לזה). ועוד שם (עמ' רמג) כתוב שהספיד לבבא סאלי ואמר 'עשה יותר תעניות והאריך ימים יותר מכולם, יותר ממה שהפרופסורים והדוקטורים שדואגים לבריאות, איזה פרופסור שמענו שחי תשעים שנה, והם שומרים על הבריאות הכי הרבה, א"כ רואים שזה תלוי בשמירת התורה והמצוות, כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה'. ע"כ.

וגם הוגד לי שכאשר הוצע לפני הגרא"ל שטיינמן זצ"ל, שיעשו פעילות גופנית לבחורי הישיבות, התנגד לזה.

[ובספר מזקנים אתבונן (ח"ה עמ' 31) כתוב: ניסו לבקש את רבינו (הגרא"ל שטיינמן) לצאת מהסוכה להליכה כפי שנוהג בשנתיים האחרונות מידי יום, היות וחיוני הדבר לבריאותו, ולא אבה להפסיד את מצוות ישיבת הסוכה בשביל דבר זה, ולא יצא למרות החשיבות הרבה לבריאותו. ועוד שאפילו מה שנוהג ללכת ארבע אמות לאחר האכילה כפי שכתוב, ומקפיד לקיים הלכה זו אפילו כשלא מרגיש טוב וכדו', עשה זאת בתוך הסוכה בלי לצאת ממנה. ע"כ].

ואף גם זאת כעת הופיע גליון בית נאמן (פ' נצבים תשפ"ה הערה 5) וכתוב שם: כשהלפרין הגבור זכרנו לברכה הגיע לגיל שמזונים, כתבו עליו בעיתונים - הגיע לגיל הגבורות, ועכשיו הוא עושה שמזונים שנה פעם שניה... ככה כתבו עליו, עברו שבע שנים ונגמר הסיפור, עם כל ההתעמלות והתעמלות והתעמלות וכו', אז האדם היה גיבור וגיבור, הגיע לגיל מסוים זהו. לעומת זה הרב שך ע"ה, הרב כדורי ע"ה, הרב אלישיב ע"ה, חיו למעלה ממאה שנה, ולא עשו התעמלות. שמרו על בריאותם ודאי. [אבל לא הגויזמו]. ע"כ^{כג}.

^{כב} ונראה כי בנדון של התעמלות וכושר, מה שאלו שאינם בני תורה מקפידים ביותר לעשות תרגילים ולהיות בכושר, אי"ז בגלל הקפדתם היתירה על מצות שמירת הגוף והנפש, אלא מנסיון למלאות את החלל המכרסם בהם. ולדוגמא בעלמא אצטט לכתוב בספר גדולת גדליה (וייגרמן, עמ' יח): סבי לפני שהכיר את בורא כל יום בבוקר היה עושה התעמלות וכושר, ובאמת היה חזק מאוד, דוגמא אחת, היה זורק משקולות כבדות במשקל כזה שאם היה נופל על הרצפה היה יכול לעשות חור ברצפה, והיה תופס את המשקולות. אולם לאחר שזכה להכיר את בוראו עזב את כל זה, וכאשר אמי שאלה אותו למה אתה לא עושה התעמלות, אמר לה סבי, לפני שידעתי מה' והתוה"ק, חיפשתי כל מיני דברים שימלאו אותי, אבל אחרי שהכרתי את ה' ותורתו, לא חסר לי כלום, אין לי זמן לדברים האלה. ע"כ.

^{כג} ובדבריו בכתר מלוכה (מס' 11 עמ' 1) כתוב: החוקרים כיום מעריכים מאד את השמחה והזריזות ההתעמלות והמרצה, וכבר יצא כתב-עת בארה"ב בשם "העולם הרץ". אמר פרופסור אחד: מעולם לא ראיתי איש מדוכדך בשעת ריצה. הריצה גורמת לשמחה ובריאות ועירנות וכו'. רואים אנו שרז"ל ידעו מזה,

ובספרו 'אסף המזכיר' (מערכת התעמלות - הוספת ידידי הרה"ג מרדכי חיים שליט"א) כתב: בפירושי על ההגדה (ה' נס') כתבתי שיחה נאה שהיתה לאבא ז"ל [מרן האיש מצליח] עם ד"ר שלום בתונס, ששאל אותו איך הרבנים בריאים בגופם ואינם עושים התעמלות, ושוב אמר לו: כיון שראיתי בתפלה שכורעים ומשתחווים ועומדים וכו', אמרתי היינו דאהני להו. עד כאן. וכעת ראיתי ברש"י נדרים (דף מ"ט סע"א) וזה לשונו: חולין, רבנן שעוסקים בתורה ואינם נהנים מן העולם ובאים לידי חולי. עד כאן. ויש לכווננו לדבר האמור. וכן ראיתי בחוברת אחת בשם היעב"ץ שפירש "כי אדם לעמול יולד" (איוב ה, ז) – להתעמלות נולד. ושוב ראיתי כן בספרו לחם שמים (פרק א' דאבות משנה י') וכתב שמטעם זה רוב תלמידי חכמים חלושים וכו'. ע"ש. והרמב"ם כתב בספרו מורה נבוכים (חלק ג' פרק כ"ה): פעולות ההתעמלות להתמיד הבריות כמו שחוק בכדור או התאבקות או משיכת הידים או עצירת הנשימה וכו'. ע"ש. ועיין עוד בחיבורו פרק ד' מהלכות דעות. (ע"כ מספר אסף המזכיר כפי שהוסיף ידידי הנז"ר. ואכן ראה עוד בדברינו בסימן הבא מ"ש בכ"ז ובדברי הרמב"ם הללו).

בתורה כתוב ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח, ז), ותרץ הנערה ותגד לבית אמה (שם כד, כח). ואצל דוד המלך ע"ה כשדיבר עם נתן הנביא לבנות ביהמ"ק השיבו "כל אשר בלבבך לך עשה וגו'" (שמואל ב. ז, ג), ואח"כ בלילה נאמר לנתן בנבואה: זה שציוה אותך זריו הוא, כבר ישכור פועלים וחבל על ההפסד, קום השכם בבקר ומנע אותו מהבנייה. וכן כתיב באשת מנוח (שופטים יג, י) ותמהר האשה ותרץ ותגד לאישה. ואמרו רז"ל במדרש רבה (פ"י אות יז) שכל מעשיהם של צדיקים במרוצה. וכל זה מלבד שכר מצוה שבשמחה וזריזות בעשיית המצוה, כמ"ש (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה וגו'. ע"כ.

ואציין, מה שאמר לי ידידי הרה"ג משה יוסף שליט"א, שמעלת אביו הג"ר יעקב יוסף זצ"ל בהיותו בגיל ששים אמר - שאינו מתחרט על שום דבר שעשה בחייו, אבל יודע שבזקנותו עתיד להתחרט על מה שלא התעמל בצעירותו. (ולדאבוננו לא הגיע לזקנה ולחרטה זו. אך מזה גופא ש"מ כי גם בזה לא שגה בבחירתו).

מ"ד ועוד הוסיף ממ"ש בספר 'דיוקנא' (עמ' נח): הגרח"פ שיינברג זצ"ל נהג להדר בשמירת הבריאות, ואכל מאכלים שאינם מזיקים לבריאות. וכבר בימים ההם היה ברור לו שהלחם הלבן שאופים היום אינו טוב כל כך לבריאות ואכל רק מקמח מלא. וכן שנים רבות עד לזקנותו הקפיד לעלות לביתו שהיה בקומה חמישית במדרגות שבבנין ולא השתמש במעלית, משום שמירת הבריאות. **ובירידה מהבית, אדרבה, היה משתמש במעלית, כיון שאין בכך מעלה לבריאות, ואם כן ממילא עדיף ניצול הזמן למהר ללכת לבית המדרש.** ובספר 'לב מרדכי' צוקרמן (עמ' ערה) כתב שמעתי מהחפץ חיים שאמר דעו נא והתבוננו הרי כל אומן במקצועו שומר היטב על כלי אומנותו וזה האות הראשון לבחון כל אומן אם אכן הוא אומן בתחומו, שכן אם רואים אומן שאינו שומר על כלי אומנותו הרי מעשיו מעידים עליו בחוש שמזלזל הוא באומנותו, ואף אנו נדע כי הכלי אומנות של הלומדים זו הבריאות, ומי מהלומדים שאינו שומר היטב על כליו אלו של אומנותו ומזלזל בהקפדה על בריאותו הרי זה אות מובהק שמזלזל הוא באומנותו - תלמודו, וחסר בכל הבן תורה שבו. ובספר 'החפץ חיים' (אליאד, עמ' תרמג) הביא מהחפץ חיים [מפי נינו רבי נפתלי זקס] שביאר לשון התפילה "והסר שטן מלפנינו ומאחורינו", קודם בא השטן להלחם בנו מלפנינו ולעכבנו מלשבת לתלמוד, אך כיון שלא הצליח הוא בא מאחורינו, ודוחק בנו לתלמוד בלא שינה ומנוחה, על מנת שנחלה ולא נלמד כלל. ועוד כתוב בספר 'החפץ חיים' (עמ' תקפו): לא שמענו שעודד נופש וטיולים מעבר לטיול יומי בסביבת המגורים, אשר מטעמי בריאות המליץ עליו לתלמידי הישיבה. ע"כ.

א"ע"ה: הדפריט הזכירנו מה נעצתו אלא אלא, שפצט אחת כאשר סימנו בסימא לימא
נסכת (א' פרק) ה'ו' מנני הישיבה שפצט ואמרו לרמב"ה בן ציון אבא ליקא ל' -

דרגא תותיה, סליק ואסקינהו. אמרי ליה רבנן: וכי מאחר דהכי, למה ליה למיסמכיה? אמר להו: א"כ, מזה אניח לעת זקנה? ע"ש. (והכתוב באות זו הוא רק כהוספת פרפרת נאה).

[נ]. ישיב מזה על מי שעורר ללומדי התורה בא"י למעט בשיבה

והוצרכתי לכל זה, לפי שבא לידי ספר נחמד בשם 'השומר גופי אנכי' (הוצאת מוסד הרב קוק), ובו האריך הרבה לעורר לציבור החרדי בארץ ישראל, ובפרט לבני הישיבות בארץ, (ראה דוגמא בעמודים 5-34) שלא להרבות ביישיבה, אלא לקום ולהתהלך תדיר (אף בשעת הלימוד והתפלה). ועד כדי כך שגמר אומר להחליף את הכסא והשלחן בסטנדר שאפשר ללמוד ולכתוב עליו וכדו' בעמידה (ראה אריכות בפרק 5). ע"ש.

ועברתי על כל ספרו הנחמד, וראיתי שאף שתדיר השתדל לתבל את דבריו מדברי חז"ל וחכמי הדורות, מ"מ ביסוד זה שעליו השתית לספרו, לא הזכיר כלל ועיקר מדברי הגמרא המפורשים שלא ירבה בעמידה ובהליכה ובישיבה, אלא ישלש בזה. וגדולי האחרונים דקדקו מהגמרא, שגם בזה כל ההקפדה הינה - בחז"ל, אבל בארץ ישראל א"צ להזהר בזה, ומעתה שפיר נוכל להניח לבני הישיבות בא"י על מקומם.

[וזאת בנוסף למ"ש - כי ת"ח אינו מחוייב לשמור עצמו מהדברים העלולים להזיק לגופו. ומה גם שנודע כי מה שמתענגעים בשעת הלימוד והתפלה יש בו תועלת מסויימת להתעמלות. (וראה גם בסוף אות ד). ובה נוכל לציין להתייחסות קלה בדבריו, ראה בעמודים: 70 85 132. ועדיין אין בזה כדי שביעה. (וראה עוד בדברי הגר"ח קניבסקי בספר שמענו כן ראינו ח"ג עמ' שיד, שאין ליהודים ללמוד מהגויים בענין הורדת משקל גוף האדם וכדו'י^מ)].

ושלחתי לדברים למעלת המחבר, וכה השיבני (אחר פחות משבוע): כבוד החכם, הרב שמואל הי"ו. יישר כח על דבריך הנכוחים. פקודים משמחי לב. תזכה בעז"ה להוסיף תמיד כמעין המתגבר בפלפולי דאורייתא מתוך סייעתא דשמיא ובריות גופא ונהורא מעליא. חילך לאורייתא! מיכאל קאופמן. ע"כ^י.

וכמוכן, כי אין המדובר בכל דברינו על מי שנצרך לעיסוק בהתעמלות בשביל בריאות גופו (ואפילו לצורך התרענות הנפש וכדו'), אלא על החושיים מיישיבה ממושכת ומשקידה על תלמודם ברציפות מצד אי שמירה על כושר ודאגות מהששות שעלולים להיות בעתיד. ובסימן הבא נביא דוגמא מובהקת לזה מדברי הרמב"ם.

^מה ובקובץ מריח ניחוח (פ' חקת תשפ"ו עמ' 36) הביא לדברינו, והוסיף על זה מעלת ידידי הרה"ג ריחמ"א שליט"א: יש לציין שגם בספר פתקים משולחנו של הרבי (ח"ב פרק אני ה' רופאך עמ' 227) כתוב, וז"ל: לאדם שכתב שאינו מצליח במאמציו לרדת במשקל, ענה הרבי: לכותבו על דבר ששוקל יותר מדי ודאגתו על דבר זה, וגם על זה שקשה לו למעט באכילה ושתייה: לדעתי (1) **מגזימים הרופאים בהערכתם** ההיזק שעל ידי דיקיט (תוספת משקל) של האדם. (2) היסח הדעת - על כל פנים שלילת התבוננות **תמידית** בזה - תקל התאפקות מאכילה ושתייה יתירם. ועל כל פנים תחזק מנוחת הנפש, ובמילא [תזרז את] ה"מטבוליזם" [=חילוף חומרים] דהאדם, למעט בהשומן שיתר מהמידה. ועוד, וזה העיקר - שיעבוד השם בשמחה. עכ"ל.

^מב אגב, בס' 'השומר גופי אנכי' (עמ' 189) כתב, שלפי ארגון הבריאות העולמי, צריכת הסוכר היומית של האדם אמורה להיות ל"ב גרם לגבר. וזה משתלב יפה עם הידוע שריבוי סוכר גורם להפרעה בתפקוד הל"ב, וכמו שגם כתב שם בסוף העמוד.

"אלה אנכרה"

אם להנהגת אאמו"ר באלו הדברים, נרצה להיות לזכרים, נביא
לכתובים בתחילת ספר התהלים, ונתבונן בכל הפרטים שבמילים,
ונראה איך קיימת אאמו"ר ואם נתקיימו בו כל הדברים:

"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד
ובמושב לצים לא ישב, כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהנה יומם
ולילה, והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פרו יתן בעתו וצלהו
לא יבול וכל אשר יצשה יצליח".

וכל מילה נוספת מיותרת, כי אבינו היה רחוק כמטחוי קשת ממושב
לצים, ולא מבציה מדרך חטאים, וכבר בצירותו לא השתתף אפי'
בדיבורים מיותרים, שראילים בהם הנצרים, (וכמו שספרנו וצוד ניוחד את
הדיבור בע"ה באחד החלקים), לפי שבתורתו הנה יומם ולילה, ומרעע שיש
על כסא לימודו לא לז אפוא ממנו כמה שעות ברציפות, ואם לא
הלץ את צניו מהספר, (וכן היה אומר לנו תמיד יצניק בספרו). והיה ממש
כעץ שתול על מים, שלא לז ממקומו לא רק בלל חולקו, אלא כי
טוב היה לו במה שלפניו בצולמו, ואינו חומד ומתאוה מה יש
לזולתו, ומה איכפת לו איך נראה הרחוב שלידו, כי תורת ה'
ממלאה את כל אשיותו.

[ואכן לאחר כותבי זאת, כיום הנה אמר לי הא"ר אליהו רפאלי שליט"א (מישיבת
אור החיים), כי לזכר הוא את אאמו"ר כבר מימי בחרותו בישיבה (פורת יוסף
בשכונת גאולה) - שתמיד היה הולך בתורה, ונשאר באותה התנוחה, וכך דמות
אבא צדיין בראש חקוקה. והוסיף - כי גם היה מיוחד בו שהיה עם ישמחה וחיות
וחיוק לאחריים, אצ"פ שלא התצניין בשיחות הבחורים, אלא דבק בתורת אלפים
חיים, ולא צניין אותו שום דבר בישיבה, חוץ מלימוד התורה הקדושה].

ולמרות שכבר מימי בחרותו ישב וסקד שעות רבות על תלמודו, ואם
 רותק לכסא גלגלים בימי לקנותו, לא גלגל זה (על עסק בפעילות
 גופנית בגליון) היתה פטירתו, ואדרבה יתכן שזו היתה הסיבה לשומרו,
 וכמו שזלזלו לזכרית, כבר מהבנין ברחוב מאה שצריט, שבעוד שאבא
 היה ממתין למי שיסייעו בדרכיו, על פניו היה חולץ מעלת השכן
 (ראש ישיבות...) מנהלך על רגליו, אבל הלה לפתע ביום בהיר נפל
 וסבר את עצמותיו, וגלגל זאת אחר זמן קצר נאספה נשמתו אל
 אבותיו. ונמצא אם כן כי רגילותו של אאמו"ר להרבות בישיבה,
 בלא לזלזל ממקומו בכל שעה, צמדה לו בימי הלקנה, שיסגר אפו
 ויניע לגבורות ומצל שמונים שנה.

[ואם אמא צ"ה תוכות, שלמרות שהיתה פעילה, כשקברו ימיה לא עלו כל
 התרגילים, וכמה שנים לפני אבא נקראה אל האלקים].

ודבר זה לא הבינוהו גם אלו שביצניהם חכמים, מדוע אבא היה
 מסרב להרבות על ה'אופניי כושר' בתרגילים, כמו שמייצגים לכל
 האנשים המבוגרים, אשר בהליכת רגליהם אינם מרגישים, או בכל
 מיני סוגי תרגילים שברגליים עושים, וכמה שהיו מנסים ומשתדלים,
 למרות לו לרצות בזה לא היה מסכים, אלא היה עושה מעט כדי
 לצאת ידי חובה ממה שממנו היינו מקשים. אבל כעת רואים
 המתבוננים, כי לא היו מוציאים לו אלו הדברים, ואולי אדרבה היו
 מורמים להיות את חייו מקצרים, כי אחר שהרגיש שאין לו שיווי
 משקל וצלול הוא להיות מהנופלים בדרכים, לא רצה להשקיע
 בדברים, שצלול בגלגליהם להתהלך ולפול ובין רגע אחד לשבוק
 חיים, [וכן אמר לי כמה פעמים, שחש הוא מנפילה בשעת תרגילי ההליכה.

ואכן בדרך כלל אתרטיילי הידים היה עושה כנדרשן, ומה יוצילו למת כל
התרטיילי וזרימת הדמים ותפוצת השרירים.

ולו היתה דרכו, לשמור מאד את עצמו, מכל חשש סכנת מוות אשר
היה רואה מולו, כי ידע והכיר בערכו, ואחראי מאד היה ונשמר מכל
רעה הנראית לעין הבאה לעומתו. וכמו שכולנו זוכרים, כבר מימי
היותינו ילדים קטנים, וצמו היינו ברחוב מתהלכים, שלא היה חוצה
לכבישים, (אפילו לראל לא היה מוריד מהדרכה לכבישים), כל עוד והיתה
מכונת שלא עצרה מנסיצתה כדי שנהא עוברים, ולס כשהיה עובר
רכב גדול בסימטה שבמאה שצרים, היה עוצר את הליכתו ונצמד
לצדדים, עד שמעל פניו הרכבים היו חולפים. [ואפילו על כיסויי המורות
שברחובות, לא היו רגלי דורכות (ראה מ"ש בחיבורי חושן שואל צ"ח תכט)].

אבל מדברים שמאיים, שאינם תלויים בבחירת ובפליגות פני האדם
השמאיים, לא היה חוש כלל ועיקר למרות שאחריה היו מאד
מבזהלים, וכאן בשעת מלכת הקרונה ומבצלי חיים מאימים,
ונפילת טילים, שממקומו לא לז ואף הרציע לסובבים, ואפילו מבני
ישמאל שצבו לעומתו ראס כבצלי חיים וחמורים, כי חלק היה
במחוננו באלקים, ולס אמר שהשומר על בריתו עליו אינם שולטים
ונולצים. (וכמו שבע"ה עוד נייחד על זה לדיבור באחד החלקים). ואין זאת אלא
באלל שכל דרכיו היו מחושבים, ויציה היה בדעתו ולא עשה מה
שכולס אומרים, וסקידתו בצעירותו, עמדה לו להצילו בקננותו,
והמרה תורה מרה חיים.

[ואכן כבר אמרו חכמים, במשנה בסוף מסכת קידושין: 'התורה משמרתו מכל
רע בנצרותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בקננותו, בנצרותו מה הוא אומר (ישעיה
מ) "וקו' ה' יחליפו כח", בקננותו מהו אומר (תהלים צב) "עוד יגובון בשיבה".
ע"כ. והס הס דברים האמורים].

סימן י"ב

משחק הכדור - ותועלתו, מתי ולמי

[א]. דמיון דברי החכמה למשחק ה'כדור' ותועלתו. [ב]. האם מהאחרונים שכתבו בגנאי משחק הכדור נעלמו דברי הרמב"ם. [ג]. ביאור הדברים לפי דרכינו. [ד]. האם בגלגול כדור לדפואה יש חשיש מוקצה.

[א]. דמיון דברי החכמה למשחק ה'כדור' ותועלתו

כתוב בספר קהלת (יב, יא) "דברי חכמים כדרבנות".

ודרשו רבותינו במדרש קהלת רבה: דברי חכמים כדרבנות - ככדור של בנות מה כדור זה מתכדר מיד ליד ואינה נופלת לארץ, כך לא נפל דבר אחד וגו', מה כדור זה מקלעין בה בידים ואינה נופלת כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לכנסת הגדולה וכו', ד"א כדרבנות, כדרבן זה שמכוין את הפרה כדי לחרוש, וכדי ליתן חיים לבעליה, כך דברי תורה מכוונים את לב לומדיהם מדרכי מיתה לדרכי חיים. ע"כ.

הרי לפנינו ב' דרשות בתיבת 'דורבנות' א' - ככדור (של בנות). ב' - כדרבן שמכוין את הפרה. והיינו כעין מסמך. (וראה בספר נוקב מרגליות).

ומעניין, כי הסיבה השכיחה ביותר לכאבים בכף הרגל היא 'דורבן' בעקב הרגל, ואחד הפתרונות המומלצים ביותר לזה, הוא ביצוע תרגילי התעמלות וכדו', והתרגיל הקל ביותר לזה הוא לגלגל כדור (וכדו') מתחת הרגל.

וכבר מפורש בדברי הרמב"ם תועלת משחק בכדור כתרגיל התעמלות, וכמו שכתב בספר מורה הנבוכים (חלק ג פרק כה): וזה יתחלף כפי כוונת הפועלים ושלמותם, כי יש דברים רבים שהם הכרחיים או תועלתם גדולה אצל אנשים ואצל אחרים לא תצטרך כלל, בהתעמלות הגוף כפי התחלף מינו, אשר הוא הכרחי להתמיד הבריאות על מה שצריך אצל מי שידע חכמת הרפואות, וכתיבה שתועלתה גדולה אצל אנשי החכמה, כי אשר יעשה פעולות ההתעמלות להתמיד בו הבריאות, כשחוק בכדור, או ההתאבקות, או משיכת הידים, או עצירת הנשימה, או פעולות יכוון בהם הכתיבה, כעשיית הקולמוס ועשיית הנניר, יהיה אצל אנשים סכלים פעולת שחוק ואצל החכמים אינו פעולת שחוק. ע"כ.

הרי שאף שבדברי חז"ל הנ"ל ייחסו למשחק הכדור לבנות, מ"מ דברי הרמב"ם ברור מילולו, כי רק אצל אנשים הסכלים זה פעולת צחוק, אבל אצל החכמים זה פעולה עם הכרח ותועלת¹².

¹² ואף גם זאת נראה להוסיף, כי רבותינו דרשו לפסוק "דברי חכמים כדרבנות" - ככדור בנות. ויש לבאר יפה עם המציאות שכאשר אדם זורק כדור (גומי) על הקרקע או על הקיר וכדו', הוא חוזר אליו לפי אותו הכח והחוזק שהכניס בו בשעת הזריקה, ונמצא כי מה שחוזר אליו זה ממה שהוא עצמו נתן בו (וכן שמעתי ממעלת ידידנו היקר והנעלה ר' מלכיאל חי יצחקוב נר"ו. והוספתי -) וכך הוא גם בדברי התורה שמחזרת אחר האדם כפי הפנים שהוא נתן אליה כמ"ש במס' יבמות (ק"ז). ובמס' סנהדרין (צ"ט): ובחיבורי תורת שמואל (ר"פ משפטים).

ומ"מ יש לי לדקדק מדברי הרמב"ם, כי גם לא החכמים צריכים לזה, ואדרבה יש שאינם צריכים לזה כלל, ורק מי שנצרך לזה כדי להתמיד בריאותו (וידוע חכמת הרפואות, ומכיון לזה) אצלו זה לתועלת. ודוק היטב בדבריו ובלשונו.

[והם הדברים שחתמתי בהם לסימן הקודם, וכתבתי שיש לחלק בין מי שנצרך לעיסוק בהתעמלות בשביל בריאות גופו וכדו', לבין העוסקים בזה רק מצד חשש של אי שמירה על כושר ודאגות מחששות שעלולים להיות בעתיד].

(וראה בשו"ת הוראת שעה ח"א יו"ד סי' י', ובאריכות בח"ב עמ' תקצד ואילך, שהובאו שם מסופרים ומספרים בענין עשיית התעמלות, ואיך צריך להיות היחס של בני התורה לזה. ע"ש. ויש לצרף מכאן לשם ומשם לכאן, כי לא נגעה מלכות בחברתה כמלא נימא. ואכמ"ל^מ. ומ"ש בשו"ת אש"ח ח"ח יו"ד סי' ל"ז, לפי הציבור שבתוכו דיבר, וכמו שיש ללמוד מסוף דבריו ד"ה ואותם).

[ב]. האם מהאחרונים שכתבו בגנאי משחק הכדור נעלמו דברי הרמב"ם

ובהכי נחא מה שראיתי בספר ילקוט יוסף (שבת ב סימן שח סעיף ו הערה לא) שדן לגבי טלטול הכדור והמשחק בו בשבת, ובתוך דבריו כתב: נראה שלדעת מרן השלחן ערוך יש להחמיר גם בכדור המיוחד למשחק שלא לטלטלו בשבת. והן אמת שיש מקום לומר שמאחר ובית החרושת מייצר מתחלה את הכדור לשם משחק, לכאורה הו' כמעשה גדול שייחשב ככלי, ולא דמי לאבן או עץ שהכינים למשחק על - ידי יחוד או מעשה כל דהו, דהכא הכדור מיוצר לכתחלה לשם משחק ונעשה בו מעשה רב. מכל מקום לענין דינא אין להקל בזה לדידן. ועיין בתולדות שמואל (מצוה לב סימן צט) שכתב, ונראה לי, דעד כאן לא פליגי אלא בהכדורים הקטנים הנעשים לשחוק לילדים, אבל הכדורים שעושין בזמנינו מוגמי או משאר מינים, בין הגדולים שמשחקים בהם ברגל, בין הקטנים שמשחקים בהם על - ידי כף הקלע, לכולי עלמא אסורים בטלטול, כי כל עיקרן נמשכין ממוקור מושחת וממקום הטינופת אשר בדו להם אנשי לצון ובני בליעל שפרקו מעליהם עול מלכות שמים וחצבו להם בורות נשברים ותאות שונות וממציאים כל פעם המצאות חדשות לצוד בהם בני אדם ברשת היצר, ואין לך כלי מיוחד לאיסור חמור אפילו בימי החול יותר מזה. ואוי לאזנים שכך שומעות שכבר פשתה זה המספחת גם בארצנו הקדושה, אוי נא לה אמרה רקת כי באו זרים לה' ולתורתו ויחללוה ויטמאוה בעוונות הרבים בתועבות שונות, וגם בזה הוסיפו

^מ ושלחתי לדברים למעלת ידידי, ופרסמם בקובץ מריח ניחוח (פ' חקת תשפ"ו עמ' 36) וכה כתב שם על זה: א"ה ריחמ"א, בשולי המכתב אני מוסיף כאן איזה פרט בענין עשיית כושר גופני, אני עצמי ריחמ"א ס"ט בצעירותי כשהייתי בן 16 בערך הייתי הולך לעשות מעט כושר בחדר כושר, הרמת משקולות וכדומה, והייתי מרים משקלים כבדים יחסית לגיל שלי. אבל כשהבנתי שזה מבזבז הרבה זמן הפסקתי עם זה, ויותר מכך שמת לי לב שנותנים יחס יותר מידי לגוף ולפיתוחו, ומתחילים להיות מושפעים מתרבות הגוף יותר מידי. ועוד ראה חולה שהאדם על ידי הרמת משקולות יכול להגיע למחשבה של כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, וכן מרגיש שאם יש לו כוח גופני גדול מאוד הוא יכול חס ושלום להתנהג באופן המפחיד בני אדם. איני מצטער שעשיתי כושר גופני על ידי הרמת משקולות כי כנראה בנקודת הזמן הזה זה מה שה' יתברך רצה ממני, והוא יודע הנסתר, אבל אחרי מאמריך ידידי רבי שמואל כהן שליט"א, התחזקתי מאד מאוד בענין זה, ואני לכשעצמי אין לי רשיון נהיגה ועל כן אני הולך הרבה מאד בדרכים ממקום למקום למסור שיעורי תורה ומסתבר שמועיל כמו התעמלות לגוף. עוד יש לציין כאן שאם זכרוני אינו מטעה אותי מרן רבנו עובדיה יוסף זיע"א, כשהיה גר בהר נוף היה עושה כל יום חצי שעה עם הליכון, וכנראה היה עפ"י הוראת רופאים, והוא היה נצרך לזה ולא רצה לזלזל. ע"כ.

לחטוא אשר לא חסו על כבוד קונם וכבוד השבת קודש, וקבעו זה המושב לצים בתערובת נשים ואנשים דוקא ביום המקודש ובא משישת ימי בראשית, ומועשי שטן הצליח בעוה"ר, שומו שמים על זאת, איך לא יראו לנפשם שעוד יבא עתם, וכו'. ע"כ. והצעת הדברים בפני מרן אאמו"ר שליט"א, והסכים עמנו לדינא לאסור גם בכדור המיוחד למשחק. ע"כ.

ובספר חזון עובדיה (שבת ח"ג עמ' קג) הביא מזה, והוסיף שגם הגרי"ח זוננפלד בשו"ת שלמות חיים (סי' קעט, לפני בדפ"ח זה באורח חיים סימן רעא) כתב, ולולי דמסתפינא הייתי אומר כי השחוק הזה לא היה נהוג אצל יהודי כי אם דוקא אצל אינם יהודים, ומה"ט חשבו ליה למוקצה וכו'. ע"כ. ע"ש עוד. [ובגוף ההלכה שם כתב לדברי האחרונים שבזמן הזה אין הכדור מוקצה. ע"ש].

ובלי להכנס לעצם הדין, לכאן יש לעורר על עצם הייחס בדבריהם למשחק הכדור כדבר רע בלבד, מדברי הרמב"ם הנ"ל.

[ג]. ביאור הדברים לפי דרכינו

ובאמת שכבר ידוע מה שהתעורר בזמנו פולמוס מגדולי הדור על דברי הגרא"י קוק זצ"ל, שכתב בעד התעמלות וכו', והמיישבים דבריו באו מכח דברי הרמב"ם הללו, ואפ"ה לא התקבלו דבריהם, ואפס קצהו תראה במובא ובמצויין בס' אורות התחיה (כה-מג עמ' 142), ובקובץ מחניך קדוש (עמ' 296).

ומעניין שבחזו"ע גופיה לאחר דבריו הנ"ל, הביא מדברי הגרא"י קוק גופיה בשו"ת ארח משפט (סי' קנב) שיפה עושים הלוחמים בכל כחם על משחק הכדורגל בשבת, מפני שבאים עמו חילולי שבת. ע"כ. כלומר, - ולא שאסור מצד מוקצה או מגנאי עצם המשחק בכדור אפי' ביום חול. וזה כשיטתו בעלמא שמסתייעת מדברי הרמב"ם, ושלא נזכרה בחזו"ע אלא מדברי החולקים.

אכן ע"פ מה שכתבנו הכל ניחא, כי אדרבה יש לדקדק מדברי הרמב"ם, שלא כל החכמים צריכים לזה, ואדרבה יש שאינם צריכים לזה כלל, ורק מי שנצרך לזה כדי להתמיד בריאותו ויודע לכון בזה את מעשיו לרפואתו, אצלו זה לתועלת. ולאפוקי מאלו שעושים עניין מעצם ההתעמלות וממשחק הכדור מצד עצמו - שזה ענין בלתי הכרחי ואין בו תועלת גדולה, ונקרא 'שחוק' (ראה בתחילת דברי הרמב"ם שם).

[ד]. האם בגלגול כדור לרפואה יש חשש מוקצה

ועכ"פ נראה לי, כי הצריך לגלגל כדור טנים וכדו' מתחת רגליו, כדי להקל על הכאבי הדורבן וכדו', מותר לו לעשות כן בתוך ביתו עם הכדור, כי בכה"ג אין כאן לא חשש מוקצה, ולא משום אשווי גומות, ולא כל מה שנאמר בגנאי המשחק בכדור. וגם לא משום רפואה האסורה בשבת (ראה בחזון עובדיה שבת ח"ג עמ' שפז-ז). וקיצרתימט.

[ומסופק אני, האם הנוגע בכדור (שכבר התגלגל ע"ג הארץ), צריך נטילת או רחיצת ידים. ותדע, כי מקור דין משחק כדור בשבת, הביאו הפוסקים (ועל צבאם בב"י או"ח ס"ס שח) ממ"ש בספר האגור (הלכות הוצאת שבת סימן תקכא) בשם שובלי הלקט: אסור לצחק בשבת וי"ט באותם הכדורים, כי אינם ראויים לצור על פי צלוחית, דממאסי שמתטנפים ע"י מיט ועפר. וכן כדור של עץ אסור למלטלו ולצחוק בו. ע"כ. ויש מי שכתב (ראה בקובץ המשביר ח"א עמ' רצז) דלפ"ז כדורים שאינם מטונפים יש להם תורת כלי. ואינו יודע גדר טינוף לענין נט"י, כי האידנא גם הנעלים אינם מטונפים כמו שהיה בעבר. אכן אשכחן מי שסובר (ערך ש"י או"ח סי' ד) שא"צ נטילה רק לנוגע במנעלים של עור. אולם בבא"ח (פ' דברים ש"ר סע' כא) ובכה"ח (סי' תקנד ס"ק עג) מבואר שלא ס"ל

כן ותמיד צריך נטילה. (וכבר דנו בספרים לגבי שפשוף ידיו בעפר שמועיל כדבר המנקה, וגם ראיתי שהמכסים להם, ממולאים כפם בעפר, ואח"כ מברכים). וצריך בירור בעת הפנאי].

"אלה אזכרה"

כאשר בדין נטילת ידים אנו צוסקים, בעת שנוצצים בכדורים שאל הארץ מתגלגלים, להנהיגת אאמו"ר נהא מלכירים, שמאד היה מקפיד על נטילת ידים, והיה חושש לסכרות המחמירים, בדברים שבדור הזה רק המתחסדים והמדקדקים עליהם מקפידים.

ונציין דאמא קלה ואצויה: שאם נאע בידי מי שידיו צריכות נטילה, היה שוב נוטל בידי. וזה לא רק אם זה שהנואע בידי לא נוטל את ידיו בשחרית, אלא אפילו אם היה צריך רק שטיפה וכאן שיצא מבית

³ וראה בספר עפרות זהב (סי' כח ס"ק ז) שכתב מדיליה: מסתברא דצריך להחזיק את העפר בידו בשעת הברכה שיהיה עובר לעשייתו ממש וכמו בכל שאר מצוות שצריך להחזיקו בשעת הברכה. ע"כ. [וגם בקונ' דיני כיסוי הדם (עמ' טז) כתב, שמכיון שאין להתעסק בשום דבר בשעת הברכה, מפני שנראה כמברך בדרך עראי, לכן יראה שבשעת הברכה לא יחטט בעפר אלא יזמין בידו עפר קודם שמברך באופן שמיד אחר הברכה יוכל לכסות ללא שום שיהוי. ע"כ]. אכן בזה י"ל שאוחז בידו ע"י כלי. אכן ראה עוד בסוף ספר בדמיון חיי שכתב: יקח העפר בידו או בספל או בכלי אחר ולא ברגלו ויברך. ע"כ.

ונזכרתי שכבר בחיבורי בן ציצית הכסת (עמ' 119) ציינתי לדברי הגר"פ בס' חיים ומלך (הלכות שחיטה פרק יד הל' יא), ואכן שם כתב בשם בנו הגר"א: לבי מהסס דבכל פעם דאני עושה כיסוי הדם אני נוהג ליטול ידי אחר הכיסוי משום נקיות מלכלוך העפר, אם זאת הנטילה צריכה מדינא דנגע בעפר הארץ או לא, יען הנוגע במנעליו צריך נטילת ידים מפני שדורס באדמה כ"ש הנוגע באדמה עצמה ומה מקום לחלק בין תשמיש לחולין להיכא דהוא צורך מצוה. איברא דאשכחן בשו"ע או"ח סי' ד' דפסק דמקנה בעפר במקום מים דמברך על נטילת ידים יעו"ש מינה מוכח דאין ליטול ידיו אחר הכיסוי הדם בעפר אלא דעליה אני דן איך יקח העפר בידו ויברך הא נטמאו ידיו במה שנוגע בעפר דרחוק לומר דמברך ואח"כ ימלא קומצו ועושה המצוה בידי טמאות וכו'. ואעיקרא דדינא פירכא איך תיקנו לעשות נקיות ידים בעפר ולברך עליו אם האדמה טמאה. וראה שם שכתב לבאר דע"י המצוה וההכנה לה הולכת הטומאה מהעפר. ע"ש. [ולכאור' אכתי צ"ב מצד הטינופת אף אם אין טומאה]. ובס' שפתי איל (עמ' ח) כתב שאמר לו הגר"א"ל שטיינמן ע"ד החיים ומלך, שאין חיוב ליטול ידיו אחר כיסוי הדם בעפר. (וציין המחבר למשנ"ב סי' צב ס"ק כט וסי' קסד ס"ק ד). ואכמ"ל.

הכסא וכדו'. כיון שידיו נלעו בידיו היה נוטף שוב לידיו. וזה גם אם לא היה הדבר קורה באמצע סעודתו, אלא אפילו באמצע היום. ואפילו אם היה מדובר בילדיו ובתני ביתו. [ולכן תמיד כשמישהו (מתני הבית) היה נולד בידיו, היה שאל האם ידיו טהורות]. ונמצא שהיה נוטף לידיו כמה פעמים ביום אחד.

ומספרת האחות הגדולה, שזוכרת מימי צעירותה, שאם לדוגמא היתה מעבירה מידה, אינה דבר ליד אבא, וכאן עודף כסף נשאר מהקניה, אבא היה תיכף ממחר ועושה לידיו רחיצה, עד שהינה כי בידיו לא תלע, אלא תניח על השלחן אף שידה היתה נקיה.

ומכיון שהזכרנו למשחק הכדורים, אזכיר ממה שצניי ראו אצלם באחרית הימים, שכאשר הייתי מביא אליהם את ילדי הקטנים, לפעמים הייתי צריך להעסיקם במשחקים, ולצורך זה הייתי מביא להם את הדברים, שבהם אבא היה עושה בידים תריליט, וביניהם היו ב' כדורים, וביקשתי ממנו שאם כבר צריך לעשות בידיו תריליט, ימסור לנכדים את אחד מהכדורים, והוא עשה כן כמה פעמים, בשמחה עם חיוכים לילדים. למרות שאצלו לא היו נמצאים הכדורים, לצורך עצמוצית.

סימן י"ג

חידושים וביאורים - במדרש עשרה הרוגי מלכות

בלי' ט' באב תשפ"ג זיכני ה' לשבת עם בני ביתי שיחיו, ולהרצות בפניהם לכתוב ב'מדרש עשרה הרוגי מלכות' הנקרא 'מדרש אלה אוזרה'. ותוך כדי הרצאת הדברים התעוררתי בס"ד בכמה הרגשים, וכתבתים למשמרת לאחר התענית. וכדלהלן.

אציין כי דברינו נכתבו לפי סדר ומספר העמודים בספר אוצר מדרשים (אייזנשטיין), מדרש עשרה הרוגי מלכות. (וראיתי מ"ש בשו"ת יוסף לקח מלאכי ח"ב סי' מב, אודות מדרש זה, ולא נתקבלו דבריו).

עמוד 441: מיד ירד ר"י והגיע לארץ והגיד לחביריו שכבר נגזרה גזרה ונכתב ונחתם, והיו מתאוננים בימין על שנגזרה עליהם גזרה קשה כזאת ושמוחים בשמאל על ששקלן הקדוש ברוך הוא בצדקות ובחסידות נגד השבטים. ע"כ.

[וגם בנוסח ב' להלן (עמ' 445) כתוב: א"ר ישמעאל כשבאתי והעדתי עדות זו מלפני כסא הכבוד, שמחו כל חבירי וישבו לפני ר' נחוניא בן הקנה ועשו משתה ושמחה, וישב ר' ישמעאל ורשב"ג בן זוגו והיו שמחין ומתאבלין, מתאבלין משמאל שנקנסה עליהם מיתה משונה, ושמחין ומרקדין מימין על שהבטיחם הקדוש ברוך הוא שהם שקולין כבני יעקב. ע"כ. וגם בנוסח ג' להלן (עמ' 449) כתוב: אמר ר' ישמעאל כשבאתי והעדתי מלפני כסא הכבוד עדות... שמחו כל חבירי וישבו לפני ר' נחוניא בן הקנה ועשו משתה ושמחה, שמחין בימין ומתאבלין בשמאל, שמחין ששקולין כבני יעקב ומתאבלין שנקנסה עליהן מיתה משונה. ע"כ].

ש"מ שגם בעת צרה וגזירה, יכול האדם לשאוף כח להתמודד עמה מהגזירה עצמה, דהיינו שנבחר דוקא הוא לעמוד בנסיון וכדו', לפי מצבו ומדרגתו.

וגם ש"מ שכל אחד מבאי העולם צריך לעידוד זה, ואפי' גדולי רבותינו שנבחרו להיות עשרה הרוגי מלכות!

עמוד 442: ואחריו הוציאו את רבי עקיבא בן יוסף הדורש כתרי אותיות ומגלה פנים בתורה כמו שנמסרו למשה מסיני, וכשהוציאוהו להריגה בא מכתב לקיסר שמלך ערביא מתפשט בארצו והיה נחוש ללכת וצוה לחבוש את ר"ע בבית האסורין עד שישבו מן המלחמה, וכשבא מן המלחמה צוה להוציאו, וסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ובכל סריקה וסריקה שהיו סורקין היה אומר ר"ע צדיק הוא ה' הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא, יצתה ב"ק ואמרה אשריך ר' עקיבא שהיית צדיק וישר ויצאה נשמתך בצדיק וישר. וכשנפטר בא אליהו הנביא זכור לטוב ונטלו על כתפו ונשאו חמש פרסאות, ופגע בו ר' יהושע הגרסי א"ל וכי אינך כהן? א"ל גופו של צדיק אינו מטמא. ע"כ.

נראה שמידה כנגד מידה נמדד לר"ע, וכמ"ש ר"ע על עצמו במסכת דרך ארץ פרק ז הלכה י': אמר ר' עקיבא כך היה תחילת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי מת מצוה, ונטפלתי בו כארבעת מילין, עד שהבאתיו למקום קברות, וקברתיו, וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני ר' אליעזר ור' יהושע, אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה שפסעת, מעלה עליך כאילו שפכת דם נקי, אמרתי להם, רבותי, למה, אם בשעה שנתכוונתי ליכות, נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי ליכות, על אחת כמה וכמה,

מאותה שעה לא זזתי מלשמש תלמידי חכמים. הוא היה אומר די לא שימש תלמידי חכמים קטלא חייב. ע"כ.

הרי כי אע"פ שמעשיו של ר"ע לא היו רצויים, מ"מ מכיון שכוונתו רצויה לא קופח שכרו.

עמוד 442: יצתה ב"ק ואמרה אשריך ר' עקיבא שהיית צדיק וישר ויצאה נשמתך בצדיק וישר. וכשנפטר בא אליהו הנביא זכור לטוב ונטלו על כתפו ונשאו חמש פרסאות, ופגע בו ר' יהושע הגרסי א"ל וכי אינך כהן? א"ל גופו של צדיק אינו מטמא, והלך עמו ר' יהושע הגרסי עד שהגיע למערה אחת יפה מאד, וכיון שנכנסו שם מצאו מטה יפה ונר דלוק, נטלו אליהו ז"ל דרך מראשותיו ור' יהושע דרך מרגלותיו והשכיבוהו על אותו מטה, והיו מלאכי השרת בוכים עליו שלשה ימים ושלשה לילות ואח"כ קברוהו באותה מערה. וביום שלמחרתו נטלו אליהו ז"ל והביאו בישיבה של מעלה לדרוש שם בכתרי אותיות והיו מתקבצות כל הנשמות של הצדיקים וחסידים לשמוע מדרשותיו. ע"כ.

נראה כי מה שהמתניו ג' ימים עד קבורתו הגמורה ממש, יתבאר ע"פ מה שמצינו עוד בדברי רבותינו ז"ל במס' שמחות (ריש פרק ח) דאיתא התם, יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים עד ג' ימים ואין חוששין משום דרכי האמורי, מעשה שפקדו אחד וחיה עשרים וחמשה שנים ואח"כ מת, ומעשה באחר שהוליד ה' בנים ואח"כ מת. יעו"ש. וטעמא דפוקדין על המתים בג' ימים אלו משום דחיישין שמא קם ונתעורר לתחיה אחרי שמת, וכמ"ש היעב"ץ בהגהותיו במס' שמחות (שם) וז"ל: מעשה שפקדו וכו' נ"ב מצינו בתלמוד (פסחים ג.) בר"י בריה דריב"ל דאתנגיד, ומהרי"ל אירע לו ג"כ כזה בחדרו וחיה אח"כ ל' שנה כמוזכר בסוף ליקוטיו. עכ"ד. ע"ש. והיינו דהיעב"ץ ס"ל דהאי פקידה הוי משום החשש דהוה בעובדא דר' יוסף הנ"ל בגמ' פסחים שמת ממש ואח"כ קם ונתעורר לחיים. [ולאו היינו משום שמא היה זה עילוף כל שהוא וחולשה ופוקדין אותו שמא לא מת כלל. וק"ל]. והזכירו לדין זה גם הטור ביו"ד (פי' שצד) ומרן ז"ל בשו"ע יו"ד (שם סעיף ג). וע"ע בשו"ת עטרת פז (חלק א כרך ג סימן ט הערה ב).

והנה נראה מדקדוק מ"ש במס' שמחות ובטור והשו"ע - שרק פוקדים למת שכבר נמצא בבית הקברות, (וקבור שם). וראה נמי בש"ך שם (יורה דעה סימן שצד ס"ב) שהביא מ"ש הפרישה, כי מה שפוקדים על המתים וכו' - זה היה דוקא בימיהם שהיו מניחין את המת בכוכין והיה אפשר לגלות את המת ולראותו. ע"ש. ובזה ניחא כי לא עוברים משום הלנת המת.

ואפשר שגם בעובדא של ר"ע, באופן שקברוהו נמי אין חשש משום הלנת המת, כי כבר היה במקומו, ורק לגמר הקבורה עכבו.

[לקטע הנ"ל קבעתי גם בחיבורי חושן שמואל (עמ' קסד). ע"ש].

והוסיף מעלת בן אחותי הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א: ראה בספר אמונת חכמים (פרק כ"ג) שהעיר ממה שאמרו במנחות (כ"ט ע"ב) ששקלו את בשרו במקולין, ומשמע שלא נקבר. ונדחק לומר דגוף אחר זימן להם הקב"ה ונדמה להם כר' עקיבא. והיעב"ץ בהגהותיו שם תמה עליו וכתב דאינה סתירה כלל ושפיר יש לומר שאת שאר גופו של רבי עקיבא קברו, או עכ"פ את עצמותיו קברו. ובאמת במדרש שוחר טוב על משלי (פרשה ט') מפורש כן שנקבר רבי עקיבא במערה אע"פ שלעיל מינה איתא ששקלו את בשרו במקולין. ומ"מ לפי"ז היה נראה כי לא מייד מסרו מלכות רומי הרשעה את גופתו של ר' עקיבא, ומשו"ה נתעכבה קבורתו ג' ימים. ועוד יש לומר ע"פ המבואר בילקוט שמעוני על משלי (רמז תתקמ"ד) ובמדרש שוחר טוב על משלי (פרשה ט') דבערב יום הכיפורים נפטר רבי עקיבא, [ולחלק מהגירסאות שם נפטר ביום

הכיפורים עצמו, ועיין בטושו"ע (סימן תק"פ סעיף ב'), ובספר טבור הארץ (פ"י אות ב'), ובספר נחלת דבש ח"ד (סימן ק' עמ' של"ד ואילך). ובספר אבות הראש (ח"ב דף ט"ז ע"א), ובספרו יפה ללב (ח"ב דף ג"ב ע"ב), ועוד]. ואפשר דזה ג"כ גרס להתעכב בקבורתו. ע"כ.

עמוד 442: וביום שלמחרתו נטלו אליהו ז"ל והביאו בישיבה של מעלה לדרוש שם בכתרי אותיות והיו מתקבצות כל הנשמות של הצדיקים וחסידים לשמוע מדרשותיו. ע"כ.
מה שדרש ר"ע שם בכתרי אותיות, היינו לפי מידתו בעולם הזה שהיה דורש בכתרי אותיות כמבואר במס' מנחות (כט:).

והנלמד מזה, כי לכל חכם יש חידושי תורה המיוחדים לנשמתו שאין אחר יכול להוציאם זולתו (כמ"ש בצוואת ר"א הגדול. והחיד"א - ראה בכרך המפתחות של ספריו מהדו' מכון המאור), ואם עמל בעולם הזה להוציאם לאורה, יזכה גם ללמדם בעולם הבא. [ודוקא הוא יהיה המלמד לכל הישיבה של מעלה, כי חידושים אלו שייכים דוקא אליו].

ואכן מצאתי בתחילת ספר מגיד מיישרים (בענין שבח הרב), שכה אמר המגיד למרן: ותיתיב על כורסיי וחד מימינך וחד משמאלך, וכל אינון צדיקייא יתבין סחור סחור שקלין וטרין עמך במילי דאורייתא, וכן עד משלם שמונים ומאת יום דוגמת בהראותו את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו וכו' שמונים ומאת יום, ובתר כן תעביד לכל צדיקייא דבג"ע משתייא דאורייתא ז' יומין תדרוש את בלחודך במילין דאורייתא דאוליפתך בהאי עלמא ודאוליפתך בהנך שמונים ומאת יום ובתר כן יקומון כל צדיקייא וידברון יתך קדמיהון כחתן וכו'. ע"כ.

וגם ראיתי בפירוש הגר"א על הכתוב (משלי לא, ל) "אשה יראת ה' היא תתהלל שכתב: יש לפרש, דאיתא בזוהר הקדוש (בלק קצג): על הפסוק (משלי כז, ב) "יהללך זר ולא", רצה לומר, ואם לא יהללך הזר, אזו "פיך", מותר להתחיל לומר להם דברי תורה, שע"י זה יתהלל. וכן בעולם הבא, כשבא לשם נותנים לו שמונים ומאת יום לדרוש תורה ברבים, התורה שלמד בעולם הזה, וכל הצדיקים שומעים לו, וע"י זה יתהלל. עכ"ד. (וראה עוד מ"ש באורייתא דשמואל עמ' תקעו-ח).

עמוד 442: ואחריו הוציאו את ר' יהודה בן דמא, אותו היום ערב שבועות היה. א"ל ר' יהודה לקיסר בחיך המתין לי מעט עד שאקיים מצות עצרת ואקדשו כדי לשבח להקב"ה שנתן לנו התורה, א"ל הקיסר ועדיין אתה בוטח בתורה ובאלהים שנתנה? א"ל הן, א"ל קיסר מה שכרה של תורתך, א"ל עליה אמר דוד ע"ה מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, א"ל הקיסר אין שוטים בעולם כמו אתם שסוברים שיש עולם אחר, א"ל אין שוטים בעולם כמו אתם שכופרים באלהים חיים, ואוי לך אוי לבשתך ואוי לחרפתך כשתראה אותנו עם ה' באור החיים, ואתה תשב בשאול תחתית במדרגה התחתונה. מיד חרה אפו של הקיסר עליו וצוה לקשרו בשערות ראשו בונג הסוס ולמושכו בכל רוחב של רומי. ואח"כ צוה לחתכו אברים אברים. ע"כ.

הנה לא אמר לקשרו בשערות פניו' שנוכל לפרש שהמדובר כאן לגבי שערות זקנו, אלא אמר בשערות ראשו'. ומשמע לכאן' שהיה מגודל שער. שאל"כ תמוה איך יש מקום אחיזה וקשירה משערות קטנות. וגם לא משמע לומר שהמדובר דוקא בשערות שנפאות פניו.

(וראה באורייתא דשמואל ר"פ מצורע עמ' תצה בענין צורת התספורת הראויה, וגודל השער).

עמוד 443: ואחריו הוציאו את ר' חוצפית המתורגמן, אמרו עליו שהיה בן מאה ושלישים שנה כשהוציאוהו ליהרג, והיה יפה תואר ויפה מראה, ודומה למלאך ה' צבאות. באו והגידו למלך את יפיו ואת שיבתו ואמרו לו בחיך אדוני תרחם על הזקן הזה, אמר הקיסר לר' חוצפית בן כמה שנים אתה, א"ל בן מאה ושלישים שנה לבד מיום אחד ובקשתי ממך שתמתין לי עד שימלא יומי. א"ל הקיסר מה לך שתמות היום או למחר, אמר לו **כדי שאקיים עוד שתי מצוות, א"ל איזו מצוה אתה רוצה לעשות, א"ל לקרוא ק"ש ערבית ושחרית להמליך עלי את שם הגדול והנורא המיוחד. ע"כ.**

משמע מזה כי ק"ש שחרית וערבית לב' מצוות נחשבים (וכדעת הרמב"ן בסוף סה"מ), ודלא כסוברים (רמב"ם ריש הל' ק"ש) שמצוה אחת הם.

אכן י"ל שהכוונה שסוף סוף יש כאן ב' פעולות של עשיה [בקריאה].

ואדרבה צא ודקדק מה שאמר לו הקיסר - **'איזו מצוה אתה רוצה לעשות'**. משמע מצוה אחת.

[ושו"ר שכבר נשאל על זה הגר"ח ק, וכמ"ש בס' טעמא דקרא על מדרש אלה אזכרה (עמ' קצה), ובשיח יצחק על המדרש (עמ' כח). ע"ש. ונראה כוונתו כמ"ש].

וגם יש לדון בזה ע"פ מ"ש בשו"ת אור לציון (ח"ג עמ' טז) שבק"ש יכול האדם לקיים כמה מצוות, בייחוד ה', ואמונה בהשגחתו וכו' (כמ"ש בעורי דבורה ח"ח עמ' סו). ואולי גם זה נכלל בדבריו שאמר 'להמליך עלי את שם הגדול והנורא המיוחד'.

[והתבוננתי שמקור נפתח לדברי האול"צ יש גם בס' שערי קדושה (ח"א) שבריש שער ד' כתב: הראשון לידע שיש שם אלוה, בפסוק שמע ישראל ה' אלקינו, לייחדו באומרו ה' אחד. ע"כ. ובסוף השער כתב: לידע כי ה' הוא האלהים, בפסוק שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד. ע"כ. ע"ש].

עמוד 443: ואחריו הוציאו את ר' חנינא בן חכניאי, ואותו היום ערב שבת היה, וכל ימיו היה יושב בתענית מבין שנים עשרה עד תשעים וחמש שנה, אמרו לו תלמידיו רבי רצונך שתטעום כלום קודם שתהרג, אמר להם עד עתה התעניתי ולא אכלתי ולא שתיתי, ועתה איני יודע איזה דרך אלך ואתם תאמרו לי לאכול ולשתות? התחיל בקדוש היום ויכולו השמים עד ויקדש אותו, ולא הניחוהו לגמור עד שהרגוהו, ויצאה בת קול ואומרת אשריך ר' חנינא בן חכניאי שהיית קדוש ויצאה נשמתך בקדושה בתיבת ויקדש. ע"כ.

קצת היה נראה דאפשר כי מ"ש - 'וכל ימיו היה יושב בתענית מבין שנים עשרה עד תשעים וחמש שנה', דהיינו כל ימיו בכל ערב שבת, וכדפתח בזה. והיינו כמבואר בשולחן ערוך (או"ח סימן רמט סעיף ג) שדרך אנשי מעשה להתענות בכל ערב שבת.

[ואודות מ"ש עוד במדרש שפתח לקידוש בתיבות "ויכולו השמים", ראה מ"ש בעורי דבורה (ח"ד עמ' לו-ז בהערה) דש"מ שא"צ להתחיל מתחילת הפסוק (יום השישי)].

"אלה אלזרה"

כאשר קדרי תצניות שאינם חובה אנו צוסקים, ופרט בצרי השבתות הקדושים, כולנו להנהגת אמו"ר לזכרים, שמחש צרות שנים, היה מתצנה בימי שישי בתקופת השופרים"ט, ולא היה מפרסם זאת לאחרים, ולמרות זאת לא היה מאלו שבתצנית ישנים, עד שיצאו ג' כוכבים, אלא היה צומד למן מרובה בתפלה וצורק תיקונים, עד שאפילו בנו שהיה צעיר והתלווה אליו כבר היה מהצויפים.

ובשנים האחרונות, כשכבר התדלדלו אצלו הכחות, ולא יכל לצמוד באלו התצניות, בקשו לצרוק לו התרת נדרים על אלו ההנהגות, וצפה לזה עם דמעות.

ולאחר מכן כשמצא מבנו כי ימי השופרים"ט האיצו, תיכף פרץ בבכי ואמר - 'אי אי אי', ומה תהא אחריתי?

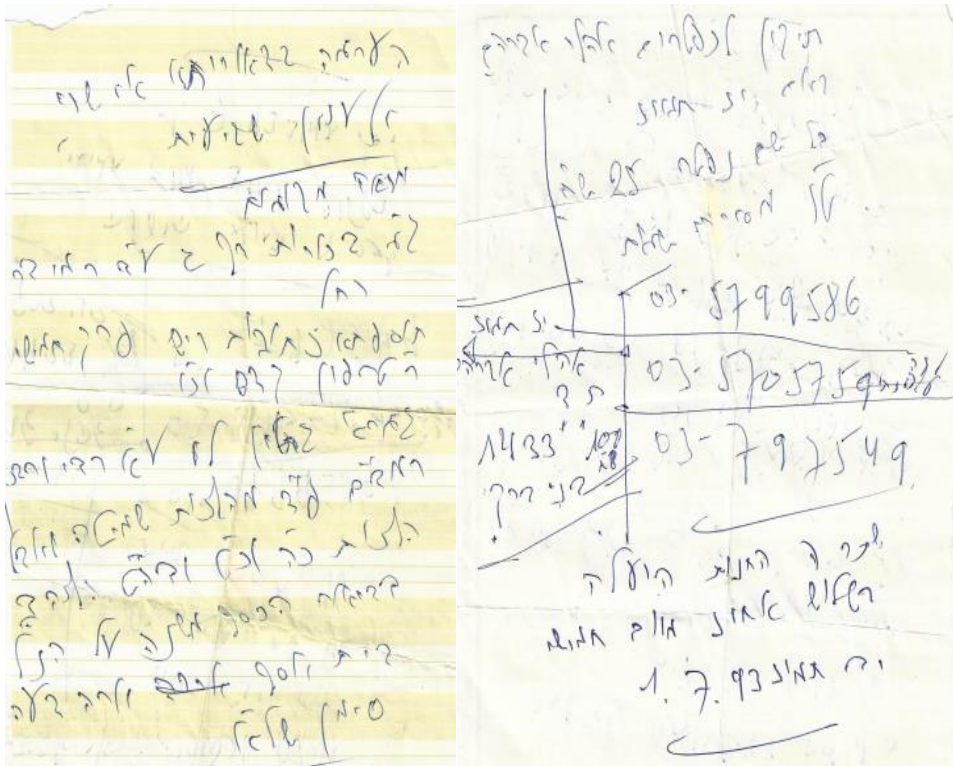
ואם בצרי ראשי חדשים, היה מהמתצנים, ואז היה גומר לספר התהלים ג' פעמים, ב' פעמים ממה שבישיבה היו קוראים, ופעם נוספת לבדו בהפסקת הצהריים. ולא ביקש מנוחה באלו הלילות, אלא אדרבה לנצל לקדושה ולהוסיף תיקונים.

ולא מביא בתצניות שכל ישראל מתצנים, שראה בהם לנכון להשתתף בתיקונים. וכמו שמצאתי בין כתביו, שבצד קבלה מלפני צרות שנים (שנת 93 = תשנ"ד) כותב הוא על השתתפותו הכספית

בתיקון נפטרים ב"ל בתמונה. (וזה יוצא כשהוא וכו' חודשים אחר פטירת אביו.

ולפי הסכום נראה שהשתתף עבור 4 נפטרים). ומאחורי דף זה כתה מראה

מקומות לדברי תורה מסתעפים. וכדלהלן:

ואכן הוא עצמו ניצל את יום זה גם לציון בספרים נדירים, בספריית הישיבה לא היו נמצאים, והיה מרחיק לכת לספריות הדולפים, ואף היה לו לשם כרטיס חדר, כמו שמקומו יתבאר, ומצתיק משם חיבורים ישנים, והם אצלו היו כחברים, וכמו שהיה רגיל להניח את דעת ילדיו הפעוטים, כשהיו אומרים לו כי להם החברים מספרים, על אביהם שהלך לרבנים, ועל חבריהם הרבים, ואותו היו שואלים, מי הרב שלק? והאם יש לך חברים? וענה: הרב שלי הוא - רבי ארון' (ומצביע על ארון הספרים)

३३३:

17

צידה

אברהם אבינו
עם שבת צדק ושלום,
לילנו חזק אלן חזק
ואתה יאמר אלהינו
אלהינו יאמר חזק עם
חזקו כנף, אלהינו יאמר
קרוב לכן וכן על כל
אלה אשר מ'ק ויחיה
ג' חזק

5th Nov 1960
 11/11/60
 630 5000
 2800

13

הטובים.]

תחילת היום
 ויחילת היום
 תחילת היום

סימן י"ד

מכתבי תורה - על החלקים הקודמים

מכתב א' - הרה"ג בן ציון משאלי שליט"א (רב בית הכנסת 'סיתחון' ירושלים) / **מכתב ב' - הרה"ג נתנאל ישראל אוהנה שליט"א** (מח"ס משפטי ישראל, ושא"ס) / **מכתב ג' - מבני יניק וחכים יחזקאל כהן הי"ו** / **מכתב ד' - הרה"ג יהודה ברזילאי שליט"א** / **מכתב ה' - הרה"ג ניר צ'רבי שליט"א** (מח"ס הדר מצוה, ושא"ס) / **מכתב ו' - הרה"ג מאיר דרגולי שליט"א** (מח"ס המאיר לארץ, ושא"ס) / **מכתב ז' - השלמות הרה"ג אד"ר לחידושי הזוהר בח"ב סי' א' / מכתב ח' - הרה"ג חננאל יאיר מזרחי שליט"א** (מח"ס ריח הלבנון, ושא"ס) / **מכתב ט' - הרה"ג יעקב מאיר תמים שליט"א** (קריית ספר) / **מכתב י' - הרה"ג נ' בן מרדכי שליט"א** / **מכתב י"א - הרה"ג מרא דכולא תלמודא שליט"א** / **מכתב י"ב - מבני יניק וחכים שמעון כהן הי"ו** / **מכתב י"ג - הרה"ג שמואל יואל סופר שליט"א** (מהדיר שו"ת זבחי צדק השלם) / **מכתב י"ד - מבני יניק וחכים משה כהן הי"ו** / **מכתב ט"ז - הרה"ג איתמר דרגולי שליט"א** (מח"ס ואד יעלה ושא"ס) / **מכתב ט"ז - הרה"ג נועם אלדרי שליט"א** (מח"ס חליץ הנעל) / **מכתב י"ז - מבני בכורי בן העליה הבה"ח ר' יהודה כהן הי"ו** / **מכתב י"ח - הרה"ג יוסף חיים מזרחי שליט"א** (מז"ל סידור עוד יוסף חי ושא"ס) / **מכתב י"ט - הרה"ג שמואל דגן שליט"א** (מגיד משרים בירושלים) / **מכתב כ' - מאחד מהנכדים שליט"א** / **מילואים והוספות לחלקים הקודמים.**

מכתב א' - הרה"ג בן ציון משאלי שליט"א (רב בית הכנסת 'סיתחון' ירושלים)

סבתא שלי רחל היתה האחות הגדולה של מולא מיכאל - סב אביך, והיינו שמואל מיכאל היה דוד אבי. אבי ע"ה היה הולך ללמוד אצל מולא מיכאל, כל יום משעה 3 לפנות בוקר עד התפלה, ולימדו הלכות והכל. פעם בבית המטבחים שחטו כבש, והשוחט אמר זה טרף, אבי שלמד אצל מולא מיכאל - אמר אמנם זה לא חלק אבל זה כשר. והלכו אצל 'הרב מיוחס' שהיה ראש השוחטים מטעם הרבנות, וכשדיבר עמו ושאלו כמה שאלות, וראה ששולט, אמר לו בא ונעשה אותך שוחט, והוא סירב לקבל אחריות כזו על עצמו.

אבא גול (שהיה מראשי ועד העדה האפגנית) אמר לי על מולא מיכאל - אין מקום בזוהר שתשאל אותו ואינו יודע, היה יודע את הזוהר ישר והפוך. כשאימי נפטרה הייתי ילד בגיל שמונה, ואני זוכר שהיה דורש אצלנו בבית (בשכונת בית ישראל) כל שבת שעה - שעה וחצי, היה מתחיל לדרוש ולא גומר. מולא מיכאל בא לארץ, ורצה לגור במאה שערים ליד השטיבלך, בגלל ששם מצוי לו תפלות תמיד. היה גר בבית ישן, ופעם כשיצא מהבית ביום גשום מאוד, תיכף הבית קרס והוא לא נבהל. והיה הולך כל יום שישי לכותל המערבי.

לפני כחמישים שנה ראיתי בתוך ספר שהיה בבית הכנסת 'ישועה ורחמים' מסמך של א' מרבני אפגניסטאן, שכתוב בו כל סדר הגט, וכתוב בו פה עירנו 'הרת' (שזו עיר בתוך אפגניסטאן) למעלה ממאתים שנה לא נעשה גט! [היום דף זה נעלם].

הצניעות של הנשים שם היתה מיוחדת, במאה שערים לא היו הולכות ככה. אמרו שאם היו ישיבות באפגניסטאן הם היו ראשי הישיבות של כל העולם, בגלל השקידה והאמת והאמונה שלהם.

חכם משה צדקה שליט"א שאל אותי פעם, מהיכן העדה האפגנית קיבלה יראת שמים כל כך גדולה, הרי לא היו שם ישיבות, והם מפחדים מכל איסור? אמרתי לו שאני חושב שזה בגלל שכשהיו האמהות הולכות לטבול היו מוסרות נפש לרדת הרבה מדרגות ולטבול בנהרות במים קרים מאוד. וזה השפיע על בניהם.

וזכה מולא מיכאל שיצאו מזרעו צדיקים כמו אביך.

למרות שלא למדתי בפורת יוסף, אבל שמו של אביך הלך לפניו, והיו מדברים שהוא המתמיד של ישיבת פורת יוסף.

ושמעתי שהגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, לפעמים כאשר היה רוצה לדעת היכן כתוב משהו, היה שואל אותו, ונעזר בדיעותיו.

ולפני כארבעים שנה כשהיה אביך לומד ומלמד בבית הכנסת שאולוף בשכונת הבוכרים, בקשתי ממנו שילמד עמי, הוא חשב ואח"כ הסכים במשך כמה חודשים, לא שלמד איתי חברותא, אלא לימד אותי. והכל היה ברור אצלו.

אמרתי לו כמה פעמים - קטנים ממך הולכים לרבנות ולהיות דיינים, הם יכולים להיות תלמידים שלך, ומדוע אתה לא? והבנתי ממנו - שבגלל שזה שייך למדינה אינו רוצה בזה. למרות שלא אמר לי בפירוש.

[אש"ה: גם בן אחותי כתב בקוני 'גבור בארץ' (ערך כבוד ת"ח): פעם שאלו מדוע אינו משמש כדיין או מורה הוראה, שהיה הוסמך להוראה ע"י גדולי הדור, והיו מגדולי הדור שבאו לביתו לשכנעו לשמש כדיין, וא"כ למה לא הסכים? והשיב מפני שצריך להשבע אמונים למדינה, ואסור לעשות כן. ושאלו א"כ איך ר' פלוני שימש ונשבע, והשיב הוא סובר שמותר. ולא פגע ח"ו. ומה רואים מה זה תורה לשם שמים. עכ"ד].

גם בענייני העולם הזה אביך זצ"ל הסתפק במועט מאד.

אש"ה: הגאון העליון הוסיף עוד עובדות יקרות ומעניינות, ונחתום כאן בפרט א' ממה שהוסיף:

אספר, כי מולא יוסף גר"י (היה האח הגדול של מולא אשר, והיה לו עוד אח מולא יחזקאל, ושלושת האחים הללו נפטרו ביום ראשון, אחרי שהכינו עצמם) היה לומד אצל התימנים אחרי הכותל המערבי, והוא היה מוהל, והיו עניים מרודים. והיה לוקח לברית: חיתולים, יין, סוכריות. חיתולים - אולי אין לאנשים להחליף, יין - לברך בורא פרי הגפן, סוכריות - לחלק לאנשים אחרי הברית. וזה על דרך מ"ש ביהודה לקדשו חלק א' עמ' קט"ו (ובהערה שם) שהיה מחלק כיבוד קל בסעודת ברית המילה, וממהר ללימוד התורה כרגיל. (אש"ה: וראה עוד להלן במכתב הרה"ג ניר צ'רכי).

אתה יכול לפרסם לדברים אלו בשמי.

מכתב ב' - הרה"ג נתנאל ישראל אוהנה שליט"א (מח"ס משפטי ישראל, ושא"ס)

לכבוד ידי"נ ורעי ליש ולביא חובר חבורים מחוכמים ונפלאים הרה"ג ר' שמואל הכהן שליט"א מח"ס תורת שמואל ועו"ס חשובים.

שמחתי בקבלת ספרו החדש "יהודה לקדשו" ח"א, והנאה זו מספרו נוספת למה שנהנתי משאר ספריו הנפלאים והיקרים הנכתבים מירא"ש מלאים תורה מתוקה מדבש.

ובשולי הגיליון הוספתי מעט דברים שאין צריך לי, אולם לעשות רצון צדיק אמרתי לשולחם אליו.

בעמ' ד', כתב על הפסוק "יתומים היינו ואב אב", שר"ת יתומים היינו ואין הוא שם יה"ו ואות האחרונה משם הוי"ה נחסרה. ע"ש [ובהערה שם הוסיף עוד ביאור נפלא ע"ד הח"ו]. ולענ"ד אפשר להוסיף על דבריו יותר מזה משום שכבר נודע ששם יה"ו הוא השפע שמגיע מהספירות העליונות למלכות י' מאבא ה' מאמא ו' ז"א אל ה' המלכות, ולפ"ז אומר הפסוק יתומים היינו ואין אב שיש שם יה"ו אבל אין בית המקדש שזה המקום של השראת השכינה בעולם שכן שהשכינה נמצאת במקומה אזי השם שלם, אבל מחורבן בית המקדש אין שלימות של ה', ולכן אין השפע מגיע אצל המלכות. ולכן זה החיסרון שאין אב שהמלכות נמצאת למטה ואין השפע מגיע אליה מהאב.

וכבר נודע שיש חילוק בין המדרגות של המרחק בין ימי החול לשבת קודש, קודם חטא אדה"ר ולאחר החטא ובנין בית המקדש ולכן אנו נמצאים עתה במדרגה הכי נמוכה מבחינת מרחק השפע העליון מאיתנו, ויה"ר שנוכה לגאולה שלימה ואזי יחזרו זו"נ פב"פ במקומם העליון במדרגה הגבוה ביותר ואזי שם שמים יתעלה מאוד וירום למקומו הגבוה שמגיע לו.

עוד בעמ' ד' בענין הפסוק "ויסע משה את ישראל", עמוד כת"ר על מאמר חז"ל בביאור הפסוק ויסע משה "שהסיעם על כרחם", והקשה מה הטעם שעשה כן, וכתב ליישב שהוא משום שרצה להוציאם מן ההלם וזה על ידי לימוד התורה וכו'.

ולענ"ד נראה ביאור נוסף לכך, משום שכשהגיע ישועת ישראל לצאת מטומאת מצרים מיד כבר נתעלו להגיע לשם והיה הדבר בענין "ויריצוהו מן הבור" כי כבר הגיע זמן ישועתו, שהרי כל עוד שלא יצאו ממצרים היו עדיין תחת איזה שליטה של פרעה, ובעת שמתו מצרים עם כל ממונם בים כבר פקעה השליטה, וכן נודע שהשליטה של מצרים היתה בכישוף, ומכיון שעברו כל ישראל בתוך המים, כבר נודע שהמים מסלקים כישוף, ונמצא שנסיעתו מן המקום הזה היתה עלייתו בקדושה, שהרי בני ימים אלו היתה הכנה דרבה בשביל קבלת התורה, והנה ביום זה כבר נשלמה דרגה גבוהה לעם ישראל [וכמ"ש בשה"כ שנשלם ביום זה רשימו דפרצוף החכמה מכל בחינותיו].

מ"ש בעמ' י' על ענין צבע התכלת. הנה בזה"ק פרשת תרומה איתא שהתכלת מרמז תכלה שהוא כליון, ולכן אין תכלת בזה"ז כי אין בית המקדש שהוא אור לבן, אבל אור התכלת אין זמנו בלי בית המקדש (וע"ע במתוק מדבש שם), ובה עמדתי ואתבונן למה נהגו לצבוע את קברות הצדיקים בצבע תכלת, והנה בספר אוצרות חיים (שער רחל ולאח דף נ' ע"ד) כתוב וז"ל: והוא מה שאמרו בזה"ה שהוא כח דדינא קשיא דקדושה עילאה המגרשת את החיצונים והקליפות כנודע כי בחינת הבינה דוחה את החיצונים בסוד כח התכלת. עכ"ל. והוא מס' עץ חיים (שער ל"ח פ"ז מהדו"ת). וא"כ מחמת שהחיצונים אופפים את קברות הצדיקים לכן צובעים את קבריהם בתכלת כדי לא לתת להם אחיזה כי המה רוצים יותר להאחז בה.

ואולי יש סמך לכך מדברי רש"י (בראשית ט, כג) שכתב גבי מעשה שם ליפת אשר כסו בשמלה את ערות אביהם דשם שנתאמן במצוה יותר מיפת לפיכך זכו בניו לטלית של ציצית, ואילו יפת שלא נתאמן כל כך לא זכה אלא לקבורה לבניו, וכדכתיב (יחזקאל לט, יא) אתן לגוג מקום שם קבר בישראל, יעוין בב"ר (פרשה ל"ו ו'), והנה במדרש תנחומא (פ' נח ל"ו) איתא מה פרע להם הקב"ה לשם פרע לו שכרו מצות תכלת תפילין בטליתו שהיה מכסה בה, כ"ה גירסת היפ"ת, ולפנינו תפילין, ויעוין ברא"מ בדברי רש"י דכתב שזכו לתכלת בזכות מעשה אברהם וכמו שאמרו בגמ' (חולין פ"ט ע"א). הרי שיש קשר בין הקבר לבין התכלת, ונמצאים רומזים את שניהם במצוה אחת, אך כל זה לא נראה שורש למנהג הנ"ל.

מה שכתב בעמ' י"ב - שמהא לחמא עניא, יוצא האותיות "ינחם". נראה לענ"ד ביאורו משום שכל מעשה ההגדה נכתב לאחר חורבן הבית, וחסר בו קרבן פסח, ונמצא שאין נחמתנו שלימה בקיום המצוה הזו כיום הקרבת הקרבן, וכבר נודע שבנוסח מה נשתנה היה מובא על אכילת צלי ועתה בעוונותינו בחורבן בית המקדש הושמט הענין ובפרט שאין לאכול צלי בלילי פסחים (סימן תע"ו) ע"ש. הרי שגם זכר אין אנו עושים ולכן רמז כן בתחילת תיבות של המגיד [וכבר נודע שיש קשר בין לילי פסחים לליל ט' באב כנודע במדרש שזהו היום כנגד יום הזה, וכן אומרים בקינות מדוע בליל פסח זכו, ולעתיד לבוא תהיה השמחה ביום ט' באב יותר מכל החגים] (אלא שבפמ"ג סימן תע"ו משב"ז אות ג' כתב שאוכלים ביצה בליל פסח, וזכר לאבלות על אברהם אבינו שמת בערב פסח. ע"ש).

מה שכתב בח"ב עמ' כ' בענין יציאה עם תפילין מביתו, ודקדק מהזה"ק (ואתחנן דף קס"ה ע"א) ומאן יעול וכו', שיש לקרוא פסוק זה ואני ברוב חסדיך עם תפילין בכניסה לבית הכנסת וכו' ע"ש. כך משמע גם משעה"כ (דרושי השחר) שיש קפידא בדבר מלבד הענין שיש צורך לצאת מביתו עם תפילין וכמובא בב"י משמיה דהזה"ק.

מה שכתב בעמוד כ"ט למה הוצרך דוד גם לשנים מהאבות, הנה התירושים הידועים הם הב' שהזכרת: א. משום שאדם הראשון נתן לו את הע' שנה חזר בו ממה שנתן, לכן הוצרכו האבות ליתן אותם במיוחד. ב. משום שהיה צריך ללילות שהרי גם בלילה לא היה ישן יותר משינת הסוס (עי' ברכות ד.). אולם יש תירוץ נוסף משום שדוד המלך הוצרך לחיים כפולים מפני שלא ירד בגלגול ופעל בחייו פעולות רבות כנזכר בספר תהילים לכן הוצרך לחיים גם מאדם וגם מאברהם וכו'.

מכתב ג' - מבני יניק וחכים יחזקאל כהן הי"ד

לאבא היקר שליט"א

מה שדן בח"א עמ' ו' האם יש חשש הפסד לימוד תורה בעיסוק בכתיבת הנהגות סבא זצ"ל, למרות שיש בזה מצות כיבוד אב ואם.

נראה בהקדם מעשה שמובא בספר 'היהודי הקדוש' - מפרשיסחא' (שמות כ, יב. עמ' נז): פעם אחת היה לומד הרב הקדוש היהודי ז"ל עם תלמידיו הגאונים הקדושים שיעור גפ"ת, והיה לומד שם גם כן בחור מופלג מעיר פרשיסחא, והבחור ההוא היה יתום מאביו רחמנא ליצ'לן, ופעם אחת באמצע הלימוד התחיל הרב הקדוש להעמיק בעיון באיזה עניין שהיה קשה לו, ומחמת שהבחור ידע דרכו בקודש שבכל פעם שהוא מתחיל לעיין אז הוא שוהה איזה שעה בעיונו ובדביקות עצומה, לכן הרהיב הבחור עוז בנפשו לילך לבית אמו לאכול, כי היה לו חלישות הלב, ואחר אכלו בחפזון אז קם במהירות לרוץ לבית הרב הקדוש, וכאשר כבר אחז בדרכו, קראה לו אמו שיעלה לעליית ביתה ויוריד לה חבילת שחת שהיתה צריכה אז, ולא רצה לילך בחזרה, כי היה נחפו אולי כבר התחיל רבו הקדוש ללמוד, ובאמצע הדרך נתישב בלבו הלא עיקר הלימוד היא רק לשמור ולעשות, וכעת כאשר בא לידו מצות כיבוד אם לא יקיים? לכן רץ במהירות ועשה רצון אמו. אחר כך כאשר פתח הדלת של בית הרב הקדוש היהודי זלה"ה, אז הקיץ הרב הקדוש מעיונו וקם מלא קומתו ונתמלא שמחה, ושאל להבחור איזה מצוה עשה כעת מחמת שבבואו לבית אז ראה את האמורא הקדוש אביי שנתלווה עמו, ותיכף נתישב לו הקושיא, וסיפר לו הבחור כל המאורע. ואמר הרב הקדוש לתלמידיו שזה היה מחמת שאביי לא היה לו אב ואם כידוע שלכן נקרא שמו אביי על שם הפסוק (הושע יד, ד) "אשר בך ירוחם יתום", ולכן דרכו שאצל מי שמקיים מצות כיבוד אב הוא מתעבר בו והולך עמו להיות לו חלק במצוה, והוא הגיד לו אז התירוץ מהקושיא. (תפארת היהודי אות קמא). ע"כ.

ולפי זה יוצא, כי העוסק בכיבוד הורים, אינו מפסיד מלימוד התורה, ואדרבה נשמות גדולי ישראליסייעו לו בלימוד.

אש"ה: הדברים אמת לאמיתה, ובדידי הוה עובדא כבר בזמן חיי אאמו"ר זצ"ל, ולכבוד אאמו"ר לחיזוק הכלל הנני מעתיק כאן ממה שכתוב אצלי בחיבורי על התורה כתב יד (פרשת קדושים, ויקרא יט, ג) [לאחר שהרחבתי שם ביסוד הנ"ל בכמה מקומות]: לא יכולתי להתאפק מלחקוק כאן הא דבדידי הוה עובדא בשנת תשפ"ד, לעיני כל באי שער בית המדרש, וזאת בהיותי יושב בבית המדרש במסגרת כולל הערב כמידי יום, ונכנס ראש הכולל ה"ה ר' יונתן דוידוף הי"ו עם חכם אחד נשוא פנים ומחזיק כמה מוסדות תורה ונקרא שמו - ר' משה צור שליט"א¹². והחכם התכבד לומר דברי תורה וחזיון לקראת חג מתן תורה, ואמר כמה פרפראות. וברוב ככל משך הזמן שדיבר, כמעט ולא הביט בי. וכשסיים לדבריו, הפטרתי לו ממקומי כנהוג בתיבות ישר כח' או 'חזק וברוך', והחכם הביט בי ותיכף אמר לי בפני כולם, 'היום קיימת מצות כיבוד הורים בצורה מיוחדת'. ולמרות שהפתיעני אזרתי אומץ ותיכף אמרתי לו - מנין הרב יודע? ואמר לי - הרי זה נכון! אני רואה עליך! ולא פירש יותר. (ולא הכרתי את חכם זה כלל ועיקר לפני או אחרי. וגם הוא לא יודע אורחותי). ואכן באותו היום בבוקר היתה המשמרת השבועית שלי אצל מעלת אאמו"ר, ונהגתי בה כבכל שבוע. ואולי ראה לנשמות אביי המתלווה לכל מקיים מצוה זו כמשנ"ת. ומי יודע אם לא כל הדברי תורה הרבים שה' מוזכני לחדש, אינם בזכות שיש לי עסק מעט עם מצוה זו בצורה פשוטה כבר מילדותי היות ובן זקונים אני. (וגם אם לא, פשיטא לי שזה בזכות קדושת ותפלות הורי עלי ובפרט זה כבר מילדותי). ע"כ כתוב אצלי מזה שנתיים ימים, ועדיין לא הדפסתי לדברים. וכעת די בזה. (וע"ע בדבריו לעיל סי' ז אות ה).

¹² כתב לי ח"א בגליון כאן: מכיר אני אותו מעת שגרתי ברמת שלמה (והוא גם עבר דירה לרמות) והוא מנהל של ישיבת "אש התלמוד" וזכורני שהיה דבוק בתורת הגרי"ח (ומזכיר ממנו בשיחותיו תדיר) והוא תלמיד להרב מרדכי אליהו זצ"ל.

[וגם הדברים הזכירני כעת מ"ש בספר מצות איש (עמ' תסז) ובס' בעלי אסופות (עמ' צה): סיפר הגר"ח קניבסקי זצ"ל על מרן החזו"א זצ"ל, שפעם אחת כשבחן ילדים בתלמוד תורה, שאל אחד התלמידים לאביו איך זכה מרן שנהיה חזון איש, ומרן החזו"א שמע השאלה, והשיב שזכה בזכות כיבוד אב ואם. וסיפר רבינו זצ"ל איך שכל יום היה הולך מרן החזו"א לבקר את אמו ומשוחח עמה בעניני דעלמא על החיים בקאסווא עיר מולדתם וכיוצא בזה לשמחה. וכן כתב רבינו זצ"ל בקונטרס הזכרונות (סימן מב ס"א) כשאמו של מרן החזו"א זצ"ל היתה אצלנו היה עולה מרן כל יום ומדבר עמה חצי שעה או יותר. ומרן הגר"א זצ"ל שטיינמן זצ"ל היה אומר, שאפשר לטעות שהפסיד בשעה זו עוד שעה של כתיבת חזו"א, אבל האמת ההיפך ששעה זו רוממה את כל שאר השעות שעל ידי זה זכה לכתוב. עיין במס' קידושין (לא): ובתוספות שם ד"ה איסתייעא מילתא ברב אבימי, דאיסתייעא מילתא בעודו גחין לפני אביו לכיבוד אב שהבין ודרש מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך שלא היה מבין. ע"כ].

מכתב ד' - הרה"ג יהודה ברוזילאי שליט"א

לא הספקתי לעבור על כל הד"ת הנפלאים בח"א - קוני' מוחל טובות, רק רציתי לשאול, אני בדיוק עסקתי היום בדברי הראשונים במס' ב"ב דף כג ע"א לגבי חזקה לנזקין בקוטרא ובית הכסא שסבור שיכל לקבל ולא עומד בזה.

וכתבו שם התוס', דאפי' עשה קנין הוי קנין בטעות, ועי' ברמב"ן שם דף ב ע"א בדעת הרי"ף שאין חזקה להזיק ראייה כי דמי לקוטרא דסבור שיכול לקבל וכו'.

האם זה קשור לכל הענין שכתבתם. ומה אפשר להוסיף בזה?

אש"ה: השבתי, בכה"ג נראה שאין זה מגיע לגידרי החילוקים שנאמרו לגבי מחילה בטעות, כי בדברים אלו חסר בעיקר המחילה וכוונתה, וכיסוד דברי הגר"ש"ק שהבאנו בעמ' צ. [זה באור הפנימי, אבל באור המקיף יש לתפור נימא בנימא בכללות הנושא כיד ה' הטובה עלי].

מכתב ה' - הרה"ג ניר צ'רמי שליט"א (מח"ס חדד מצוה, ושא"ס)

לכבוד ידידי הגאון רבי שמואל הכהן שליט"א

קראתי בחוברת 'יהודה לקדשו' חלק א' והתחזקתי והתרגשתי, והייתי שפל בעיני מכל העובדות הכתובות שם.

והנה ראיתי שם שכתבתם [עמ' קט"ו] מנהג אביכם זצ"ל לעשות הברית בבוקר אחר התפילה, משום ביטול תורה ומשום ביטול מלאכה ומשום זריזין, ולא חש למה שאין הסעודה גדולה ומפוארת ובבשר. ושמחתי כמוצא שלל רב על עובדה זו, כי שמעתי באומרים וגם ראיתי בכתובים שאם עושים הסעודה ללא בשר, לא יצא הבן תלמיד חכם.

והנה חזינן שמר אביך זצ"ל, היה נוהג לעשות הסעודה ללא בשר ויצאו לו בנים תלמידים מופלגים ללא יוצא מן הכלל.

ויתכן לומר שהכל תלוי בכוונה מדוע עושה מוקדם, שאותו חכם שאמר שמי שעושה ברית ללא בשר לא יצא בן ת"ח, כן אמר על מעשה שהיה כיון שמזלזל בברית, כיון שעושה הסעודה ללא בשר, מראה שאין חשוב בעיניו להחשיב הברית. וכבר ידוע שענין הברית הוא יחד עם התורה וכמו שאומרים בברכת המזון 'ברית ותורה'; וידוע שתורה וקדושה הולכים יחד, ועם מזלזל בקדושה תורה לא תהיה בו, ולכן אם עושה ללא בשר כיון שמזלזל, אז הדברים אמורים שהבן לא יהיה חכם.

אבל עם עושה מטעמים אחרים, כגון משום זריזין, וכפשט שו"ע סימן רס"ב סעיף א' "כל היום כשר למילה אלא שזריזין מקדימים למצוה ומלין מיד בבוקר".

ומשום שאם עושה בבוקר בדרך כלל עושים זה בתוך בית הכנסת אחר התפילה שזה מקום קדוש וזמן קדוש כידוע שבבוקר אחר תפילה זה זמן של חסד כידוע, והזמן גורם קדושה, עיין זבחים ריש דף צ"א

שקרבת תמיד בשבת יותר קדוש הוא מקרבן תמיד בחול כיון שהזמן גורם, ומינה לענין מילה שנעשית בבוקר אחר התפילה בבית הכנסת, שנעשה יותר בקדושה.

וגם משום ביטול תורה ומלאכה, וודאי שזה סימנא טבא לבן שלא צריך לעשות ביטול תורה לכל הבאים, וכבר מצינו שבהרבה מקומות חששו לפסידא דממון, ופסידה של ביטול תורה כידוע.

ובאופן שאלו הן הכוונות בברית מילה וודאי לא התכוין אותו חכם שלא יהיה הבן תלמיד חכם, לעקור כל העיקרים הנ"ל משום לאכול בשר, וכל כוונתו היתה באופן שעושה משום זילזול, בשגם שכל ענין הסעודה היא רק מנהג ולא חובה, וכמו שכתב בשו"ע סימן רס"ה נהגו לעשות סעודה ביום המילה, ועיין מהרש"א בבא קמא דף פ' סוף עמוד א' שדקדק שאין הסעודה ביום המילה חובה מדינא דגמרא ואכמ"ל. ואדרבא היא הנותנת שיהיה תלמיד חכם, וסימנא מילתא היא לקיים המצוה הראשונה בגופו השכם בבוקר, משום זריזין, בזמן קדוש, ללא ביטול תורה ומלכה על פי כללי ההלכה. ונראה שגם יש כאן סגולה שיהיה הבן זריז במצוות, ומי יודע אולי כיון שהיום נהגים למול בשעות מאוחרות לכן יש קושי גדול בענין הזריזות בעבודת ה', כי אחר שנתבונן נראה שענין זריזין וההתאמצות במצות, חסר מאוד בזמננו ביחס לדורות עברו.

ובפרט שכך היה מנהג תמיד לעשות בבוקר ע"י ערוך השולחן סימן רס"ב ס"ח, ומעשה רוקח פ"א ה"ח, וכן היה המנהג למול בבית הכנסת כמו שכתב הרשב"א ח"ז תחילת סי' תקל"ז "ומה שנהגו למול בבית הכנסת משום דכתיב ויכרתו ברית לפני ה', ואין ברית אלא מילה", ועיין עוד שדי חמד כללים פ' אות ל"ט. ועוד בכל נידון דידן עיין שו"ת משנת יוסף חלק י' סימן קמ"ה, ושו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' תפ"ה (ושם כתב כעין דברי ערוך השולחן שלא נהגו לעשות סעודה מפארת, ואדרבא לא טוב לעשות סעודה מפארת משום עינא בישא, ומשום לא לבייש מי שאין לו, וכתב שנכון לעשות כך לכתחילה), ושו"ת ברכת יהודה חלק ז' סימן י"ג. ראה בכל זה ותראה שכמו שעשה מור אביך אין טוב מזה, וברוך ה' שזכה לראות פירות טובים ממעשיו, יהי רצון שנזכה להדבק בדרכיו.

הן אמת מצד המציאות זה לא מתאים לכל אחד ולבני ביתו ומשפחתו אבל מצד האמת וודאי עדיף הוא, ומי שיש לו אפשרות ודאי עדיף שיעשה כך, שוודאי יהיה תועלת גדול לבן בזה שיעשו מצוה שבגופו במקום קדוש, ובזמן קדוש ובזריזות, ואף כי לא יהיה בשר לא נראה שיש בטעם זה כדי לדחות הברית, ובפרט שאין שמחה באותו שעה בבשר, ואין כאן שום ריח זלזול. (אש"ה: ע"ע לעיל בסוף מכתב הרה"ג ב"צ משאלי. ובחידישו"ת כ"י לשמות יב, מה).

על זאת באתי בברכת יגדיל תורה ויאדיר, וחפץ השם בידו יצלח, ניר צ'רכי.

מכתב ו' - הרה"ג מאיר דהגולי שליט"א (מח"ס המאיר לארץ, וש"א"ס)

לכבוד דודי הגאון המופלג בתו"ש ברא כרעא דאבוה מוהר"ש כהן שליט"א
ייש"כ גדול ותודה מרובה על הקונטרס הנפלא "יהודה לקדשו" ח"ב, ואכתוב בקצרה כמה הערות שנתעוררתי תוכ"ד שעברתי על הדברים הנפלאים:

מש"כ בעמ' ג' בהערה שסבא זצ"ל נתן לכת"ר כסף אחרי החתונה לעשות מנוי במקוה, אולי יש ליתן עוד טעם בזה, כי כמדומה שבאותה תקופה כבר לא היה סבא בכוחותיו ולא יכל לטבול במקוה כמנהגו, ולימדונו רבותינו דמהני למנות אחר שליח שיטבול במקומו, כמוש"כ בספר חסד לאברהם (עמוד קע"ח) שמעתי מאזמור"ר (הרה"ק בעל התניא והשו"ע) ז"ל אשר הרה"ק ר' אברהם נ"ע היה מכין בימי ספירת העומר על משיח, ופעם אחת היה חולה שלח אותו לילך למקוה ולכוין לפי הספירה של אותו יום וכו'. ובהערות שם (אות כ"ב) כתב ששמע מהגאון רבי דוד אורטנברג ז"ל מחבר הספר תהלה לדוד על השו"ע, אשר המלאך הקדוש זי"ע שלח בימי הספירה את הרב רבי שניאור זלמן בעל השו"ע ז"ל, לילך לטבול בכל יום במקוה עבורו ובשליחותו, ואמר הרב הנ"ל זי"ע ועכ"י, למדתי מזה שני דברים, א' שהספירה יש לה שייכות עם מקוה, ב' שייכולים לעשות שליח למקוה. ע"כ. וכן איתא בספר אבקת רוכלים (לוריא,

עמוד קצ"ז) שהרה"ק מנעשכ"ז זי"ע, בימי זקנותו היה מחזיק איש אחד בזכר שיטבול עבורו במקוה בכל יום. ועיין מש"כ בזה רב אחאי הגר"ר יהודה נר"ו בספרו דברי יהודה על הלכות מקואות (סו"פ ז').

ומש"כ בעמ' ט"ז בעניין ר' אלעזר בר' שמעון אם היה חתנו של ר' יוסי בר' שמעון בן לקוניא, או של ר' שמעון בן לקוניא, והעיר מדברי הירושלמי במעשרות י"ז ע"א, ושוב ציין לגר"א דגריס ר' אלעזר בר' שמעון אזל לגבי ר' יוסי בן לקוניא חמוי. וכן הוא גירסת מהר"ש סיריליא שם. ומ"מ אכתי פליג על כל מה שציין סבא זצ"ל מהזהר דר' יוסי לא היה בנו של לקוניא כי אם בנו של ר' שמעון בן לקוניא. ונראה דזה גופיה בא סבא זצ"ל להעיר כמו שציין אח"כ לתלמוד ירושלמי מסכת פסחים (ל"ז ע"א) ולמדרש קהלת רבה (פרשה ט' אות ה') דשם מובא ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא. וזה לא כמובא בזה"ק להיפך. וכן יש להוסיף עוד מכמה דוכתי בתלמוד בבלי שנוכר ר' שמעון בן ר' יוסי בן לקוניא, ראה בשבת (מ"ט ע"ב), ובפסחים (נ"א ע"א), ובפסחים (פ"ז ע"ב), ובב"מ (פ"ה ע"א), ובשבועות (י"ח ע"ב), ובזבחים (ס"ב ע"ב). אך זה נראה לענ"ד ליישב דהשם לקוניא אינו שם אדם כי אם שם תואר או שם מקום, וראיה לזה ממה שמצינו בכמה דוכתי שנקרא ר' יוסי לקוניא, ולא "בן" לקוניא, וכמו בבכורות (ל"ח ע"ב). והיינו ע"כ משום דאין זה שם אביו כי אם שם תואר, [וכמו ר' אלעזר בן חסמא שנקרא לפעמים בשם ר' אלעזר חסמא, והיינו מפני שהוא שם תואר וכמו שגז"ת במקו"א]. ועיין בפירוש רבינו חננאל למסכת פסחים (נ"א ע"ב) שכתב: יונתן בן אלעזר דאיהו ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא. ועוד יתבאר במקומו בס"ד.

ומש"כ בעמ' י"ז בעניין שהיה לרשב"י אה, וכת"ר כתב דההכרח לזה מפני שלא מצינו עוד יוחאי אחר בש"ס, יש להעיר ממש"כ הגאון היעב"ץ בספרו מטפחת ספרים דתרי ר' שמעון בר יוחאי הו, ועיין מש"כ בזה בספר ב"י (שער ז' מענה קכ"ג), ושם (שם מענה קכ"ח), ובספר זכר יהוסף עמ"ס ברכות (נ"ה ע"ב, י"ז ע"ג בדפנה"ס), ובשו"ת זכר יהוסף חלק או"ח (סימן ר"א אות ב'), ויו"ד (דפו"ח סוף ח"ב נספח י"ד"ה ועכ"פ), ובספר ניצוצי הש"ס עמ"ס מעילה (י"ז ע"ב). אך כמובן אין דבריהם מוכרחים כלל.

ומש"כ בעמ' כ' דמוכח מהזהר"ק פרשת ואתחנן (דף רס"ה ע"א) דצריך שיהיה עם ציצית ותפילין כשאומר לפסוק ואני ברוב חסדך וגו'. כן כתב מרן בבית יוסף (ריש סימן כ"ה) ע"פ דברי הזהר"ק הנ"ל. וכן פסקו בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סימן ל"ו), ובשו"ת שבות יעקב (ח"ג סימן ה'), ובמטה משה (עמוד העבודה ח"א סימן ז'), וביסוד ושורש העבודה (שער ב' פרק ח'), ובנוהג כצאן יוסף (הלכות תפלין אות א'), ובפלא יועץ (ערך בית הכנסת), ובכף החיים פלאגי (סימן י' אות כ"ה), ובבן איש חי (ש"א מקץ אות ג'), ובכף החיים סופר (סימן כ"ה אות י"ג), ועוד. וממה שהביא מהקדמות הזהר (דף י"א ע"א) ומהזהר בפרשת ויקרא (דף ח' ע"ב) שטעם אמירת פסוק זה הוא כדי להמליך באבות קודם שנכנס, משמע לכאורה דאין טעם לומר פסוק זה אחרי שנכנס, ודלא כמוש"כ הגאון יעב"ץ בסידורו (בכניסה לבית הכנסת), ועיין במנחת אהרן (כלל ט' סימן י"ד), ובכף החיים סופר (סימן כ"ה אות כ"ה), ובמשנב"ר (ריש סימן מ"ו).

ומש"כ עוד שם דצריך האדם להזהר שלא לקלל עצמו, עיין גם בגמ' בברכות (י"ט ע"א, ס' ע"א) ובכתובות (ח' ע"ב) דלעולם לא יפתח אדם פיו לשטן. ובמו"ק (י"ח ע"א) וסנהדרין (ק"ב ע"א) ברית כרותה לשפתיים. ובוזהר חדש (דף ס' ע"א) על משה רבינו שנתקיימה קללתו שאמר מחני נא מספרך. ובב"ק (צ"ב ע"א) ובמכות (י"א ע"ב) על יהודה שהיו עצמותיו מגולגלים בארון בגלל שאמר לאביו וחטאתי לך כל הימים. ובבראשית רבה (פרשה ע"ד ט') מפני שאמר יעקב "עם אשר תמצא את אלוקיך לא יחיה", מתה רחל בדרך (ואשתו כנפול). וכן על מה שאמרה רחל "ואם אין מתה אנכי" (בראשית ל' א'), נתקיימו דבריה, ועיין שם באוה"ח הקדוש. וכשאמר מרע"ה להקב"ה "ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג" (במדבר י"א ט"ו), נגזרה עליו מיתה כמוש"כ בספר צרור המור (במדבר פרק ג'). גם בספרים הקדושים הזהירו בזה מאד וכמו שתראה בילקוט מעם לועז (קדושים י"ט י"ד עמ' ר"ג), ובראשית חכמה (ענין דרך ארץ פ"ג אות ל"ז), ובשל"ה (אות שתיקה), ובש"ך עה"ת (ויקרא י"ט י"ד), ובמהר"ם פאפירש (עמוד העבודה פרק י"ג), וביוסף אומץ יוזפא (עמ' תנ"ד), ובצפורן שמיר (סימן י"א אות קפ"ח), ובאורות אלים (עמ' כ'), ובכף החיים פלאגי (סימן ל"א אות כ"א), ועוד. ועיין בשו"ע חו"מ (סימן כ"ז א') ובנו"כ שם.

ומש"כ בעמ' כ"ב בענין מוזיקין בליל שבת, עיין עוד בזוהר הקדוש ח"ג (דף רע"ג ע"א) "ואין שטן ואין מזיק שליט ביומא דשבתא". ובשוחר טוב על התהלים (מזמור צ"ב) יום השבת, יום ששבתו המוזיקין מן העולם. ובסנהדרין (ס"ה ע"ב) אמרו על אוב שאינו עולה בשבת. ובפיוט אומר בשבחין מרבינו האר"י ז"ל איתא "שביתין ושביתין מסאבין דרחיקין חבילין דמעיקין וכל זיני חרשין". [ועיין בסנהדרין (ק"א ע"א) אין שואלין בדבר שדים בשבת. וי"ל]. ומה שהביא כת"ר מהזוה"ק פרשת ויקהל (דף ר"ה ע"א), ראה גם במגן אברהם (או"ח סימן רס"ז סק"ג) שישב בזה המנהג שאומרים גם בשבת ושמור צאתנו וכו', אף שאין חותמים בשומר את עמו ישראל דבשבת אין צריך שמירה, היינו על כלל ישראל, אבל ושמור צאתנו קאי על כל יחיד ויחיד. והט"ז שם כתב ליישב דאם ישראל שומרים את השבת כראוי אין צריכים שמירה, אבל מאחר ואין אנו מוזיקים עצמינו לשומרי שבת כהלכתו, לכך אנו מתפללים ושמור צאתנו. ועע"ש במחצית השקל.

גם ידוע מה שאמרו במסכת שבת (כ"ד ע"ב) דברכת מעין שבע שאומרים בליל שבת נתקנה משום סכנה, ופירש רש"י סכנת מוזיקין למאחרים לבית הכנסת. ועיין עוד בשבת (ק"ט ע"ב) שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בע"ש מבית הכנסת לביתו. ובטור (סימן רס"ז) כתב דלא אומרים יראו עינינו בשבת, משום דשיחיו מוזיקין בשבת וצריכים לחזור לבתיהם קודם חשיכה. ועיין שם בדרישה (ס"ק ג) שכתב דשבת אינה צריכה מפני חלאים ושאר פגעים, אבל צריך שמירה מן המוזיקין בשדות. ועוד תירץ דבאמת שיחיו מוזיקין בשבת, אבל אין צריך להתפלל על שמירה מפני שהשבת שומרת. וכן מבואר בתשובת רב נטרונאי גאון המובאת בספר הפרדס לרש"י (עמ' ש"ח), ובמחזור ויטרי (עמ' פ"א). והאחרונים האריכו לדון בליל פסח שחל בשבת אם אומרים בו ברכת מעין שבע, או דלמא ליל פסח שאני דהוי לילה המושומר מן המוזיקין, [והרב יפה ללב (או"ח ח"ב סימן תפ"ז אות ד') כתב לדייק מלשון תיקוני הזוהר (תיקון ס"ט דף ק"ו ע"א) דשמירת ליל שבת מן המוזיקין שווה לשמירת ליל הסדר]. והדברים עתיקין. [ובכלל עניין מציאות השדים והמוזיקין בזה"ז עיין מש"כ בחיבורי המאיר לעולם (ח"ב סימן י"א) ותרו"ן].

ומש"כ בעמ' כ"ז בענין הריגת קין להבל אחיו, דבזוה"ק פרשת בראשית (נ"ד ע"ב) ופרשת פקודי (רל"א ע"א) מבואר שנשכו עד שיצאה נשמתו, ובגמ' בסנהדרין (ל"ז ע"ב) אמרו שעשה בו חבורות ופציעות עד שהגיע לצואר. ולפ"ז מבואר פשוט שקין הרגו להבל במזיד, וראה גם בבראשית רבה (פרשה כ"ב ח) שעמד עליו והרגו, ופליגי במה הרגו ח"א בקנה וח"א באבן. ושם (פרשה ע"ה ט') אמרו שחשב קין שיהרוג את הבל וירש את כל העולם. וכ"ה באבות דר' נתן (פרק מ"ה לחלק מהגירסאות). ע"ש. וע"ע בפרש"י עה"ת (בראשית ד' ח' וכו'). אבל במדרש תנחומא (פרשת בראשית ט') איתא דאמר קין רבש"ע לא ידעתי ולא ראיתי הרוג מימי, וכי הייתי יודע שאני מכהו באבן והוא מת. וזה יתכן עם דברי התרגום יונתן בן עוזיאל (בראשית ד' ח'). וראה גם בפירוש הרד"ק (בראשית ד' י"ב) שכתב בדרך אפשר כי קין לא חשב שימות הבל באותה מכה, כי עדין לא ראה איש הרוג ולא חשב שיהיה בה כדי להמית, לפיכך דנוה בגלות כדן הרוצח בשוגג. וע"ע באוה"ח ובהעמק דבר פרשת בראשית (ד' ח').

ומש"כ בעמ' כ"ז מחלוקת כמה זמן היה נח מתרה באנשי דורו על מעשיהם, ראה גם בתנחומא (פרשת נח ה') ובבראשית רבה (פרשה ל"ז) דאמרו ק"כ שנה היה נח בונה את התיבה. ובפרקי דר' אליעזר (פרק כ"ג) איתא חמשים ושתים שנה עשה נח בתיבה כדי שישבו מדרכיהם וממעשיהם הרעים. ועיין שם בפירוש הרד"ל שכתב דהא והא איתנהו שבנטיעה וקציצה שהה ק"כ שנה ובבנין נ"ב שנה. ובפירוש ולא עוד אלא כתב שלעולם ק"כ שנה עשה בתיבה, וכונת הפרקי דר' א' שהארץ נ"ה שנה יותר משיעור עשייתו אולי ישובו. ובספר הישר (פרשת נח) איתא ויעש את התיבה חמש שנים. ובסדר הדורות (שנת אלף תרנ"ו) כתב ליישב דאולי הכנת העצים וכדו' היו ק"כ שנה, והבניה עצמה ה' שנים. [אך בספר הישר מבואר שלא נצטוו על עשיית התיבה רק חמש שנים קודם]. וע"ע בחת"ס עה"ת פרשת נח.

ומש"כ בעמ' כ"ח אם מוזכרים בשם האב או בשם האם, הנה המחבר זיע"א ציין לב' מקומות בזוה"ק שמזכירים בשם האמא, האחד (לך לך פ"ד ע"א) גבי תפילה, והשני (שמות י"ז ע"ב) גבי כשפים ולחשים. ובאמת מצינו בכמה מקומות בחז"ל שהזכירו לחשים ונקטו פלוני בן פלונית, ראה בגמ' בשבת (ס"ו ע"ב),

ס"ז ע"א, ובפסחים (ק"ב ע"ב), ובגיטין (ס"ט ע"א וע"ב), ובע"ז (י"ב ע"ב), ולפי"ד הזוה"ק (שמות י"ז ע"ב) שהביא המחבר זיע"א א"ש דבלחשים הדרך לומר דבר שאין בו חשד. וכ"כ הריקאנטי (שמות כ"ב י"ז) והמדרש תלפיות (ערך כשוף) והמבי"ט בתשובה (ח"א סימן קל"ט). ועיין בספר חסידים (סימן רל"ז) ובמקור חסד שם, ובחכמת שלמה בשבת (ס"ז ע"ב).

וגבי תפילה מצינו גם לרבותינו האחרונים שהביאו ראייה מדברי הזוה"ק שהזכיר המחבר זיע"א, וכמו שתראה בשו"ת דעת כהן (סימן קל"ב), ובשו"ת זקן אהרן פינסק (ח"א סימן י"ג), ובשו"ת יד אפרים (סימן י"ז אות ז'). אך לכאורה תלוי בפירושים שהזכיר הרב אד"ר נר"ו. וע"ע בשו"ת לבושי מרדכי (תנינא י"ד סימן קמ"ט), ובשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ד סימן שפ"ה), ובשו"ת תורה לשמה (סימן שצ"ט), ובשו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן צ"א), בספר עלי תמר על הירושלמי מסכת בכורים (פ"א ה"ד) ומסכת יומא (פ"ז ה"א), ובשו"ת יביע אומר ח"ב (או"ח סימן י"א), וח"י (או"ח סימן נ"ד אות ה'), ובשו"ת עמק יהושע (ח"א או"ח סימן כ"ט ל'), ובשו"ת ויען שאול ח"ד (או"ח סימן ז'), ועוד.

ומש"כ הרב אד"ר בעמ' כ"ח-כ"ט בעניין מחשבת האם שפועלת יותר בולד, באמת הדברים עתיקין ומפורסמים, ועיין למרן החיד"א ז"ל בכמה מקומות בספריו, ולדוגמא בעלמא עיין לו בספרו ברכי יוסף (או"ח סימן ר"מ אות ד'), ובחומות אנך עה"ת (ריש פרשת תזריע), ובמורה באצבע (סימן ב' אות מ"ט), ובפני דוד (פרשת וירא אות כ"א), ושם (פרשת וזאת הברכה אות ג'), ובמדבר קדמות (מערכת י' אות כ"ג), ובשאר ספריו. וע"ע באור החיים הקדוש פרשת תזריע (י"ב ב'). ויותר מפורש בדברי רבינו המאירי בקידושין (ע' ע"א), ובארוכה בלשון רבינו בחיי עה"ת (ויקרא כ"ד י"א), ועוד לו בפרשת חיי שרה (בראשית כ"ד ג'), וברד"ק על התהלים (פ"ו ט"ז, קט"ז ט"ז), וכמדומה שגם כת"ר דיבר מזה מעט בספרו היקר דברי שמואל עמ"ס כתובות (ק"א ע"ב) וכעת אין הספר לפני. (אש"ה: ע"ש בעמ' צח).

ומש"כ בעמ' כ"ט בטעם שהוצרכו האבות להוסיף לדוד ע' שנים אע"פ שכבר נתן לו אדה"ר, והרב אד"ר שם ציין לספר ילקוט המוסר דמאחר ולא היה ישן בלילות חשיב שחי ק"מ שנה, ואנכי הצעיר הערתי לו מן הזכרון שכמדוד' כן הוא בספר ליקוטים מפרדס (ערך דוד), ואכן נמצא שם באות י"ח. אבל כעת ראיתי שכן הוא כבר מפורש בדברי רבינו החיד"א בספרו מדבר קדמות (מערכת ד' אות ו'), ובספרו יוסף תהלות (ל"ט ה', מ"ב ט', נ"ה כ"ד, ק"ב כ"ה), ובספרו נחל אשכול (קהלת אות ט"ו), ובספרו חומות אנך (תהלים כ"א א'). ועוד.

ומש"כ בעמ' ל"א לברר זמן מילת אברהם אבינו, דבפרקי דר"א (פרק כ"ט) איתא שנימול ביוה"כ, והרב מקדש מלך (וירא צ"ז ע"ב) כתב שנימול בניסן. והנה בגמ' בב"מ (פ"ז ע"ב) ובפרקי דר"א (פרק כ"ט) איתא דהמלאכים באו ביום השלישי למילה, ולכאורה הוא מוסכם ולא מצינו בזה חולק. וא"כ פשוט דתליא בפלוגתא דאיתא ברז"ל אימתי באו המלאכים לבקר את אברהם, דבסדר עולם (פרק ה') ובמכילתא דר' ישמעאל (פרשת בא מסכתא דפסחא י"ד) ובבראשית רבה (פרשה מ"ח י"ב) ובפסיקתא רבתי (פיסקא ו') ובמדרש הגדול (בראשית י"ח ו') איתא שהמלאכים באו לאברהם בט"ו בניסן, וא"כ מילתו היתה בי"ג בניסן. אך בגמ' בר"ה (י"א ע"א) איתא דבחג הסוכות באו המלאכים לאברהם, וזה מתאים עם דברי הפרקי דר"א דביוה"כ נימול, ומה שאמרו בגמ' דבחו' היו אצלו הוא לאו דוקא אלא סמוך לחג [כמוש"כ התוס' שם (ד"ה אלא), וכ"כ בתוס' רא"ש שם, ובדעת זקנים עה"ת (בראשית י"ח י"ד), ובדרשות הר"י אבן שועיב (דרשה לר"ה עמ' תצ"ח), ועוד]. וע"ע בפירוש הרוקח עה"ת פרשת לך לך (עמ' קמ"ו, ק"ק), ופרשת וירא (עמ' קנ"ד), ופרשת בא (עמ' נ"ה), ופרשת כי תשא (עמ' קפ"ד), ובפני בר"ה שם ודו"ק.

ומש"כ בעמ' ל"ב סתירה בעניין בלעם בן בעור אם הוא לבן הארמי או שהיה מבני בניו, ראה בסנהדרין (ק"ה ע"א) הוא בעור הוא כושן רשעתים הוא לבן הארמי. ורש"י מפרש דקאי על אביו של בלעם. והר"ף בעין יעקב הקשה דאם קאי על בעור הרי לא מצינו שבא על בהמה, אלא אמרו כן על בלעם. ובשל"ה הקדוש (פרשת בלק דף ע"ד ע"א) כתב דהוא ט"ס מש"כ רש"י "אביו של בלעם" וקאי על בלעם עצמו שהוא היה לבן הארמי והוא כושן רשעתים, ומה שנקרא בן בעור אינו מפני שאביו נקרא בעור, אלא שהוא נקרא בן בעור מפני שבא על בעיר הבהמה. וכן הוא מפורש בחזקוני עה"ת (במדבר כ"ב כ"ד) דהוא בלעם

הוא לבן הוא כושן רשעתים. ועיין בהגהות מלא הרועים על הגמ' בסנהדרין שם בספרו קהלת יעקב (ערך בעור וערך כושן רשעתים) שהביא דברי השל"ה הנ"ל וע"ש מש"כ להקשות בזה. וכן נקטו רבים מן האחרונים בפשיטות דלבן הוא בלעם, עיין במהרש"א בגיטין (נ"ז ע"א), ובספר כתנות אור (במדבר כ"ב ו'), ובפנים יפות (שם, כ"ג ז', כ"ג י"ט).

ולפי מה שהביא המחבר זיע"א דברי רבינו האר"י דבלעם הוא גלגול לבן (וכן הוא במגלה עמוקות אופן ל"ה), מתורץ הכל בפשיטות דמה שאמרו שבלעם הוא לבן, היינו שהיה גלגול של לבן, ובאמת היה מבני בניו של לבן. וכן ראיתי בחסדי דוד על התוספתא סוטה (פי"א ה"ה) שכתב שקשה הדבר להאמין שלבן הארמי האריך ימים כל כך מימי יעקב אבינו ועד ימי שפוט השופטים, ושהוא עצמו אביו של בלעם, וע"כ צ"ל שהכונה ע"י גלגול. וכ"כ בפענח רזא (בראשית ל"א מ"ח), ובסדר הדורות ח"א (ב' אלפים תפ"ח), ובשל"ה הקדוש מסכת פסחים (דף י"ח ע"ב), ובהגהות היעב"ץ למסכת סנהדרין (ק"ה ע"א), ובבן יהוידע שם. ולכאורה הוא מוכרח ממה שאמרו דהוא כושן רשעתים, והרי מפורש בתורה (במדבר ל"א ח') דבלעם נהרג במלחמת מדין בימי משה, ועל כרחך דאינו כפשוטו אלא ע"י גלגול. ושוב מצאתי בדברי יואל עה"ת (עמ' ק"ז) שהביא דברי התרגום יונתן (במדבר כ"ב ה') דלבן הארמי הוא בלעם, ותמה ע"ז ממה שאמרו חז"ל (סנהדרין ק"ז ע"ב) שבלעם היה בן ל"ג כשהרגוהו, ותיירץ דכונת התרגום שהיה בלעם מנשמת וגלגול לבן. [אמנם מה שהעיר שהרי בלעם נהרג בן ל"ג, עיין ברש"י על הגמ' שם דאינו מוסכם, דהא איכא למ"ד (סנהדרין ק"ז ע"א) דהוא היה באותה עצה עם פרעה, וע"כ האריך ימים יותר מל"ג שנה. וראה גם במושב זקנים עה"ת (שמות א' י') שכתבו דאגדות חלוקות הן].

ועין גם בפירושו הרא"ש עה"ת (בראשית ל"א מ"ח) שכתב דמה שאמרו חז"ל בלעם זה לבן, היינו שמבני בניו היה. וכיוצ"ב כתב החתם סופר בספרו תורת משה (פרשת בלק עמ' קט"ז). [אבל בפרשת כי תבא (כ"ז ה') כתב דהכונה ע"י גלגול]. ובספר אזור אליהו (סימן ר"ז) כתב דמה שאמרו שבלעם היה בנו של לבן הארמי, אינו כפשוטו ממש, אלא שהיה שווה לו ברשעותו. ושור"ר מש"כ לקמן (עמ' ס"ד) ומ"ש הגאון האד"ר נר"ו שם.

ומש"כ בעמ' ל"ז שאין השכינה שורה בחו"ל, יש להוסיף שכן מפורש עוד בבוזה ק"ח א"א (פ"ה ע"א, קכ"א ע"א) וח"ג (ק"ט ע"ב), ועיין בגמ' במגילה (כ"ט ע"א), ובכוזרי (מאמר ב' אות י"ד), ובמגדל עז (אוצר הטוב סוף פנה ו'), ובמשך חכמה (בראשית מ"ו ה'), ובביאור הרד"ל על הפרקי דר' אליעזר (פרק י' אות י"א) ובהוספות שם (אות א'), ובארצות החיים (שער ב' סימן י"ד) וש"נ.

ובעמ' מ"א ציין הרב אד"ר נר"ו לנדרים נ' ע"ב, והוא ט"ס וצ"ל נ"א ע"ב.

ומש"כ בעמ' מ"ד בענין מספר הפרשיות שיש בתורה, הנה עניין זה שיש בתורה נ"ג פרשיות מפורש עוד בבוזה הקדוש בפרשת וירא (דף ק"ד ע"ב במדרש הנעלם), ובתיקוני זוהר (תיקון י"ג דף כ"ט ע"ב), ושם (תיקון כ"ח דף ע"ב ע"ב), ושם (תיקון מ"ב דף פ"ב ע"א). וכן כתב רש"י בספר הפרדס (סימן י"ב וסימן ל"א) דנ"ג פרשיות יש. ובספר האורה (הלכות ס"ת סימן ע"ג) ביאר דבריו דנ"ג פרשיות היינו חוץ מפרשת וזאת הברכה שאינה נקראת בשבת אלא ביו"ט. [אך בדבריו בספר הפרדס נראה דחשיב נ"ג פרשיות כולל וזאת הברכה. וצ"ע]. ורבינו המאירי בספר קרית ספר (מאמר ה' ח"א) כתב ג"כ דנ"ג סדרים יש, וחשיב נצבים וילך לפרשה אחת. והוא כדברי הספר הקדמון שציין החיד"א בשם הגדולים (מערכת ספרים סוף אות ג') ובדבש לפי (מערכת פ' אות ג'). וכ"כ הגר"א בביאור על התיקון"ז (תיקון י"ג שם) דנצבים וילך פרשה אחת היא, והובא בבאר לחי רואי שם [ובהגה שם סייע לזה מלשון המג"א (סימן תכ"ח סק"ה) ועיין]. וכמדומה שכבר האריכו בזה האחרונים.

ומה שהעתיק המחבר זיע"א דברי הרב אור החמה דהמעין בטיב פתוחות וסתומות ימצא כי פרשת ויחי אינה סתומה אלא פתוחה, הוא תמוה מאד שהרי פרשת ויחי היא סתומה ממש יותר משאר פרשיות סתומות כמפורסם, (וכנראה שלזה כיוון בסימן שאלה שציין בתוך דברי האור החמה. איש"ה: כמדומה כי אני הוספתי לזה וכוונתי כפשוטו), ואולי יש ליישב דבריו בדוחק דכוונתו שהפרשיות שבתוך פרשת ויחי אינן סתומות כולם, וא"כ לא שייך תירוץ המדרש דפרשה זו סתומה מפני שכשנפטר יעקב אבינו נסתמו

עיניהם של ישראל מהשיעבוד, שהרי מתחילת הפרשה ועד פטירת יעקב אבינו יש כמה פרשיות פתוחות, וע"כ דפרשה זו סתומה מפני שאינה נמנית במנין הפרשיות. ועיין.

ומש"כ בעמ' נ' בעניין אם הקב"ה גוזר אם יהיה זכר או נקבה, עיין מש"כ בזה הגאון בעל השבט מוסר בספרו מדרש תלפיות (ענף טיפה), ובספרו מגלה צפונות (פרשת תזריע), ובספרו מזבח אליהו (פרשת תזריע), ובספרו ידו בכל (סימן אלף ר"ד).

וראה עוד בגמ' בנדה (ע' ע"ב) מה יעשה אדם ויחכם וכו', מה יעשה אדם ויתעשר וכו', מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים וכו'. וכתב שם המהרש"א דאלו הג' דברים נקט הם הם הדברים שהמלאך מביא הטיפה לפני הקב"ה שיגזור עליה, וקאמר הכא מה יעשה אדם ויתחכם לשנות הגזירה. ומשמע דהבין בש"ס דילן שהקב"ה גוזר אף אם יהיה זכר או נקיבה, ואין בזה מחלוקת בין הש"ס לזוהר והמדרש. וע"ע בחתם סופר עה"ת (פרשת תזריע עמ' כ"ו), ובספר בית שמואל עה"ת (ר"פ תזריע), ובספר סגולות ישראל (מערכת ב' אות מ"ט).

ומש"כ בעמ' נ"א בעניין קרח ועדתו אם עתידים לעלות בתחית המתים, והביא מהמשנה במסכת סנהדרין (ק"ח ע"א) דפליגי בזה ר"ע ור"א, ועיין שם בגמ' (ק"ט ע"ב) דפליגי אם עדת קרח יש להם חלק לעוה"ב, והיינו הך. ומה שהביא מהניצוצי זוהר לתרץ דקורח יעלה אך לא עדתו. מלבד שמלשון זוהר לא משמע כן וכמו שהעיר כת"ר. גם בגמ' בסנהדרין נראה דפליגי אף על קרח, וכן מפורש בתוספתא שם (פי"ג ה"ט) דפלוגתא דר"ע ור"א היא על קרח ועדתו. אבל יל"ע דר"א ס"ל דיש להם חלק לעוה"ב ויליף לה מדכתיב ה' ממות ומחיה מוריד שאול ויעל. והשל"ה הקדוש בפרשת קרח (בהגה ד"ה צא וחשוב) ביאר כי הם ירדו לשאול בעודם חיים, כדי שתועיל להם התשובה, ובזכות זה יזכו לעלות. ועיין בגמ' בסנהדרין (ק"י ע"א) דפליגי כיצד מת קרח, ר' יוחנן אמר לא מן הבלועים ולא מן השרופים היה אלא במגפה מת, במתנייתא תנא מן הבלועים ומן השרופים. ומבואר דלכו"ע קרח לא ירד לשאול בעודו חי, וע"כ דר"א לא קאי על קרח כי אם על עדתו בלבד. [אמנם השל"ה פירש כן על קרח עצמו, אך זה צ"ע כנ"ל].

ומש"כ שם בענין משה ואהרן אם היו שקולים, ראה בבראשית רבה (פרשה א' ט"ו) ובתוספתא (סו"מ כריתות) שאמרו דמשה ואהרן שקולים היו, וכן אברהם יצחק ויעקב שקולים היו, וזה ידוע שאצל האבות היה לכל אחד מידה המיוחדת לו, והמונה שכלפי מעלה היו שווים בחביבותם. והכי נמי גבי משה ואהרן. וכ"כ בהדיא בחתם סופר עה"ת (פרשת בשלח עמ' ע"ד) דמה שאמרו על משה ואהרן שהיו שקולים, היינו שאם משה היה גדול מאהרן בפרישות וקדושה, אהרן היה גדול ממנו ברדיפת שלום בין אדם לחבירו. וכיצ"ב כתב בערוך לנר עמ"ס כריתות (ה' ע"ב), ובפירוש יפה קול על המדרש שיר השירים רבה (פרשה ד' ה'). ע"ש. ובישמוח משה (פרשת כי תשא דף ק"צ) כתב דמה שאמרו שהיו שקולים, לא לגמרי קאמר. [ועיין בתוס' בובחים (ד' ע"ב ד"ה שקולים) דאע"ג דהכא תרתי והכא חדא קרי להו שקולים. ובחולין (ס"ו ע"א) ד"ה וכי תימא) כתבו דאפי' אינן שווים לגמרי כיון שקרובים להיות שווים חשובים כשוים]. ובספר משכיל לדוד (במדבר כ' א') דמקרא היו שקולים אבל אח"כ נתעלה משה. והרא"ם בפרשת מסעי (ל"ו י"א) כתב דמה שאמרו שהיו שקולים, היינו שהיו מכבדים זה את זה בשווה.

ומש"כ בעמ' נ"ג שיש מעלה לפטירה בארץ ישראל, עיין עוד בגמ' בכתובות (ק"א ע"א) אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתתו. ובירושלמי שם (פי"ב ה"ג) לא דמי הפולטה לחיק אמו לפולטה בחיק נכריה. וע"ע בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"א) ובמפרשים שם. ובזוהר הקדוש פרשת תרומה (דף קמ"א ע"א) זכאה חולקיה מאן דנשמתי נפקא ברשו קדישא בההוא פתיחו דארעא קדישא. ושם (דף קנ"א ע"א) כל אינון מתין דעלמא כולחו מתין ע"י דמלאכא מחבלא, בר אינון דמתין בארעא קדישא לא מתין על ידי אלא ע"י דמלאכא דרחמי דשליט בארעא. וע"ע ביפה מראה על הירושלמי מסכת כלאים (פ"ה ה"ג), ובספר שער החצר (סימן ק"כ, ר"כ, ש"א, תקל"ז) בארוכה, ובספר ארצות החיים (שער ד' אות כ'), ומש"כ הגרי"ח בספרו נוה צדיקים (ב' ג'), ובספרו אבן שלמה על שיה"ש (א' ד').

ומש"כ בעמ' נ"ז אם מותר להרהר דברי חול בשבת, ראה בגמ' בשבת (ק"ג ע"א, ק"נ ע"א) ממצוא חפצך ודבר דבר דיבור אסור הרהור מותר. ושם (ק"נ ע"ב) מעשה בחסיד אחד שנפרצה לו פרץ בתוך שדהו

ונמלך עליה לגודרה, ונזכר ששבת הוא ונמנע אותו חסיד ולא גדרה, ונעשה לו נס ועלתה בו צלף. ובירושלמי שם (פ"ו ה"ג) אמרו דאיתו חסיד רק חשב על כך בשבת, ואפ"ה קנס את עצמו ולא גדרה אפי' במוצ"ש. וש"מ דאע"פ שמוות, לכתחילה ראוי להחמיר. וכן מבואר במכילתא (יתרו פרשה ז') והובא בפירוש רש"י עה"ת (שמות כ' חט) כשתבא שבת יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר מלאכה. וכן נפסק בטוש"ע (סימן ש"ו סעיף ח') דהרהור בעסקיו מותר, ומ"מ משום עונג שבת מצוה שלא יחשוב בהם כלל. ובבית יוסף שם הביא דברי לרבינו יונה באגרת התשובה (דרוש ב' אות ל"ה) שכתב שאסור לאדם שיהיה לבו טרוד בעסקיו בשבת, ואע"פ שאמרו חכמים הרהור מותר, אם יש לו מתוך הרהור טרדת הלב או נדנד דאגה אסור. עכ"ד. והגר"י ענגיל ז"ל בגליוני הש"ס עמ"ס שבת (ק"נ ע"א) כתב ששמע בשם אחד מהגדולים שהטעם שאותו חסיד החמיר על עצמו, הוא משום שאמנם התירו הרהור חול בשבת, אולם אין זה אלא למי שאינו שליט ברוחו מלהרהר, ולכן התירו לו משום דאי אפשר, אבל אותו חסיד היה שליט ברוחו ומושל ביצרו ביותר, ויכול היה למנוע עצמו מלהרהר, וממילא לגביו חשיב הרהור כחטא, ולכן קנס את עצמו. עש"ה. גם היה נראה לומר בדרך אפשר דאולי הוא פלוגתא דתנאי במסכת שבת (ק"נ ע"א) דת"ק אוסר לומר לחבירו בשבת הנראה שתעמוד עמי לערב, וריב"ק מתיר, ומבואר בגמ' דטעמיה דריב"ק הוא מפני שהרהור מותר, ומשמע דת"ק דאסר ס"ל דאף הרהור אסור. [אבל עיין בברכי יוסף (או"ח סימן ש"ו), ובהעמק שאלה (שאילתא א' אות ו') והבן]. ולפי"ז מצאנו כמה ישובים לקושיית הגאון המחבר זצ"ל.

ומש"כ שם בעניין שחיטה ע"י כהנים, עיין בספר יד שאול (פרשת פנחס דף ק"ב ע"א), ובספר אוצר יד החיים (אות תע"ט), ובשו"ת לחם שלמה (או"ח סימן י"ז), ובספרו טיול בפרדס ח"ב (מערכת כ' אות א' ואילך), ובספר תולדות אדם (פרק ח'), ובספר מדות רשב"י (דף פ"ד), ועוד.

ומש"כ בעמ"כ ס"ג בענין עץ שאכל ממנו אדה"ר, עיין בגמ' בברכות (מ' ע"א), ובסנהדרין (ע' ע"א), ובר"ה (ט"ו ע"ב ט"ז ע"א) בפרש"י ותוס', ובבכורות (ח' ע"א) בפרש"י ותוס', ובבראשית רבה (פרשה ט"ז ז'), ובמהרש"א בברכות (ס"א ע"א), ועוד. וכבר מפורש בתיקוני זוהר (תיקון כ"ד דף ס"ט ע"א) חד אמר חיסה וחד אמר גפן וכולא קשוט. וכן בזהר חדש בתיקונים (דף ק"ז ע"א) בגין דא הוה אמרי רבנן דמתניתין אילן שאכל אדם הראשון חיסה היה, ואחרנין אמרין גפן הוה, ואחרנין אמרין תאנה היתה, ולא הוה חולקין במילוליהו דכולא קשוט. ע"כ. וכ"כ בפשיטות בבן איש חי שנה שניה (ריש פרשת בראשית) דאלו ואלו דברי אלהים חיים דכולהו איתנהו. ועיין לו עוד בספרו בן יהוידע (ברכות מ' ע"א) וק"ל.

ומש"כ בעמ"כ ס"ד לדון מי הרג את בלעם, בספרי (במדבר ל"א ח') איתא, ר' נתן אומר בבית דין הרגוהו. וכיוצ"ב איתא בילקוט שמעוני (רמז תשפ"ה) מיד נתן עליו פנחס ציץ של הקב"ה ותפשו והורידו והביאו לפני משה ודנוהו בסנהדרין והרגוהו. ומה שהעיר רבינו המחבר זיע"א ממה דאיתא בסנהדרין (ק"ו ע"ב) דפנחס הרגו. לכאורה נראה שכבר רש"י הרגיש בזה וכתב "כד קטל יתיה פנחס ליסטאה. שר צבא ואפילו קטליה אחר כל המלחמה נקראת על שמו". הרי שנדחק לפרש דלא פנחס בעצמו הרגו, ואפ"ה כל המלחמה נקראת על שמו. [שוב התבוננתי שכבר כת"ר העיר מדברי רש"י הללו]. אך בתרגום יונתן (במדבר ל"א ח') מפורש שפנחס הרגו, דשלף סייפיה מן תיקא וקטליה. וא"ש מה דלא ניחא ליה לרבינו המחבר זיע"א לתרץ ע"פ דברי רש"י. [אש"ה: לכאור' גם בדברי התרגום אפ"ל שהיה על פיו וכמ"ש. (וע"ע בשו"ת ציץ אליעזר חלק כב סימן סג אות ט)].

ומש"כ עוד שם בעניין אם בלעם עשה תשובה, עיין בסנהדרין (ק"ה ע"א) שזמנו את בלעם בין ד' הדיוטות שאין להם חלק לעוה"ב. ובפרי צדיק (פרשת בלק אות ג') כתב שבלעם נטרד מן העולם הבא לעולם, ולא יתקן לעתיד. אבל במגלה עמוקות (אופן ל"ה) כתב שפנחס הביא את בלעם לפני משה ודנו בסנהדרין בד' מיתות ב"ד, והטעם שהוצרכו לדון אותו בסנהדרין, לפי שבסוף היה בלעם בעל תשובה כשזכר שם המפורש ונשתטח לפני כסא הכבוד ועשה שתי זרועותיו כשני לוחות אבנים, ונסתפק פנחס אם להמיתו שהרי אין לך דבר העומד בפני התשובה. ע"ש. וראה גם בספר גלגולי נשמות (אות קנ"ו) שכל ניצוציו של בלעם יתקנו לעתיד לבוא. וע"ע מש"כ לעיל בהערה לעמ' ל"ב.

ומש"כ בעמ' ס"ו בעניין וידוי בראש השנה, ע"ע בשל"ה הקדוש מסכת ראש השנה (עמוד הדין דף רי"ד ע"ב), ובספר יסוד ושורש העבודה (שער האיתון פרק ג'), וכמדומה שהאחרונים האריכו בדין הוידוי בין התקיעות וכעת אין הפנאי מסכים.

ומש"כ בעמ' ס"ח בעניין נשמה יתירה ביו"ט, ראה בזוה"ק פרשת פנחס (דף רמ"ב ע"ב) שהזכיר המחבר זיע"א דמפורש דלכל חד מישראל נחית נשמה יתירה כפום דרגא דלילה. וכ"כ בשו"ת לב חיים (ח"ב סימן ר') דיש מדרגות רבות בענין נשמה יתירה, ובשבת דרגת הנשמה יתירה גדולה הרבה יותר מהנשמה יתירה שביו"ט. וכ"כ בספר שער הכולל (פרק י"ז אות כ"ב) דאור נפלא של נשמה יתירה כמו בשבת לא נמצא בשום זמן אחר, ומ"מ יש ג"כ הארת נשמה יתירה ביו"ט. וזה כדברי הרב יבין נר"ו, וכמדומה שכבר האריכו בזה רבותינו.

ומש"כ בעמ' ס"ט בהערה מה שם העצם של רבא, ידוע ששמו הוא רבי אבא וכמוש"כ בספר הערוך (ערך אביי), וביוחסין (מאמר שני ערך רבא), ובהגהות מלא הרועים (שבת ל"ד ע"ב), ובספרו בית ועד לחכמים (ערך רבא), ובשו"ת שארית יעקב כהנא (הקדמה ערך רבא), ושם (או"ח סימן ב' אות ד'), ובשו"ת זכר יהוסף (או"ח סימן ע' אות ג'), ובשו"ת דברי מלכאל (ח"ג סימן ק"א), ובשערי חומות ירושלים (מבוא הירושלמי שער ו' ושער ח'). ועיין כיוצ"ב ברשב"ם בב"ב (ע"ד ע"א), ובתוס' ביבמות (ק"ה ע"ב ד"ה אבא).

ומש"כ בעמ' קי"ד בעניין נתינת צדקה בלילה, כבר האריכו הרבה בספרי האחרונים, ולפי שעה עיין בדברי מרן החיד"א ז"ל בספרו ברכי יוסף על יו"ד (סימן רמ"ז אות ב'), ובספרו קשר גודל (סימן כ"ד אות י"ד), ובספרו פתח עינים עמ"ס ב"ק (ט"ז ע"ב), ובסדור היעב"ץ (בית ה' בלילות לפני והוא רחום אות ב'), ובשו"ת דובב מישורים (ח"ג סימן קמ"ב), ובשו"ת מהרש"ם (ח"ב סימן מ"ג), ובשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סימן ק"ו), ובקף החיים (סימן רל"ב סק"ג), ובשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ג סימן קפ"א), ובספר דברי תורה (מהדורא קמא אות קי"ז), ובספר דרכי חיים ושלום (אות שי"ט), ובשו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן ל"ב), ובנתיבי עם (או"ח סימן צ"ב י'). ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תקס"ו), והדברים עתיקין.

ומש"כ עוד שם בעניין הקפות קודם סעודה שלישית, ראה בספר חמי"מ (שבת קדש פרק י"ז) שכתב בפשיטות לעשות הקפות בסעודה זו כשאר הסעודות. וכ"כ בספר פתח עינים (דף ע"ב ע"ג). וזה שלא כדברי הגרי"ח שציין הגאון המחבר ז"ל, אך לכאורה נראה כדבריו מוכח מפשטות דברי רבינו האר"י בשע"כ (דרוש מנחת ש"ק דף ע"ו ע"א) שכתב בסעודה זו להריח ההדסים בתוך הסעודה, ובשאר הסעודות מריחים לפני ההקפה השניה, וש"מ דאין מקיפין קודם סעודה זו. וע"ע בספר פתח עינים החדש (חי"א עמ' מ"ט).

ומש"כ בעמ' קמ"ז בטעם שעושים התשליך מעט קודם השקיעה, עיין בספר כתר שם טוב (ראש השנה דף ר"ח) שכתב ג"כ כהגרי"ח בתורה לשמה, והוסיף עוד טעם כי תפילת מנחה תקנה יצחק והיום נעקד, ועוד כי זמן מנחה הוא עת רצון, ומשונה עושים תשליך בעת הזאת. ע"ש. אך ידוע כי זמן עקידת יצחק שנוי במחלוקת בהמדרשים ואכ"מ.

ומש"כ בעמ' קל"ב בעניין נגיעה בבגדים קודם הנטילה, עיין בשו"ת יין הטוב (סימן י"א) שהאריך לתמוה ע"ד הגרי"ח בעו"ח שהביא הגאון המחבר זיע"א, ומכח זה רצה להוכיח שחיבור זה חלו בו ידי זרים ואין לסמוך עליו. וע"ע בהליכות עולם (ח"א ריש פרשת תולדות).

ומש"כ בעמ' קל"ו בעניין ניקוד "תשבחתא" ראה גם בבא"ח פרשת ויחי אות י"א.

ומש"כ בעמ' קל"ז בעניין אמירת י"ג שבחים שבישתבח אם צריך לאמרם בנשימה אחת, ע"ע בשו"ת זרע אמת (ח"ג סימן ז'), וביפה ללב (סימן נ"ד סק"א), ובשא"ס.

עד כאן כתבתי בקצרה ממה שנתעוררתי תוכ"ד לימודי בדברי רבינו המחבר זיע"א, וע"ד דברי כת"ר שיבלחט"א עוד לא הספקתי לעבור לע"ע, ואי"ה עוחל"מ נ"נ. הצב"י מאיר דרגול'.

מכתב ז' - השלמות הרה"ג אד"ר לחידושי הוזהר בח"ב סי' א'

עמוד ט"ז - מ"ש מדברי הגמרא ב"מ דף פ"ה דקרו לחמיו של ר"א בן ר"ש איסי, ובסוף ההערה הבאתי מהגמרא בפסחים דקרו ליה ר' יוסי, מבואר מזה דלא קפיד הבבלי על שינוי השם בן איסי ליוסי: עיין בזה במש"כ התוס' במס' נדה דף ל"ו ע"ב. ויל"ע. ומדברי ר"ח בפסחים דף קי"ג ע"ב נראה דפליג ע"ד התוס'. ואכמ"ל.

עמוד ח"י - מ"ש לבאר דברי ר' יוסי ורשב"י במעילה דף י"ז על דרך בן יחיד, והבאתי שנחלקו הירושלמי והבבלי אם ר' יוסי היה בן יחיד: הנה הראשונים במעילה דף י"ז הביאו ירושלמי שמביא את המעשה דהתם קצת בשינוי, וראיתי להגר"ח ק שציין שאינו בירושלמי לפנינו אלא בסוף מדרש איכה זוטרתי. ומצאתי שם [וע"ש במש"כ הר"ש בובר שאין מקומו שם אלא שהעתיקו המביא לדפוס כדי שלא יהיה הדף חלק, ונראה שהוא הירושלמי שהביאו הראשונים הנ"ל ע"ש בראיותיו], ושם מבואר שרשב"י אמר אילו היה יוחאי אבא וכו' כמו בבבלי במעילה, אך ר' יוסי אמר היאך אתם רוצים לגעת בבבת עיני. ודו"ק דאדלי לשיטתיהו.

ובגופא דמילתא במש"כ דרשב"י היה בן יחיד, שו"ר שיש לסייע לכך מהגמרא במכות דף י"ז ע"ב דאמר רבא כל דילדא אמיה כוותיה תילד ואם לא לא תילד, ונתחבטו בזה המפרשים עיין בריטב"א שכתב להגיה, (אש"ה: וע"ע תורת שמואל עמ' צד), אך עפמשנ"ת בביאור דברי הגמרא בפסחים, א"כ רשב"י עצמו אמר כן, וכוננת רבא כל דילדא אמיה בן יחיד או אחר שנים, ומה שבא רבא לומר כן נלענ"ד שזה מוגדל ענותנותו [וידוע שהענין לפני שמשגיג ע"ד חבירו וכ"ש אחד מרבותיו או ת"ח - משבחו לומר שאין הוא פוגם בכבודו, ועיין בזה בכ"מ לרבינו הב"י, ועיין בריטב"א בע"ז דף ז' שכתב על רבא שלא יתכן שיבטל דברי חכם אחר מפני שסובר שהוא גדול ממנו בחכמה ומניין, שהרי מי כמוהו ענו ושפל. ועיין ברכות דף י"ז בתפילת רבא אלקי עד שלא נוצרתי, ובכ"מ בש"ס אני וארי שבחבורה תרגימנא - קידושין דף מז ועוד. ועיין בשו"ת הב"ח סימן נ"ה שהובא בסה"ד, ומש"כ ע"ד ואכמ"ל. ובמק"א נתבאר בס"ד].

ושוב האירוני מדברי האידרא שבשעת פטירת ר"ש נכנס בנו ר"א לחוד מבניו. וכן אמר רשב"י שרואה לרפב"י שבא לקראתו. וידוע גם שכתוב בזה"ק שהוריו של אדם בשעת פטירתו. ולכאורה יל"ע אם גם אחיו, ויל"ע בזה"ק. ולכאורה נראה שכן, עיין בב"מ דף סב דאמר כי שכיבנא ר' אושעיא נפק לוותי, בשביל שתירץ סתירת דבריו, אפילו שלא היה תלמידו. וע"ע ברכות דף כח. וא"כ כ"ש אחיו. ויל"ע. ועוד שאם באמות החכם הנוכר היה אחוה דרשב"י, א"כ פשוט לכאורה שלמד ממנו דבר, וא"כ היה צריך לצאת לכבודו, ועיין כתובות דף קד ויומא דף פז. וכן היה צריך לבוא אם היה בחיים בשעת פטירתו. אך אפשר שעל אף שהיה ממשפחתו לא ניתנה כניסה אפילו שהיה ת"ח. וצ"ע. ועיין מו"ק דף כח דרב שעורים אחוה דרבא הוה יתיב קמיה כאשר נפטר, אע"ג שהיו לרבא בנים ת"ח. ועיין ב"מ דף עג דדילמא שאני רב שעורים שהיה עשיר. ועיין גיטין דף לא ע"ב רבא צריך להו, ומו"ק דף ה ע"ב, והאריכו בזה בספרים אם רבא היה עשיר, ולא עת האסף. ועיין ברכות דף נו. (אש"ה: ראה בדברי שמואל עמ"ס יבמות עמ' עא). ויל"ע גם אם לא היה צריך אחיו להגיע מצד ביקור חולים בן גילו כמבואר בב"מ דף ל ע"ב, אך אין הכרח שהיה בן גילו, ומ"מ טעמא שיתפלל עליו שייך, וביקור חולים אין לו שיעור ועיין נדרים דף מ. וצ"ע. וצריך לשאול לבקיאם בזה"ק מה מבואר בענין ביאת הקרובים, כגון אח אם חי ואם נפטר. ויל"ע בזה.

והנה איתא בזה"ק (פרשת בחוקותי דף קטו): השתא אסגי שבחא דר"ש בתרין עלמין, בהאי עלמא ובההוא עלמא יתיר מחייו, דזכה לבנין קדישין ולגזעין קדישין, זכאין אינון צדיקיא דזכאן לבנין קדישין לגזעין קדישין וכו'. ע"כ. [וכמה שהדברים נכונים לסבא זצ"ל שזכה לבנים ת"ח אמיתיים, וכן נכדים כאחיי הגאונים, (אש"ה: וכמו הגאון הכותב גופיה), וכן הוה מרגלא בפומיה דהגר"א סלים שליט"א על הדודים, וכן אמר שוב באירוסיין]. ומבואר שהיה לרשב"י בנים צדיקים. והנה לא מצינו לרשב"י בחז"ל ומדרשים שהיה לו אח ובן חוץ מב' המדרשים שהובאו ביהודה לקדשו, וכתבתי לעיל להוכיח כן מהאידרא, ואם הכוונה כפשט

הזוה"ק שהיה לרשב"י בנים צדיקים, א"כ בע"כ אין ראייה מן האידרא ומשאר המקומות בחז"ל שלא נזכר לרשב"י אח או בן חוץ מר"א, שהרי עיננו הרואות שגם בנים לא נזכרו לו בתלמודים ובאידרא, אך מפורש בזוה"ק שהיו לו בנים צדיקים.

ויש לעיין במפרשי הזוהר האם אכן הכוונה כפשוטו, וגם אם כך הגירסא המתוקנת. ושאלתי לאחי הגר"מ שיעיין במפרשים, ולאחר שחיפש במפרשים המצויים [דמשק אליעזר, הסולם, מתוך מדבש, זוהר חי, עטרת צבי, ניצוצי זוהר, וכן הסתכלתי בניצוצי יעב"ץ] אמר שלא העירו מזה כלום, וחלקם פירשו בפשטות דקאי על ר"ש.

ומחומר הענין אפשר"ל לענ"ד שהוא ע"ד בני בנים כבנים, ובהכי מתישב מה שהזוה"ק שם מיירי בשבח ר"א, ועבר לדבר בשבחו של ר"ש. וע"ע בכורות מ"א ע"ב ברש"י. אך פירוש זה דחוק.

עוד אפשר"ל ע"ד בנים הם התלמידים, כי כל המלמד את בן חברו תורה כאילו ילדו, כמ"ש בסנהדרין יט ע"ב. אך גם זה דחוק. עיי' ב"מ פ"ה ע"א שלר"א היה בן אחד גם לא עסק בתורה רק אחר פטירתו. ועיין בזה. ושוב אורו עיני בדברי הגמרא גיטין דף ס"ז ע"א אמר להם ר"ש לתלמידיו בני שנו מידותי וכו', ומבואר שקרא לתלמידיו בני, וא"ש דברי הזוה"ק. גם מילתא בטעמא שרשב"י היה ממש אביהם כידוע שהיו ממש חברים באחדות והוא עצמו נתגלו לו סודות גדולים אשר מהם השקה לאחרים. ועוד שרשב"י תקף אחר חתונתו הלך לבית המדרש בסיום שבע ברכות דיליה כמבואר בגמרא כתובות ס"ב, והיה שם כמה שנים ככל הנראה כמנהגם אז יעו"ש. ואח"כ בתוקף הגזירה נתחבא בבית"מ וי"א שהיה י"ג שנה [עיי' בקו' אור אשר - מאמר ב' מהגר"י כהן שליט"א], ואח"כ במערה י"ג שנה. ועיין ב"ב קכ"ג וי"ב ע"ב. ויש לחלק מחמת תוקף הגזירה. ומ"מ אינו מוכרח אך פנים מסבירות יש לזה. ובה מבואר מה דקרא רשב"י לתלמידיו בני כנ"ל. וזה אולי ע"ד פו"ר בתלמידים. ועיי' גם בר"ז שאמר ירמיה ברי בגיטין דף י"ב, ועיין בזה ב"ב כ"ו ע"א - לא שכיב שכחת ברי, וב"מ פ"ה ועוד. ועיין בזה גם לרב יהודה מצינו שהיה קורא רבין אחי בב"מ ק"ז ע"א, והיה לו אח רמי בר יחזקאל - עיי' קידושין דף ל"ב. אך עיין מה שאמר בכ"מ [כמדומה כתובות דף כ] לא תציתו להני כללי דכיל יהודה אחי משמיה דשמואל. ועיין בר"א בן ר"ש בב"מ פ"ד ע"ב דאמר ליסורין אחי ורעי. ועיי' בזה עם משנ"ת שלא היו לו אחים. ודי בזה כעת. וזה ע"ד אפשר.

[גם מה שהעיר שהשם הנ"ל לא נמצא בש"ס, דע שבגמרא פסחים דף קי"ד מבואר שהיו חכמים ששמותם היו משתנים בין אגדה לשמועה, ובהכי יש לישב הרבה קושיות, ועיי' ברכות דף טז ברש"י].

שוב כתב לי: כדרכה של תורה יש תמיד חידושים והוספות, ואקצר:

א' - מש"כ להוכיח מן האידרא שלא בא אחי של רשב"י אם כבר נפטר, שו"ר שמביאים מהזוה"ק (האזינו רפו ואילך) שמבואר שהקב"ה בא עם כל הנשמות של הצדיקים בפטירת רשב"י, ומה דחשיב לרפב"י בפירוש, אפשר שיש סיבה, שהרי גם יוחאי אביו של רשב"י לא נזכר.

ב' - מש"כ המחבר זצ"ל בענין רשב"י שהיה לו גם בת, כ"ג מן המדרש רבה קהלת פי"א אות ו' שאמר ר"ש על ר"א שהוא עין אחת של ימין שלו. ויל"ע גם במדרש רבה פ' אחרי מות פרשה כ"א - שמבואר שרשב"י הלך לר"ע ללמוד אחר החתונה בסיום השבע ברכות י"ג שנה, והיה שולח לביתו ויודע מה קורא בביתו. ואף שאפשר לומר על לידת בנו, מ"מ יותר מחוור על ביתו, שמוסדר השנים שהיה ר"א צעיר בהיותו במערה, ועוד מדברי חז"ל בכ"מ לא נראה כן. ואף שאפשר"ל שהיה שולח להתענין בשלום אשתו, מדברי המדרש שם ל"מ כן ע"ש. והדברים מקבלים משנה תוקף ממה שראיתי מציניים לזוה"ק פ' בלק (דף רי) שאשתו של רשב"י היתה חולה בימי אביה רפב"י, ונפטרה בחיי רשב"י (שם דקע ע"א), וא"כ מובן מה שלא מצאנו שלרשב"י היו הרבה בנים גשמים, בפרט לפי הידוע שהלך אחר החתונה י"ג שנה ללמוד, ושוב נתחבא במערה י"ג שנה. והבן. וכעת לקצר אני צריך ויש לי אריכות בזה. ע"כ.

עמוד כ"ב - בענין מזיקין בליל שבת: ע"ע שבת דף קי"ט ע"ב ב' מלאכים מלואים לאדם אם יש שולחן ערוך וכו', וידוע מה דכתיב כי מלאכיו יצוה לך וגו', הרי כי גם אם יש מזיקין המכבד את השבת כראוי ניצול. וע' ברכות דף ס' ושו"ע ס"ג. ואכמ"ל.

עמוד כ"ג - בענין תכלת: בזה"ק איתא דהוא שצי, ובניצוצי יעב"ץ במק"א ביאר ששצו הוא כליון בלשון הזוה"ק, וא"כ מובן היטב כוונת הזוה"ק במה שלא טוב צבע התכלת גם אם נשתנה שמו, וכמו שכתב כת"ר. ועייין ברש"י במדבר (ט"ו, מא) שכתב בפירוש פתיל תכלת ע"ד שיכול בכורות, תרגום של שיכול תכלא. [וכן ידוע בש"ס אבין תכלא ופרש"י שהיה קובר את בניו. ועייין עוד ברכות דף נ"ו חזי דקאכלה תכלא]. ומכתם היתה בלילה. וכן צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר. וזה ע"ד מש"כ בזה"ק בענין צבע תכלת בפסח שהביא כת"ר. ונפק"מ בין ב' הפירושים מש"כ כת"ר שבדורותינו השתנה אצל העולם מהו צבע התכלת, שהרי אינו דומה לשחור וכדפירש רש"י. [אך יל"ע עוד במנחות דף מג]. שלפירוש א' עדיין הוא סימן לא טוב, משא"כ לפירוש ב'. ונראה לכאורה שהוא והא איתא, ועייין. ומפליא ששצ"ו עולה במנין אחד יותר על נשמה, ומובן שגם מנינו רומז על כליון. ה' ירחם.

עמודים כ"ח כ"ט - בדברי הגר"ח שהאם פועלת יותר בענין הנפשות, הערתי ברמזיה מדברי האוה"ח הקדוש: ושו"ר שהגחיד"א במדבר קדמות מערכת י' אות כ"ג הביא בשם מו"ז בחס"ל שהאם מגיע מכוחה אור פנימי, והאב אור מקיף, ולכן אם האם מחשבתה של בקדושה אין הכרח שיצא רשע, כי האור מקיף גובר על האור פנימי, משא"כ איפכא קשה יותר. וזה לכאורה דלא כהגר"ח. אלא שצ"ב מגופא דמילתא מה שמבואר במדרש (ילקוט המכירי ק"ח, כח) שיש רצה לבוא על שפחתו, שהמדרש הביא כן לבאר הפסוק ובחטא יחמתני אמי, וע"ש בתהילים שדוד הע"ה מבאר מה שנכשל בב"ש [עכ"פ לפי דרגתו, ע"י שבת דף נו וקידושין דף מד] שגם זה גרס, וא"כ רואים שמחשבת האם גורמת רעה, אכן כשנדייק לשון הגר"ח 'שהאם פועלת בענין הנפשות' אפשר"ל כוונתו לעולם הפגם גדול יותר באב, אך גודל הנשמה ניתן לפי האם שמכוחה בא אור פנימי, ומכיון שלא הגעתי למידה זו איני יודע אם הדברים נכונים, ואם טעיתי משוגתי עמי תהא ולא תעשה רושם והה"ב. וצריך לברר מפי היודעים. (אש"ה: ועי' בס' שיקדש עצמו עמ' 235, ובסמוך במכתב הרה"ג בן מרדכי שליט"א).

עמוד ל"ז - מש"כ בהערה: שו"ר ברבינו פרחיה (מבית מדרשו של הרמב"ם, שבת דף גל) שכתב בפירוש המאמר אל יספר אדם בטובתו של חברו וכו' או שמא מחמת תוספת שבחו יהיה לשם איש שונא לו שידבר בגנותו. וכ' המו"ל, שמשמע שאפילו בפני בני"א שאינם ידועים כשונאים אסור לספר בשבחו שמא יהיה שם שונאו וכו'. ע"כ. ולפ"ז אפשר"ל בזה"ק כפשוטו שאין להוסיף כלל שמא יבוא לידי גנותו דהיינו שמא יהיה שם שונאו. אך עדיין צ"ב הרי בדר"כ קרוביו של המת נמצאים בהספדו. אך בקושטא לק"מ, חדא דכבר איתא בברכות דף י"ט שהיה אחד שסיפר אחר מיטתו של מר שמואל ונענש. ועוד ששוב התבוננתי שבזמן חז"ל היו נוהגים שהיו רבים מאד מחויבים לצאת ללוות הנפטר, וכמבואר בגמרא מגילה כט וכתובות יז וע"ע מגילה דף ג, ולכן היה חשש שמא יהיה מי שאינו מקרוביו וכו', אבל לא כן בזה"ז שמקילים עפ"ד הפוסקים ואינם באים כי אם בני משפחה הקרובים, אפשר"ל שגם לדברי הזוה"ק אין לחוש בזה. [אולם במודעות המפורסמות בקרית חוצות, לכאורה יש לחוש גם לגמרא ועייין]. וע"ע בדברי רשב"י במס' שבת דף ל"ד זונות מפרנסות זו את זו ת"ח לא כ"ש, ויש לחלק ששם הוא בשבח אמיתי. ושו"ר בשו"ע יורה דעה (סימן שד"מ) שדבריו הנ"ל הם כבר בטור שם, וכתב הב"י שהמקור בספר תורת האדם (עמוד פב) שכן תניא באבל רבתי (פ"ג ה"ה) אין מוסיפין בתחילה אבל מוסיפין על העיקר, ופירש הרמב"ן אין מספידין בכבוד מי שאינו ראוי לכך בשעת ההספד, אבל אם היה ראוי בכבוד מועט מאריכין בכבוד ומוסיפין במקצת שבחיו. עוד הביא הרמב"ן לדברי הגמרא ברכות דף סב ע"א כשם שנפרעים מן המתים כך נפרעים מן הספדנים, והביא הב"י ב' פירושים, א' הערוך (ערך ספד) כשם שנפרעים מן המתים אם הוא חוטא כך נפרעים מן הספדנים שאומרים עליו שהוא צדיק, ולפ"ז אין נפרעים מן המתים עבור ההספד. ב' הרא"ש פירש נפרעים מן המתים שמספידים את המת דבר שאין בו כלל הוא לא למזכרת עוון. ע"כ. ומ"מ גם לדברי הרא"ש ריעותא זו היא דוקא במידה שאין בו כלל ולא שמאריכים בשבחו במידה קיימת שאז החשש הוא רק שמא יבוא לידי גנותו. וע"ע במאירי בברכות היטב, ובב"ח וט"ז מה שפירשו. ועייין בזה עם מה שנתבאר.

עמוד ל"ח - מש"כ בענין ידיעת העופות: שו"ר בראשית חכמה שער האהבה פ"ו שהביא לדברי הזוה"ק הנ"ל, ובכ"ז כתב שנמסרה נבואה לתינוקות ושוטים, והשמיט עופות. ואולי מפני שאין הרבה שמכירים

בזה, עי' סוכה דף כ"ח. ויל"ע אם אפשר לומר כדברי הרב יב"ן. [ושם כ' שחבירו חלם שראה להרב רבי יהודה בן שושן אחר פטירתו שפניו מאירות כפני החמה ומכל שערה בזקנו יוצאים גיצים של אש, ושאלו איך זכה לזה? והשיב בזכות שתיקתו בחייו, שלא המדרש עיקר אלא המעשה. (ודע שספר זה הזמון לי' בס"ד שהיה מונח בבואי לבית הכנסת שחרית במקום מושבי, כנראה שלמדו בו אחר המנין הקודם, ומכיון שהיה קצת זמן פתחתיו, וראיתי שמסודר לפי ימים, ופתחתי לזמן שאנו נמצאים, וראיתי שמדבר בפרק זה ואחריו בענינים אלו, ועי' חולין דף צ"ה). ושו"ר להחיד"א במדבר קדמות כמדומה מערכת י' שכתב שהחכמים בשם יהודה יש להם כח בדיבור ע"ש. (אש"ח: ע"ע מ"ש בחתן ותורה עמ' מד)].

עמוד ט"ל - מש"כ בסוף ההערה דייש לדון מדברי הוזה"ק פ' מקץ לכאן: כוונתי שיש איתא שחכם הנוכח שם לא הקדים שלום ולא השיב שלום לנותנים לו, ואח"כ ביאר טעמו שהוא משום שפעם אחת הקדים שלום לאדם אחד שאינו מכיר, והלא כפתו וכו' יעו"ש, ועוד אמר שגם כאשר פגשם היה באמצע למלמל ד"ת ולא רצה להפסיק, והתכוונתי להעיר מדברי הוזה"ק מקץ הנ"ל למה שנתבאר בזה"ק כאן שלהשיב יש להשיב ולהתכוין להקב"ה, וצריך לומר שיש עיקר טעמו שלא השיב היה משום שהיה באמצע למלמל ד"ת, ומה שלא שאל זה משום שלא היו בדוקים לו.

עמוד מ' - בענין עצם הלז, ע"ע להגר"י שרים זצ"ל בליקוטים מפרדס ערך לזו שעצם זו היא בראש השדרה, וע"ש דברים נפלאים.

עמוד מ' - בענין דגה מה שביאר הגה"ק המחבר זי"ע"א בזה"ק שדגה הכוונה לדגים בלשון רבים שנשכו את יונה: עיין בספר ליקוטים מפרדס הנ"ל ערך דגים אות ד וערך יונה, שביאר בזה"ק שדג מת נקרא דגה לשון נקבה מסטרא דמותא, ולכן אחר שמתה ובאו הדגים לאכול אותה [עי' דף ד'] נשכו גם את יונה, התפלל יונה ממעי הדגה. ודו"ק לכאורה. ומ"מ הוזה"ק דלא כהמדרש.

עמוד נ"ח - במש"כ בענין כהן בשחיטה, ומש"כ בספרים בדעת הבבלי: עיין עוד פסחים דף ס"ד ע"ב שחט ישראל וקיבל הכהן וכו' לא סגי דלאו ישראל היא גופא קמ"ל דשחיטה בור כשרה. ועיין בזה בשיטות שנתבארו בפנים. וכעת אכ"מ.

כה דברי עפרא דארעא. אד"ר.

מכתב ח' - הרה"ג חננאל יאיר מזרחי שליט"א (מח"ס ריה הלבנון, וש"א"ס)

אכתוב כמה הערות קלות ליהודה לקדשו ח"ב.

בעמ' יז ציין מ"ש בריה הלבנון (עמ' נו) בענין שם חמיו של רבי אלעזר: ראיתי בספר שבעים תמרים (על צוואת רבי יהודה החסיד סי' כח) שהוכיח שמוותר שיהיו שמות שני המחותנים שווים, ואין בזה בעיה כמו חתן וחמיו ששמותיהם שווים, ע"פ דברי המדרש רבה (דברים פרשה ז' סי' י"א) שכתוב שם שר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי שם חמיו היה ר' שמעון בן יוסי, וכן הוא במד"ר שה"ש רבה (פ"ד פסוק י"א) שאל ר' אליעזר בר' שמעון את ר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא חמיו, ואם הכוונה שרבי שמעון היה חמיו ולא רבי יוסי הרי מצינו ששני מחותנים היו שמותיהם שווים, ושוב מצא בזה"ק חדש (פרשת נח דף כ"ח ע"ב) ר' אליעזר בר' שמעון אצל למחמי לר' יוסי בר' שמעון בן לקוניא חמיו, יהיב ליה למיכל וכו' פתח ליה חד כוס דחמרא, חמיו מזוג והוא שתי וכו' הרי מבואר דר' יוסי היה חמיו דר"א בר"ש, ור"ש בר' יוסי היה גיסו, והוסיף שאמנם עובדא זאת שבזה"ק הקדוש איתא גם כן בירושלמי מעשרות (ספ"ג) ושם הגירסא ר"א בר"ש אזלי לגביה דר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא חמיו, הוה מזוג ליה והוא שתי, מזוג ליה והוא שתי, אמר ליה לא שמעת מן אבוך וכו' עכ"ל הירושלמי, הרי מבואר דר' שמעון בר' יוסי היה חמיו דר"א ברשב"י, ומעתה ברור הוא לפרש במד"ר הנ"ל דחמיו קאי על ר' שמעון וכמש"כ מקודם ועל כרחך דט"ס הוא בזה"ק חדש וצ"ל למחמי לר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא חמיו כמו שהוא בירושלמי, עכ"ת. ד. אולם בלומדי בליל ל"ג בעומר בספר הילולא רבא (שחיבר רבנו יוסף חיים זצ"ל) ראיתי כמה קטעים מזוה"ח דמפורש שרבי יוסי היה חמיו, שכן אמרו שם (דף יד ע"א) במעשה חתונת רבי אלעזר, שרבי יוסי ברבי שמעון בן לקוניא דיבר עם רשב"י שיתן את ביתו לרבי אלעזר, ועוד אמרו שם (דף יח ע"ב) שבא חמיו

לבקרו ומפורש שם "אתא רבי יוסי חמוי ונשקיה ברישיה וכו'" וע"ע בהקדמת הזוהר (דף ה"א) ובפרשת נח (דף ס"א ע"א) ובפרשת קדושים (דף פד ע"ב), ולא מסתבר שט"ס בכמה מקומות. אולם מה שהבאנו מפרשת נח ראיתי שם בביאור כתם פז להר"ש לביא ז"ל שביאר שרבי שמעון היה חמוי של רבי אלעזר ורבי יוסי היה גיסו, ולא ידעתי למה הוצרך לדחוק כך ולומר שחמוי היה נמצא בבית בנו, ולא נקט בפשטות שרבי יוסי היה חמוי וכדמוכח משאר דוכתי, ועוד מצינו בגמ' ב"מ (פה:) במעשה בן רבי אלעזר ברשב"י שרבי החזירו בתשובה "אסמכיה ברבי ואשלמיה לר' שמעון בן איסי בן לקוניא אחות דאמיה" והיינו שרבי שמעון היה אח אימו והיינו גיס רבי אלעזר ובהכרח שלא היה שם חמוי שמעון אלא יוסי (והיינו אסי היינו יוסי), ושור"ר שכ"כ בספר ברכת ציון על ב"מ (ס"ז צח) ע"ש.

בעמ' נא – הסתירה שהביא דבזוה"ק מבואר שמישה היה יותר מאהרן וכו', הרב אד"ר ביאר נפלא רק דאכתי יש לעיין לפי זה מה הביאור בהא דאמרו רז"ל ששמואל הנביא שקול כמשה ואהרן. (אש"ה: צינתי לדברי שמואל עמ"ס פסחים ח: ע"ש ותרו"צ).

עמ' פב – בדברי הזוה"ק "אמר להו לאי אנא דלא אכלנא", ודייק מזה דאע"פ שלא יבקש האורח אוכל, היכא דלאי אנא שפיר דמי. ולכאורה יש מקום לומר שהיכא שאינו דורש ומבקש בפה מלא את האוכל (כדברי עשיו "הלעיטני נא") אלא רק רומז שהוא רעב אין בזה פחיתות דרך ארץ, ושור"ר שנסתפק בזה בספר מאיר עוז על המשנ"ב ס' ק"ע וצייד להחמיר בזה.

עמ' צא – בהא דנתבאר מהזוהר שרק על ישראל אסור לדבר לה"ר, ואילו במדרש איתא שגם על גוי אסור. אולי יש לקשר זאת בפלוגתא אחרת שמצינו (לכאורה) בין הגמ' לזוהר אם מותר לומר שלום לגוי (עי' בהערות דמשק אליעזר לפלא יועץ ערך שלום - דבברכות יז. איתא על ריב"ז שהיה מקדים שלום אפי' לגוי, ובזוה"ק איתא שאסור לומר שלום לרשע. אש"ה: וע"ע ביל"ק ח"ב עמ' לח), ואיסור לה"ר הוא במי ששייך בשלום היינו שלימות ואחדות. ודוק ועיין.

עמ' צז – למד מהזוהר שגם לעוון עריות מועיל תשובה ע"י לימוד תורה יומם ולילה ממש. ולכאורה מפשט דברי הזוהר נראה שאותו אדם כבר עשה תשובה בעצם בכינתיו קמיה קוב"ה, ורק מלבד זה קיבל עליו עול תורה להשלמת התשובה כדברי המדרש שאם היה רגיל ללמוד דף אחד לומד שתים וכו', (ובפרט אי נימא שאותו אדם היה שיכור כלוט כשעשה החטא דאין עליו חיוב מיתה וחשוב אונס גמור ולא נתבאר שם מה היתה מידת שכרותו). [אש"ה: יש"כ, והבוחר יבחר].

בעמ' צג הביא מדברי הרמ"ק בספר הפרדס (שער היכל התמורות פ"ו) שכתב 'ואל ידמה המעיין כי מ"ש שבא נחש על חוה כמשמעו ח"ו וכו'. ע"כ. ואולי לזה כיון הגר"ח מבבל זצ"ל בספרו 'בניהו' עמ"ס שבת (קמז. ד"ה בשעה שבא נחש על חוה) שכתב: פשט המאמר הוא כמו שכתבו המפרשים ז"ל דלא בא עליה ח"ו ביאה ממשיית גופא בגופא אלא ביאה מחשבית והטיל בה זוהמא בראיה ואותה הזוהמא היתה הזרעה שלו וכאשר נמצא כך במין העוף שמזדווג ומוליד בראיה בלבד שהזכר רואה ומסתכל בנקבה. ע"כ. וע"ע בדברי הגר"ר עמנואל חי ריקי בספר אדרת אליהו (על הש"ס שבת קמז).

גם לפי מה שהביא בעמ' פ מדברי הזוהר, האיר עיני בזה כמקור לדברי הגר"ח מבבל זצ"ל בספרו עמ"ס סוכה (ה. ד"ה והכתיב ועמדו רגליו). ונתבאר בהערותיי לספר בניהו.

גם מה שהביא בעמ' מב מדברי הזוהר וכו'. האיר עיני בזה, ונראה שמשם מקור דברי הגר"ח בחידושי עמ"ס ברכות (לג. ד"ה באותה שעה) שכתב 'ידוע שאין הנחש מזיק אלא א"כ שלוח מהשמים'. ונתבאר עוד בהערותי שם.

מכתב ט' – הרה"ג יעקב מאיר תמם שליט"א (קרית ספר)

להחכם השלם רבי שמואל הכהן יצ"ו

אם כי אינו מכיר שמי, מכל מקום קבציו נפוצים בארבע קצוות תבל, ורשמתי קצת הארות על ח"ב לשמוח בדת.

עמוד יט - בדברי המגיה אד"ר יצ"ו שאות ראשונה ואחרונה של בלאדן עולה כלב: כבר קדם בזה ביתר שאת הגאון יעב"ץ בהגהותיו לגמרא בסנהדרין (צו ע"א) שבלאדן עולה בגימטריא כי דכלבא.

עמוד כט - בדברי המגיה אד"ר יצ"ו מש"כ להעיר בספרים הקדושים אם מחשבת האב או האם פועלת יותר: עיין עוד בתלמוד ירושלמי במסכת יבמות בדף כ"ח ע"ב וכמה הוא האיבול שלשים יום, הדא הוא דתימר בנשים אבל באנשים שלשה רגלים. ופירש הקרבן העדה - דאיתתא בכל דהו ניהא לה, ולאחר שלשים יום כבר נשכח בעלה ממנה, אבל באנשים שלש רגלים כדי שתשתקע הראשונה מדעתו וכו'. ויש להעיר שאם מחשבת האם פוגמת יותר שהיה לנו לחוש יותר. ובחידושי הריטב"א מסכת מועד קטן בדף כ"ג כתב בשם הרמב"ן, שיש אומרים שאם מתה אשתו בערב ראש השנה מותר לשאת אשה אחר סוכות שעברו שלשה רגלים, וחלק עליהם הריטב"א שטעמא דמילתא כמו שכתבו התוספות שם במסכת מועד קטן להשיכחו מאשתו הראשונה, וא"כ בזמן קצר כזה לא מהני. ואפשר לומר שזה גופא טעם היש אומרים שלא סבירא להו שהפירוש כן מחמת שם"ל שהפגם גדול יותר באשה. ועיין עוד בר"ן במועד קטן בדף כ"ג שכתב בשם הרמב"ם שהיינו טעמא באשה שהתירו לה לאחר שלשים יום, משום שקשה לה למצוא מי שישאנה. ואכן עיין ברמב"ן בתורת האדם בהוצאת שעוואל עמוד 199 שמושמע מדבריו שאין זה ענין בחסרון המחשבה עיין שם. [אש"ה: בפשטות לכאן בגלל דאיתתא בכל דהו ניהא לה, כבר אין חשש פגם. וגם נראה שזה דין בעצם המחשבה בשעת קיום המצוה, וגם בלא התוצאה בבנים הגשמיים].

עמוד כט - בענין שנותיו של דוד המלך: עיין עוד מש"כ בפירוש מתוק מדבש על דברי הזוהר הקדוש שבסוף תיקוני זוהר חדש מתניתין דף קמ"ב והלאה שפירש שם בזוהר הקדוש שיוסף היה צריך לחיות ק"פ שנה כיצחק, וחי ק"י משום שנתן לדוד שבעים שנה, וביאר שאין זה סותר לדברי הזוהר הקדוש וישלח שמבואר שם שאדם הראשון והאבות נתנו לו, משום שהכל נכון, שאדם נתן לו מבחינת חכמה, והאבות מבחינת חג"ת, ויוסף מבחינת יסוד עד כאן דבריו. אולם באמת צריך ביאור, א' שבזוהר הקדוש שם לא כתוב שיוסף נתן לבדו, רק בהצטרפות בחינות שאר הצדיקים, גם לא כתוב שיוסף נתן אלא בחינתו, אכן לזה יש לישב כנודע. וגם קשה עוד שבזוהר וישלח כתוב אברהם ויצחק נתנו עם יוסף, ולא שהאבות נתנו. וגם מה שכתב שיוסף היה צריך לחיות ק"פ כיצחק, קשה שהרי לוי שהאריך ימים חי קל"ז. ועוד שבגמרא מבואר שיוסף נפטר קודם לאחיו משום שנהג עצמו ברבנות ושמע עבדך אבינו, ובודאי שעדיף לא להרבות במחלוקות בפרט היכן שאין הכרח, וצריך ביאור ואשמח לקבל ישוב מאחד ממעייני הקובץ הנפלא.

עמוד לה - מה שהגיה המגיה הרב אד"ר יצ"ו מדברי היעב"ץ שאם כן חי נבוכד נצר קוף נון שנה: כעין זה כתב הגאון יעב"ץ בהגהותיו לגמרא בסנהדרין (צו ע"א). אולם בקרן ישועה שם נקט בפשיטות שמכאן מושמע שנבוכד נצר האריך ימים קוף נון ולא הוקשה לו משנות רשעים תקצורנה.

עמוד נח - בענין כהן בשחיטה בדעת הזוהר הקדוש: ראיתי מה שכתב המגיה הרב אד"ר יצ"ו, ויש להוסיף שגם בתולדות אדם להגאון רבי זלמן (בפרק ח) כתב המגיה להעיר על זה, וסיים שהוא פלא עיין שם שהאריך. ואפשר לומר עוד ביתר שאת, שהנה ידוע שסתם 'ספרי' רבי שמעון וכמבואר בגמרא בסנהדרין (דף פו), וב'ספרי' לא נזכר האי מילתא דמקבלה ואילך מצוות כהונה, רק בתורת כהנים (דיבורא דנדבה פרשה ד), וכמו שציין היפה עינים (יומא דף כז). ואכן ראה בגמרא זבחים (יד ע"ב) שדעת רבה ורב יוסף שהולכה לרבי שמעון כשירה בור, אולם אב"י פליג ומבואר בגמרא שכן דעת רבי אלעזר ועולא, ואם כן לדעת רבה ורב יוסף אפשר לומר דלית להו לדעת רבי שמעון להאי כללא דמשחיטה ואילך מצוות כהונה, ועל אף שיש לומר ששאני הולכה שאפשר לבטלה מה שאין כן קבלה וכמבואר שם סברא זו. אכן מאידך אפשר לומר לא כך, דמאחר והולכה כשירה בור אם כן לית ליה לרבי שמעון האי כללא שמקבלה ואילך מצוות כהונה, ועל הדרשה של והקריבו יש להשיב כמבואר בגמרא בזבחים דף י"ג. והנה בספרי איתא (במדבר יח, ז) על הפסוק נתתי את כהונתכם לכל דבר המזבח - רבי אלעזר הקפר אומר לכל דבר המזבח לך ולבניך, וצריך ביאור מה הוסיף? ואפשר לומר שכוונתו שדוקא זריקה אסורה לזר

שזה דבר המזבח, ומה דכתיב לכל דבר המזבח מרבה אפילו הצתת האש. ועיין בגמרא במסכת יומא (כ) ע"א) שמבואר שהפשוטות בפסוק הנ"ל שכל העבודות אינם אלא בכהן כולל שחיטה, אך מדרשת והקריבו למדנו ששחיטה אינה בכלל זה, ולמבואר רבי שמעון לשיטתו פליג שקאי רק על זריקה. וראה עוד ביומא (דף כד) על מה שכתוב בפסוק הנ"ל עבודת מתנה שנחלקו רב ולוי, רב סובר שרק עבודת נתינה כלשון מתנה זר חייב עלייה מיתה ולא עבודת סילוק וכן עבודת סיום ולא עבודה שיש אחריה עבודה, אולם לוי מפיך רק מיעוט אחד עיין שם, והנה בספרי שם ליתא לשני הדרשות הנ"ל אלא הובאה דרשת רבי טרפון בפסחים (סב ע"ב) שעבודת מתנה קאי על מתנות כהונה. והנה בש"ס יש לומר שאין סתירה שדברי רבי טרפון הם אסמכתא, אולם הספרי שלא הביא כלל את דרשות רב ולוי רק את דרשת רבי טרפון שמע מינה שסבירא ליה כפשוטו דקאי על מתנות כהונה, ואם כן צריך להבין מהיכן ממעט שאר עבודות? אכן לפי המבואר בדעת הספרי לא קשה, דהספרי סבירא ליה שהפסוק מדבר רק על זריקה ואם כן לא צריך למעט שאר עבודות. והנה נתבאר שרבי שמעון לית ליה דבעינן כהונה בשלוש עבודות ראשונות, וא"כ מה הוצרך רבי שמעון במנחות (דף יט ע"א) לדרשת וסמך ושחט, ובעל כרחך שבעינן דוקא זר איבעית אימא למצוה איבעית אימא דוקא בקרבן יחיד וכמו שכתבו המפרשים שהביא המגיה הרב אד"ר יצ"ו הנ"ל. ואין להקשות ממה דמשמע בגמרא שם שרבי שמעון אית ליה להאי דרשה דוהקריבו, דאפשר שזה לפי אביי, וכמסקנת הגמרא בזבחים כאשר נראה קצת. ולפי זה באו כל מימרות רבי שמעון הנ"ל על נכון והאזהל נתחבר להיות אחד, זוהר הקדוש ספרי ובבלי. ואשמח לשמוע חוות דעת תלמידי חכמים המעיינים בקובץ הנ"ל. ע"כ.

עמוד קלא - בענין לשפוך בפסח מן הכוס או מן האצבע: עיין עוד להגאון רפאל בכור שור אבולעפיא בספר תורת המנהגים פסח אות יז שהוכיח ממהריק"ש שם"ל שצריך לשפוך מן הכוס ושכן מנהג קושטא.

בברכה: יעקב מאיר תמוס מקרית ספר.

מכתב י' - הרה"ג נ' בן מרדכי שליט"א

נהנתי מאד מהחוברות, והיה לי ולאחרים (מבית הכנסת שהתפלל בו מעלת אביך זצ"ל) תועלת מהם, ואפילו מדברים שבתחילה לא היו נראים כחידושים גדולים, וטוב שעורר עליהם. וכגון מה שראינו שדייק מעלת אביך זצ"ל בח"ב עמ' כ' מהזהר שבשעה שאומר לפסוק "אשתחוה אל היכל קדשך" וגו' - צריך שיהיו התפילין עליו. והתחלנו להקפיד על זה. ויש עוד כמה דברים שקראנו וקיבלנו מהם חיוזוק, וכמה ת"ח שאין דרכם לעיין בקונטרסים וכדו', כשהראתי להם לכתוב בפנים התעניינו ועיינו ולקחו לביתם לקונטרסים.

מ"ש בעמודים כ"ח כ"ט - שמחשבת האם פועלת יותר בענין הנפשות, והזכיר ממה שיישי הוליד את דוד וכו'. ראה בדברי מרן החיד"א בס' יוסף תהלות (תהלים, ד, ה) שכתב: יש לחקור, דישי תבע שפחתו וכיון לטהר זרעו כמ"ש הרמ"ע ז"ל בחקור דין ח"ג פ"י, והשפחה נאמנה גילתה לאשת ישי ובאה במקום השפחה. והשתא מצאה החקירה דא"כ ח"ו היה בן תמורה? וכן יש לחקור בראובן כי מחשבתו לרחל? ואשכחן אחד מרבוותא קמאי בכ"י שתיירץ דהכל הולך אחר האשה. והנה היא לאה ואשת ישי טהרו רעיוניהן מאד מאד, ולכן ראובן ודוד כשרים ככל קדושי ישראל וכמ"ש במ"א. וזהו שכתוב "רגזו ואל תחטאו" לומר שאני בן תמורה, "אמרו בלבבכם על משכבכם" שבאתם משתי אחיות ובכלל ראובן, ומוכרח שהכל תלוי באשה. ע"כ. [אש"ה: ונראה א"כ כי לזה כוונת דברי הגרי"ח מבבל שהבאנו בסוף עמוד כ"ח שכתב: כמו שכתוב וכו', וכוונתו לכתוב בדברי החיד"א הנ"ל].

וע"ע בדבריו בתמורה באצבע (סי' ב אות מט) שכתב: ואשריו המתנהג בקדושה וטהרה לקדש עצמו במותר לו וכו' באשתו אמרו, ויתגבר על יצרו מאד להפשיט תאות החומ"ר שבו. וכיוון לקיים מצותיו יתברך דוקא, ובצניעות ובושה, כי מלא כל הארץ כבודו. וילמד את ביתו להיות לה מחשבות טהורות, כי מאד מאד תלוי ענין הולד באמו, כמו שכתבו הראשונים שהם כי האיש יתקדש כראוי, אשה לקראתו תפר

עצתו, ולא ידע כי כלת'ו. ע"כ. [אש"ה: וראה ביפה ללב סי' ר"מ ס"ק ה. ובשאר האחרונים. (ובסמוך במכתב הרה"ג אד"ר)].

מ"ש בעמודים כ"ט-ל': הדברים מפורשים בדברי מרן החיד"א בספר יוסף תהלות מזמור מ"ב, ט', שכתב: "יומם יצוה ה' חסרו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי": אפשר במ"ש רז"ל דאדם הראשון נתן לו ע' שנה לדוד הע"ה, ובוהר הקדוש אמר דאברהם אע"ה ויעקב אע"ה ויוסף הצדיק ע"ה נתנו לו ע' שנה לדוד הע"ה. ומקשים דהי"ל לחיות דהע"ה ק"מ שנה, ולא חי אלא ע' לבד? ותירצו דכיון דדוד הע"ה לא ישן, א"כ הלילות נחשבו לו כימים, ונמצא שחי ע' שנה לילות וע' שנה ימים. זהו ד. ובוהר הקדוש האריך במעלות הקם בחצות ובכלל שנמשך עליו חוט של חסד, וז"ש "יומם יצוה ה' חסדו" משום ד"בלילה שירה עמי", אכן מזה חש שמא יצא תקלה, דבעבור זה הן נגרע חצי חייו, וז"ש הלא טוב יצוה ה' חסדו וכו' תפלה לאל חיי אני מתפלל שלא יגרעו שני חיי בזה שאני ער בלילה. ע"כ. וראה עוד שם מ"ש בזה. [אש"ה: ועוד הניף ידו בזה שם במזמור ס"א, ז. וע"ע בדבריו שם במזמור מ', ה. ובשאר דוכתי].

מ"ש בסוף עמ' נ"ב: יש להוסיף כי בהגהה בוהר המנוקד הישן, הוסיפו להקשות, שהרי מדובר בר' חזקיה ור' ייסא, ובאידרא פ' נשא מתבאר דמתו ר' חזקיה ור' ייסא באידרא, והרי אחרי שמתו באידרא, היה עדיין ר' אלעזר בנו של רשב"י קיים. ע"ש.

מכתב י"א - הרה"ג מרא דכולא תלמודא שליט"א

לכבוד הגה"ג הרב שמואל כהן שליט"א מחבר ספרים רבים אשר המה מתוקים מדבש ונופת צופים. מה שהקשה הרב זצ"ל בח"ב עמוד ל"א בדברי הוהר שאין המלאכים יודעים אלא מה שנמסר להם בלבד דלא כתוספות במסכת שבת (י"ב ע"ב) שכתבו שאפילו מחשבות בני אדם יודעין. ראיתי בשפת אמת בשבת (שם) שכתב ליישב, דהוהר מיירי בדרתם לעולם הזה, אבל למעלה יודעין. ועי"ש מש"כ עוד. וע"ע בספר פרדס יוסף שמות פ' בא י"ב אות כ"ט בסופו.

גם ראיתי מה שהקשה הרב זצ"ל בעמודים ל"ז ל"ח מדברי הוהר שנבואה נמסרה גם לעופות ובגמרא ב"ב (י"ב ע"ב) איתא רק שוטים ותינוקות ולא הוזכר עופות? וחשבתי לתרץ ע"פ מש"כ בספר הברית (ח"ש מאמר י"א) וז"ל גם השוטים והקטנים מודיעים עתידות מאשר יביאו כמאמרם ז"ל בפ' השותפין אמר ר' יוחנן מיום שחרב בית המקדש נטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לשוטים ולתינוקות, וזה בא מהארה אלוקות עליהם והם אינם יודעים מאומה, אבל הנבונים והמשכילים יבינו, ואני הולך רכיל מגלה סוד, אם ראה תראה ילדים קטנים משחקים ומצחקים באיזה חצר או רחוב בנושאי המטה וחילופיהן על כתף ישאו איזה עץ ועליו דבר מה, או ילד א' מן החבורה, ועונים ואומרים שזה מת, אזי בטח תדע שבאותו חצר או רחוב יהיה בר מינן כך, וכן אם צחקו הנערים כאילו מצילים מטלטלין מן השריפה ובורחים מן השריפה, נאמנה תדע שכך יהיה באותו מקום או באותה שכונה, וכן אם ישחקו ויעשו חופה תדע שבאותו מקום יהיה חתונה, ודעת לנבון נקל להבין דבר מתוך דבר. והן אמת שמצינו שיחה בעופות כמו שציין כבר בהגהת הרב אד"ר, ואני מוסיף שכן איתא בגמרא חולין קל"ט ע"ב וסנהדרין ק"ח ע"ב וכן איתא במדרש איכה שביום חורבן הבית געתה פרתו של אחד מהיהודים שהיה חורש שדהו במקום מרוחק וערבי שהיה מבין בשפת הבהמות הבין מגעייתה שבית המקדש חרב. ועיין במסכת סופרים פרק ט"ז ובגמרא סוכה כ"ח על ריב"ז שיחת דקלים בפירוש הערוך שם. וכן מצינו אתונו של בלעם שדיברה. וחווה שדיברה עם הנחש - כתוב בפסקתא זוטרתי שדיברה בשפת הנחש. ובפרק שירה בבעלי החיים שאומרים ועוד. מ"מ כבר כתב ביד רמה על הגמרא בסנהדרין שם וז"ל דאמרין דא"ל עורב לנח וכו' לאו מעשה נס היה, אלא אף בהמות וחיות ועופות אית להו שיחה דמשעתו בה להדדי ולא דיברו

²² אש"ה: קיבלתי למכתב זה ובראשו נכתב: למו"ר הגר"ש שליט"א מצורף מכתב על קונטרס יהודה לקדשו מאת הגאון מרא דכולא תלמודא שליט"א החפץ בעילום שמו.

ממש אלא סימני בעלמא, ומאן דחכים ידע לה לשיחה דידהו עכ"ל. וא"כ אפשר ל"ל דאח"כ נגס עופות ידעי כהוזהר, ומה שלא הוזכרו בבבלי דהוזכרו רק שוטים ותינוקות שרובא דעלמא מבינים (דהו דיבור או במעשים כמו שכתב בספר הברית), משא"כ עופות שזה ע"י סימנים ומיעוטא הוא ידיעי שיחתם. ודו"ק.

גם ראיתי מה שהקשה הרב זצ"ל בעמוד ל"ה בדברי הוזהר פרשת וארא דאסור להקדים שלום לאדם רשע, על המוזכר בגמרא בברכות (י"ז ע"א) אמרו עליו על ריב"ז שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק. אכן כבר הרגיש בשאלה זו בספר קב הישר פרק ל"ה שכתב אחרי שהביא את דברי הוזהר פרשת מקץ וז"ל והא דביומן הזה אנו מקדימין שלום לכל אדם מבואר בספר הוזהר באם שהוא רואה שיוכל הרשע להתחזק עליו מותר להקדים שלום לרשע כדי שיוכל להנצל ממנו, ואפשר שזהו הטעם דר' יוחנן הקדים שלום לכל אדם ואפילו לנכרי בשוק וק"ל עכ"ל (נראה שהבין פשט בזה שכתוב שם איצטריך הכוונה כדי להנצל מן הנכרי ודו"ק).

וכן מצאתי לרבנו בעל הפלא יועץ (ערך שלום) שכתב וז"ל ועוד הזהירונו רז"ל ואמרו הוי מקדים בשלום כל אדם, ואמרו עליו על ריב"ז שהיה מקדים שלום לכל אדם ואפילו לנכרי בשוק, ואמרו שמי שנותנין לו שלום ואינו משיב עליו נאמר גזלת העני בבתיכם קרי בה לשון עניה, והן אמת שאמרו בזה הקדוש כי לא טוב ליתן שלום או להשיב שלום לאדם רשע שגורם רעה לעצמו, מ"מ יוכל לומר לכל אדם בדרך שאומרים בכל לשון 'טובים ימים', ובה ניצול שלא להזכיר 'שלום' שהוא שמו של הקב"ה במבואות המטונפות.

גם ראיתי מה שהקשה הרב זצ"ל בעמוד נ' שבוזהר איתא דהקב"ה גוזר גם על זכר או נקבה, ובגמרא בבלי השמיטו גזוזר על זכר או נקבה. וחשבתי ליישב דלא פליגי, ע"פ מה שכתב במדרש תלפיות (ענף טיפה) שהביא מדרש שמלאך נוטל טיפה לפני הקב"ה ושואל טיפה זו מה תהא עליה, מיד הקב"ה גוזר על הטיפה מה יהא בסופה אם זכר או נקבה. וכתב להקשות הרי איתא ברו"ל אשה מזרעת תחילה יולדת זכר והפך יולדת נקבה, א"כ לשם מה צריך הקב"ה לגזור על הטיפה אם זכר או נקבה? ותרץ דבאמת כבר ראה המלאך מי הזריע תחילה ולפ"ז נקבע אי זכר או נקבה, אבל המלאך מראה לקב"ה הטיפה לראות מה יהא בסופה הכוונה שע"י תפילה תוך מ' יום ניתן לשנות מזכר לנקבה והפך, וזה רואה הקב"ה האם ישאר זכר כמו שהזריעה האשה תחילה, או שע"י התפילה ישתנה ואותו דבר להפך ג"כ, וכתב שבוזהר יתורץ קושיית הוזהר פרשת תזריע. וא"כ אפשר ליישב קושיית המחבר זצ"ל, דגם לבבלי הקב"ה גוזר אם זכר או נקבה, ומה שלא הוזכר זאת בבבלי הוא בגלל שהוזכר בבבלי רק שהקב"ה גוזר על דברים שאין לנו סימן מוקדם כגון חכם או טיפש, אבל בזכר ונקבה זה סוג של גזירה אחרת כמו שנתבאר.

גם ראיתי מה שהקשה הרב זצ"ל בעמוד ע' מתיקוני הוזהר דאין שיבה פחותה מס' על דברי ראב"י בגמרא ב"ב (ע"ה ע"א) דאין שיבה פחותה מע', יפה דקדקתם בדברי המחבר זצ"ל שהקשה מדברי ראב"י ולא הקשה ממשנה במסכת אבות, וכן דקדק כבר בספר קהלות יעקב (למלא הרועים) שם, כי הביא את תירוצו של ספר כסא מלך שהביא הרב היב"נ, וחיידד שאין הקושיא היא על רשב"י דתנא הוא ופליגי, אלא הקושיא היא על ראב"י דאמורא הוא ואין חלק על תנא? ואין לומר דמשנה באבות מסייע ליה כמו שתירץ בספר כסא מלך, אבל דברי ראב"י אין לתרץ כתי' ספר כסא המלך כדמשמע לשון ראב"י 'דאין שיבה' דודאי פליגי, וכמו שכתב להקשות הרב אד"ר על דברי הרב יב"נ, וכתב וז"ל: ואפשר דראב"י משמע ליה לישנא דמתניתין דאבות דאמר בן ע' לשיבה - דמשמע דעכשיו בא לכלל שיבה, ולא קודם לכן. וגם נודע דספרי הוזהר והתיקונים לא נתגלו לקדמונים ולא ידע ראב"י מסברת רשב"י בתיקונים בזה ואפשר דבהא פליגי וכו' ועיי"ש ע"ד הסוד.

מכתב י"ב - מבני יניק וחכים שמעון מהן הי"ז

לאבא היקר שליט"א

מה שהביא סבא זצ"ל בח"ב עמוד נ"ז לדברי הוזהר בפרשת אמור ח"ג דף ק"ה ע"א: בגין כך הרהור מותר, מאי טעמא בגין דהרהור לא עביד מדי ולא אתעביד מניה קלא ולא סליק, אבל לבתר דאפיק מלה

מפומיה ההוא מלה את עביד קלא ובקע אוירין ורקיעין וסלקא לעילא ואתער מלה אחרא ועל דא ממצוא חפצך ודבר דבר כתיב. ע"כ. וכתב שמבואר מזה שמותר להרהר בדברי חול בשבת. והקשה סבא - שבזוהר בראשית בהשמטות סימן מ' מבואר שאסור.

קשה לי עוד על מה שהביא מהזוהר בפרשת אמור, איך אפשר לומר שהרהור לא עושה כלום ולא נחשב, והרי אדם שמהרהר בדברי תורה מקיים מצוה, וגם יקבל על זה שכר. (אש"ה: יש להוסיף, ובפרט שכן מבואר בדברי הזוהר גופיה בכמה מקומות, וכמ"ש בפתחה לצלותא דשמואל. ע"ש).

ונראה לי לחלק בין הרהור בדברי תורה ומצוה שזה הרהור חשוב, וגם מקבל עליו שכר, והוא דוקא נשאר ועושה רושם, לבין הרהור בדברי חול, שהוא לא חשוב לכלום, ואינו עושה שום רושם, ומשתכח שלא עתיד לקבל עליו שכר. ועל זה דיברו בזוהר בפרשת אמור.

מכתב י"ג - הרה"ג שמואל יואל סופר שליט"א (מהדיר שו"ת זבחי צדק השלם)

לכבוד מעלת ידידנו הגאון המופלא מהרש"ך שליט"א

במה שהובא אל הקודש פנימה בחיבורו היקר והמאיר - יהודה לקדשו ח"ב עמ' ס"ה - בדברי אביו הגאון זצוק"ל שהקשה סתירה בין דברי הזוה"ק בפרשת בלק, דשם אמרו דב"ק ש"ש שעל המטה הורג מזיקין, לבין מ"ש בתיקוני הזוה"ק דב"ק ש"ש שעל המטה מבריח מזיקין. הנה כבר נכנס אד"ר - הרה"ג המגיה יצ"ו והקשה סתירה זו ממש בדברי הגמ' בברכות דאמרו דאוחז חרב להרוג המזיקין, ושוב אמרו דמבריח המזיקין.

ונראה ליישב דכל אחד, דהרי בק"ש שעל המטה אין נהרגין כל המזיקין, אלא כל אחד הורג כפי כחו וכוונתו, ולכל היותר אפשר להרוג אלף מאה עשרים וחמש וכמ"ש בשער הכוונות. [וסימנך 'בקריאת שמע' = 1125]. ושאר המחנה הנותר לפליטה מהמזיקין, מועיל ק"ש שעל המטה להבריחם לבל יזיקו אבל לא להורגם.

נמצא דהכל אחד ואין סתירה לא בדברי הגמ' ולא בדברי הזוהר, אלא הכל משלים זה את זה. [אש"ה: ראה היטב בסוף דברי בני ר' יהודה הי"ו בעמ' ס"ו. ודו"ק].

בברכת יגדיל תורה ויאדיר. הצב"י שמואל יואל סופר.

מכתב י"ד - מבני יניק וחכים משה כהן הי"ו

לאבא היקר שליט"א

מה שהקשה סבא זצ"ל בח"ב עמוד ס"ח, שבזוהר חדש מגילת שיר השירים ח"ב דף ב' ע"א כתוב: השתא ברי הוי זהיר בכבוד חבירך יותר מגופך. ע"כ. ובמסכת אבות פרק ב' משנה י' כתוב: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. ע"כ.

נראה לחלק בין דבר גשמי לרוחני, כלומר שבזוהר אמרו - 'יותר מגופך', וא"כ מדובר בכבוד בדברים גשמיים, וביזה יכול להעדיף לחברו יותר מעצמו, אבל במס' אבות מדובר בסתם כבוד שזה על דברים רוחניים [וכמו ששינונו עוד במסכת אבות פרק ו' משנה ג' - אין כבוד אלא תורה שנאמר (משלי ג, לה) "כבוד חכמים ינחלו"], וביזה שזה בדברי אמת האדם לא מעדיף לחברו יותר מעצמו. [אש"ה: ראה בדברי שמואל עמ"ס ר"ה עמ' קצ"ב - בענין שברוחניות האדם עצמו קודם לכולם].

מכתב ט"ז - הרה"ג איתמר דרגולי שליט"א (מח"ס ואד יעלה ושא"ס)

אכתוב מייל קטני על סדר דבריו בחיבורו יהודה לקדשו ח"ב:

עמוד פ"ו - במש"כ בענין לברך קודם תפילה: מענין לציין שבצאות המתוק מדבש שנקראת נהר של דבש [הובא בסידור מתוק מרבש] כתב שלא לדבר מקומו משנתו כלל עד התפילה ושבזה תלויה הרבה

הצלחתו של האדם באותו יום ע"ש דברים חזקים, ומענין מה מקורו. ומ"מ פשוט שאי"ז מדינא. [אש"ה: דבר זה נזכר בהרבה מספרי האחרונים, וכמדומה ששאבו לדבריהם מדברי ר' אלימלך מליז'ענסק בהנהגות האדם (אות ט), וראה בס' משנת המגיד מזלאטשוב (ח"א עמ' שעח) שהביא עוד שכ"כ, וצידד להביא לזה סמך מהתלמוד. וע"ע בתחילת וסוף הנהגות בעל ספר 'קב הישר' - שנדפסו בספרו מהדורת הרב שיינברגר: אותיות א, מ"ב].

עמוד פ"ט - בענין נישוק ידי החכמים: יש לציין עוד למוש"כ הגרי"ח זיע"א בבן יהוידע עמ"ס ברכות דף ה' ע"ב, שאדה"ר שאכל מעץ הדעת זרועתיו לא השתתפו בזה, ולזה אמר אין הקב"ה מביא תקלה על ידי צדיקים, ידי דוקא. וזה הטעם שהכהנים שמברכים נושאים את כפיהם, כי הידים הם מסוגלים ומזומנים לברכה, שהם לא חטאו יבוא זכאי וכו' ע"ש.

עמוד צ"ב - בענין קריאת שם רחוב ע"ש בן אדם: בתהילים נאמר "ואדם ביקר כל ילין נמשל כבהמות וגו' קראו בשמותם עלי אדמות" ע"ש. ובתורה הקדושה נאמר בקין "ויהי בונה עיר ויקרא שמה" וגו', וכיוצ"ב. והיינו שדוד הע"ה מגנה את הרשעים שחיהם חולפים מהר ואינם שווים הרבה עם כבודם וממשיך לקנטרם קראו בשמותם עלי אדמות שקוראים למקומות על שמם, שחושבים שהם קבועים בעוה"ז, וכן אותו ענין מצינו בקין שאחר שגלה קרא שמות של ערים ע"ש בניו. ופירוש זה אינו מדעתי, אלא כן הוא במדרש, דהנה בתהילים (מט, יב) כתוב "קרבת בתימו לעולם וגו' קראו בשמותם עלי אדמות", ופרש"י: קראו בשמותם את בתיהם שהם בונים, למען יהיה להם לזכרון, ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. אנטיכוס בנה אנטוכיה, סליקוס בנה סליקא. ע"כ. ובמדרש רבה (בראשית פכ"ג בתחלתו): "קרבת בתימו לעולם" - ר' יודן אמר, מה סבורין הרשעים שקרבת בתימו לעולם וכו' קראו בשמותם עלי אדמות טבריה ע"ש טבירואים (עי' מגילה ו' ע"א), אלכסנדריא ע"ש אלכסנדרוס, אנטוכיה ע"ש אנטיכוס. ורב פנחס אמר קרבת כו' ולא עוד אלא שקראו בשמותם עלי אדמות ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וע"ש במפרשים כוונת ב' הדעות במדרש. [ודע שרואים שאפילו שקין קרא ע"ש חנוך שהיה צדיק כמו שכתוב "ויתהלך חנוך את האלקים" וע"ש בחז"ל מש"כ עוד בענין חנוך, אפ"ה אמרו חז"ל שאין ראוי לנהוג כך וזו מידת הרשעים. ואפשר דוקא משום שקין קרא כך ע"ש זרעו וע"ז דוקא יש טרונא כביכול אין לו הפסק מה זרעו בחיים, ויל"ע אם היה זה בחייו של חנוך או אחר שנפטר, ומוזה יש לדון קצת אחר פטירת הצדיק שאחרים קוראים ע"ש. גם דע שכמדומה שבחז"ל אין עיירות שנקראו ע"ש חכמים, ועי' סנהדרין לב ע"ב. וכמדומה שאיתא בזהר שאחד החכמים הציל את העיר מתא מחסא ולכך קראו לעיר מתא מחסא ולא קראו ע"ש. ועי' בזה. ויכול לשאול לגיסו הרב סדר עירות וע"פ ישק דבר. (אש"ה: שאלתיו, והשיבני: כתבתי בספר בערך במתא מחסא דברי הזהר כיעו"ש). ואצ"ל במקום שאח"כ שאר עמא יקראוהו בכינוי כמו שמוצוי שאין זה כבוד כי אם בזיון. והעיקר שאמרו חז"ל "דובב שפתי ישנים" - ע"י לימוד תורתם וכמו שכת"ר מזהב את הרבים בתורת אביו. ופשוט. [ובזמנו אחר פטירת הגרע"ז זצ"ל, רצתה 'עיריית ירושלים' להסב את שם השכונה שגר שם לינאות יוסף, ואמר בנו הראשון של הגר"ד שליט"א (שאו היה גם רבה של הר נוף) שאין בזה ענין, ואדרבה אין זה כבוד. ואע"ג דהתם שאני שהוא ברמיה וכשכונת 'רמת שלמה' ע"ש הגרש"ז זצ"ל שזה פחות בעיה מצד זילזול, אולם מצד מוש"כ בריש דברי עדיין שייך, אך כאן אחרים קראו].

ושו"ר בגיטין פו' ע"ב ר' חלפתא דמן הונא. אולם לראשונים יש גירסא אחרת, וראיתי מצינים עוד לירושלמי יבמות כ"א ר' חלפתא דמן הוה, ולירושלמי בגיטין פ"ט ה"ב בנ"ל דמן חוה, ובמהר"ח א"ז סי' ר"ל דמן חיפה, וכן הוא ביוחסין מאמר ב' ערך ר' חלפתא. ועכ"פ גם אם נאמר דמן הונא, יתכן ע"ש דג, עי' קידושין דף כ"ה ועוד.

ובטעמא דמילתא שאין לקרוא למקום ע"ש אדם גם צדיק, אפשר ע"ד דברי הב"ר עה"פ וישכב במקום ההוא [כמדומה] ובעוד מקומות - הוא מקומו של עולם. ועיין בזה.

עמוד צ"ג - מוש"כ מכאן יש להעיר על מנהג איזה קהילות שבפרשיות מסוימות ממשיכים עם העליה של שבת הבאה: עי' מגילה דף כ"ט ע"ב דבני מערבא מסקי לאורייתא בתלת שנין. וע"ע שם דף ל' ע"א כמה מקרים שיש לקרוא מפרשה קודמת או מאוחרת.

עמוד צ"ד - מה שהקשה שהרי אין אשה מתעברת מבהמה וזוהי: לפום ריהטא היה אפשר ל'דהנחש קודם החטא היה הולך על רגליו כמבואר בסנהדרין דף נ"ט ע"ב, ושאיני [ועי' שבת דף קיא]. אך מבואר בבכורות דף ח' ע"א שבשביל להוליד אחד מהשני בעינן שיהיו שוים בצורת תשמישם ובימי עיבורם, ואכן הנחש והאדם שוים בצורת תשמישם פנים כנגד פנים כמבואר שם, אך לא בימי עיבורם - גם לא קודם החטא, ע"ש בעמוד א' וב' כמה זמן היה עיבור הנחש לפני החטא, ואף שגם ימי עיבור של האדם השתנו שהרי באותו יום ילדה חוה את קין והבל כמבואר בסנהדרין דף לח ע"ב, ועי' גם שבת דף ל' ע"ב וב"ב דף טז ע"ב, מ"מ עדיין אין זמנם שווה. אכן בליקוטים מפרדס להגר"י שרים זצ"ל ערך חוה אותה הביא את הזוה"ק, וביאר בזוה"ק שם"מ בא על חוה, והיינו ע"פ מה דאיתא בפדר"א, ויתכן גם בזוה"ק שם"מ רכב על הנחש ע"ש. וא"ש.

עמוד צ"ה - מה שהקשה ממה דאיתא בזוה"ק שיש יצה"ר גם בביהמ"ד וזה סותר לקידושין דף ל' מושכחו לביהמ"ד: מפורסם שעמוד ע"ז הגר"י צדקה זצ"ל בקול יהודה, וביאר שיש ב' סוגי יצה"ר. עיין שם. [אש"ה: ראיתי שם (בדרוש לימים הנוראים, ח"א עמ' סט בדפו"ח) ששאל בסתם, וכי בביהמ"ד לא מצוי שיחטאו? וכתב כי ב' יצה"ר יש. ע"ש. אבל לא עורר מדברי הזוהר המפורשים שהבאנו].

שם מו"כ לדייק מהזוה"ק גבי הסתכלות במראה: הנה בזוה"ק כתוב שהטעם הוא שע"י המראה מגיע לגבהות הלב. ועי' מס' נדרים דף ט' ונזיר דף ד' במעשה המפורסם הסתכלתי בבואה שלי ופחז עלי יצרי וביקש לטורדני מן העולם, ושם הסתכל במעיין, וא"כ אין לדייק לכאורה להקל בכי שאינו לוקח למראה בידו דאפשר שהזוה"ק נקט כן משום שבזמנם היו מראות קטנות, הלא תראה שמכל המראות שהיו להם במצרים עשו כיור, וגם שם מבואר מהזוה"ק שהיו לוקחות המראה ביד, אולם שם לא היה אפשרות אחרת, וגם היו בדוחק גדול, וע"ע במס' שבת דף ק"ג ע"א וקכ"ח ע"ב, משא"כ האידנא במראות בימנו שיש בתים שכל מקום שתפנה תראה ארבעה פרצופים ה' ירחם והיה הגבר לעלמה, ומה גם שא"א להיזהר כמעט בראיות אסורות מחמת המראות על הקירות פזורים בכל פינות, גם העולם חולף עובר כצל העוף הפורח, וזה נותן תחושה של קביעות, וגורם לחטאים כנ"ל.

עמוד צ"ו - מו"כ להקשות מהחסיד צהלתו על פניו ואבלו בליבו, למה דאיתא בזוה"ק, וכתב דאולי היינו במילי דעלמא: עיין בירושלמי שבת פ"ח ה"א - ר' אבהו ראהו התלמידים פניו מאירות באו ואמרו לר' יוחנן אשכח ר' אבהו סימא, אמר להם דילמא תוספתא עתיקתא מצא, וכן היה. ועי' בזה. וראה עוד בנחמיה ריש פרק ב' (והובא במס' ר"ה דף ג' ע"ב).

עמוד צ"ז - במה שהביא לזוה"ק שאין תקנה למוציא שו"ל כי אם שיעסוק בתורה יומם ולילה, עיין ליעב"ץ במטפחת ספרים על פ' ויחי דף רי"ט שתמה ע"ז שזה חולק על הגמרא בסוטה דף מ"ב שאמרו - ד' כיתות אינם רואות פני שכינה, ולא מנה מוציא שו"ל. ובספר תולדות אדם [תולדות רבנו זלמן ב"ר ח' כתב המו"ל לתרץ קושיית היעב"ץ ע"ש, וקדמו כבר בתירוצו בספר הברית (מאמר טז אות ג). וציין עוד היעב"ץ לתיקו"ז דף ל' ע"ב שמועילה תשובה. ובהרי חמה בפ' ויחי דף רי"ט הביא מהזוה"ק שם דף ס"ב ע"א שמועיל תיובתא סגי, וכן בזוה"ק ח"ב דף רי"ד ע"ב איתא כן. וכ"כ שם בספר הברית עכ"ד המו"ל ספר היעב"ץ הנ"ל. ואכן בעין יפה (הוא תשלום יפה עינים שנמצא בגמרות המצויות) עמ"ס נדה דף י"ג ע"ב כ' אין מכניסין - עי' זוה"ק ח"א נא' סט א' קפח א' ריט ע"ב רסג ע"ב ח"ג צ' א' קנח א' וע"ש בח"ב ריד ע"ב שמבואר שמי שנכשל בהוצאת שו"ל לא יקברוהו בארון ע"ש, ומבואר שתשובה שלימה מכפרת על חטא זה. (ונראה שציין לכל המקורות בזוה"ק בענין חטא שו"ל אם יש לו תקנה, ומש"כ דמוכח, היינו מחלק או ממקום אחד ממה שציין שמבואר שתשובה שלימה מועילה). ובזוה"ק רות אות יב מבואר שלימוד תורה מועיל, וצ"ל דמ"ש בח"א שאין מועיל תשובה הוא לאו דוקא. ועיין במטפחת ספרים שנתקשה בזה עכ"ד. וראיתי עוד בס"ד בליקוטים מפרדס להגר"י שרים זצ"ל ערך קרי שכתב כמה תקנות מהספה"ק לשו"ל: שיכוין במאה ברכות בכל יום, ועי' שמחיה בנ"א שלא ימותו כמבואר במנחות מ"ג א' ימחל לו על שאיבד נפשות אביונים. ועי' נדה דף יג. עוד כתב שמועילה גם קימת חצות לילה וענית צדיק, וכן מועילה תשובה אם יבכה בדמעות שלישי, וכ"פ הרב מאירת עינים שהטעם שכתוב בזוה"ק שאין לעוון

זה תשובה זה מצד שהתשובה צריכה להיות בשמחה. ועוד פירש שיוהכ"פ עם תשובה מועיל, וזה כוונת הזוה"ק תשובה סגי [וע"ש דברים נפלאים בנ"ל]. וזכרנו שגם באור החיים הקדוש כ' שמועיל תשובה על ידי לימוד התורה ביגיעת המוח ועמל שכל גופו יתחמם תקנה לזרע שיצא מהמוח וכל גופו נהנה, ומבואר מדבריו שאין מספיק כמות אלא גם איכות. ועיין.

עמוד ק"ב - מ"ש בענין אם הזוה"ק ראה את הגמרא: ע"ע להגה"ק המקובל רבי עמנואל חי ריקי זיע"א בשו"ת אדרת אליהו בתשובתו בענין בנחת תפילין בחוה"מ שכתב שהזוה"ק ידע לדברי הגמרא, ע"ש מש"כ לחדש. ובמש"כ כת"ר שהאריז"ל אמר על כמה דברים בזוה"ק שהם הוספות, בזה אפש"ל מה שפליג האריז"ל לכאורה על הזוה"ק בענין שצריך לומר ה' אלוהיכם אמת, עיי' בזוה"ק שהובא בב"י.

עמוד ק"ו - שצדיקים מתגלגלים יותר מוג' פעמים: עיי' באוה"ח הקדוש פרשת בחוקתי כעין זה. אך עיין בדרושים למהר"ם שיף בסוף מסכת חולין פרשת ואתחנן.

עמודים קכ"ו קכ"ז - בענין הנחת תפילין בער"ש: לכאורה הבבלי ס"ל דשפיר דמי, בשבת דף לה ע"ב וסנהדרין דף ס"ח ע"א, ועיין עירובין צ"ד ע"ב וצ"ה. אולם לפי מש"כ הכף החיים שאם היה מונח א"צ להוריד, לכאורה אין הכרח שיש מחלוקת.

עמוד קנ"ח - בענין הנהגת סבא זצ"ל שלא לזרוק שום דבר שיכול להיות בו שימוש, עיין במחזור ויטרי על מתניתין דאבות אל תהיה מפליג לכל דבר. ע"ש.

בברכת יגדיל תורה ויאדיר. צעיר התלמידים איתמר דרגולי.

מכתב ט"ז - הרה"ג נועם אלדרי שליט"א (מח"ס חלוץ הנעל)

א' - מה שהקשה בח"ב עמ' צ"ד-צ"ה שבגמ' אמרו שימשוך ליצר הרע לבית המדרש, ובזוהר אמרו שגם בבית המדרש יש יצר הרע. נראה שכוונת הגמ' - שאם יש לו יצה"ר יקח אותו לבית המדרש על מנת לשבר אותו שם ע"י לימוד התורה, וזה אותו יצר הרע שאמרו בזוהר שנמצא בבית המדרש, כי האדם הביאו לשם, ולאט לאט שמתחיל ללמוד משבר אותו עד שמגיע ליגיעת התורה ולימוד לשמה בעיון. אבל עד אז עדיין נלחם בו.

ב' - מ"ש בעמ' צ"ה בענין הסתכלות במראה לדעת הזוהר, נראה שהאיסור גם אם אין המראה בידו, כי הולכים אחר המטרה, וכמו באותו הנזיר שראה את עצמו במים. וכוונת הזוהר להחמיר אפי' באקראי שבאה מראה לידו, וכ"ש אם היא בקיר שבא הוא אצלה אם מתכוין ליופי ולא לדבר אחר.

וכידוע שישנם ב' איסורים בהלכה, ואם עושה את שניהם הדבר מותר: א' איסור להסתכל במראה. ב' איסור להסתפר אצל גוי. אבל מותר להסתפר אצל גוי אם מסתכל במראה.

ונשות ישראל במצרים התכוונו לשם שמים. אמנם במדרש משמע שהיו לוקחות את המראות לשדה, אבל לזוהר מדובר בליל טבילה שעשו זאת בבית במראה שבקיר.

ומצד לא ילבש נראה להיפך, שבידו הוי כלי אשה, וכמו שלאשה אסור כלי זין.

מכתב י"ז - מבני במורי בן העליה הבה"ח ר' יהודה כהן הי"ד

א' - ברשות אבא מארי שליט"א, היות והקובץ הנוכחי עוסק גם בהלכות אבלות, טרם שאתייחס לכתוב בח"ב, אקבע ב' הערות קטנות בדברים אלו, לכבוד ולע"נ סבא זצ"ל:

איתא במסכת שמחות (פ"ב ה"א): המאבד את עצמו בדעת אין מתעסקין עמו בכל דבר וכו', כללו של דבר, כל שהוא לכבוד החיים מתעסקין בו, וכל שאינו לכבוד החיים אין הרבים מתעסקין בו. ע"כ. וכ"ה בשו"ע (יו"ד סי' שמה ס"א).

וכתב הרשב"א בתשובה (ה"א סימן תשסג): ואף כשאמרו בכל מקום אין מתעסקין עמהם לכל דבר, לא לענין קבורה ותכריכין אמרו. אלא שאין קורעין ולא חולצין ולא מספידין עליו וכו'. ע"כ. והובא גם בש"ך שם, ובפני משה עמ"ס שמחות.

ונראה להביא סיוע לזה ממה שכתוב בספר שמואל ב' (יז, כג) "ואחיתפל ראה כי לא נעשתה עצתו ויחבש את החמור ויקם וילך אל ביתו אל עירו ויצו אל ביתו ויחנק וימת ויקבר בקבר אביו". ומבואר ברד"ק ובמצודות שם, שהרג את עצמו. [והרלב"ג כתב: יתכן שחנק עצמו]. ועם כל זאת נקבר כרגיל.

ב' - יל"ע במה שכתוב בספר מלכים א' (יג, לא) "ויהי אחרי קברו אתו ויאמר אל בניו לאמר במותי וקברתם אתי בקבר אשר איש האלהים קבור בו אצל עצמותיו הניחו את עצמתי", האם הדבר מותר ע"פ הדין, מצד צדיק אצל רשע, ומצד ב' מתים באותו הקבר (וראה מ"ש במלבי"ם).

ג' - מה שהקשה סבא זצ"ל ביהודה לקדשו ח"ב עמ' קכ"ב סתירא בדברי הרש"ש, האם בעטרת היסוד שהיא מלכות יכוין יהו"ה - שהוא מנוקד, או בלי נקוד. [ומקורו בניקוד המלכות בכל מקום אם נקוד והיאך, (בניקוד לעולם או צבאות)].

הנה ענין זה הובא גם בסידורי הפשטנים, וראיתי שיש שניקדו ויש שלא ניקדו, והדבר הוקשה גם לי, ולכן אמרתי לצאת ולבדוק מה נאמר בזה, ומצאתי שעמדו בזה בספרים הקדושים, וכדלהלן:

הג"ר אליהו מני זצ"ל בספר מעיל אליהו (עמ' כג) כתב בסדר כוונות המרכבה: סוד המרכבה הכתובה בסידור הרש"ש ז"ל הוא בשער רוח"ק יחוד כ"א וכו', אך לא ידענו אם הרש"ש ז"ל ליקט אותם מדברי האר"י ז"ל או מקובלים אחרים כתבו כן. ובספירת המלכות בשער רוח"ק כתב שיכוין הוי"ה בלי ניקוד, ובסידורים יש שכתבו בניקוד צבאות, ויש סידורים בניקוד לעולם, ואנחנו לא נדע מה נעשה. ע"כ. ועוד כתב (עמ' כז): מה שסידר בבחינת העטרה שהיא בחינת המלכות הוי"ה בניקוד צבאות, אין תימא שבשער היחודים וכן בהקדמתו כתב בלי ניקוד, שכבר גילה דעתו רבנו ז"ל שהכונה לומר בלי ניקוד מיוחד לעצמה כמו ספירות עליונים שכל אחד יש לו ניקוד לעצמו, אבל זה הניקוד שהוא צבאות מוכרח שייהיה בה. ע"כ.

והגרי"ח מבבל זצ"ל בספר סדר היום (כוונת המרכבה סוף דף כד) כתב: וגם דע כי הגם שתמצא כתיב בדברי רבינו זיע"א שכונת העטרה הוא בהוי"ה בלתי נקוד, אל תתמה על זה, כי כבר ביאר רבינו הרש"ש זלה"ה כוונת רבינו זיע"א בזה, והוא זלה"ה המציא כוונה זו של ניקוד צבאות מדברי רבינו זיע"א במקום אחר כנודע. ע"כ.

וע"ע בספרו בן איש חי (שנה ראשונה פרשת מקץ ה'יג) שכתב: ענין גדול ונורא ועצה טובה ויקרה גילה לנו רבינו האר"י ז"ל בשער רוח"ק יחוד כ"א, והוא ראוי לאדם תמיד לכוין ולהעריך את עצמו כאלו הוא מדור וכסא אל האצילות הקדוש, ובפרט בזמן שהאדם מתפלל הוא יותר ראוי ומוכרח שיכוין בכך, ועי"כ תשרה ותחול עליו קדושה עליונה, וזהו מה שיכוין וכו', ויכין העטרה שבו להיות כסא לשם הוי"ה בלתי נקוד, עכ"ד. ומצאתי כתוב כשיכוין בהוי"ה זו בלתי נקוד צריך לצייר בתוך אות ה' אחרונה שם אדנ"י עכ"ד והוא כפתור ופרח. ע"כ.

ובהערות על סידור רבנו וידאל קואניקא - הוצאת אהבת שלום (תשפ"ו עמ' נה הערה ו) כתבו: רבינו ניקד הוי"ת המלכות בניקוד צבאות, וכ"ה בכל הסידורים. ובסידור ב' (עמ' 72 ועמ' 137 ועמ' 182) בכל מרכבות דבי"ע סידר רבינו הוי"ה זו ללא ניקוד כלל, וכמבואר בשער רוח"ק (דפוס ירושלים תרל"ב דף נ, ע"ד ובנד"מ ע"מ מ"ד). ע"כ.

גם ראיתי בספר מאור עינים (פרשת שמות) שכתב, דהמלכות בלי ניקוד שהיא כוללת לכל הנקודות. וגם באור נערב מצאתי שכתב, דמבואר בפרדס רימונים שהויות נמלכות בלי ניקוד בלי ניקוד (אך לא מצאתי לזה בפרדס רימונים עצמו). וכן ראיתי שהגיה ח"ר סאלמן אליהו בסידורו (עם הגהות פאת הכרם, עמ' קו), שהוסיף בכת"י "בלי ניקוד" אף ששם מנוקד. וגם בספר מבוא שערין המבואר (קלופט, במפתח השערים עמ' צד) כתב: בלי ניקוד מלכות כי אין לה גוון ותנועה עצמית כי המלכות לית לה מגרמה כלום ורק היא מקבלת את כל התנועות והגיוונים של האותיות שלפניה, וע"כ אין לה ניקוד כלל.

ומצאתי עוד שעמדו בזה והביאו מכמה ספרים, וכמ"ש בס' בטוב ירושלים (על כוונות הרש"ש ח"א עמ' עד), ובס' כצאת השמ"ש (ספירת העומר עמ' שפב ואילך), ובס' דברי יעקב (עדם, בשער הכוונות ח"א עמ' שצו), וע"ע בספרו על כתבי האר"י (עמ' קעח) שדיבר בזה.

יהי רצון שיהיו הדברים לנחת רוח לבורא, ולכבוד ולע"נ סבא זצ"ל. ונזכה ללכת בדרכיו ולהשלים את עצמנו בכל חלקי פרד"ס התורה הקדושה לשמה.

מכתב י"ח - הרה"ג יוסף חיים מזרחי שליט"א (מז"ל סידור 'עוד יוסף חי' ושא"ס)

שלום עליכם.

השבת ראיתי בטוויג את הקובץ הנפלא שערכתם, נהניתי לקרא בו.

רק יש להעיר עמ"ש בח"ב עמוד קכ"ג סידור הרש"ש (האדום, ח"ג עמוד 475 ולא 474) אינו כנוסח שהביא מרן החיד"א בשם הרש"ש (וכפי שהדפסתי בסידור עוד יוסף חי, וקרוב לזה בסידור תפילת ישרים ושא"ס) בדפוס ראשון. וע"כ איני יודע מנין להם למכון המאיר (לא בדקתי) לתקן בדבריו.

מצורף הצילום:

ט"ז • נסח'כל נדרי שהיה אומר הרב החסיד מהר"ש שרעבי ז"ל

**כל נדרי ואסרי וטכופי ונדוי וחרמי וקונמי וקונמי וקונמי ו
נדנא ודי ננדר • די אסתכפנא ודי נסתכפ • די נדינא ודי
ננדי • די חרמנא ודי נחרס • די אסרנו ודי ננסר על נפשתנא • מיום
הכפורים שעברי עד יום הכפורים הכא עלינו לשלום • נדנא לא נדרי •
סאם עד יום הכפורים שיכא עלינו לשלום • נדנא לא נדרי •
וסתכפנא • לא טכופי ונדוינא לא נדוי וחרמנא לא חרמי ואסרנא
לא אסרי כלהון אסתרטנא כהון • יסא רעוא דיהון סכיתין וסניקין
לא פרידן ולא קיימין ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הנר כמונס
כי לכל סתם כשנא :**

ויש לפלפל בנוסחת סידור הרש"ש ואכמ"ל. בברכה.

[אש"ה כתבתי לו: כוונת דברי אאמו"ר היתה להעיר, שבדברי החיד"א בדפוסים המאוחרים נשמט - 'מיום הכיפורים הזה עד יוהכ"פ' וכו'. וציינתי שאכן את זה תקנו גם במכון המאור ע"פ דפו"ר. (ולגבי סדר הפרטים יש שינוי ממ"ש אאמו"ר, וכמ"ש כבר במוסגר). ע"כ. וכתב לי: א"כ הלשון צריך תיקון. ודוק].

מכתב י"ט - הרה"ג שימזאל דגן שליט"א (מגיד מישורים בירושלים)

כהמשך למ"ש בח"ב עמ' קמג-ד על הדברים בקונ' גורל הצדיקים, יש להוסיף:

א: במס' ברכות דף י' איתא: 'אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין דמעלי'. ובשפתי חכמים (ד"ה מאי דכתב) דקדק, שהרי מבואר במס' מו"ק (כח:) שחיי בני ומזוני אינם תלויים בזכותו של האדם אלא במזלו. ותירץ, שזה לענין אם יהיו לו הרבה בנים, אבל שיהיו בניו הגונים, פעמים שהדבר תלוי בזכותו של האדם, וכמו שמצינו במס' שבת (כג:) שהאובה ת"ח יוכה שבניו יהיו ת"ח.

ב: בני (62=) חיי (28=) מזוני (113=) עם הכולל (3=) 206 = אדר = 205, ועם הכולל = 206.

מכתב כ' - מאחד מהנמדים שליט"א

שיר שכתבתי לכבוד סבא זצ"ל:

בטרם יחיל בבטן יולדה, אמר עליו אבי בית לחם יהודה, נשמה גדולה לא נראית כמותה במשפחה.

משחר נעוריו קנה שתיקה לו, עד אשר בפי החבורה נקרא לו, השתקן דרך בחר חפץ חיים לו.

בהתמדה יגע יומם ולילה, עד יום חופתו כי בא לילה, פשט בגדי חול ולבש בגדי קודש להאיר לילה.

בסמיכת חכמים נסמך טרם מלאו לו כב, וליושב על המשפט טרם מלאו לו לב, מגדולי וגאוני כל חכמי לב.

יגע בכוונת מראי דרוזין, פנימה ביתה חדרי חדרי, וכאשר ידע הכל בע"פ בדיוקין, לבי כנישתא הלך ליחד יחודין.

ספרים קדושים החביא בעטיפת ספרים, פן יחשבוהו כאחד החכמים, ויחסר לו אחד מהכתרים.

פרש מתאוות העולם העראי, יין ובשר אפילו לא באקראי, להשיג השגות עדי אי.

חידושיו על המכתב כתבם, אך לאור עולם לא הוציאם, לאשר אחריו יוציאואהו רעיונם, פן יתכבד בם.

התגבר כארי לפני עמוד השחר, בו לבקש פני ה' שחר.

קידש עצמו בצומות וסיגופים, וכאשר הזכירוהו פרץ בבכי קודש קודשים.

לו נגלה כל חכמה בדור מצויה, ואתה תחזה וחכמת העיבור מי ישיג סודה, אך איני יודע כלום מילתו על פיו סדורה.

מילואים והוספות לחלקים הקודמים

ח"א עמ' ו' בהערה: ראה בדברי הג"ר אברהם פלאגי זיע"א בסוף ספר צוואה מחיים שכתב, כי דברי ספר חסידים דלא ישבח אדם את אביו, היינו לגבי תארים גדולים דנכבדות מדובר, לומר גאון, חסיד, קדוש, נשיא, וכיוצ"ב, לא יעשה כן משום יהללך זר ולא פיר. אך להיות מונה שבחן במעלות המדות, ובמה היתה הנהגתו ותרומות מידותיו ומעשיו הטובים ואת כל הקורות אותו, זה בודאי מותר ואף למצוה תחשב, שיהיה למליץ יושר אחר אריכות ימיו ושנותיו בעלמא דקשוט, וכדי שישמעו העם וילמדו ממנו, ומזכה את הרבים בזה, דממנו יראו וכן יעשו וכו'. ע"כ. והו"ד בס' גבור בארץ (עמ' קע-א). ע"ש. ומכלל דבריו גם ש"מ דלית בזה חשש ביטול תורה.

[וגם מעלת אחי הגדול הג"ר יצחק שליט"א אמר לי, דאין חשש בזה, ושקיבל מרבו בעל 'המתוק מדבש' שאפילו בעריכת 'מפתחות' לספר אין לחשוש מזה].

ח"א עמוד ח' ד"ה ואכן: נתבאר עוד בחידושים לתהלים פרק ס"ח פס' ו-ז (כת"י).

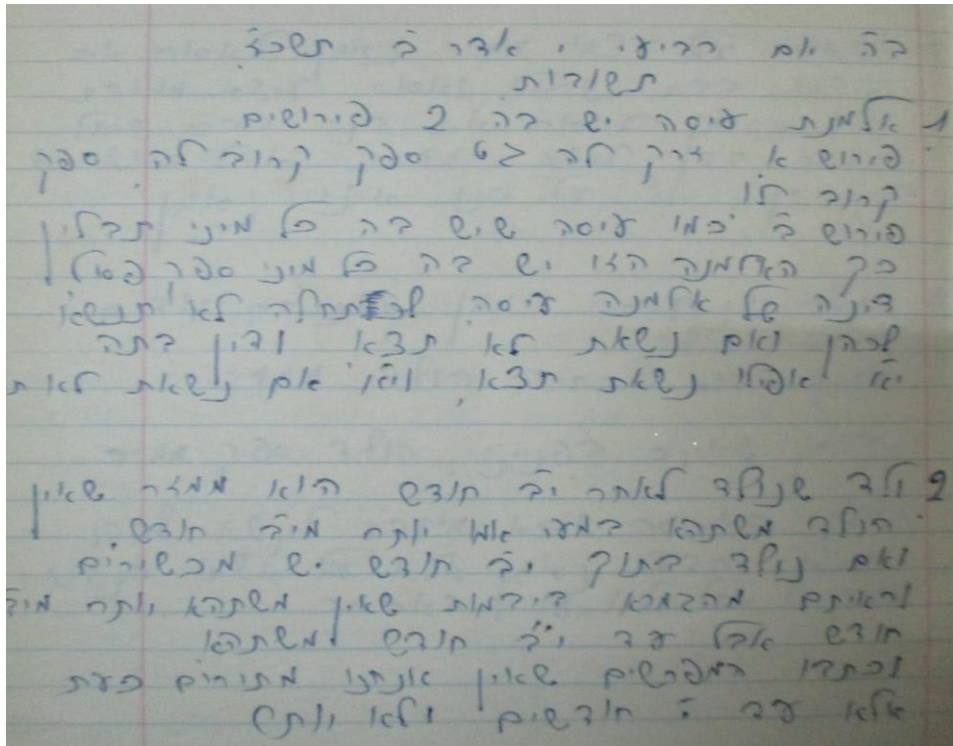
ח"א עמ' י"א (ד"ה וגם): אילו הכתיבה היתה בסיון והפטירה בתמוז, היה צורך בדברים. אבל איפכא הוא, כי הכתיבה בתמוז והפטירה בסיון. ומ"מ הרעיון קיים, על דרך תשלום לי' יום מהפטירה.

ח"א עמ' י"א (סוף אות י'): והדברים נפלאים עם המציאות שראינו אצל אאמו"ר - שבשבוע שחל בו יום פטירת הוריו, היה חרד ומצב רוחו והרגשתו היתה משתנה. ואף שמעתי ממנו שהזכיר מה שכתב רש"י (בראשית כז, ב): לא ידעתי יום מותי - אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניו וחמש לאחר כן, ויצחק היה בן מאה עשרים ושלש, אמר שמא לפרק אמי אני מגיע, והיא מתה בת מאה עשרים ושבע והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי, שמא לפרק אבא. ע"כ. (ומקורו במדרש בראשית רבה סה, יב). וה"נ התקיים בו, כי לי' יום לפני פטירתו בפועל (שאז מסתלק הצלם ונחשב כמת כמ"ש), הינם ממש מיום פטירת אביו. [ובפרט כי אביו נולד בפסח, ולכן נקרא יצחק].

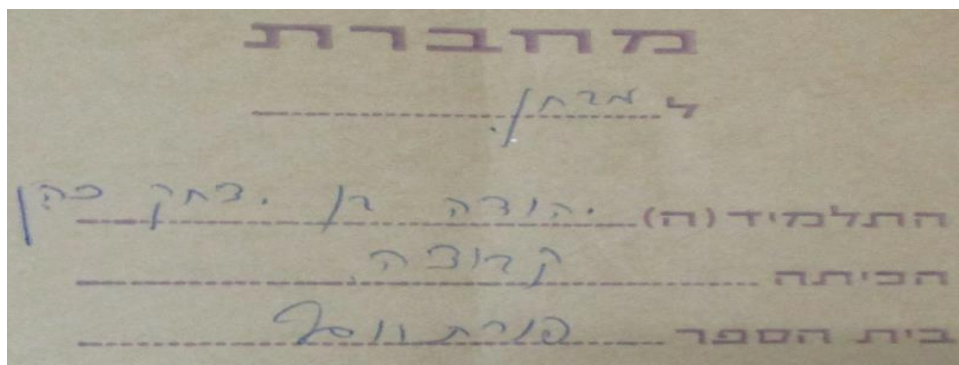
ח"א עמ' ט"ז: בענין שעונג לצדיקים להפטר בחג: הראני אחי הגדול הג"ר יצחק שליט"א, מ"ש הגר"ש קלוגר זצ"ל בס' חכמת התורה (במדבר טו, ה. פרשת קרח עמ' קנו): "ל עוד על דרך מ"ש בהספד אחד, לחלק מה דלפעמים מצינו שבוכין ומתאבלין על העדר הצדיק, ולפעמים הוא יום שמחה, כמו יום מיתת רשב"י שנקרא הלולא דרשב"י. וכתבנו לחלק, דזה שמת ע"י מלאך המות זה יש לבכות ולהתאבל על מיתתו, אך זה שמת בנשיקה ע"י הקב"ה כביכול בעצמו, בזה יש לשמוח ביום מיתתו. וההרגש בזה הוא באיזה יום מת, אם ביום של חול או ביום קודש, דבימות החול הוא ע"י מלאך המות ושלוהו, אך אם הוא ביום המקודש הוא ע"י הקב"ה בעצמו, יע"ש. וזה שאמר כאן דאם "זה היום" של יום המיתה "עשה ה'", לא מלאך המות, רק הקב"ה בעצמו עשה מיתה זו, אז "נגילה ונשמחה בו", שביום הזה שמת בעצמו ישמח, כיון שמת בנשיקה. ע"כ.

ח"א עמ' קי"ט: מה שכתבנו שאאמו"ר נבחן י' ימים אחר סיום שמחת נישואיו. וזאת ע"פ מה שמצנו מחברת מבחן מתאריך ו' ניסן תשכ"ז. נ"ב: שוב התבוננתי, כי נישואיו היו ב"ה אדר א' (וכמו שהבאנו מכתב ידו בעמ' קכא), ומ"מ ודאי שעדיין רואים את גדולתו גם אם היה מ' יום אחר שמחת חתונתו. ובר מן

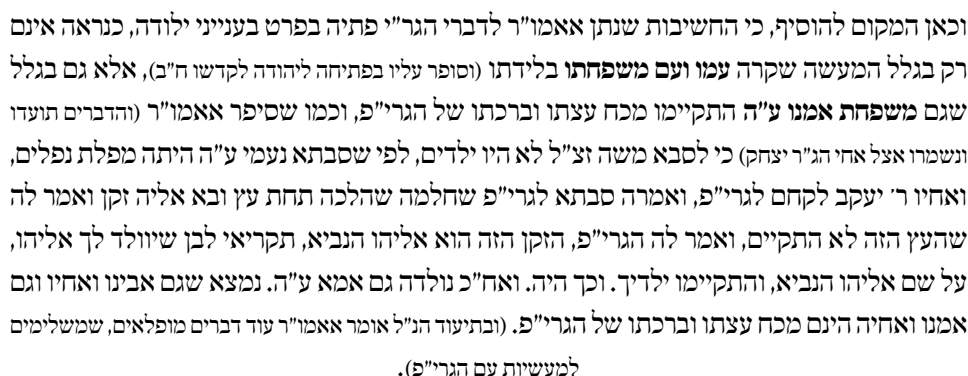
דין, מצאתי עוד מחברת של מבחן שערך באותה השנה בתאריך י' אדר ב', וזאת אומרת כ-י"ד ימים אחרי סיום שמחת נישואיו. [ונמצא שבכל התקופה ההיא הן לפני נישואיו, והן אחרי, ראשו היה מונח בשינון חלק אבן העזר, עד כדי עמידה בכור המבחן לפני רבותיו]. וכדלהלן:

וזה שער מחברת של מבחן נוסף בתקופה שאחרי זה:

ח"א עמ' קמ"ג-קמ"ד: מה שכתבנו שטרח אאמו"ר להשיג דודאים לחסומי בנים. נ"ב: אולי העדיף לסגולה זו, לפי שקבע עליה חותם המקובל ר' יהודה פתיה זצ"ל, וככתוב בספרו 'כתר צדיק', שהיה למראה עיני אאמו"ר ואף הוסיף על זה מ"מ מדברי חז"ל בשולי הדף, (ואף אם אי"ז אותם הדודאים, מ"מ הענין א'), [וזכרני שבילדותי דיבר על זה אאמו"ר בשלחן השבת] כדלהלן:

ה"א עמ' קנד-קנ"ה: מה שכתבנו שאמור"ר היה שולח את ביתו להעתיק בכתב ידה את מראה המקומות לדרשת שבת הגדול וכו'. נ"ב: לא רק למראה המקומות של דרשת שבת הגדול, אלא גם של

יהודה

סימן י"ד

לקדשו

קנו

שבת תשובה. ולהלן דוגמא לזה ממה שמצאתי בין כתביו דף בכתב יד ביתו מאותם השנים, ופוק חזי כמה מראה מקומות היתה הבת צריכה להעתיק, ולא לגזור למודעה מחדש גול לאחרים:

פסוק שני - תלמוד
 מראה מקום
 1. ספרי
 2. חזקוני
 3. רש"י
 4. חזקוני
 5. חזקוני
 6. חזקוני
 7. חזקוני
 8. חזקוני
 9. חזקוני
 10. חזקוני
 11. חזקוני
 12. חזקוני
 13. חזקוני
 14. חזקוני
 15. חזקוני
 16. חזקוני
 17. חזקוני
 18. חזקוני
 19. חזקוני
 20. חזקוני
 21. חזקוני
 22. חזקוני
 23. חזקוני
 24. חזקוני
 25. חזקוני
 26. חזקוני
 27. חזקוני
 28. חזקוני
 29. חזקוני
 30. חזקוני
 31. חזקוני
 32. חזקוני
 33. חזקוני
 34. חזקוני
 35. חזקוני
 36. חזקוני
 37. חזקוני
 38. חזקוני
 39. חזקוני
 40. חזקוני
 41. חזקוני
 42. חזקוני
 43. חזקוני
 44. חזקוני
 45. חזקוני
 46. חזקוני
 47. חזקוני
 48. חזקוני
 49. חזקוני
 50. חזקוני
 51. חזקוני
 52. חזקוני
 53. חזקוני
 54. חזקוני
 55. חזקוני
 56. חזקוני
 57. חזקוני
 58. חזקוני
 59. חזקוני
 60. חזקוני
 61. חזקוני
 62. חזקוני
 63. חזקוני
 64. חזקוני
 65. חזקוני
 66. חזקוני
 67. חזקוני
 68. חזקוני
 69. חזקוני
 70. חזקוני
 71. חזקוני
 72. חזקוני
 73. חזקוני
 74. חזקוני
 75. חזקוני
 76. חזקוני
 77. חזקוני
 78. חזקוני
 79. חזקוני
 80. חזקוני
 81. חזקוני
 82. חזקוני
 83. חזקוני
 84. חזקוני
 85. חזקוני
 86. חזקוני
 87. חזקוני
 88. חזקוני
 89. חזקוני
 90. חזקוני
 91. חזקוני
 92. חזקוני
 93. חזקוני
 94. חזקוני
 95. חזקוני
 96. חזקוני
 97. חזקוני
 98. חזקוני
 99. חזקוני
 100. חזקוני

[illegible]

ח"ב בפתיחה: ראה בשו"ת הוראת שעה (ח"ב סי' פה) בענין מיהו מלך השדים שבכל דור, והאם אשמדאי כבר מת, והאם יש להם משפחה.

ח"ב עמ' כ"ג: בענין צבע התכלת, ראה באור החיים סוף פרשת שלח לך שכתב: הלבן הוא סוד החדס והתכלת הוא סוד הרחמים, והוא סוד בחינת שמים, ומדה זו מתיחסת ליעקב אבינו שהוא סוד התפארת, ואמרו מביני נסתרי התורה כי מדת התפארת תתאב למדת החדס שהיא מתיחסת לאברהם, ולזה יקיף התכלת להלבן כאשר יקיף רוח לנשמה כידוע ליודעי חן. ע"כ.

ח"ב עמ' ע' (בתיקוני זוהר דף צג.): ע"ע בזוהר פרשת נח סוף דף ע"ג. (ומה שצייתי לעורי דבורה עמ' קלה-ו. נ"ב, זה בחי"א).

ח"ב עמ' פ"ה-פ"ו: בשו"ת אליבא דהילכתא (חותה, ח"ב עמ' נ) נקט לאסור נישוק ילד, ואמירת השכבה לפני התפילה. ול"ז מדברי הגרע"י שהבאנו וממשנ"ת.

ח"ב עמ' קכ"ד: מ"ש שאאמו"ר היה מסתיר לספרי הקבלה והזוהר בעטיפת נייר וכו'. הראני מעלת ידידי הרדה"ג משה (בן הג"ר יעקב זצ"ל) יוסף שליט"א שכן היתה גם הנהגת סבו (מצד האמא) הג"ר עמרם אזולאי זצ"ל, וכמו שראה בעיניי, וגם נדפס כן בצירוף תמונה ברורה בספר 'שר ההתמדה' עמ' ר"א. ושם בעמ' ר"ב יש מרשימותיו על ספר הזוהר, והם מזכירים ממש לסיגנון רשימותיו הרבים של אאמו"ר על הזוהר. [וגם הוסיף על מה שהבאנו בח"א עמ' קנ"ג ובח"ב עמ' נ"ח - שאאמו"ר כתב חידו"ת על מעטפות משומשים וכדו': שכן ראה גם אצל סבו (מצד האבא) מרן הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל. (וכנראה סיגנון הלומדים באותו הדור בשיבת פורת יוסף, אחד הוא בדברים כאלו). וראה בח"א עמ' קט"ז שהבאנו מהאור לציון ששיבח את אאמו"ר ואת ר"ע אזולאי על התמדתם בתורה - ששניהם באו לשיבה ביום החופה].

ח"ב עמ' קכ"ה: כעת במוצאי שבת קודש פ' בלק, (ממש טרם שליחת חלק זה לדפוס ביום א'), חלמתי שאני מניח תפילין של ראש, ורצה מאן דהוא (איני זוכר מיהו) להעיר לי שהם גדולים עלי (בהקף של הראש), ומכיון שידעתי שהם כן בגודל הנצרך לי, לא היה לי פנאי וכח להסביר לו מדוע, והתחמקתי ממנו והנחתי אותם כרגיל.

"מזמור לתודה"

*למעלת אחי הגדול רב המעלה הרה"ג ר' יצחק שליט"א, שתרם לכבוד אבא את הדפסת כרך זה בעין יפה ובשמחה, להגדיל תורה ולהאדירה, וטרם קראתי הוא ענה. יה"ר שימלאו כל משאלות לבו לטובה ולברכה.

*תודה אישית למעלת היקר והנעלה - אייל שמעון בן מזל הי"ו, על עיצוב השערים, בחכמה בדעת ותבונה, ובמאור פנים ושמחה. ומהשמים ישולם שכרו פי שניים.

*וגם אני מודה, לאלו שהוסיפו לנו דברים יקרים, הן בע"פ והן במכתבים, וכמו שכאן הינם נדפסים.

*ובכלל הברכות וההודאות, לכל הרבנים והגאונים, בעלי מסגרות הלימודים, אשר בהם אני לומד בימים ובלילות.

*ולא יכלתי להגיע לזאת החתימה, בלא קביעת תודה מיוחדת לאישתי היקרה, אשר בנוסף למה שבכל החיים למען התורה עושה, כעת הוסיפה מעל ומעבר לכבוד אבא, שיהא ראשי פנוי להגות בתורתו יומם ולילה, ולא יאומן כי יסופר על הטבתה, ולה דומיה תהלה, ומהשמים ישולם שכרה.

"בְּנֵאת יִשְׂרָאֵל מִמְשָׁלָם"
ט"ו בניסן

חֵידָה לְקַדְשָׁהּ

לקח הקב"ה את יהודה לחלקו וקדושתו
(פירוש רש"י ורד"ק על תהלים פרק ק"ד).

"בְּנֵאת יִשְׂרָאֵל"

הֵם י"ב שְׁבָטִים

"יִשְׂרָאֵל מִמְשָׁלָהּ"

מִמְלַכַּת כְּהֻנִּים

(פירוש סידור התפילה לרוקח עמ' תרי).

וְעַל יְדֵי שְׁחִיחַ "יְהוּדָה לְקַדְשָׁהּ",

זְכוּ לְ"יִשְׂרָאֵל מִמְשָׁלָהּ"

(מפרשים. וראה בהקדמה).